Іван Мележ

ЗБОР ТВОРАЎ У ДЗЕСЯЦІ ТАМАХ

ТОМ 2

НАРЫСЫ П'ЕСЫ

Мінск
«Мастацкая літаратура» 1980

РЭДАКТАР ТОМА С. С. ЛАЎШУК
ПАДРЫХТОЎКА ТЭКСТАЎ І КАМЕНТАРЫІ Т. М. ЖУК

ЗМЕСТ

Мележ І.

Збор твораў. У 10-ці т. Т. 2. Нарысы; П'есы.— Мн.: Маст. літ., 1980.— 400 с., 4 л. іл. У пер.: 1 р. 50 к.

Змест другога тома складаюць нарысы і п'есы Івана Мележа.

НАРЫСЫ

ДАРОГІ НА ЎСХОД І НА ЗАХАД

Першая абарончая лінія ворага была прабіта.

Танкавая брыгада Шутава адразу рушыла далей. Але прарвацца ўдалося недалёка: разведка, што ішла ўперадзе, неўзабаве выявіла на вышынях абапал дарогі замаскаваныя ствалы гармат, варожыя танкі. Яны былі ўсе нацэлены на дарогу, чакалі.

Пастка! Гітлераўцы чакалі, калі брыгада трапіць у пастку. Хоць ведаў карту да драбніц, Шутаў выняў яе, пачаў углядацца ў жоўтыя звілістыя лініі вышынь, у павуціны дарог. «Не, я не памыліўся — пастка. Іншых прыдатных дарог у гэтым напрамку няма. Яны былі ўпэўнены, што мы немінуча ўлезем у яе...»

Што рабіць? Абысці? Абысці няма як — вакол толькі горы і ўзгоркі, недаступныя для танкаў. Пачакаць, калі падыдуць стралковыя часці, артылерыя,— стаяць? Але стаяць нельга — трэба, не трацячы часу, развіваць вялікае наша наступленне, рушыць наперад. Зараз жа, не даючы праціўніку перадышкі.

Але ж як ісці? Яны з вышынь расстраляюць, папаляць усе яго танкі. Дарога адтуль як на далоні. Хоць і не хацелася, вельмі не хацелася, прыйшлося даць брыгадзе загад спыніцца.

Блізка быў вечар. Сонца хавалася ўжо за горы, калі Шутаў загадаў некалькім танкам выйсці на вышыню, што ўздымалася на флангу праціўніка, і прамой наводкай ударыць па машынах у засадзе. Шутаў нібы выклікаў гітлераўцаў на бой, але, як і чакаў, яны насустрач не захацелі выйсці.

Наступіла ноч. Вакол усё патанула ў густой цемры — абрысы ўзгоркаў, лагчыны, будынкі блізкага гарадка Тыргу-Фрумас. Вайна на румынскай зямлі прыціхла, адно ў небе шумелі начныя бамбардзіроўшчыкі ды час ад часу недзе ўводдалі грымелі выбухі бомб.

Мінула гадзіна, дзве, тры. Разведчыкі далажылі, што танкі абапал дарогі — з нямецкай дывізіі, якая толькі перад вечарам прыбыла з другога ўчастка фронту, што яна яшчэ не асталявалася як след. Шутаў таксама адзначыў сабе, што немцам прыйшлося да таго ж зрабіць вялікі марш, стаміцца.

Натаміліся і нашы танкісты, спяць. А камандзір брыгады не можа заснуць. Клопат не адступае, трывожыць — трэба прарывацца, чакаць нельга — заўтра зрабіць гэта будзе цяжэй. Праціўнік яшчэ не ўмацаваўся, не ў поўнай сіле. І ноч такая цёмная, такая зручная для прарыву. І яны здарожыліся, можа быць, спяць...

Але ўслед за гэтым браў одум: хоць і ноч, і праціўнік не асвойтаўся, усё ж рызыка якая, самому лезці на ражон, у пастку! Хто

скажа загадзя, што ўдасца добра падысці, праламаць смелым ударам перашкоду? А можа там толькі і чакаюць іх?

Франтавое чуццё, праверанае ў многіх начных баях, падказвала — трэба паспрабаваць, пайсці на рызыку! Нават такіх шанцаў заўтра не будзе...

Вывеў на вышыню збоку два ўзводы, паслаў у абход мотапяхоту, якія павінны былі адцягваць увагу праціўніка ад дарогі, а пры выпадку падтрымаць тых, каторым выпала ісці ў пастку. Выслаў наперад разведку і сапёраў, падцягнуў, сабраў напагатове іншыя танкі. Разведка і сапёры прабраліся ў размяшчэнне праціўніка ўдала, без аднаго стрэлу. Без стрэлаў прайшлі далей, за пазіцыі ворага. Тады Шутаў перастаў вагацца — адзін за адным кінуў наперад на вялікай хуткасці два батальёны.

З гэтай хвіліны жыў толькі адным — чаканнем. Удасца ці не ўдасца. У ляскаце гусеніц, у дужым лёце машын час плёўся на дзіва павольна, нібы гатоў быў зусім спыніцца. Вось машыны наблізіліся да варожых пазіцый, увайшлі ў небяспечную зону, слых мімаволі настрыўся — зараз немцы пачнуць страляць. Ён хутчэй адчуў, чым пачуў, гэты запознены стрэл з нямецкага танка, падумаў, што больш ні аднаго мігу марудзіць нельга, загадаў мотапяхоце, танкам: атакаваць!

У той жа момант ноч зазіхала частым полымем, загрымела — гарматы двух батальёнаў ударылі па ўзгорках абапал дарогі, па варожых машынах.

Гітлераўцы былі так збянтэжаны гэтым неспадзяваным, дзёрзкім налётам, што адказалі нядружна, бязладна. Некалькі іх машын неўзабаве запалала, другія, устрывожаныя стралянінай пяхоты з тылу, не ведаючы добра становішча і баючыся акружэння, пачалі адступаць.

...На ціхім прыпынку, чакаючы вестак ад разведкі, Шутаў сеў на вежы адпачыць, астыць на халаднаватым начным ветры і раптам успомніў, што ў кішэні з вечара ляжыць нячытанае пісьмо. Ён дастаў канверт, вярнуўся ў вежу — пісьмо было ад сястры, першая за тры гады вестачка з роднага Дварца! Няхай было яно кароткае і вельмі ж скупое, яно сказала Шутаву так многа, так усхвалявала. Сёстры былі жывыя, хоць і зазналі ліха цераз край, жывы быў і Дварэц, мілая на ўсё жыццё мясціна. Амаль забытая, наляцела, апанавала маладосць, памяць раптам адкрыла прасторы часу, далячынь пройдзеных дарог.

За згадкамі пра Дварэц прыйшлі на ўспамін ноч пад Спас-Дзямянскам, першая кіеўская ноч, многія ночы і дні. Такое было яно, скупое, дарагое пісьмо...

1. Эшалон разгрузіўся ў Спас-Дзямянску

Быў ціхі, вельмі гарачы дзень, дзень адпачынку. Калі Шутава выклікалі ў штаб палка, ён і не здагадваўся, што мог значыць гэты выклік. Толькі ў будынку штаба пачуў ён ад таварышаў навіну, якую чамусьці перадавалі адзін аднаму як сакрэт — вайна...

Тое, што сказаў камандзір палка, пацвердзіла чутку: вайна пачалася. Вайна ўжо ішла, гітлераўцы бамбілі пагранічныя гарады, Севастопаль, Кіеў. Танкістам загадалі быць у баявой гатоўнасці.

Шутаву гэтая вестка прынесла і свой асабісты непакой: у Кіеве, які бамбілі варожыя самалёты, жыла яго сям'я. Жонка Галіна Андрэеўна з сынам Валодзем ад вясны гасцявала ў бацькі. Першай думкай было пабегчы на пошту, паслаць у Кіеў тэлеграму, даведацца, што з імі. Але трэба было ісці ў батальён, і думку пра тэлеграму прыйшлося адкласці...

У той жа дзень часць, у якую ўваходзіў батальён Шутава, пагрузіла танкі на платформы і пакінула ціхі, звыклы гарадок. Амаль не спыняючыся, і дні і ночы ішоў эшалон цераз бяскрайнія казахстанскія стэпы, па шырокіх прыволжскіх палях, мінаў неспакойныя гарады, узварушаныя вёскі. Капітан Шутаў, як і другія камандзіры, з трывогай лавіў навіны з фронту: вораг як саранча распаўзаўся па зямлі...

Слухаючы навіны, ён думаў здзіўлена, што там такое дзеецца на фронце, чаму яна, саранча фашысцкая, паўзе і паўзе? І дакуль жа будзе гэтае незразумелае, небяспечнае, пагрознае? Шутаў прывык браць на сябе адказнасць за ўсё, што датычылася арміі,— як-ніяк з арміяй жыў ужо два дзесяткі гадоў. І цяпер чуў сябе так, нібы віна за няўдачы на фронце была і на ім.

Трывога за фронт змянялася трывогай за свой батальён, за яго камандзіраў і байцоў. Шутаў ведаў іх пакуль што толькі з вучэбных заняткаў,— як яны будуць паводзіць сябе ў баі, у выпрабаванні вайны?

На станцыі Спас-Дзямянск у цемры эшалон разгрузіўся, і танкісты сабраліся ў лесе. Ніхто не заснуў у гэту, адчувалі, апошнюю ціхую ноч, усе былі ўзрушаны блізкасцю фронту, бою. Не спаў і Сцяпан Шутаў. Ці гаманіў з байцамі, ці сядзеў стомлена каля машыны, неяк асабліва неспакойна думаў, разважаў, успамінаў.

Непакой ад нядобрых навін з фронту пераплятаўся з неадступнымі думкамі пра сям'ю. Фронт падыходзіў да Кіева, а ў яго хоць бы вестачка пра блізкіх сваіх. «Што з імі, дзе яны? У Кіеве ці эвакуіраваліся? Як ёй, Галі, мабыць, цяжка адной — вось-вось жа дзіця

нарадзіцца павінна!.. Хто б мог падумаць, што радасць, якой жылі нядаўна, стане трывогай!»

Успамінаўся родны Дварэц на Бабруйшчыне, і балюча было думаць, што там ужо вораг. Дварэц, Дварэц, дзе было столькі і добрага, і ліхога, дзе жыў і памёр без пары бацька, дзе ў дванаццаць гадоў на Сцяпана зваліліся клопаты пра ўсю сям'ю. Дарагія лясы, дзе партызаніў, дарогі, па якіх хадзіў чырвонагвардзейцам. Ён нібы зноў бачыў дварэцкую вуліцу, сясцёр, знаёмых. Як там цяпер яны — у няволі?..

На досвітку быў атрыманы першы баявы загад — знішчыць дэсант праціўніка ў раёне горада Рослаўля. На світанні батальён рушыў на Рослаўль. У адзінаццаць гадзін ён ужо вёў першы бой, акружаў варожых дэсантнікаў. Бойка не сціхала цэлы дзень. Дэсант меў не менш тысячы чалавек, шмат мінамётаў, кулямётаў, аўтаматаў, супрацьтанкавых гранат. Толькі ўвечары сюды, на палі, вярнулася цішыня — дэсант быў ушчэнт разгромлены...

Не паспелі яшчэ астыць маторы, не паспелі байцы падзяліцца ўражаннямі першага бою,— Шутаў атрымаў новы загад: зараз жа выступіць насустрач часцям ворага, якія прарваліся з боку Смаленска і занялі горад Ельню.

Неўзабаве яго танкі, ляскочучы гусеніцамі, ішлі па апусцелай к вечару дарозе, ішлі паўз нязжатыя палі, праз маўклівыя сёлы. Раніцой былі на зыходным рубяжы.

Тут ужо давялося весці бой не з дэсантам, а з вялікім нямецкім злучэннем, з артылерыяй і цяжкімі танкамі. Бой з дэсантам быў у параўнанні з гэтым боем дробяззю. Тут упершыню Сцяпан Фёдаравіч адчуў сапраўдныя памеры падзей. Кровапралітны бой як пачаўся, дык і не сціхаў чацвёра сутак: немцы кідалі ў наступленне ўсё новыя танкі, новых салдат...

* * *

У кастрычніку вялі баі ў акружэнні, прарываліся да сваіх. Дружная сям'я танкістаў радзела з кожным днём, з кожным боем. Усё менш і менш ішло ў страі спраўных машын, усё цяжэй было даставаць гаручае, канчаліся снарады.

Гітлераўцы аб'яўлялі, што яны ўжо каля Масквы, бяруць Маскву. Мабыць, у танкістаў Шутава ніколі не было такіх цяжкіх дзён, як гэтыя. Хто-ніхто гатоў быў паддацца адчаю.

І тут капітан Шутаў як бы вырас у вачах сваіх падначаленых і таварышаў. Там, на мірных занятках пад гарачым азіяцкім сонцам, нічым асаблівым не вылучаўся ён, гэты капітан. Быў, праўда, старанны, працавіты, але гэта, бадай, усё, што маглі б сказаць пра яго як

камандзіра тады, да вайны. Затое нямала хто мог бы сказаць і тое, што ў капітана, хоць і школілі яго не ў абы-якой, а ў Крамлёўскай школе, малавата афіцэрскай хвацкасці, той баявітасці, якая за вярсту відаць. Марудлівы ён, флегматычны на ўсё жыццё, проста дзіўна, як можна было застацца такім, не змяніцца за доўгія гады службы ў імклівай кавалерыі, у танкавых войсках. Дзіўна, як можна было, пасля стольkіх гадоў ваеннай службы, застацца, шчыра кажучы, цывільным чалавекам, захаваць разам са сваёй беларускай гаворкай, з вельмі ж ужо лагоднай усмешкай столькі былога, сялянскага. Хто ў палку не ведаў, што ў капітана Шутава неадольная слабасць — апавядаць пра тое, хто і як жыве ў Дварцы, пра свае колішнія пастухоўскія справы, пра партызанства...

Такім Шутаў быў і ў гэтыя горкія дні. Але ні флегматычнасці, ні сялянскай праставатасці яго ніхто цяпер не заўважаў. Заўважалі другое, што, як бы ні даводзілася цяжка, Шутаў не губляўся, нават часам, здавалася, і не заўважаў бяды. Людзі дзівіліся яго цягавітасці і цярплівасці, яго нейкай дзіўнай, нібы зусім абыякавай да смяротнай небяспекі, смеласці. І калі ён, у акружаным гітлераўцамі лесе, перад няроўным, страшным боем раптам расказваў пра якую-небудзь дробную вясёлую прыгоду са свайго дварэцкага маленства ці юнацтва, слухалі яго інакш, чым раней. Слухалі і як бы набіраліся ад яго спакою, цярплівасці, смялелі самі...

Хоць і са стратамі балючымі, а ўсё ж вырваліся са смяротнай пятлі гітлераўскага акружэння.

А ў лістападзе, ужо ў складзе танкавай брыгады, рушылі на Кашыру, вызваляць важны для Масквы горад, да якога лезлі падраздзяленні праціўніка. Брыгада ішла фарсіраваным маршам. Усю ноч стукацелі гусеніцы па мёрзлых падмаскоўных дарогах. У начной шэрані значыліся то заінелыя голыя бярозы, то дачныя будынкі, то мачты з правадамі высокага напружання.

Раніцою брыгада падышла да Кашыры. Адразу, не перадыхнуўшы пасля доўгага пераходу, кінуліся ў бой. Павёў свой батальён і Шутаў. Хоць спраўных машын было вельмі мала, імклівым ударам ён выбіў раз'езды гітлераўцаў з ускраіны і адагнаў на некалькі кіламетраў за горад.

Гітлераўцы, сабраўшыся з сіламі, пачалі контратакаваць. Нялёгка было танкавай брыгадзе разам з коннікамі генерала Бялова стрымліваць гэты варожы націск, але пазіцый сваіх не аддалі. Пасля таго ж, як выматалі гітлераўцаў у чатырохсутачных баях, танкісты і коннікі самі перайшлі ў паступленне.

Сцяпан Шутаў павёў свой батальён на прарыў. У паслухмянай, вернай «трыццацьчацвёрцы» памчаў у снежнае ў чорных плямах і дыме поле, туды, адкуль білі варожыя гарматы, дзе завіхаліся чужыя постаці. Разам з ім дружна пайшлі іншыя машыны.

Хутка танкі прарваліся ў варожы тыл. Гэта быў першы глыбокі рэйд у баявым жыцці Шутава. Тут упершыню спазнаў ён гордае пачуццё, якое акрыляе танкіста, што выйшаў на прастор і можа нарэшце разгарнуцца як след. Камандзір батальёна яшчэ не меў вялікага баявога вопыту, яшчэ як бы ішоў навобмацак; ён вучыўся ў часе рэйду. Тым не менш ужо ў гэтым маршы добра выявіліся тыя якасці Сцяпана Фёдаравіча — уменне манеўраваць, смеласць, рашучасць, — якія пазней умацаваліся і прынеслі яму не адну заслужаную перамогу.

Танкі, якія вёў Шутаў, налятаді на нямецкія штабы і тылавыя базы, грамілі іх, перарэзвалі шляхі, па якіх ішлі баявыя прыпасы для фронту. Усё, што сабралася ў Сцяпане Фёдаравічу за горкія дні адступлення, рабіла яго нястомным, не давала спакою ў гэтыя дні. Чуткі пра з'яўленне савецкіх танкістаў і коннікаў у тыле наганялі страх не толькі на нямецкіх абознікаў, а і на варожых генералаў. Танкісты з батальёна, які ішоў побач, гаварылі, нібы захапілі загад райхсфюрэра, які патрабаваў знішчыць рускую танкавую групу.

Пад Масквой разгаралася наша слаўнае наступленне. Войскі з баямі ішлі на захад. З імі з-пад Кашыры ішоў і Шутаў...

* * *

Ваенная праца, як і ўсякая іншая, бывае нярэдка малапрыкметнай. Яна не заўсёды вымерваецца кіламетрамі адваяванай зямлі, лічбаю адбітых вёсак... У франтавым жыцці Сцяпана Фёдаравіча неаднойчы здаралася так, што які-небудзь непрыкметны ўзгорак браць было цяжэй, чым іншы раз вялікі горад. А такіх непрыкметных узгоркаў траплялася багата.

Асабліва запомніўся яму адзін бой пры наступленні на Сінявіна. Гэта было ў лютым 1943 года на Волхаўскім фронце; ён тады камандаваў гвардзейскім палком прарыву. Ішла ў той час бітва за Ленінград. Толькі што здабылі вялікую перамогу — прарвалі шматмесячную блакаду, расціснулі смяротную жалезную руку, якая душыла горад.

Баі былі цяжкія. Даводзілася адваёўваць метр за метрам. Немцы ўпарта чапляліся за кожны дот, за кожны акоп. У дотах сядзелі «смяротнікі». З танкамі тут не было дзе разгарнуцца — лінія фронту праходзіла па балотах. Наступаць танкісты маглі толькі па спецыяльных дарогах. Бывала, збочыць крыху танк з дарогі — і праваліцца ў дрыгву так глыбока, што да яго нельга і дакапацца.

...Наступленне, як звычайна, пачалі артылерысты — дзяўбалі дот за дотам, хавалі пад іх абломкамі ворага. Калі артылерысты перанеслі агонь углыбіню, у бой пайшлі танкі і пяхота. Праціўнік займаў выгадную вышыню, з якой біў з гармат і кулямётаў, што ўцалелі пасля нашага артылерыйскага наступу. Некалькі танкаў пры падыходзе да вышыні заграззлі ў балоце. Усё ж частка танкаў прабілася да нямецкіх акопаў, і вышыню заваявалі. Наперадзе была другая лінія абароны, якая праходзіла па другой вышыні, але падысці да яе танкам было немагчыма — перад вышынёю ляжала гнілое балота.

У начным змроку, пад абстрэлам ворага, танкісты рыхтавалі праходы для баявых машын праз гэтае балота — ладзілі грэблі з бярвенняў, з галля, выцягвалі танкі, што загразлі ў дрыгве мінулым днём, рамантавалі падбітыя. Калі развіднелася, пачалі зноў наступаць. Шутаў з каманднага пункта кіраваў боем. Танкі ішлі наперадзе, услед за імі — пехацінцы. Густа ўздымаліся рудыя грывы выбухаў. Немцы падцягнулі за ноч сюды новыя батарэі, устанавілі кулямёты. Ледзь толькі танкі і пяхота праб'юцца крыху да праціўніка, шквальны кулямётны агонь адсякае пехацінцаў ад машын, прымушае іх падаць і ўціскацца глыбей у снег. Танкам, што ідуць наперадзе, даводзіцца спыняцца, адыходзіць назад да пехацінцаў — пачынаць спачатку.

Гэтак паўтаралася некалькі разоў. Часці тапталіся на месцы, наступленне, было відаць, пачынала зрывацца. Сцяпан Фёдаравіч ведаў, якая важная гэта аперацыя, і вельмі востра перажываў нашу няўдачу. Шутаў, аднак, не хацеў згадзіцца з тым, што становішча зусім непапраўнае.

— Дазвольце мне самастойна, — папрасіў ён камандзіра дывізіі, якой быў прыданы полк. План яго быў просты: танкі прарвуць умацаванні немцаў, а тады іх поспех павінны падтрымаць і развіць пехацінцы.

Камандаванне згадзілася з прапановай Шутава.

— Наперад, не зважаючы на запалкі! — загадаў Сцяпан Фёдаравіч капітану Белабародаву, камандзіру галаўной роты. «Запалкі» ўмоўна абазначалі пяхоту.

Рота пайшла наперад. Немцы ўвесь артылерыйскі агонь цяпер сабралі на невялікай групцы танкаў. Адна за адной загарэлася і падарвалася на мінах некалькі машын, але капітан не спыняўся, настойліва вёў роту на нямецкія пазіцыі.

Пад вечар рота прабіла абарону і ўварвалася ў сярэдзіну варожага апорнага пункта. Гэта была невялікая лагчына, акаймаваная з трох бакоў грэбнем, на якім знаходзіліся немцы. Да іх акопаў было рукой падаць.

Танкі сталі веерам, падрыхтаваліся да кругавой абароны... Ноччу на падмогу Белабародаву Шутаў паслаў другую роту.

Увесь дзень танкісты перастрэльваліся з немцамі, нецярпліва чакалі падыходу пяхоты, што павінна прабіцца да іх. Але так і не дачакаліся — пехацінцам у гэты дзень падысці не ўдалося.

На трэці дзень у лагчыне вялі бой з немцамі тры роты. З апошняй прабіўся сюды і Сцяпан Фёдаравіч. Патрэбна было, нягледзячы ні на што, утрымаць важную заваёву. Між нашымі танкістамі і ворагам завязаліся зацятыя баі, якія не сціхалі цэлымі днямі, а часам і ўночы.

— Чаму не падыходзіць пяхота?.. Пяхоту давайце! Чакаю пяхоту! — патрабаваў Шутаў.

Калі і выпадала спакойная ноч, яна не прыносіла спачынку, бо ўсе былі насцярожанымі — вакол немцы. Асабліва цяжка даводзілася Сцяпану Фёдаравічу, камандзіру — трэба было трымаць людзей напагатове, хутка разгадваць планы немцаў і зараз жа прымаць патрэбныя захады. Ад яго, як ніколі, залежаў і поспех справы і лёс людзей...

Нашы танкі рабілі ворагу багата клопату, таму яму не цярпелася хутчэй расправіцца з танкістамі. Немцы рашылі ўзяцца за справу больш рашуча, імклівым ударам знішчыць нарэшце ўпартую групку рускіх. Выбраўшы зручную хвіліну, варожыя салдаты кінуліся ў атаку з усіх бакоў.

Танкісты сустрэлі іх дружнай стралянінай, аднак спыніць не маглі. Здарылася самае страшнае — гітлераўцам удалося падысці да машын, забрацца на вежы. Танкісты хаваліся за шчыльна зачыненымі люкамі, ім цяпер можна было страляць толькі праз пісталетныя шчыліны. Становішча, здавалася, стала безвыходнае...

— Рус, здавайся! — стукалі знадворку. — Падпалім танк...

Цяпер адна надзея была на падмогу з Вялікай зямлі. Сцяпан Фёдаравіч папрасіў: «Выручайце! Дайце шрапнель». Паведаміў каардынаты.

Артылерысты хутка адгукнуліся, зрабілі першыя прыцэльныя стрэлы.

— Добра!.. беглы агонь!.. — перадаў ён, ледзь толькі шрапнельныя снарады выбухнулі над размяшчэннем танкаў.

Снарады сталі густа, са скрогатам лопацца над танкамі. Як вогненным градам, секанула шрапнеллю. Немцы схлынулі, кінуліся наўцёк; у лагчыне засталося нямала забітых і раненых.

На гэтым, аднак, не скончылася — гітлераўцы рашылі расстраляць танкі з супрацьтанкавых гармат. Яны спрабавалі выставіць на грэбень для прамой наводкі адну за адной некалькі гармат, але стрэлы

з танкаў разнеслі іх ушчэнт яшчэ да таго, як яны ўправіліся зрабіць хоць адзін стрэл. Немцы страцілі пры гэтым не адну гармату і нарэшце вымушаны былі адмовіцца ад сваёй задумы.

Паспрабавалі абстрэльваць гарматамі з закрытых пазіцый, але снарады траплялі не толькі ў танкі, а і ў нямецкія акопы паблізу. Давялося адмовіцца і ад гэтага. Надышло, можна сказаць, зацішша; праўда, з акопаў яшчэ часам кідалі ў лагчыну гранаты, але тыя мала трывожылі танкістаў.

Мінулі чацвёртыя суткі, за імі пятыя, прыйшлі шостыя...

Пяхота ўсё не падыходзіла. Боепрыпасы і гаручае былі на зыходзе...

Ноччу па радыё прынялі загад — «Вярнуцца назад», і танкі пачалі прабівацца з акружэння. Уранні яны былі ўжо сярод сваіх...

2. Цераз Дзясну і Дняпро

У канцы трэцяга ваеннага лета Сцяпан Фёдаравіч атрымлівае назначэнне — камандаваць гвардзейскай танкавай брыгадай. Гэта была заслужаная брыгада, якая ўславіла сябе яшчэ пад Сталінградам, калі першай завяршыла акружэнне немцаў; цяпер яна толькі што скончыла баі на Курскай дузе. Сцяпан Фёдаравіч прыняў брыгаду ў гарачы час — атрымаўшы невялікі адпачынак, яна хутка рыхтавалася да наступлення на Кіеў. Не было часу як след пазнаёміцца з людзьмі, знаёміцца давялося ўжо ў баях.

Брыгада з ходу ўзяла некалькі прыбярэжных вёсак, прарвалася да Дзясны. Рака стала на шляху танкістаў, запыніла іх.

На вайне перамагае той, хто больш знаходлівы і смелы. Быць смелым — значыцца, не толькі смела ісці ў бой, але і няспынна шукаць новага і ажыццяўляць яго.

Камандзір корпуса генерал Краўчанка вырашыў фарсіраваць Дзясну па дну ракі, не чакаючы, калі прывязуць пантоны. Ён паставіў перад Сцяпанам Фёдаравічам задачу:

— Твая брыгада — галаўная. Будзеш фарсіраваць першы... Здолееш?

— Пастараюся, таварыш генерал, — сказаў Шутаў. — Справа далікатная...

— Далікатная, — згадзіўся камандзір корпуса.

Раней за ўсё трэба было знайсці зручнае месца

для пераправы, месца, дзе рака мае найменшую глыбіню, спакойную плынь, бераг з павольным схілам, роўнае, без ям, дно.

Сцяпан Фёдаравіч сабраў камандзіраў і мехвадзіцеляў і выйшаў на разведку.

Быў верасень. Халодны асенні вецер гнаў па вадзе хмурныя цені. Хіліліся з лодак з кіямі, хадзілі ў сцюдзёнай вадзе — выведвалі дно, прабавалі яго трываласць, мералі глыбіню, шукалі месца для пераправы. Метр за метрам даследавалі грунт пад вадою. Нарэшце вырашылі перапраўляцца каля вёскі Ліпкі, дзе шырыня ракі не перавышала васьмідзесяці метраў, дно было роўнае і цвёрдае, сярэдняя глыбіня — каля двух метраў.

Уночы рыхтаваліся да пераправы — шчыльна прыганялі люкі, пакуллем забівалі шчыліны,— каб вада не заліла танк, калі машына глыбока зойдзе ў раку.

Шутаў разлічваў на тое, што хоць вада пранікне ў машыну, яна не паспее падняцца да ўзроўню галавы вадзіцеля. Вядома, гэта залежыць ад таго, як хутка перасячэ танк глыбокае месца. Тут поспех у значнай ступені вырашала майстэрства камандзіра і вадзіцеля.

Вадзіцелям на пераправе трэба было весці танк «без вачэй», у шчыльна закаркаванай машыне.

«Вачыма» машыны быў камандзір танка. Ён павінен быў стаяць каля вежы і адтуль праз ТПУ[1] даваць вадзіцелю напрамак. Такім чынам вышыня машыны «павялічвалася».

На світанні, яшчэ ў змроку, танкі гвардзейскай брыгады падышлі да ракі.

Сцяпан Фёдаравіч даў каманду — першым у раку ён паслаў адзін з самых выпрабаваных экіпажаў: ад вынікаў першага рэйса залежала ўся пераправа.

Танк, ідучы па спадзістаму дну, стаў паступова апускацца ў ваду. У групе афіцэраў, што сачылі за танкамі, стаялі камандзір корпуса і камандзір брыгады. Панавала напружаная цішыня. Прысадзістая, у сінім камбінезоне, постаць камбрыга нібы скамянела; шэрыя, лагодныя вочы не адрываліся ад машыны.

«Пройдзе ці не?..»

Вось рака амаль схавала гусеніцы.

Танк, рассоўваючы шырокім ілбом ваду, уздымаючы два высокія вадзяныя валы, што разбягаліся ад машыны ў бакі, хутка апускаўся ўсё глыбей і глыбей.

Вадзіцель ужо пад вадою. Сцяпан Фёдаравіч мімаволі ўявіў — вада нястрымна прабіваецца знадворку, залівае педалі, падымаецца да кален... «Ці ўправіцца давесці?»

---

[1] Танкавае перагаворнае ўстройства.

Гэта былі хвіліны вялікага непакою.

Нарэшце машына стала хутка выпаўзаць з вады. Яна наблі-жаецца да берага. Побач увесь час б'е моцны вадзяны струмень — вентылятар выкідае з танка ваду.

Калі танк выйшаў на бераг, камандзір брыгады зварухнуўся, нібы скідваючы з сябе анямеласць, выдыхнуў шырока:

— Прайшоў!

— Віншую... — задаволена сказаў камандзір корпуса падпалкоў-ніку.— У дванаццаць каб быў на тым баку... з усёй брыгадай.

— Буду, таварыш генерал.

Сцяпан Фёдаравіч даў знак — у раку стаў спускацца другі танк; іншыя напагатове стаялі на беразе, чакалі сваёй чаргі. Цяпер пераправа пайшла хутка і безупынна.

Яшчэ трохі да прызначанага часу Сцяпан Фёдаравіч пераправіў на другі бок усю брыгаду. Танкі сабраліся ў прыбярэжным ляску. Не-ўзабаве перайшоў і ўвесь корпус. Над нямецкімі часцямі што ўчапі-ліся ў нашу зямлю паміж Дзясною і Дняпром, быў занесены магутны танкавы кулак.

Удар гэтага кулака скрышыў усе надзеі ворага. Рэшткі нямецкіх войск, што спрабавалі былі ўтрымацца на Дзясне, кінулі свае пазіцыі і пачалі ратавацца ўцёкам: палохала пагроза акружэння. К вечару вялікая прастора паміж рэкамі была ачышчана ад ворага.

* * *

Падпалкоўнік загадаў батальёнам размясціцца ў прыбярэжным лесе. Не выходзячы з «віліса», зрабіў некалькі кароткіх заўваг пра тое, як размясціць батальёны, затым паклікаў да сябе ў машыну капітана Швыдкага, камандзіра мотастралкоў, і скамандаваў шафёру:

— Да Дняпра.

Дрэвы пачалі радзець, між стваламі зашарэла роўнядзь берага. Машына спынілася. Вось ён, Дняпро! Падпалкоўнік, пазіраючы ў цем-ру, за якой хаваўся нябачны правы бераг, хвіліну з прагнасцю ўбіраў насычаны вільгаццю дняпроўскі вецер, потым, нібы ачнуўшыся, па-чаў коратка тлумачыць капітану задачу мотабатальёна: падрыхта-вацца да пераправы, фарсіраваць Дняпро, захапіць плацдарм глыбі-нёю ў 3-4 кіламетры і ўтрымліваць яго да падыходу асноўных сіл бры-гады. Злева разам з батальёнам будзе перапраўляцца стралковая часць. Пераправачных прылад няма, пантоны затрымаліся ў дарозе; для пераправы зброі капітан атрымае гумавую лодку...

У тым месцы, дзе мелася пераправляцца брыгада, стромкая града правага берага ішла не пры самай рацэ, а кіламетраў праз

чатыры-пяць. Адразу за ракой пачыналася каса, на якой буяў густы лазняк. Сюды і павінны былі пераправіцца стралкі, захапіць плацдарм на беразе.

Падпалкоўнік ведаў, што барацьба за той бераг будзе цяжкай; немцы зробяць усё, каб затрымаць наша наступленне. Палонныя, якія былі захоплены ў апошнія дні, казалі, што да ракі падышло многа новых войск — танкі, пяхота, артылерыя. Заходні бераг — высокі і стромкі — вельмі выгадны для абароны. З наглядальных пунктаў адтуль можна добра бачыць усё, што робіцца на рацэ, і батарэі праціўніка здолеюць весці трапны агонь па пераправах.

Шутаў ведаў, што бой чакаў цяжкі яшчэ і таму, што праціўнік зможа пасылаць не толькі пяхоту, але і танкі, і артылерыю, тады як нашы сілы спачатку будуць абмежаваныя; невялікім групам давядзецца біцца супроць батальёнаў і палкоў.

Пераправа пачалася ў цішыні. Першымі пайшлі ў раку байцы, што ўмелі добра плаваць. Услед за імі — іншыя — на палатках з сенам, на дошках, на мяшках з саломай, на збітых наспех плытах. Першыя байцы былі ўжо недзе на беразе, а тут усё падыходзілі і падыходзілі да ракі. Злева непадалёк перапраўляліся пехацінцы.

Раптам на тым беразе затрашчалі кулямёты і аўтаматы. Адна за адной успыхнулі некалькі ракет, з цемры вырас бераг — нізкая, плоская, зарослая лазняком прыбярэжная каса. З вады выбягалі постаці, знікалі ў лазняку... Бойка пачалася. Пачалася вялікая пераправа цераз Дняпро.

Усю ноч і ўвесь дзень на тым беразе не ўціхаў бой. Немцы раз за разам хадзілі ў контратакі, парываліся скінуць нашу пяхоту з берага. На рацэ кіпела вада ад выбухаў снарадаў і бомб, але пераправа амаль не спынялася. На заходні бераг, на падмогу ішлі новыя ўзводы, роты, плыты з боепрыпасамі.

Нашы гарматы без супынку білі па нямецкіх батарэях і акопах.

А танкі пакуль што маўчалі. У лесе ішла падрыхтоўка да пераправы — падвозілася гаручае, снарады, пантанёры ладзілі для пераправы танкаў пантоны. На дне ракі знайшлі два затопленыя немцамі буксіры, адзін з іх паднялі. Партызаны, былыя кіеўскія рабочыя, не зважаючы на абстрэл, рыхтавалі яго да баявой начной працы.

Сцяпан Фёдаравіч з нецярплівасцю чакаў вечара. Камандзір корпуса даручыў яму цяжкую і пачэсную задачу: як і пры пераправе праз Дзясну, яго танкі будуць ісці наперадзе злучэння.

Калі добра сцямнела, пачалі перапраўляцца. На пантон, уціскаючы яго ў ваду, асцярожна ўспоўз важкі танк; заплюскалі лопасці буксіра, выпрастаўся, напяўся трос, і пантон стаў павольна адыходзіць

ад берага. Першы рэйс абышоўся добра. Калі ж буксір падаўся ў другі рэйс, немцы заўважылі яго і пачалі страляць па ім снарадамі і мінамі. Адзін снарад трапіў між буксірам і пантонам. Трос перарвала, як нітку. Хуткая плынь ракі адразу панесла пантон з танкам усцяж берага. Гэта магло на доўгі час затрымаць пераправу. Але каманда буксіра і танкісты не разгубіліся — пантон злавілі, прымацавалі да параходзіка і прывялі да месца выгрузкі. Неўзабаве на той бераг накіраваўся і камандзір брыгады. Спераду, збоку, уводдалі, блізка рваліся снарады, але параходзік ішоў па свайму напрамку. Не адзін раз скалатнуўся ён ад блізкіх выбухаў, якія побач узнімалі ўгору высокія слупы вады, аблівалі людзей, што стаялі на палубе.

Бераг паволі набліжаўся. Вось нарэшце зямля — цвёрдая і ўстойлівая.

Сцяпан Фёдаравіч адразу ж сабраў камандзіраў і паставіў задачу — не чакаючы, пакуль пераправяцца іншыя танкі, пачаць наступленне на Люцеж.

Баявыя машыны рушылі наперад. Мінулі акопы пяхоты; у цемры вызначыліся чорныя абрысы хат — Люцеж... Уварваліся на гароды, на вуліцы. Немцы ўпарта абараняліся; гарматы і кулямёты білі з дотаў, з акопаў, з хат. Біліся ледзь не за кожны дом. Урэшце немцы не ўстаялі перад гвардзейцамі і пачалі адступаць.

Сцяпан Фёдаравіч парашыў у Люцежы спыніцца, каб замацавацца і прычакаць падыходу рэшты брыгады. У мотабатальёне пасля баёў заставалася ў страі не больш трэці байцоў, было падбіта два танкі. Наступаць далей з такой сілай станавілася рызыкоўна.

Пакінуўшы Люцеж, немцы страцілі некалькі добрых назіральных пунктаў, што дазвалялі весці прыцэльны агонь па пераправе. З гэтага часу снарады і міны сталі менш замінаць буксіру, і праца на пераправе пайшла спарней. Шлях для танкаў, што ішлі ўслед, быў адкрыты. За ноч ў Люцежы сабралася амаль уся брыгада, і Шутаў павёў яе далей, на Ірпень, у прасторы правага берага.

3. На Кіеў

Баі на правабярэжжы Дняпра з кожным днём станавіліся ўсё больш моцнымі. Немцы неўзабаве пераадолелі замяшанне, якое было ў іх першы час, хутка збіралі сілы да месцаў прарыву, намерваючыся прыціснуць нашы часці да берага і скінуць іх у раку.

Між тым брыгада Сцяпана Фёдаравіча, безупынку адбіваючы нямецкія атакі, упарта ішла наперад, развівала поспех. Пад вечар

танкісты ўступілі ў вёску Ракаўка, а ў дванаццаць гадзін ночы вызвалілі ўжо горад Гастомель, за трыццаць кіламетраў ад Ракаўкі.

На світанні пасля кароткага, але гарачага бою немцы вымушаны былі пакінуць станцыю Буча. На пуцях стаяў мёртвы бронецягнік, палалі эшалоны з боепрыпасамі. Шутаў загадаў наступаць далей.

У гэты час да яго падышоў афіцэр, перадаў тэрміновы пакет. Сцяпан Фёдаравіч разарваў канверт — загад ад камандзіра корпуса: вярнуцца назад.

Вярнуцца?! Шутаў спачатку нават не паверыў, падумаў, што здарылася нейкая памылка. Наступленне брыгады ідзе паспяхова, толькі што вырваліся на прастор, дзе можна папрацаваць па-сапраўднаму, і раптам — вярнуцца назад, без бою аддаць адваяванае. «Відаць, у тылах справы кепскія»,— кальнула здагадка.

І праўда — становішча ў цэлым было цяжкае. Як толькі выйшлі з Гастомеля на дарогу, адразу над танкамі з'явіліся нямецкія самалёты. На ўсім шляху — амаль пяць гадзін, — пакуль не падышлі да Ірпеня, яны не адставалі ад танкаў, няспынна абстрэльвалі і бамбілі. Іх было вельмі многа; яны праносіліся над танкамі так нізка, што здавалася, вось-вось зачэпяцца за вежы...

Перад Ірпенем брыгада вымушана была спыніцца — разбамбілі мост цераз рэчку. Нічога іншага не заставалася, як схаваць танкі ў лесе, замаскавацца і чакаць надыходу ночы.

Уночы шумелі пілы, стукалі сякеры — танкісты будавалі пераправу. На берагах рэчкі — багністых і зыбкіх — слалі адно ля другога бярвенні, на вадзе збівалі мост. Усю ноч увіхаліся, але не ўправіліся, скончылі толькі ўдзень.

Ледзь перабраліся на другі бераг, Сцяпан Фёдаравіч атрымаў вестку, што праціўнік перайшоў у наступленне. Брыгадзе было загадана неадкладна выступіць, каб адрэзаць варожыя часці ад Кіева.

Немцы біліся за кожны кавалак зямлі. У вёсках даводзілася іх выбіваць літаральна з кожнага дома. У Ябланаўцы яны паспрабавалі задушыць брыгаду — акружылі яе і павялі з усіх бакоў наступленне. У немцаў было многа самаходак і танкаў; яны ўсё больш настойліва падыходзілі да сяла, дзе былі заціснуты нашы танкі. Бой не сціхаў да вечара. Шутаў адбіў усе атакі, а ўночы сам перайшоў у наступленне і заняў прырэчную вёску Новыя Пятроўцы, а затым і Валкі. З заняццем Валкаў нямецкая група, якая захапіла Лютеж і адрэзала нашы часці ад Дняпра, сама аказалася адрэзанай.

Наступныя дні брыгада вытрымлівала атакі новых часцей праціўніка, якія падыходзілі з боку Кіева. І гэтыя атакі былі адбіты.

Камандзір корпуса падзякаваў Шутаву — брыгада дапамагла выратаваць становішча войск, што былі на плацдарме...

Хутка Шутаў пачаў наступленне на Вышгорад — моцны апорны пункт немцаў на Кіеўскім напрамку.

Вышгорад — вельмі выгадны для абароны, ён стаіць на высокім беразе, які ўвесь парэзаны з трох бакоў глыбокімі, нібы супрацьтанкавыя равы, ярамі. З усходу — стромкі, як сцяна, спад да Дняпра вышынёю больш за трыццаць метраў. Акрамя таго, гэта прыродная крэпасць была ўмацавана бліндажамі і траншэямі. Немцы адчувалі сябе тут упэўнена. У цяжкім баі, які ішоў цэлы дзень, танкісты прарваліся да Вышгорада і завязалі бойку за ўскраіну. Немцы кінулі ў контратаку танкі і пяхоту. Суседняя наша брыгада не вытрымала націску немцаў і пачала адступаць, аддаючы гэтую важную заваёву. Услед за «суседам» сталі адыходзіць і батальёны брыгады Шутава.

— Куды?! Назад?.. Хто дазволіў?! — абурана пытаўся ён па рацыі ў камбатаў. Гнеўны, жорсткі, загадваў: — Спыніць паніку! Спыніць адступленне!..

Але батальёны адыходзілі. Тады сам кінуўся ў баявыя парадкі к танкістам, к пяхоце. З вялікай цяжкасцю дабіўся, што брыгада стала, зачапілася за рубеж, вытрымала варожы націск. Як толькі сціхла трохі, сабраў камбатаў, загадаў: вярнуць рубеж.

Па голасу яго ўсе зразумелі, што гэтае рашэнне нязменнае і неадкладнае.

Неўзабаве наступіла ноч. Шутаў уважліва сачыў за тым, як брыгада рыхтавалася да наступлення. Падабраў усе рэзервы, падчысціў дапаможныя падраздзяленні і ўмацаваў батальёны.

Немцы таксама — выявіла разведка — старанна рыхтаваліся да заўтрашняга бою.

Хто каго адолее?

Ледзь пачало світаць, Шутаў кінуў свае батальёны на Вышгорад. Ён апярэдзіў нямецкае наступленне, узяў ініцыятыву ў свае рукі і ў жорсткім, упартым баі прымусіў немцаў адысці. Да вечара было адваявана паўгорада, уступлены рубеж быў вернуты, і падпалкоўнік паспакайнеў.

Наступныя трое сутак немцы спрабавалі вярнуць гэтыя вуліцы, але не здолелі адбіць ні аднаго дома.

Цяпер становішча трохі ўсталявалася; варожыя часці сталі ў абарону. Гэтая заваёва мела вялікае значэнне — наша «малая зямля» на правым беразе пашырылася, на ёй паступова збіраліся новыя палкі і дывізіі, рыхтаваліся да бою за Кіеў. Набліжаўся дзень вызвалення сталіцы Украіны.

...І ён, гэты дзень, неўзабаве прыйшоў. Ноччу на трэцяе лістапада часці занялі зыходныя пазіцыі для наступлення на Кіеў. Брыгадзе Шутава паставілі задачу: к вечару, узаемадзейнічаючы з пяхотнай дывізіяй, заняць дзіцячы санаторый «Пушча-Вадзіца».

У шэсць гадзін раніцы пачалася артылерыйская падрыхтоўка. У цемры раптам шуганулі ўгору маланкі, разлёгся гром. Адразу загаварылі сотні гармат. Залпы і паасобныя стрэлы ўсё мацнелі, гусцелі і ўрэшце зліліся ў суцэльны гул. Святло трапятала на дрэвах, на тварах байцоў, на танкавых вежах. Незабыўнае, вялікае відовішча!

Сэрца Сцяпана Фёдаравіча перапаўнялася радасцю: не доўга, не доўга засталося чакаць Кіеву свята на сваіх вуліцах.

Хутка і ён убачыць сваю сям'ю. Абдыме сына, жонку...

Артылерыйскі гром не сціхаў дзве гадзіны. У восем гадзін, калі гарматныя стрэлы паступова пачалі слабець, Сцяпан Фёдаравіч скамандаваў сваім батальёнам — у атаку. Танкі адразу ажылі, рушылі наперад, цяжка падмінаючы гусеніцамі мокрую траву.

Неўзабаве танкісты вялі гарачы бой. Давілі гусеніцамі нямецкія гарматы, выганялі з акопаў ашалелых ад выбухаў пехацінцаў. Білі па шызых варожых танках.

Сцяпан Фёдаравіч застаўся на камандным пункце разам з камандзірам пяхотнай дывізіі. Гукі бою спакваля адыходзілі ўсё далей, цішэлі, танкі адзін за адным хаваліся за невысокім узгоркам. Адсюль, з КП, цяпер цяжка было сачыць за ўсім, што робіцца ў батальёнах, якія тараняць абарону. Становішча ўвесь час мянялася, усё было ў безупынным руху, а ён не бачыў танкаў, не мог кіраваць імі.

Сцяпан Фёдаравіч любіў усё бачыць сваімі вачыма. Даўно-даўно звык ён — яшчэ ў тыя часы, калі камандаваў ротай ці батальёнам,— быць у самым пекле бою. Пазней, калі ён стаў камандзірам брыгады, неабходнасці ў гэтай звычцы часта не было, яму звычайна належала быць на КП. Між тым звычка не забывалася. Яна і не магла забыцца, бо ў ёй выяўлялася адна з галоўных рыс характару цяперашняга камандзіра брыгады, яго вядучае жыццёвае правіла.

Сцяпана Фёдаравіча заўсёды вяло туды, дзе самая гарачая схватка, дзе найбольш складаныя абставіны, дзе цяжэй...

І на гэты раз характар узяў сваё.

— Барысаў, падай ППШ сюды!..

Шутаў сеў у танк, памчаў у поле. З ім — неразлучны ардынарац сержант Барысаў.

Вакол — сляды нядаўняга бою: пранізаныя навылёт машыны, сплюшчаныя, скарэжаныя гарматы, трупы немцаў, павілястыя раўчакі гусеніц. Далі прыкурыць немцам хлопцы!

Пад вечар Сцяпан Фёдаравіч са сваімі танкістамі вёў бой на ўскрайку ўрочышча Пушча-Вадзіца. Да Кіева заставалася сем кіламетраў. Адсюль была добра відаць кіеўская ўскраіна — купкі дамоў, чорныя голыя дрэвы; іх спакваля агортвала вячэрняя цемра.

Вось ён, Кіеў. Там недзе самыя родныя яму людзі: Галіна Андрэеўна — Галя, Валодзя. Трэці год у нечаканай ростані, у невядомасці... Яны і не ведаюць, што ён тут — рукой падаць...

Сэрца яго, думкі рваліся нецярпліва ў горад. «Ну нічога, — заспакойваў ён сябе, — цяпер ужо нядоўга засталося чакаць».

Сцяпан Фёдаравіч ведаў, што наперадзе яшчэ нялёгкі бой, але думкамі і сэрцам быў ужо ў горадзе. Ён тады і ўявіць бы не мог, якое яшчэ выпрабаванне чакае яго тут, перад самым горадам...

Наступіла ноч. Пацішэла. Толькі недзе ўдалечы раз-пораз глуха грымяць гарматы. «Чаму так ціха побач? — думае ўстрывожана Сцяпан Фёдаравіч. — Няўжо суседзі не здолелі адагнаць праціўніка?»

— Звяжы з КП! — папрасіў ён тэлефаніста.

Трывожнае адчуванне апраўдалася — адтуль паведамілі, што суседзі так і не змаглі прарваць лінію абароны. Такім чынам, брыгада і пяхотны батальён глыбока ўклініліся ў размяшчэнне нямецкіх войск, флангі аказаліся адкрытымі.

Падпалкоўнік адразу насцеражыўся — праціўнік, напэўна, пастараецца атакаваць справа ці злева, а можа нават адрэзаць брыгаду. І праўда, не паспеў ён як след расказаць пра вынікі бою, як тэлефонная сувязь, што звязвала брыгаду з КП, была перарвана.

Сцяпан Фёдаравіч паслаў на. КП аднаго разведчыка, другога — загінулі без вестахе. Перахапіў праціўнік. Цяпер было ясна, — брыгада адрэзана, брыгада ў акружэнні.

Танкісты аб гэтым яшчэ не ведалі. Стомленыя боем, яны, дзе каму давялося, спалі. Сон валіў усіх; з чорнага неба цадзіўся нудны дожджык, і ад гэтага спаць хацелася яшчэ мацней. Сон апаноўваў і камандзіра брыгады, які ледзь не валіўся ад зморы.

Трэба было думаць, шукаць выйсця са становішча. У зморанай галаве пачало акрэслівацца рашэнне — заняць кругавую абарону. Падрыхтавацца да бою, быць увесь час напагатове; калі нашы будуць наступаць, дапамагчы ім, ударыць немцаў з тылу.

Тады, як добра абдумаў усё, выклікаў камандзіраў, расказаў аб абстаноўцы, аб акружэнні, паставіў задачы кожнаму падраздзяленню, намеціў участкі абароны.

— Кіеў перад намі — рукой падаць, будзем трымацца тут, што б ні было, — сказаў ён напаследак. — Ідзіце, рыхтуйцеся — ды добра. Прыйду, праверу ўсё сам...

Да світання падраздзяленні занялі вызначаныя месцы, акапаліся. Сцяпан Фёдаравіч, як і сказаў, абышоў абарончы рубеж, праверыў усё.

У рэзерве пакінуў толькі некалькі танкаў ды ўзвод разведчыкаў. На ўсякі выпадак.

Дзень надыходзіў марудна. Світанне доўга не магло адолець змроку — на зямлі густым даўкім пластам ляжаў туман, сонца не было відаць; аб тым, што пачаўся дзень, можна было здагадацца па цьмянай шэрані, якая змяніла ноч.

Наступленне немцы пачалі шалёным абстрэлам з гармат. Не было, здаецца, такога месца на гэтым вузенькім кавалачку зямлі, дзе б не рваліся варожыя снарады. Амаль не відаць ні выбліскаў агню, ні паўзучага дыму. Даходзяць толькі гукі — выццё снарадаў, скрогат выбухаў, сіпенне асколкаў... Валяцца дрэвы, зламаныя выбуховымі хвалямі, падае галлё, зрэзанае асколкамі.

Цяжэй за ўсіх давялося танкаваму батальёну маёра Бінеўскага, які стрымліваў нямецкі націск з боку вёскі Пушча-Вадзіца. З вёскі, з туману, што паволі разыходзіўся, адзін за адным, абстрэльваючы батальён, выпаўзалі варожыя танкі з аўтаматчыкамі. У Бінеўскага загарэўся адзін танк, другі. Нямецкія танкі і аўтаматчыкі ўзмацнілі націск. Вось-вось нашы не вытрымаюць.

Камандзір брыгады бярэ свой апошні рэзерв, кідаецца на дапамогу. Батальён адбівае немцаў, а ўслед за гэтым па загаду Шутава сам пераходзіць у контратаку. Варожыя танкі адзін за адным адступаюць назад. Некалькі варожых аўтаматчыкаў трапляе ў палон. Яны паказваюць, што іх дывізія толькі што перакінута з другога ўчастка...

Аднак першая няўдача не спыніла немцаў. Не паспеў Шутаў дапытаць палонных, як на паўднёвым баку ўзгарэўся бой. Да яго падбег, задыхаўшыся, сувязны пехацінцаў:

— Таварыш гвардыі падпалкоўнік, немцы прарваліся...

— Як прарваліся?!

— Выбілі з акопаў... Артпазіцыі захапілі...

Падпалкоўнік, пачуўшы гэта, сеў у танк, узяў

з сабою некалькі машын і, не трацячы ні хвіліны, заспяшаўся на выручку. Падмацаванне паспела якраз у час.

Танкі, страляючы на хаду, хутка рушылі наперад. Следам за імі пайшлі пехацінцы, стараючыся не адставаць...

Страчаныя пазіцыі былі адваяваны. Артылерысты вярнулі свае гарматы. Немцы пры паспешным уцёку не паспелі іх падарваць. Становішча выправілі. Зноў захапілі палонных; Шутаў дапытаў іх —

яны належалі да іншай, чым папярэднія, дывізіі. Значыцца, вораг сабраў тут вялікую сілу і ўстаяць супроць яго будзе нялёгка.

А сувязі са сваімі часцямі няма. Ці хутка прыйдзе падмога, — невядома.

Туман растаў, угары завіднелася шэрае, з сінімі прагалінамі, неба. Адразу з'явіліся нямецкія бамбардзіроўшчыкі. Пасля бамбёжкі і абстрэлу з самалётаў нямецкая пяхота зноў пайшла ў атаку... Гарачы выдаўся дзень!

Шутаў увесь час быў насцярожаны, уважліва сачыў за сваім войскам. То тут, то там стваралася пагроза, і трэба было зразу ўжыць неабходныя меры. Ён пасылаў на выручку свой рэзерв з танкаў, хуткія «трыццацьчацвёркі» з'яўляліся то ў адным, то ў другім месцы. Сцяпан Фёдаравіч выявіў сябе спрытным камандзірам і энергічным чалавекам. Яго камандзірскае ўмельства не адзін раз ратавала становішча ў гэты дзень.

У хвіліны зацішша байцы хавалі забітых, санітаркі перавязвалі раненых. Падпалкоўнік не спачываў сам і не даваў спачываць байцам, — па яго загаду глыбей укапваліся ў зямлю.

За дзень адбілі трыццаць нямецкіх атак.

Уночы падышлі сюды танкі, занялі рубеж побач. Чорныя, ледзь бачныя ў восеньскай цемры, яны адзін за адным, грукочучы, ішлі па полі. Калоне, здавалася, не было канца.

«Вось гэта сіла! — радаваліся байцы, сочачы за танкамі. — Ну, цяпер немцу не ўтрымацца». Усе адчувалі, што заўтра пачнецца бой, які вырашыць лёс Кіева.

У адзінаццаць гадзін пятага лістапада Шутаў павёў сваю брыгаду на штурм Кіева. Разам з пяхотай смелым націскам уварваўся ў прыгарадны пасёлак Святошына, са Святошына накіраваў батальёны к паўднёвай ускраіне Кіева. Хаваючыся ў чыгуначнай выемцы, непрыкметна падабраўся з танкамі к самаму нямецкаму аэрадрому, за якім пачынаўся ўжо горад.

Над Кіевам чорнаю хмараю вісеў дым, дым слаўся па вуліцах. Нават праз шум матораў былі чуваць выбухі — гітлераўцы падрывалі дамы... Танкі Шутава з ходу ўскочылі на ўскраіну, завязалі баі на вуліцах, на плошчах, у прысадах. К пяці гадзінам вечара брыгада, якую вёў Шутаў, заняла Вялікую Баршчагоўскую вуліцу, з Чэхаславацкай брыгадай адбіла Саломенку і апоўначы пачала бой за Арсенал...

Адсюль зусім блізка быў дом, дзе жыла сям'я. Але бой не сціхаў, і нельга было і на хвіліну адлучыцца, каб даведацца пра тое, што трывожыла ўжо столькі дзён. Толькі на світанні, калі бітва закончылася, Шутаў атрымаў нарэшце права зазірнуць на вуліцу імя Галі

Цімафееевай, забегчы ў дом, які даўно ўжо быў родным. Здавалася, што машына імчыць марудна, усё хацелася падагнаць — хутчэй, хутчэй. Калі ўскочыў у пад'езд, сэрца гатова было вылецець з грудзей. Як пуста, ціха!..

Ірвануў дзверы, у пакоі нікога. Усё раскідана, пабіта... Ні жонкі, ні дзяцей. Дзе яны?

У суседняй кватэры знайшоў жанчыну.

— Жывыя былі... Выехалі з горада...

— Куды?

— Не сказалі...

Шукаць не было калі. Хутка накідаў алоўкам некалькі слоў, напісаў свой адрас: куды даць вестку, калі вернуцца. Напісаў — і бегам на двор к машыне, паехаў назад да сваіх танкаў.

На вуліцах кіеўляне абдымалі і цалавалі байцоў, плакалі і смяяліся.

Выгнаныя з Кіева, гітлераўцы яшчэ доўгі час не трацілі надзеі вярнуцца ў яго зноў. Амаль увесь лістапад яны атакавалі нашы часці, імкнучыся прарвацца да горада. Палкоўніку Шутаву давялося доўгі час абараняць Кіеў.

Прыехаўшы аднойчы ў горад, ён спаткаў у сваёй кватэры жонку і малога. Шутаў упершыню ўзяў на рукі сына, якога яшчэ ніколі не бачыў.

Сустрэча выйшла хмарнай. Старэйшага сына, Валодзі, не было. Галіна Андрэеўна са слязамі гора і роспачы расказала, што яны ўтраіх хаваліся ў вёсцы, блізка ад Кіева; калі к вёсцы падышлі нашы, яна ноччу з малымі кінулася насустрач ім. У цемры і мітусні Валодзя неяк згубіўся, можа быць вярнуўся назад, але пашукаць яго там нельга, бо нашым пакуль не ўдалося ўзяць сяло. Валодзя, мабыць, на тым баку...

Здарылася так, што Шутаву давялося весці баі якраз на тым напрамку, дзе была вёска, у якой мог жыць сын. Зімовым днём яго танкісты ўварваліся ў гэту вёску, і Шутаў стаў нецярпліва распытваць, ці няма тут хлапчука з Кіева.

Хлапчук такі быў. Яго неўзабаве падвялі к палкоўніку. Хоць сын і вырас вельмі, Шутаў пазнаў яго.

— Валодзя?!

Сын глядзеў на яго здзіўлена, як чужы.

— Не прызнаеш?! Сын! — парывіста, з раптоўным болем абняў хлопца бацька.

— Тата?! — не адразу паверыў Валодзя.

Абвыкшыся з бацькам, аблашчаны танкістамі, ён адчуў сябе хутка нібы ў добрай, шчырай сям'і. І шкада яму было, што з сям'ёй

гэтай давялося развітацца: на спадарожнай машыне бацька адправіў яго ў Кіеў...

Дні гэтыя прынеслі Шутаву і яшчэ адну радасць: стала вядома, што за кіеўскія баі яму прысвоілі званне Героя Савецкага Саюза.

Брыгадзе далі невялікі адпачынак. Калі прыйшоў загад вярнуцца ёй на фронт, наша камандаванне якраз ажыццяўляла акружэнне нямецкіх часцей у раёне Корсунь-Шаўчэнкаўскага.

За вёску Рубаны Мост брыгада білася цэлы дзень. Спачатку ўсё ішло добра, непрыкметна падабраліся амаль да самай вёскі, зблізку адкрылі агонь па немцах. У сяле паднялася паніка. Але, калі танкі падышлі бліжэй, раптам давялося спыніцца — перад вёскай цягнуўся глыбокі яр. Немцы ж хутка апамяталіся, пачалі страляць па танках і адну за адной запалілі дзве самаходкі. Палкоўнік загадаў адысці назад, зрабіць вялікі абход і ўдарыць з паўднёвага боку.

Завождаліся пры гэтай вёсцы — узялі толькі тады, як надышоў вечар. Пачуццё перамогі не радавала палкоўніка — не выканалі дзённага задання. А тут ноч — цёмная, сырая. Цемра такая, хоць вочы выкалі...

— Ноч, ноч — сядзець бы толькі ля печкі... ды страшныя гісторыі выдумляць,— нявесела пажартаваў адзін з камандзіраў батальёна.

— Сядзець, казкі выдумляць...— хмура прамовіў Шутаў.

— Канешне, непрыемна, што задачу не выканалі,— адгукнуўся другі камбат.

— Сягоння недацягнулі, заўтра падгонім...

— Падгонім...— Шутаў зірнуў на камбатаў.— Ведаеце, што ў нас у Дварцы пра такія справы кажуць?

Танкісты маўчалі, чакалі — што ж гавораць гэтыя дварэцкія мудрацы, якіх не забывае ўсё камбрыг.

— У нас кажуць: адклад не ідзе ў лад...— Шутаў раптам змяніў размову.— Не ведаю, чаму ты не любіш ноч,— сказаў да камбата, які лічыў, што ў такую ноч лепш за ўсё каля печкі.— А я люблю ноч... Асабліва такую, як сёння, цёмную, глухую. У яе ёсць такія прынады...

Камбат паглядзеў на Шутава, нібы хацеў праверыць — сур'ёзна ён гаворыць ці жартуе.

— Ей-богу, падабаецца гэта ноч!..

Хутка камбат упэўніўся, што палкоўнік гаварыў сур'ёзна: Шутаў скамандаваў брыгадзе выступаць.

Ішлі павольна, асцярожна. Выслалі моцную разведку. На дарозе нідзе ні аднаго чалавека і такая цішыня, нібы ўсё вымерла навокал, хоць толькі нядаўна тут было поўна немцаў.

Узіраліся, услухоўваліся. Нейкім асаблівым пачуццём, выпрацаваным на вайне, угадаў камандзір узвода разведкі ў гэтай цемры паселішча. Загадаў танкам прыпыніцца, узяў з сабою чатырох аўтаматчыкаў-разведчыкаў і пайшоў наперад.

І праўда, хутка наткнуліся на плот, убачылі цёмны абрыс будыніны. Аўтаматчыкі агледзелі на ўскраіне адну хату, другую — няма нідзе нікога. Між тым ціха падпаўзлі танкі, палкоўнік загадаў быць напагатове. Нарэшце на бязлюднай вуліцы, калі агледзелі дзесятак хат, знайшлі чалавека. Гэта быў стары селянін.

— Дзе людзі?

— Ведама дзе. Адны пахаваліся, другіх хрыц пагнаў...

— Немцаў у сяле няма?

— Былі. Зусім нядаўна былі...

— Як — нядаўна? Днём, ноччу гэтай?

— Ды, можа, з паўгадзіны, а то і менш. Чуў: ішлі, гергеталі...

— Дзе ж яны падзеліся?

— Хто іх ведае!.. А толькі — у той бок ішлі...

Шутаў паслаў разведчыкаў туды, куды паказаў

стары,— аказалася, на ўскраіне нямала гітлераўцаў і яны спяць, як дома.

— Спяць? — перапытаў Шутаў.

— Так точна, таварыш палкоўнік, спяць,— паўтарыў разведчык.— Як у цёшчы...

Шутаў задумаўся і сказаў:

— Ну і няхай спяць!

Рашыў — пакуль што, да світання, не пачынаць бою: «У цемры можна сапсаваць усю справу... Разбягуцца хто куды, паспрабуй — злаві». Гэта быў ужо не першы год вайны, калі яму даволі было б разагнаць іх...

Каб зручней было браць немцаў, арганізаваў дзесяткі два груп. У кожнай з іх танк і некалькі аўтаматчыкаў. Загадаў, каб на ўсякі выпадак паставілі на вуліцах ахову.

Немцы спакойна спалі, не ведаючы, што іх сцерагуць, што яны, можна сказаць, у палоне.

Ледзь пасвятлела, аўтаматчыкі і танкісты пачалі «будзіць».

Убачыўшы каля хаты дула савецкага танка, а ля дзвярэй аўтаматчыкаў, немцы разгублена паднімалі рукі. Мястэчка было вызвалена без адзінага стрэлу. Ні адзін немец не ўцёк ад нашых танкістаў.

Праз некалькі гадзін брыгада вяла бой ужо ў Звенігарадцы. Насустрач ёй з поўдня прабіваліся танкісты 2-га Украінскага фронту. Неўзабаве танкісты абодвух франтоў сышліся; Сцяпан Фёдаравіч па-

братняму абняў камандзіра сустрэчнай брыгады Героя Савецкага Саюза палкоўніка Прошына. Салдаты частавалі адзін аднаго небагатым сваім пайком. Корсунь-Шаўчэнкаўская групіроўка немцаў была акружана.

Каб прабіцца да акружаных часцей і выратаваць іх, немцы на асобных участках фронту пачалі наступаць. Вялікая група нямецкіх танкаў адкінула нашы падраздзяленні і стала набліжацца да акружаных войск. Становішча рабілася пагрозным.

Камандуючы арміяй паслаў сюды брыгаду Шутава, якая была якраз недалёка ад гэтага месца. Ён ведаў, што Сцяпан Фёдаравіч не адступіць, як бы ні было цяжка. У той час, калі нашы танкі падышлі да перадавой лініі, немцы пачалі перапраўляцца цераз рэчку. Шутаў адразу ўступіў у бой з першымі танкамі, што пераправіліся — іх, на шчасце, было небагата,— разбіў іх і захапіў пераправу.

Цяпер ён дамагаўся аднаго — не прапусціць немцаў на гэты бераг, утрымаць пераправу. Рэчка паслабляла нямецкі націск, варожыя танкі вымушаны былі стаяць перад вадзяной перагародай. Але спыніць іх нават пры такіх абставінах было незвычайна цяжка, бо нямецкае злучэнне было намнога большае за нашу брыгаду. Наглядаючы са свайго КП, з узгорка, палкоўнік стаў лічыць танкі, што былі за ракой.

Ён налічыў іх каля сотні і кінуў лічыць: сумны, непатрэбны занятак. І так відаць, што іх у некалькі разоў больш, чым у яго брыгадзе, якая ў няспынных баях страціла багата і людзей і машын. Але хоць сілы і былі няроўныя, хоць гітлераўцы ашалела кідаліся прабіцца, танкісты пад камандай Шутава не паддаваліся. Усе добра ведалі значэнне таго рубяжа, які трэба было адстаяць.

Кароткія зімовыя дні здаваліся незвычайна доўгімі; з кожным днём стрымліваць немцаў станавілася цяжэй. Усё менш аставалася спраўных танкаў, усё мацней націскаў вораг.

На пяты дзень падышла падмога. Пехацінцы хутка займалі пры рацэ рубяжы, акопваліся. Танкі пакуль маўкліва стаялі ў ярах, запраўляліся гаручым. «Цяпер можна ваяваць!» — падумаў Сцяпан Фёдаравіч, паглядаючы на танкі, што размясціліся побач з яго брыгадай,— падумаў упершыню за гэтыя дні спакойна, без трывогі...

Тым часам другія нашы брыгады і палкі дабівалі рэшткі Корсунь-Шаўчэнкаўскай групіроўкі.

4. За граніцай — каля горада Ясы

Новае наша наступленне пачалося ў першыя дні вясны. Была незвычайная бездараж. Дарогі ўсе распусціла. Нямецкія танкі і

аўтамашыны буксавалі ў снежным месіве, грузлі ва ўкраінскім чарназёме; пры набліжэнні нашых салдат немцы вымушаны былі пакідаць машыны. На шляхах усюды тырчалі гарматы, прычэпы, цягачы, аўтамашыны. У лесе каля Вапняркі Сцяпан Фёдаравіч бачыў склад — безліч снарадаў было складзена ў акуратныя штабялі; немцы, відаць, спадзяваліся, што асталююцца тут надоўга. Цяпер было не да таго — кідалі ўсё і спяшаліся адыходзіць з адной думкаю — ці хутка граніца. Яны думалі, што граніца іх выратуе...

Цяжка было ісці па бездаражы танкам Шутава. Яны таксама грузлі і таксама буксавалі, і бензавозкі грузлі таксама, як і нямецкія. Ніколі Шутаву не даводзілася столькі турбавацца пра гаручае для машын,— крута было з гаручым. А да ўсяго, вораг, адступаючы, узрываў масты, мініраваў пераправы.

Але танкісты Шутава, як і сам ён, умелі не толькі ваяваць, але і працаваць, цярплівымі і цягавітымі былі, як і іх камандзір. І цераз бездараж прабіваліся, і гаручае на танках падвозілі, і пераправы ладзілі як толькі можна хутка, — усё адольвалі і ішлі, ішлі, гонячы ворага.

Нярэдка танкісты прарываліся далёка наперад, абходзілі калоны праціўніка і знянацку нападалі на іх або пераразалі шляхі адступлення.

Падводзячы вынікі баявога дня, Шутаў не раз думаў, наколькі больш шырокімі і смелымі сталі яго планы, яго дзейнасць. Ён вымерваў адваяваную зямлю дзесяткамі кіламетраў — за дзень, сотнямі — за тыдзень.

Вымаючы з планшэта карту, Шутаў з хваляваннем пазіраў-вылічваў — колькі яшчэ да граніцы.

Вось ужо ззаду Паўднёвы Буг. Не затрымаў і Днестр. І нарэшце — Прут, дзяржаўная мяжа. Шырокая рака, што сабрала веснавыя ручаі з гор і палёў, хутка, бурліва гнала свае воды на поўдзень. Неспакойныя хвалі паблісквалі на ясным красавіцкім сонцы.

— Зірніце, таварыш гвардыі палкоўнік,— акопы, — сказаў ардынарац-сержант, які замяніў Барысава, што быў ранены пры наступленні пад Корсунь-Шаўчэнкаўскім.

Сцяпан Фёдаравіч убачыў некалькі неглыбокіх, з асыпанымі краямі і кусцікамі травы ям.

— Я тут на гэтым Пруце пачынаў...— прамовіў узрушана сержант.— Недзе недалёка адсюль... А вы дзе, не тут?

— Не,— адказаў Шутаў і дадаў задуменна: — Пачынаць тут пачыналі, а канчаць будзем далёка адсюль...

Ён заклапочана глядзеў на другі бераг, на які, ён ужо ведаў, трэба будзе скора перапраўляцца.

Шутаў перабраўся туды адразу пасля таго, як нашы часці захапілі плацдарм, дастатковы для пераправы танкаў. Увесь час ішлі тут баі. Гітлераўцы вельмі непакоіліся за лёс сваёй групіроўкі пад Ясамі, лёс паўднёвага фланга свайго фронту. Яны хацелі адкінуць нашы часці за Прут, водная мяжа ўзмацніла б іх пазіцыі і дала б магчымасць выдзеліць частку сіл для рэзерву. Шмат дзён не сціхалі баі. Нарэшце, не дабіўшыся жаданай мэты, немцы вымушаны былі перайсці да абароны.

У гэтыя дні пасля цяжкіх баёў брыгада палкоўніка Шутава атрымала невялікі адпачынак.

Хоць фронт быў толькі праз дзесяць кіламетраў, хоць машыны стаялі ўвесь час напагатове, у брыгадзе было «мірнае» жыццё. Акапалі і замаскіравалі танкі (іх гарматы былі накіраваны ў бок фронту), абсталявалі ўтульныя прасторныя зямлянкі.

Перш за ўсё трэба было наладзіць пабітыя танкі, замяніць папсаваныя часці, падрыхтаваць усё да бою. Гэта была вялікая і важная работа, яе неабходна было хутка скончыць, і экіпажам давялося працаваць і дзень, і ноч.

Камандзіры складалі даклады аб выніках баёў, думалі, як лепш зрабіць расклад заняткаў. Палкоўнік сам правяраў расклады і ўважліва сачыў за тым, каб іх выконвалі. Па яго загаду ў батальёнах і ротах склікалі сходы, на якіх камандзіры і салдаты разбіралі мінулыя баі. Разбіралі строга, сумленна — прыгадалі і слаўнае і такое, за што давялося таму-сяму пачырванець; людзі абдумвалі ўсё, вучыліся. Танкісты-ветэраны былі частымі прамоўцамі на гэтых сходах — выкладвалі свае запаветныя баявыя «сакрэты».

Часта танкі выходзілі ў поле — танкісты вучыліся ўзаемадзейнічаць з пяхотай, з артылерыяй, уваходзіць у прарыў, весці бai ў акружэнні. Акрамя тактычных заняткаў, камандзіры праводзілі палітычныя заняткі, якім Сцяпан Фёдаравіч надаваў вялікае значэнне. Ён сам асабіста кіраваў вучобай афіцэраў.

Увечар, калі спадала гарачыня вучэбнага дня, людзі збіраліся ў клубе, дзе на сцэне выступалі свае артысты.

Аднойчы сюды прыехаў камандарм — генерал Краўчанка. Ён пазнаёміўся з жыццём танкістаў, з іх поспехамі, праверыў, як яны рыхтуюцца да баёў.

— Люблю тваю брыгаду,— сказаў Сцяпану Фёдаравічу пасля праверкі камандарм,— і ў баі першыя, і ў вучобе не апошнія...

Смелы, настойлівы ў час бою, Сцяпан Фёдаравіч, выявілася, мог быць строгім і ўдумлівым настаўнікам на «адпачынку». Ён выкарыстаў гэтыя ціхія дні як належыць: брыгада падыходзіла да новых баёў моцнай, упарадкаванай, а танкісты — узбагачанымі вопытам і ведамі...

* * *

У сярэдзіне жніўня, вечарам, палкоўніка тэрмінова паклікалі на нараду ў штаб корпуса.

У штабе сабраліся ўжо камандзіры іншых брыгад. Нарада была вельмі кароткай — камандзір корпуса паставіў усім брыгадам задачы і загадаў зараз жа выступіць на зыходныя рубяжы. Калі Шутаў вярнуўся ў брыгадны лагер, было ўжо за поўнач. Людзі спалі, толькі каля зямлянак і пры танках хадзілі маўклівыя вартавыя. Ад лесу павявала халадком, мірнымі пахамі, спакоем.

— Трывога!— узвіўся над лагерам кліч. І ўсё раптам ажыло, заварушылася, здаецца, нават дрэвы пачалі гаманіць аб нечым між сабою.

Зборы былі кароткія; хутка зарычалі маторы, і танкі, узвод за ўзводам, сталі выцягвацца на дарогу. За ноч брыгада зрабіла шасцідзесяцікіламетровы марш і падышла да зыходнага рубяжа.

Наступленне пачалося праз дзень, пасля таго, як камандзіры добра азнаёміліся з мясцовасцю. Пачатак быў удалы: за першыя суткі прарвалі адну моцную лінію абароны і падышлі ўсутыч да другой.

Другая лінія праходзіла на вышыні 387. Вышыня гэта была вельмі выгадная для абароны. Наступаць на яе танкамі можна было толькі па адной вузкай дарожцы, якая вяла проста ў «лоб» нямецкіх пазіцый. Дарожка падымалася ўгору па крутому схілу, які часам дасягаў амаль трыццаці градусаў. Па такому схілу ўзбірацца і то цяжка, а тут трэба, падымаючыся, яшчэ і весці бой — бой з праціўнікам, які ўмацаваўся.

Брыгада падышла да гэтай вышыні ноччу. Сцяпан Фёдаравіч загадаў спыніцца, даў танкістам малы адпачынак — заправіць танкі гаручым, павячэраць, паспаць гадзіну-дзве. Наперад ён паслаў адну роту пад камандаваннем капітана Селюкова, якой трэба было падняцца на вышыню, захапіць яе і ўтрымаць, пакуль падыдзе ўся брыгада. У дапамогу танкістам прыдаў аўтаматчыкаў.

Рота знікла ў цемры. Не прайшло і дзвюх гадзін, як Шутава паклікалі да рацыі. Надзеўшы навушнікі, Сцяпан Фёдаравіч пачуў задаволены голас Селюкова: загад выканалі, немцы выбіты, кінулі некалькі браневікоў, многа матацыклаў.

— Далі прыкурыць немцам як належыць,— скончыў капітан прымаўкай камбрыга.

— Добра,— адказаў палкоўнік.— Цяпер, хлопцы, глядзіце, учапіцеся мацней, бо гэта важная горка...

Ледзь пачало развідняцца, Сцяпан Фёдаравіч загадаў выступаць. Ён не стаў чакаць брыгады, на сваім «вілісе» памчаў да роты. Хутка ён убачыў танкі і вынікі іх начной атакі — пабітыя браневікі, матацыклы.

— Папрацаваў, Селюкоў, бачу... А што разведка кажа?.. Не пасылаў?

— Не...

— А можа яны яшчэ тут... наперадзе?

— Ды не — яны так драпалі адсюль.

Аднак, калі палкоўнік паслаў наперад разведку, выявілася, што рота ўсё ж выканала сваю задачу часткова. Немцы не вытрымалі нечаканага ўдару танкістаў, пабеглі, але пабеглі недалёка. Яны занялі новы пояс умацаванняў, вышэй за першы, і па-ранейшаму сядзяць на вышыні.

— Што ж ты — наламаў дроў і думаеш: усё. Вунь яны, пабітыя фрыцы! Бачыш — чакаюць...

— Не можа гэтага быць...

— Не можа! Так толькі вераб'ёў ганяюць.

«Мала пабіць, трэба дабіць»,— не раз паўтараў сваім танкістам Сцяпан Фёдаравіч гэтыя словы. У іх — важнейшае камандзірскае правіла Шутава, якога ён трымаўся ўвесь час на вайне. Ён ніколі не задавольваўся толькі поспехам, яму трэба была перамога, сапраўдная, поўная. Камандзір роты заспакоіўся пры першым поспеху, не давёў яго да поўнай перамогі. Ён даў немцам замацавацца, упусціў зручны час. Цяпер узяць вышыню будзе многа цяжэй.

Камандзір брыгады недарэмна трывожыўся. Калі батальён танкаў пайшоў у наступленне па адзінаму шляху — дарозе, праціўнік сустрэў іх зверху моцнаю стралянінаю. Танкі сталі біць па ворагу, увесь час падымаючыся вышэй і вышэй па цеснаму адхону.

З гары некалькі нашых машын падбілі,— яны раптам нерухома замерлі на дарозе, іншыя ўсё ж настойліва ўзбіраліся на вышыню.

Але хутка давялося спыніцца і ім: дарогу перагарадзілі каменныя клыкі супрацьтанкавых кадаўбаў. За клыкамі, выявілася,— свежыя ямкі — міннае поле. Пачалася перастрэлка; было відаць, што немцы добра ўмацаваліся і што выбіць іх цяпер будзе нялёгка. Стаяць з танкамі на адкрытым месцы, дзе ўвесь час ірваліся снарады і міны, было небяспечна, і палкоўнік загадаў схавацца за выступам вышыні.

Наступаць далей без пяхоты — значыла б загубіць і танкі і людзей. Ён паслаў наперад разведку — даведацца пра сілу немцаў і пашукаць, ці няма дзе больш зручнага шляху на вышыню.

Разведчыкі вярнуліся з палонным румынам і цікавымі весткамі. Яны выявілі, што на дапамогу разбітай танкавай дывізіі, якая заняла новы рубеж абароны, падышлі яшчэ дзве — нямецкая кавалерыйская і румынская, прычым румынскую дывізію толькі што знялі з венгерскай граніцы.

Вестка аб тым, што немцы паставілі на абарону вышыні столькі часцей, занепакоіла: «Чаго іх прыгналі сюды столькі? У іх жа не такое багацце, каб раскідвацца». Гэта навяло Шутава на думку, што яны тут баяцца прарыву і, напэўна, не без падстаў. «Відаць, вось-вось прарвёмся...» Ён у гэты час адчуў подых важнай перамогі, да якой ішоў.

А пра шляхі весткі былі нярадасныя: схілы ўсюды крутыя, частыя абрывы, на адхонах амаль усюды густы лес.

Пасля поўдня падышла пяхота — мотамехбрыгада палкоўніка Асадчага.

— Асадчы! Дружа!— узрадаваўся Сцяпан Фёдаравіч, убачыўшы камандзіра брыгады, свайго даўняга таварыша.— Якраз у час падышоў.

Ён расказаў Асадчаму пра абстаноўку і тут жа выклаў свой план наступлення: танкі наступаюць у «лоб», пяхота абыдзе немцаў і ўдарыць з флангаў. Тое, што для танкаў было тут перашкодай — стромкі схіл, густы лес,— пяхоце дапаможа непрыкметна падабрацца і пачаць атаку.

Асадчы згадзіўся са Сцяпанам Фёдаравічам.

Да вечара занялі рубяжы для наступлення. Мехбатальёны акрамя аўтаматаў і кулямётаў узялі з сабой толькі лёгкія мінамёты — усё, з чым можна ўзбірацца па стромкаму схілу ў лесе, дзе дрэвы часамі растуць адно над другім.

Надыходзіў вечар. Вышыню, маўклівы строгі лес паволі агортваў сінявага прыцемак. На схілах, куды пайшлі пехацінцы, было паранейшаму ціха. Відаць, немцы, непакоячыся за свой фронт, на якім стаяць танкі, мала сачылі за флангамі, лічылі іх непрыступнымі.

Самы напружаны час — перад боем. Колькі мінулася баёў, а ўсё ж перад кожным — мімаволі ўзварушваешся, насцярожваешся. Шутаў нецярпліва сачыў, як пад прыкрыццём артылерыйскага агню сапёры брыгады расчышчаюць дарогу ад мін, падрываюць надаўбы. Ён кіраваў танкістамі, што падтрымлівалі сапёраў агнём. І ўсё ж не раз зірнуў занепакоена на ручны гадзіннік свой — ці хутка?.. Што б ні рабіў, ён з насцярожанасцю прыслухоўваўся да пяхоты.

Злева і справа ў небе ўзвіліся дзве чырвоныя кветкі і апалі, асыпаючы пялёсткі,— сігнал да атакі. Значыць, пехацінцы падышлі да нямецкіх пазіцый непрыкметна.

Каля нямецкіх флангаў затрашчалі кулямёты, сталі часта лажыцца міны. Мотамехбатальёны пайшлі ў атаку...

Палкоўнік скамандаваў танкістам — наперад. «Трыццацьчацвёркі», страляючы, сталі ўзбірацца ўгору. Немцы ўпарта адбіваліся, але машыны ўсё ішлі ды ішлі ўгору. Павольны і цяжкі быў іх рух. Метр за метрам — з бою, лютым штурмам... Штурмам з трох бакоў дзвюма брыгадамі... І вось — танкі ўварваліся на вяршыню. Кідаючы коней, гарматы, зброю, немцы ратаваліся, як хто мог.

Каб не даць ім апамятацца і ўмацавацца за ноч, палкоўнік адразу павёў танкістаў далей. Неўзабаве Шутаў і яго танкі былі ў вёсцы, каля якой праходзіла трэцяя, апошняя, лінія нямецкай абароны пад Ясамі.

На наступны дзень і гэтая апошняя лінія была прабіта. Каб якнебудзь стрымаць танкістаў, немцы паслалі на іх самалёты; бомбы шматавалі прыдарожныя дрэвы, карэжылі зямлю, раскідваючы каменні і гліну...

Уноч палкоўнік правёў сваю брыгаду па вузкай, звілістай дарозе, над горнымі davкручамі, дзе раней адважваліся ездзіць толькі з коньмі і толькі днём,— і да світання выйшаў на раўніну, на прастор. Ляскочучы гусеніцамі, сталёвыя важкія машыны — адна за другою — хлынулі з гары па шырокаму шляху, як нястрымны горны паток, што крышыць перад сабою ўсе перашкоды.

— Наперад! Наперад, хлопцы! — не даваў супынку ні ўноч, ні ўдзень палкоўнік.

24 жніўня Шутаў вёў бой ужо на вуліцах горада Бырлад. Гэтая перамога мела вялікае значэнне: заняўшы Бырлад, нашы часці поўнасцю акружылі стотысячную Яса-Кішынёўскую групіроўку.

За гэтыя баі Сцяпан Фёдаравіч Шутаў быў узнагароджаны другой Залатой Зоркаю.

5. Даліны і горы, сустрэчы і ростані

Гвардзейская Сталінградска-Кіеўская брыгада бесперапынна — і днём, і ўночы — вяла баі, ідучы ў першых радах наступлення. Засталося ззаду многа румынскіх гарадоў і вёсак, многа баёў сціхла да таго дня, калі, выбіўшы немцаў з горада Тэкучы, танкісты атрымалі маленькі адпачынак.

Сцяпану Фёдаравічу давялося наладжваць часовую ўладу — ваенную і грамадзянскую. З ваеннай было проста — назначыў камендванта-афіцэра, расказаў пра абавязкі яго, і ўсё. Не тое з грамадзянскай уладай. Перад тым як выбраць чалавека на пасаду часовага кіраўніка горада, палкоўнік, колькі было магчыма, знаёміўся з гарадскім насельніцтвам, з яго настроем, з нацыянальнымі звычаямі. Трэба, каб прымар быў паважаным між гаражан чалавекам і, вядома, прыхільнікам дэмакратычных парадкаў.

Сцяпан Фёдаравіч раіўся з прадстаўнікамі прагрэсіўных партый, улічыў іх меркаванні. Тут румынам упершыню давялося блізка пазнаёміцца з савецкім афіцэрам — сціплым і чулым чалавекам.

Калі брыгада пакідала горад, праводзіць яе выйшлі тысячы людзей. Людзі махалі рукамі на развітанне, крычалі ўслед штосьці добрае, зычлівае. Шутаў, які сачыў, як праходзіць брыгада, бачыў, што людзей шчыра смуткуе гэтае развітанне. Ён і сам адчуў сябе так, быццам быў у акружэнні сяброў. Як з сябрамі і развітаўся, з жалем і прыязнасцю...

Цеплыня гэтага развітання яшчэ доўга грэла сэрца яго...

Брыгада зноў уступіла ў бой. Сцяпан Фёдаравіч ішоў цяпер дарогамі свайго любімага героя — Суворава: наступаў на Факшаны і Рымнікул-Сэрэт. Неўзабаве і гэтыя гарады засталіся ззаду: наперадзе, на шляху да румынскага нафтавага цэнтра Плаешці, быў цяпер адзін умацаваны пункт — горад Бузэу.

Вечарам брыгада падышла да горада і адразу пачала наступленне. Немцы не чакалі, што нашы танкі падыдуць да іх так хутка,— брыгада застала іх знянацку.

Палкоўнік імгненна ацаніў абстаноўку і накіраваў свае танкі ў «лоб» нямецкіх пазіцый, каб захапіць мост. Гэта быў смелы, імклівы ўдар. Танкі ўскочылі на мост і рванулiся наперад. Немцы схамянуліся, ударылі па танках з некалькіх гармат і мінамётаў, спрабуючы адбіць атаку, але позна — перадавыя «трыццацьчацвёркі» грукаталі ўжо на іх баку; мост быў наш.

А ўслед за мостам, вуліца за вуліцаю, з боем занялі ўвесь горад. Такі хуткі поспех танкістаў Шутава быў нечаканы для немцаў, яны былі цвёрда ўпэўнены, што тут іх пазіцыі надзейныя.

Настолькі ўпэўнены, што без папярэдняй разведкі ў горад накіраваўся камандзір супрацьпаветранай нямецкай дывізіі, дарэчы, новапрызначаны начальнік абароны Бузэу.

Пасля таго як нашы танкі занялі горад, над Бузэу з'явіўся нямецкі самалёт. Ён мірна разварнуўся ў небе і стаў спакойна зніжацца. Сцяпан Фёдаравіч, які з цікавасцю сачыў за ім, загадаў не

страляць, у той жа час паслаў да месца пасадкі аўтаматчыкаў і матацыклістаў. Ледзь самалёт сеў, важны госць — нямецкі палкоўнік прытка выскачыў з кабіны і... у палкоўніка раптам вочы палезлі на лоб і анямелі ногі — проста перад ім былі савецкія салдаты.

Лётчык, убачыўшы побач рускіх байцоў, адразу рвануў машыну ўперад, хацеў падняцца, пакінуўшы свайго важнага пасажыра. Шызая нязграбная птушка раптам падскочыла і панеслася ў поле. Але аўтаматчыкі не разгубіліся, секанулі ўслед — машына клюнула носам у зямлю і застыла з паднятым хвастом.

Начальнік абароны Бузэу не паспеў прыступіць да выканання сваіх абавязкаў.

...У наступленне на Плаешці разам з нашымі танкістамі ішлі румынскія часці: Румынія ў той час аб'явіла вайну Германіі. Перад боем група нашых і румынскіх афіцэраў сустрэлася на камандным пункце. Сцяпан Фёдаравіч, знаёмячыся, назваў сваё прозвішча.

Румыны пры гэтым раптам здзіўлена пераглянуліся — прозвішча праслаўленага танкіста, аказалася, было ім добра знаёма.

— Палкоўнік Шутаў?!

Яны з пашанай і здзіўленнем акінулі вачыма прысадзістую, не па-вайсковаму трохі сутулаватую, зусім не ваяўнічую з выгляду постаць — той самы Шутаў? У позірках іх можна было ўлавіць расчараванне і недавер'е: той Шутаў, які прабіўся праз абарончыя паясы пад Ясамі, які перабраўся з танкамі цераз горы? Яны глядзелі на Шутава, шукалі чаго-небудзь асаблівага — звычайны, нават невыразны загарэлы твар, добрыя вочы, каля якіх сабраўся вузельчык маршчын, мяккая, сціплая ўсмешка. У ім, у яго манеры трымацца, гаварыць ёсць нешта сялянскае...

Здзівіцца давялося яшчэ раз, калі загаварылі пра будучы бой за Плаешці.

— Плаешці! Цяжкая задача. Дні тры-чатыры ў лепшым выпадку. Не раней...— выказаў меркаванне пажылы румын, камандзір кавалерыйскага палка.

— Але нам трэба быць там заўтра,— сказаў Шутаў.

— Заўтра?

— Заўтра. Ранкам. Такі загад.

— Загад ёсць загад. Мы павінны выконваць загады. Але баюся, так хутка... мы не здолеем, пан палкоўнік...— запярэчыў малады, смуглы афіцэр, зацягнуты ў вузкі фрэнч.

— Чаму?

— Там многа войск і моцныя ўмацаванні... Я там днямі быў,— дадаў ён.

— Мы ўлічваем гэта,— сказаў Шутаў.— Камандаванне ўзважыла іх сілы і нашы і рашыла, што такая задача нам па плячы. І я думаю таксама, што мы можам іх выбіць. Павінны — як найхутчэй, каб не даць загубіць Плаешці...

— О Плаешці, колькі яму давялося пераражыць!..— прамовіў са спачуваннем камандзір палка.

— Будзе, вядома, нялёгка, але я думаю, што сядзець «гасцям» у Плаешці засталася адна ноч...

Шутаў спадзяваўся таму, што быў упэўнены не толькі ў сваёй брыгадзе, але і ў іншых — не адзін жа раз побач ваявалі. І ўсё ж перад боем за Плаешці ён непакоіўся больш як калі-небудзь. А раптам, сапраўды, выйдзе не так, як ён гаварыў, а так, як яны, больш асцярожныя паплечнікі? Усяляк можа быць, вядома...

Бой быў нялёгкі. Ледзь танкі Шутава пачалі набліжацца да горада, немцы сустрэлі іх моцнай артылерыйскай страляніной. Некалькі нашых машын загарэлася. Дайшоўшы да кіяшнага поля, што жаўцела перад горадам, танкісты вымушаны былі спыніцца. Страляніна з нямецкіх пазіцый была такая моцная, што прабівацца далей праз поле не было ніякай магчымасці.

Убачыўшы, што нашы спыніліся, немцы раптам пайшлі ў контратаку.

Нашы пехацінцы з дапамогаю танкістаў адбілі гэтую атаку немцаў, адагналі іх назад, на ранейшыя пазіцыі. Але прарвацца наперад хоць колькі-небудзь па-ранейшаму не ўдавалася.

Між танкістамі Шутава і нямецкімі батарэямі завязалася ўпартая перастрэлка. Танкістаў падтрымалі мінамётчыкі з мотабатальёна. Неўзабаве падышоў на дапамогу артылерыйскі дывізіён з суседняй мехбрыгады.

Агонь з нямецкіх пазіцый слабеў. Асабліва добра папрацавалі ў гэтым баі мінамётчыкі Сцяпана Фёдаравіча. Іх міны разбілі некалькі варожых гармат.

Нарэшце настаў час скамандаваць запаветнае: наперад!

Жоўта-зялёныя прыземістыя машыны, да паловы закрытыя кіяшнікам, падобныя да чарапах, страляючы на хаду з гармат, хутка папаўзлі к гораду. За імі ўзняліся аўтаматчыкі...

Уночы Шутаў вёў бой на вуліцах Плаешці. Палкоўнік не памыліўся — уранні Плаешці быў цалкам у нашых руках.

Тут брыгада атрымала пяцідзённы адпачынак. Па вуліцах Плаешці цяпер няспыннай плынню каціліся запыленыя аўтамашыны, фурманкі, гарматы, праходзілі калоны пехацінцаў, грукаталі самаходкі...

Дайшоўшы да цэнтра горада, большая частка іх павяртала на поўдзень. На дошчачцы-стрэлцы, прыбітай да слупа, было наспех напісана — «Бухарэст».

* * *

Зноў горы. Трансільванскія Альпы. Палкоўнік вядзе брыгаду па вузкіх звілістых дарогах, якія то апускаюцца, то падымаюцца ўгару. Крутыя абрывы то падаюць уніз, адкуль глуха даносіцца шум горнага патоку, то падымаюцца сцяною ў неба. Нечаканыя рэзкія павароты.

Цяжка і небяспечна было ісці па гэтых дарогах танкістам, дзе з-за адной памылкі вадзіцеля можна сарвацца ў бездань, дзе адзін танк можа спыніць цэлую брыгаду. Але наколькі цяжэй ваяваць! Часта налятаді нямецкія самалёты; сыпалі бомбы, ашалела білі з гармат.

Немцы мелі выгадныя, загадзя ўмацаваныя пазіцыі. Часамі даводзілася па некалькі дзён біцца за якую-небудзь горку...

У гэтыя дні адразу пасля бою, у толькі што адваяваным трансільванскім гарадку, Сцяпан Фёдаравіч развітаўся са сваёй брыгадай, са сваімі баявымі афіцэрамі і салдатамі, якіх столькі разоў вадзіў у бой. Хоць прычынай развітання была радасная падзея — палкоўніка назначылі на пасаду намесніка камандзіра корпуса,— Сцяпан Фёдаравіч пакідаў брыгаду не без суму.

Як жа не засумаваць! Ён з гэтай брыгадай ішоў аж ад самай Курскай дугі, ведаў тут ледзь не кожнага салдата, з якім ішоў у бой. Колькі неспакойных начэй недаспаў, колькі думак перадумаў, каб «даць прыкурыць» гітлераўцам, каб правесці танкі наперад. Тут былі праца, трывога, слава і боль такіх бітваў, такіх дарог...

Ростань была кароткая: брыгада, якая толькі што выйшла з бою, хутка павінна была зноў выступаць. Афіцэры наспех зрабілі «праводзіны» — дасталі некалькі пляшак гарэлкі, румынскай «цуйкі», сабралі закуску — чым багаты, тым і рады.

Шутаў абышоў экіпажы, развітаўся з камандзірамі і салдатамі. На вуліцу да машыны, якая чакала яго, выйшаў, акружаны шчыльнай групай танкістаў.

— Шчасліва вам, хлопцы! Дзякую, што служылі добра.— Не ўтрываў, расчуліўся:—Можа каго калі пакрыўдзіў у крутую хвіліну — чалавек я, каюся, гарачы — у баі ўсяляк прыходзілася...

— Без прычыны не крыўдзілі,— пачуліся таксама расчуленыя, добразычлівыя галасы.

— А калі і пакрыўдзіў, каб не паміналі ліхам... У нас, у Дварцы,— Шутаў усміхнуўся,— кажуць, што таму, каго ліхам успамінаюць, шчасця не будзе...

— Будзем успамінаць толькі добра!

— Без прычыны не крыўдзілі.

— Не забывайце. Пішыце аб сабе! — папрасіў нехта з танкістаў.

— І вы... пішыце аб усім...

І зашчымела сэрца — ці прыйдзецца хутка ўбачыцца,— не даказаў, адвярнуўся, маўкліва сеў у свой «віліс». Так, не прамовіўшы больш ні слова, паехаў...

На жаль, на новым месцы, дзе столькі было вялікай і цікавай работы, працаваць давялося мала. Аж горка, як нечакана і бязглузда прыляцела бяда...

Не забыць таго дня пад трансільванскім горадам Клужам.

Нямецкі фронт быў прабіты. Танкі — рота за ротаю, батальён за батальёнам — хутка ўваходзілі ў прарыў. Пачыналася тая праца, якая асабліва радуе сэрца танкіста,— рэйд у варожым тыле.

Палкоўнік, выйшаўшы з «віліса», стаяў поблізу ад дарогі, сачыў за танкамі. Яны ішлі няспынна, на роўнай адлегласці адзін ад другога — па ўзгорку, потым прападалі ў лагчыне і з'яўляліся зноў на вочы, калі былі, як карабкі ад запалак. Яны ўсё аддаляліся. Шутаў, як брыгадзір, які выправіў людзей на важную работу ў полі, пазіраў услед. Ён, які заўсёды жыў нецярпліва, у гэтую хвіліну быў думкаю наперадзе, разам з першымі танкамі, што рушылі ў прарыў.

Непадалёк па дарозе ўсё яшчэ ішлі і ішлі танкі.

Аднекуль з нямецкага боку са свістам прыляцеў снарад, разарваўся поблізу.

Ад'ютант затрывожыўся:

— Адышлі б вы, таварыш палкоўнік. Паберагліся...

— Яшчэ што выдумаеш! Усялякай дурной вароне паклоны біць!

Сам сабе падумаў: снарад цяжкі, выпадковы,— дурны снарад. На такія Шутаў і ўвагі не звяртаў даўно.

І раптам зусім побач успыхнула агнём, ударыла тугая хваля. Кінула на зямлю...

— Эх, чорт!..

Убачыў над сабой спалоханы твар ад'ютанта, які хацеў дапамагчы ўстаць.

— Не трэба! Я сам...

Ён, перамагаючы вялікі цяжар, што напоўніў разам усё цела, падняўся, але праз хвіліну, падкошаны страшным болем, бяссільна асеў на траву.

На дарозе Сцяпана Фёдаравіча, цяжка параненага, спаткаў камандарм. Ён ужо ведаў пра тое, што здарылася. Сцяпан Фёдаравіч ляжаў бледны, пахудзелы ад страты крыві і болю. З-пад шыняля, якім

яго накрылі, былі відаць на левай руцэ белыя, заплямленыя крывёю, павязкі.

Камандарм схіліўся над Шутавым.

— Пазнаеш? — запытаўся ён. На смуглявы твар генерала, што бачыў на вайне багата горкіх страт, ценем лёг смутак.

— Пазнаю,— прамовіў слабым спакутаваным голасам Шутаў.

Ён паспрабаваў падняцца, але боль пранізаў усё цела, і палкоўнік, сціснуўшы зубы, паваліўся на падушкі.

Сцяпан Фёдаравіч усё ж не хацеў паддавацца.

— Я яшчэ вярнуся! — сказаў ён камандарму ўпарта, дужаючыся з болем, з бяссіллем, ад якіх цела станавілася непаслухмяным.

* * *

Вярнуцца не давялося. Раненне было вельмі цяжкае, дактары выратавалі яму жыццё, але не змаглі вярнуць у армію. У родную баявую сям'ю, якой ён аддаў больш за дваццаць гадоў, дарогі больш не было.

...Прайшоў год.

У лістападзе 1945 года Сцяпан Фёдаравіч Шутаў прыехаў у Беларусь. Некалькі дзён ён пабыў у Мінску, які гасцінна яго сустрэў, а потым наведаўся на Бабруйшчыну, у родны Дварэц.

Аднавяскоўцы бачылі, як палкоўнік, кульгаючы, абапіраючыся на кій, ішоў па полі, па вуліцы, усхваляваны, прыглядаўся да навакolля. Ён пазіраў на знаёмыя з маленства краявіды і нярэдка не мог пазнаць: так яны змяніліся за вайну...

Вестка аб яго прыездзе хутка абляцела ўсіх дварчан, узрушыла іх. У хату, што зрабілася на некалькі дзён яго прыстанкам, пачалі сыходзіцца землякі — салдаты, якія толькі што знялі пагоны, гаваркія калгасніцы, гарэзныя, цікаўныя да ўсяго хлапчукі — пабачыць героя, паслухаць. У сяле было багата людзей, што добра ведалі яго — адны з самага маленства, другія пазней, калі ён прыязджаў на пабыўку да сясцёр.

Сёстры, знаёмыя ахалі, казалі, што ён вельмі змяніўся з аблічча. Пастарэў Сцяпан, ой, як пастарэў,— відаць, што далася чалавеку вайна ў знакі. Асабліва жалю, спачування было за пусты левы рукаў, засунуты ў кішэню, за кульганне і кіёк у руцэ.

Доўга давялося Шутаву апавядаць землякам, якія вельмі ж хацелі ведаць, дзе быў, што рабіў, чым заслужыў такую славу.

— Пахадзіў, чалавеча,— сказала сястра, паслухаўшы яго апавяданняў. Паспачувала: — Пахадзіў. Патаптаў зямлі нагамі...

— Не так нагамі, як гусеніцамі танкавымі,— паправіў Шутаў.

— Зведаў дарог усялякіх.

— Дарог зведаў. І на ўсход, і на захад...

— Адваяваліся, значыцца, таварыш палкоўнік? — сказаў хлопец, з былых франтавікоў.— Па чыстай?

— Хто? Я адваяваўся? — У тым, як Шутаў запытаў, усе пачулі: дрэнна ты мяне ведаеш!

— Без рукі, хоць і левай... не разваюешся...

— Рукі няма, а галава на плячах нашто? Хопіць работы, абы ахвота ды здароўе!..

— Будзе, Сцяпан, здароўе, будзе...

— Ну дык і жыць будзем... Рабіць будзем...

1947

ПАЕЗДКА Ў ПРАГУ

Старонкі з запісной кніжкі

I

Хвіліны, калі пад'язджаеш да граніцы, незвычайна хвалююць, неяк асабліва ўрэзваюцца ў памяць. Ужо засталіся за намі ціхія вулічкі Чопа, апошняй станцыі на сваёй, на савецкай зямлі, ужо развіталіся мы з пагранічнікамі-афіцэрамі, што пажадалі шчаслівай дарогі. Вакол ідзе, круціцца поле, і не далёка, як звычайна, не за многімі сотнямі кіламетраў ніколі не бачаны рубеж-мяжа, ён недзе зусім побач.

Мы яшчэ ў сваіх — з Мінска — вагонах. Але і ў нашых купэ, звыклых, абжытых за тры ночы і два дні, быццам з'явілася штосьці новае. Гэта адчуванне таксама ад таго, што паблізу граніца, што мы адны, без праваднікоў, якія ўжо сталі добрымі знаёмымі. У купэ няўтульна,— забраны пасцелі, складзены рэчы, па ўсім адчуваецца, што жыць нам у гэтых вагонах засталося нядоўга.

Нібы разумеючы ўсю значнасць хвілін, нібы адцягваючы апошняе развітанне з роднай зямлёй, цягнік не спяшаецца, цягнецца павольна, спыняецца. Мы стаім каля вокан, глядзім вачыма, якія ўсё бачаць і ўсё запамінаюць. Яшчэ адзін прыпынак — каля аркі, два пагранічнікі — афіцэр і салдат,— і раптам мы здагадваемся: гэта і ёсць граніца. Здагадваемся па слупках, па палосцы акуратна пабаранаванага ворыва, якія ідуць ад аркі ў спакойнае поле, прытуманенае лёгкай кастрычніцкай смугой. За радком слупкоў, крыху наводдаль, адзінокае дрэва,— яно ўжо на тым баку.

Хутка на тым баку і мы. Усё гэта адбываецца так проста, што спачатку здаецца, нібы глядзіш кадр фільма, які апавядае пра нешта незнаёмае і дзіўнае. Пастаяў цягнік, крануўся — і вось ужо іншая зямля, іншая краіна. Чэхаславакія.

Зноў круціцца, ідзе назад поле, ужо чэхаславацкае. На прыпынку ў калідоры вагона паяўляецца першы прадстаўнік чэхаславацкага народа, дабрадушны, крыху паўнаваты для сваіх маладых год, каравокі етаршына-пагранічнік з папкай пад пахай.

— Чэст праца! — па-таварыску вітае ён нас і просіць здаць пашпарты для праверкі.

Першая чэхаславацкая станцыя. Пытаемся, як яна называецца: станцыя Чыерна над Цісоў — Чыерна над Цісай. Дзе ж Ціса? Яе не бачна, але яна, кажа пагранічнік, недалёка,— старшына махнуў рукой кудысьці на поўдзень.

Тут нам давядзецца пастаяць, і мы выходзім з вагона. Сабраўшы пашпарты, выходзіць і старшына, бярэцца правесці да вакзала, і мы, распытваючы, жартуючы, крочым з ім цераз рады рэек.

— Вакзал нядобры,— нібы просіць прабачэння старшына, дабрадушна ўсміхаючыся.— Часовы. Будуем новы, але яшчэ не скончылі.

Паблізу вялікі будынак з рыштаваннямі, ён ужо амаль гатовы, з дахам.

— Тут раней нічога гэтага не было. Усё новае.

Ён паказвае на вялікія карпусы за прывакзальнымі баракамі і, казырнуўшы, ідзе ад нас. Мы азіраемся ўсё з той жа вострай цікаўнасцю іншаземцаў, ціснемся каля газетнага кіёска, дзе ляжаць побач і чэхаславацкія «Руда права», «Кветы», і наша «Правда» за ўчарашні дзень.

Нас неспадзявана сустракае «бяда». Старшы групы, які зайшоў да начальніка станцыі даведацца, калі паедзем далей, вяртаецца з весткай, што прадстаўніца з Прагі чакала нас двое сутак, не дачакалася, выехала і што вагоны таксама адпраўлены.

— Яна зусім нядаўна паехала,— кажа збянтэжана чыгуначнік.— І вагоны таксама толькі сёння адправілі. Мы не мелі вестак, калі вы будзеце...

Ён супакойвае нас, што ўсё будзе добра.

Здаецца, ніхто і не трывожыцца. Той-сёй з нас са свайго боку супакойвае чыгуначніка, нелагодна ўспамінае «Інтурыст», які невядома чаму выбраў такі дзіўны маршрут,— у Кіеве і Львове мы прамарнавалі больш за суткі!

Ходзім па пасёлку, да ўсяго прыглядаемся. Тое, што гэта заграніца, братняя чэхаславацкая зямля, робіць нават самыя звычайныя, нядзіўныя рэчы цікавымі, незвычайнымі. Нас пазнаюць, сардэчна вітаюць. Завязваюцца самі сабою размовы з чэхамі і славакамі, роспыты. Не заўсёды і не адразу разумеем мы сэнс іх гаворкі, хоць і хвалюе, радуе славянская блізкасць яе, але там, дзе ты не ўсё зразумееш, зразумее хто-небудзь з тваіх таварышаў, здагадаецца — і вось ужо цвітуць усмешкамі твары.

— Усё зразумела! — здзіўляецца задаволена хтосьці з мінчан.

Чыгуначнікаў частуюць папяросамі — «Казбекам», «Беламорканалам»,— шчырыя славакі кураць, хваляць, частуюць сваімі. Між зацяжак дыму па-ранейшаму роспыты, расказы. Хтосьці запытаў маладога прыгожага славака з далікатным, як у дзяўчыны, крыху сарамлівым тварам, колькі ён атрымлівае ў месяц.

Пажылы славак адказвае за юнака:

— Ён менш...

Мы ківаем: вядома — кваліфікацыя яшчэ невялікая, але чыгуначнік паведамляе нечакана:

— У яго няма дзяцей...

Аказваецца, да зарплаты штомесяца дадаецца прыбаўка на дзяцей, на аднаго, на дваіх, на траіх.

— У мяне трое дзяцей,— усміхаючыся, кажа славак.

У архітэктуры будынкаў, што ўзведзены каля станцыі, нам падабаецца прастата,— ніякіх непатрэбных прыкрас. Нічога лішняга, вокны шырокія, многа святла.

— Вось бачыш, ніякіх штучак, а на будынак усё ж прыемна глядзець,— кажа мой таварыш, пісьменнік, маладому архітэктару. Яшчэ ў купэ, дзесьці пад Гомелем, яны пачалі дыскусію пра розныя архітэктурныя праблемы, і яна, здаецца, зноў абяцае ажывіцца.

Пакуль хадзілі, глядзелі, вагоны нашы перагналі бліжэй да станцыі, і пад поўдзень нас папрасілі перайсці ў чэхаславацкія вагоны. Сказалі, што далей паедзем гадзіны праз дзве, калі павінен адправіцца састаў на Кошыцэ, што ў Кошыцэ нас чакае прадстаўніца «Чэдака», чэшскага «Інтурыста».

Мы ўладоўваемся ў вагонах. Яны не зіхацяць той навізной, да якой мы прывыклі, адчуваецца, што яны ўжо нямала папрацавалі на сваім вяку. Месцы толькі для сядзення, вельмі зручныя — мяккія, абабітыя прыгожым чырвоным плюшам, між сядзенняў падлакотнікі. Паліц для ляжання няма, ёсць толькі палічкі з сеткамі для багажа.

— Як жа, калі далёка ехаць? — згадвае сусед.— Вядома, адлегласць тут не тая, але ўсё ж...

— Некалькі гадзін і пасядзець можна. Пры такой адлегласці няма сэнсу рабіць спальныя...

Трэці гаворыць з непахісным перакананнем:

— Нашы зручней.

Калі цягнік кранаецца, застаецца ўжо мала часу да заходу сонца. Цягнік ідзе вельмі хутка,— тэлеграфныя слупы пралятаюць ля вокан, каля якіх у гэты час так багата цікаўных пасажыраў.

Мясціны — узгоркавыя, з частымі пералескамі, здаюцца знаёмымі,— яны вельмі напамінаюць тое, што многа разоў мы бачылі пад Мінскам, на Вільнюскім ці Ракаўскім шасэ. Вабяць позірк будынкі — каменныя, прасторныя, з чарапічнымі дахамі, сярод цёмнай зеляніны садоў.

На адной станцыі праваднік-чэх, што гутарыць з нашымі таварышамі, паказвае на стромкую сопку, зарослую вастраверхімі ялінамі.

— Гэта ўжо венгерская. За мяжой.

Да сопкі, напэўна, усяго некалькі соцень метраў.

— Нічога, сусед добры,— жартуе праваднік.— Жывём дружна, не сварымся.

У першых прыцемках мы пад'ехалі к Кошыцэ.

Кошыцэ — адзін з буйнейшых гарадоў на ўсходзе Чэхаславакіі, па колькасці насельніцтва другі, пасля Брацілавы, славацкі горад. Адзін з самых старажытных гарадоў рэспублікі, Кошыцэ і ў гісторыі новай Чэхаславакіі запісан выдатнай падзеяй — тут была прынята першая праграма ўрада нацыянальнага фронту, праграма народнай дэмакратыі. Ёй далі назву Кошыцкай дэкларацыі.

На станцыі паведамілі, што вагоны будуць прычэплены да цягніка, які адправіцца праз тры гадзіны, і мы карыстаемся прыпынкам,— ідзём паглядзець горад. На прамой вуліцы, якая ідзе ад станцыі к цэнтру, хутка цямнела. У вокнах дамоў, шматлікіх закусачных і рэстаранаў запальваліся агні. Непадалёк ад вакзала сустрэлася некалькі славацкіх дзяўчат у маляўнічых народных уборах. Яны кудысьці заклапочана спяшаліся з кошыкамі ў руках,— можа быць, к цягніку.

Цішыня вечара прыглушвала гукі шумнага гарадскога жыцця,— можа быць, горад у гэты час і сапраўды быў ціхі, як натомлены за дзень працаўнік. Але ў асветленых вокнах і дзвярах магазінаў, рэстаранаў, закусачных — усюды рухаліся, размаўлялі аб нечым, смяяліся людзі. Жыццё ў асветленых вокнах здавалася нібы кантрастам паўпустаце вуліцы.

Вялікія, аздобленыя вокладкамі знаёмых кніг вітрыны магазіна «Савецкая кніга» мы сустракаем з такім адчуваннем, з якім сустракаюць далёка ад роднага кутка добрага прыяцеля. За магазінам збочваем на другую вуліцу.

Адразу трапляем у людскі натоўп. Людзей так многа, што яны не змяшчаюцца на тратуары. Яны ідуць павольна, дзвюма плынямі — адны ў адзін бок, другія насустрач. Узіраемся ў іх твары, асветленыя вулічнымі ліхтарамі і вітрынамі. Мужчыны і жанчыны апрануты проста, але з густам,— кідаецца ў вочы, што багата хто ў стандартных лёгкіх плашчах з паясамі, пагончыкамі. Плашчы, відаць, вельмі зручныя. Галаўныя ўборы, здаецца, не ў пашане,— толькі салдаты і афіцэры ў пілотках ды фуражках: астатнія добра абыходзяцца без

капелюшоў. Хоць, гэта натуральна,— людзі іх узросту і ў нас не вельмі любяць галаўныя ўборы,— большасць з тых, хто гуляе, моладзь.

Якія цудоўныя гэтыя маладыя, часта яшчэ зусім юныя твары. У іх адкрытыя ясныя позіркі людзей, якія ўпэўнены, што жыццё належыць ім, яны бадзёрыя, яны смяюцца, ведаючы, што ўсе радасці ў свеце існуюць для іх. Амаль усё маладыя, маладыя, маладыя твары. Мне здалася гэтая першая сустрэча сімвалічнай: ці не такая маладая і сама краіна чэхаў і славакаў. Ці не так па-маладому цудоўны яе воблік!

2

З Кошыцэ мы выехалі вечарам. За вокнамі было цёмна, і толькі частыя агеньчыкі расквечвалі непранікліваю цемень. Нам трэба было ноччу перасекчы амаль усю Чэхаславакію.

Цягнік ішоў у Прагу.

Раніцай усе ціснуліся ля адчыненых вокан. Прыгожыя, новыя для нас пейзажы Чэхіі, якія шпарка мяняліся перад нашымі вачыма, здзіўляючы багаццем фарб і хараством, бязвоблачная яснасць пагодлівай раніцы нараджалі нейкае вельмі радаснае, святочнае адчуванне.

Цягнік яшчэ толькі адышоў ад Пардубіцэ, а ўсе ўжо жылі Прагаю, чакалі яе. Любуючыся шматлікімі пасёлкамі і заводамі, што беглі сярод зялёных і залацістых прасцягаў палёў і лясоў, пасажыры нецярпліва пазіралі на гадзіннікі, выглядвалі з адчыненых вокан наперад.

Карта яшчэ паказвала немалую адлегласць, хоць па раскладу мы павінны былі набліжацца да Прагі. Цягнік пазніўся.

Вось ужо прайшлі высокія ажурныя мачты,— відаць, радыёстанцыі, вось ужо праплылі многія іншыя звыклыя прыкметы вялікага горада, а Прагі ўсё не было відаць. Раптам справа ў катлавіне паявіліся вежы, дахі, вуліцы, паявіліся і зніклі за адхонам. Неўзабаве злева, проста пры акне вагона, прайшоў дом,— мы на вышыні трэцяга паверха. Унізе вуліцы, пешаходы.

Прага!

Цягнік усё запавольвае бег. Яшчэ некалькі хвілін, і ён спыняецца пад шкляным дахам вакзала.

— Пойдзем пешкі. Наш атэль тут недалёка,— гаворыць дзяўчына, прадстаўніца «Чэдака».

Мы ахвотна згаджаемся. Першыя хвіліны ў новым горадзе заўсёды добра запамінаюцца. Знаёмства з Прагай было асабліва ўражлівым,— вельмі ж вялікая цікавасць у нас была да сталіцы

чэхаславацкага народа, вельмі чула адгукаліся нашы сэрцы на кожную праяву хараства.

Праходзячы па вуліцы, заўважаем пільнымі позіркамі розныя рыскі, асаблівасці жыцця горада. Прыглядваемся да архітэктуры будынкаў,— любуемся прыгожым, у стылі рэнесансу будынкам опернага тэатра імя Сметаны. Стаім з пашанай перад велічным цёмна-шэрым з высокім купалам будынкам Нацыянальнага музея. Ад яго пачынаецца Вацлаўскае памесце — цэнтральная плошча Прагі.

Перад будынкам Нацыянальнага музея скульптура konnіка на нецярплівым дужым кані,— у правай руцэ коннік трымае паднятую ўгору піку са сцяжком. Наша спадарожніца-чэшка тлумачыць — гэта святы Вацлаў, у гонар якога і названа плошча.

Я гляджу на помнік, на скульптуры каля музея так, нібы ўжо недзе іх бачыў. Ды і плошча гэтая, здаецца, знаёмая. Ці не яе бачыў я ў 1948 годзе, запоўненую да краю народам, што прыйшоў сюды з усёй Прагі, з многіх гарадоў і вёсак Чэхаславакіі. Ці не там, каля балюстрады, між магутных скульптур стаяў Клемент Готвальд са сваімі паплечнікамі-камуністамі, гаварыў з народам...

Гэта быў кадр з кінахронікі, якую паказвалі ў Мінску. Мне прыгадаліся трывожныя дні таго года, калі вырашаўся лёс Чэхаславакіі, прыгадаліся не як далёкае, чужое, а як блізкае сэрцу, хвалюючае,— нам заўсёды ж быў дарагі лёс чэхаў і славакаў.

Стоячы перад музеем, пры ўваходзе на Вацлаўскую плошчу, мы асабліва блізка адчулі подых бурнай чэшскай гісторыі.

У той дзень, калі мы выйшлі на славутую плошчу, яна была зусім іншай, чым у кадры кінахронікі. Яна жыла спакойным, звычайным жыццём цэнтральнага раёна вялікага горада. Каціліся, абыходзячы з двух бакоў помнік святому Вацлаву, трамваі з пражанаму бясшумна імчаліся аўтамашыны, мірна варушылася лісце на дрэвах, што раслі ўсцяж тратуара.

Запомнілася, хораша адгукнулася ў душы — першы кінатэатр, паўз які мы ішлі, называўся «Ялта». Вось справа яшчэ адзін «знаёмы» — магазін «Савецкі друк», вось чырвоны транспарант з заклікам — «На баку Савецкага Саюза — за мір, за сацыялізм».

...Ледзьве ўладкаваўшыся ў гасцініцы, не адпачыўшы пасля дарогі, мы выправіліся пахадзіць па пражскіх вуліцах. Брылі мы, не задумваючыся над тым, куды кіруем, на якой цяпер вуліцы. Былі мы вельмі цікаўныя і амаль не ведалі горада.

Мы чулі пявучую, лагодную чэшскую гаворку, чыталі зразумелыя і не зразумелыя нам надпісы, аб'явы. Мы былі апанаваны стыхіяй братняй мовы, зачараваны былі ёй, яе цудамі, якія адкрывалі

з кожным крокам. Яшчэ ў цягніку, перагортваючы слоўнічак, мы даведаліся, што цягнік звычайны пасажырскі, на якім мы ехалі да Кошыцэ, па-чэшску называецца «влак». Слова гэта здалося нам знаёмым,— «влак», «влачиться», «валачыцца» — словы-сваякі. Затое даведаўшыся, што хуткі цягнік — «рыхлік» і што хутка — «рыхле», мы здзіўленыя кінуліся ў блытаныя лінгвістычныя пошукі.

Колькі цудоўных рэчаў знаходзілі мы, чытаючы, чуючы, распытваючы. Вагон, аказваецца,— «воз», а спальны вагон — «ложкавы воз», воз з ложкам. Вітаюцца чэхі так жа, як беларусы,— «добры дзень», «добры вечар», і лазня па-чэшску таксама — «лазня», і панчохі — «пунчохі», але што азначае «гудба» на шыльдзе магазіна? Зірнуўшы на вітрыну, здагадваемся — «музыка». Вельмі хораша па-чэшску тэатр — «дзівадло», — слова, якое нібы беражэ ў сабе водар славянскай старадаўнасці!..

Вуліца неспадзявана вывела нас да Влтавы. У той час яна была цьмяная, шэрая, спакойная. Мы пайшлі па мосце, прыгожым, шырокім, шумлівым,— па ім у абодва бакі імчалі аўтамабілі, ішлі людзі. Мы тады яшчэ не ведалі, што мост гэты зусім новы.

Стоячы пры чыгунным парапеце, любаваліся Влтавай, стрэламі другіх мастоў, што перасякалі раку паблізу і наводдаль. Велічная і лагодная была Влтава, прыгожыя былі яе берагі, адзін у аздобе стройных будынкаў, другі, вышэйшы, круты, у зеляніне і золаце дрэваў. На высокім беразе, падалей, віднеліся вострыя гатычныя шпілі сабораў. Мы здагадаліся: гэта Градчаны.

Па стромкай лесвіцы ўзняліся на вышыню Летненскага саду. Ён сустрэў харaством асенняга ўбору,— лісце гарэла на хмызняку, што дзёрся знізу па схіле, на стройных клёнах, якія ішлі па баках алеі, шумела пад нагамі, на чырванаватым пяску.

На лавачках сядзелі жанчыны, гаманілі, чыталі, вязалі панчохі ці пальчаткі, каля лавачак гулялі прыбраныя жыццярадасныя дзеці.

Непадалёк за дрэвамі віднеліся будынкі. Я азірнуўся — адсюль быў цудоўны агляд галоўнай часткі Прагі. Яна ляжала між зялёна-жоўтых узгоркаў,— над дахамі яе, асабліва справа, там і тут падымаліся вежы, вежкі, купалы... Вось ты, ставежавая Злата Прага!

Цікава, што ты нам пакажаш, якой ты ўвойдзеш у нашы душы!

3

Першыя дні знаёміліся са старой Прагай.

Прага — горад, у якім адбіта бадай уся гісторыя чэшскага народа. Падзеі старажытнай даўнасці і падзеі, якія помняць юнакі, жывуць на яе плошчах, у яе помніках, на яе будынках, бруку.

Цэнтр старой Прагі — Старамесцкая плошча. Яна выбрукавана недалёка ад Вацлаўскай. Узнікла яна каля пачатку трынаццатага стагоддзя. На плошчы ёсць некалькі выдатных помнікаў, сярод якіх, мусіць, самы слаўны — Старамесцкая ратуша.

Чэхі з гонарам паказваюць прыезджым устаноўлены на вежы ратушы астранамічны гадзіннік, дасціпны твор старажытнага чэшскага майстра. Кожны раз, калі мінутная стрэлка падыходзіць да дванаццаці, адна з сімвалічных фігур, што аздабляюць гадзіннік,— «смерць» — цягне за вяровачку, якая спускаецца ад звана, і над плошчай гучаць роўныя ўдары. У акенцах над гадзіннікам, змяняючыся пры кожным удары, паяўляюцца па чарзе аблічча апосталаў. Каляндарная дошка гадзінніка ўпрыгожана цудоўнымі фрэскамі выдатнага чэшскага мастака Йёзэфа Манеса.

У цэнтры Старамесцкай плошчы стаіць велічная постаць Яна Гуса, помнік гераічнаму сыну ад чэшскага народа.

За Влтавай ціснецца другі стары раён Прагі — Мала страна. Над Малай странай высіцца Пражскі крэмль, Градчаны. Пабудаваны на высокім узгорку, з вострымі гатычнымі шпілямі сабора святога Віта, што ўразаюцца ў неба, Пражскі град нібы пануе над усім горадам. Ён добра бачны, здаецца, з любой вуліцы, з любога куточка горада і з'яўляецца адной з цудоўнейшых рыс вобліка Прагі.

Ёсць дзве думкі пра тое, калі ўзнік Град,— адны лічаць, што заснавалі яго ў шостым стагоддзі, другія — у дзевятым. Доўгі час, на працягу некалькіх стагоддзяў, Пражскі град быў рэзідэнцыяй чэшскіх каралёў. Некалькі разоў яго перабудоўвалі, мадэрнізавалі будынкі. Найбольшую перабудову рабілі два стагоддзі назад,— тады Пражскі град набыў той выгляд, які ён мае і цяпер.

Пражскі град — рэзідэнцыя прэзідэнта Чэхаславацкай рэспублікі, тут праводзяць пасяджэнні Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі Чэхаславакіі.

У Пражскім градзе багата выдатных архітэктурных помнікаў. Адзін з іх — велічны сабор святога Віта, які быў пачаты яшчэ пяць стагоддзяў назад і закончаны ў нашы дні, у 1929 годзе. Гатычная архітэктура сабора робіць моцнае ўражанне сваёй манументальнасцю, смеласцю формы, вышынёй скляпенняў, адмысловасцю мастацкіх дэталей. У каралеўскім палацы асабліва цікавы старажытны Уладзіслаўскі палац, у якім у 1948 годзе была прынята народная канстытуцыя Чэхаславацкай рэспублікі. Вельмі прыгожа, эфектна выглядае Іспанская зала, у якой адбываліся найбольш важныя палітычныя сходы нашых дзён. У Іспанскай зале было ў 1948 годзе пасяджэнне ЦК КПЧ, якое намеціла шляхі жыцця новай Чэхаславакіі.

З вялікай цікавасцю хадзілі мы па Златай вулічцы — залатой вулічцы, між сярэдневяковых дамочкаў з цёмнымі пакойчыкамі і малюсенькімі акенцамі,— тут вельмі натуральна паказваюць быт старажытных жыхароў. Нерухомая постаць, што схілілася задуменна каля рэторты ці зморана сядзіць з ружжом у руках, тоўстыя коўдры на нязграбных ложках, посуд на сталах, рассыпаны ў старых печах, яшчэ нібы цёплы вугаль — усё гэта надае асаблівы каларыт музею-вулічцы.

Многа стагоддзяў мае і гісторыя Вышэграда. Ён, як і Град, пабудаван на высокім узгорку, што стромка падае да Влтавы. Узгорак гэты даволі далёка ад Града. З яго можна бачыць на дзіва чароўныя віды горада, ракі. Проста ўнізе, за сцяной Вышэграда, доўгі вузкі паўвостраў робіць ціхую бухту,— на паўвостраве нейкая лёгкая спартыўная пабудова, а ўся бухта застаўлена незлічонай флатыліяй самых розных яхт, лодак, лодачак.

Лодкі віднеюцца там і тут і на празрыстай роўнядзі Влтавы, што хаваецца ўдалечы за лёгкай сонечнай смугой. За смугой усё здаецца на дзіва прыгожым: і дрэвы на беразе і пагорках, і домікі ўскраіны, і заводскія пабудовы.

Над Вышзградам таксама нацэлены ў неба вострыя пікі гатычнага сабора; яны, як і вежы святога Віта, узносяцца над горадам.

З паданняў вядома, што Вышэград быў першай рэзідэнцыяй чэшскіх каралёў. Цяпер у засені вялізных дрэваў на замшэлых могілках каля сабора сумныя рашоткі, крыжы, помнікі. Тут пахаваны выдатныя пісьменнікі, кампазітары, палітычныя дзеячы мінулага,— тут магілы Сметаны, Дворжака, Немцовай, Чапека.

Вышэград, Градчаны, Старэ места, Мала страна — самыя даўнія раёны горада.

Але Прага цікавая не толькі старажытнасцю. Цікавыя таксама і раёны, што выраслі пазней, у мінулым стагоддзі і ў нашыя дні, раёны, якія разам са старымі і складаюць воблік сучаснай Прагі. Прагу нельга ўявіць сабе без Нацыянальнага музея, без цудоўнага Нацыянальнага тэатра, без Летненскага саду, без Гібернскай вуліцы, без рабочых кварталаў Сміхава, Вісачані, Вршовіцэ, без Страгаўскага стадыёна.

У старажытных кварталах Прагі жыве не толькі свая даўняя, але і новая гісторыя,— яна робіць Злату Прагу шчырай сястрой нашых гарадоў. Ёсць на ціхіх і цемнаватых яе вуліцах сцены, дзе відны сляды куль, памяць бурных дзён баёў сорак пятага года. У тыя дні была пабіта варожым снарадам ратуша на Старамесцкім намесці,— яна таксама ўдзельнічала ў помнай крывавай бітве, і на старажыт-

ным яе целе ёсць незалечаныя раны. У Градчанах 5 мая паўстанцы паднялі сцяг вызвалення, на Градчанскім бруку пралілася гарачая кроў першага раненага ў баях.

На вуліцах старой Прагі мы не адзін раз бачылі чорныя чыгунныя пліты,— на іх адліта рука з паднятымі двума пальцамі, якая заклікае — не забываць, помніць! На плітах высечаны імёны салдат рэвалюцыі, што загінулі ў апошняй бітве...

Не, не толькі даўняй мінуўшчынай праславілася старажытная Прага.

Ёсць у чэхаславацкай сталіцы месца, якое асабліва ўсхвалявала нас, асабліва дарагое нам. Гэта дом на Гібернскай вуліцы. Тут у 1912 годзе збіралася Пражская канферэнцыя РСДРП. Клапатлівыя рукі нашых чэшскіх сяброў старанна аднавілі сціплую абстаноўку, у якой праходзілі гістарычныя пасяджэнні.

Невялікі, вузкі пакойчык на трэцім паверсе дома. У пакойчыку ціха,— сюды зусім не прабіваецца шум з вуліцы,— дом стаіць на дварэ. Уздоўж пакойчыка ненакрыты даўгаваты стол, вакол стала гнутыя венскія крэслы, што былі ўзяты напракат з рэстаранчыка паблізу. Гледзячы на ўсё гэта, уяўляючы тут жывога, заклапочанага Леніна, што думаў аб будучыні партыі, народа, мы стаялі маўклівыя і ўзрушаныя,— гісторыя ажывала перад намі з незвычайнай жыццёвай непасрэднасцю.

Многія з нас думалі пра Радзіму, якая была для нас у тыя хвіліны не блізка — за мяжой, думалі пра цяжкі і слаўны шлях, які ішоў ад гэтага пакойчыка, ад ленінскіх выступленняў тут — да нашых дзён...

У прасторным пакоі побач, светлым, у чырвані сцягоў, было ціха. Але ў ім не заўсёды так прасторна і ціха,— сюды часта прыходзіць будучыня Прагі, яе юныя жыхары. Тады ў пакоі чуваць словы клятвы,— юныя ленінцы Прагі клянуцца быць вернымі вялікай ленінскай справе...

Калі мы выйшлі на вуліцу, ужо адчувалася, што блізка вечар, хаця і было яшчэ светла. Ледзь прыкметна пачыналі падбірацца прыцемкі. На Гібернскай ішлі, сустракаючыся, апярэджваючы нас, адзінокія пешаходы. Каля Плошчы рэспублікі, супраць старажытных парахавых варот, мы збочылі да Вацлаўскага намесця. Мы ішлі цяпер у вірлівай плыні пражан.

У той перадвячэрні час Прага і пражане сталі нам больш, як калі-небудзь раней, блізкімі...

Дні запоўнены да краю. Мы жывём па строгаму раскладу, і паракладчыкі нашы, прадстаўнікі «Чэдака», пільна сочаць, каб расклад гэты шанавалі.

Снедаем тут жа,— у адным з ніжніх паверхаў атэля размешчан рэстаран. У нас «свая» невялікая зала: тры доўгія сталы, на сярэднім з якіх падстаўка са сцяжкамі, чэхаславацкім і савецкім. На снеданне звычайна падаюць вяндліну, традыцыйныя чэшскія рагалікі, пасыпаныя соллю, чорную каву.

На пакецiках з цукрам аптымістычны надпіс: «Чай вас освежы». З поваду гэтага ў нас на снеданні звычайна дабрадушныя жарцікі...

Ужо большасць таварышаў паснедала, калі паяўляюцца двое, што, напэўна, заспаліся.

— Ой, таварышы! — спалохана ўскрыквае неспакойная перакладчыца.— Хутчэй! Машыны даўно стаяць!..

Так, машыны стаяць. Два вялікіх аўтобусы з блакітнай, імклівай у палёце птушкай — знакам «Чэдака» — і чырвоным сцяжком на шкле бакавога акна наперадзе. Яны стаяць, тулячыся да галля дрэваў.

Ужо стала прывычным: пакуль мы чакаем таварышаў, каля аўтобуса збіраюцца групкі — нашы і пражане. Завязваюцца роспыты, успаміны. Пажылы чэх, перамешваючы рускія і чэшскія словы, гаворыць задаволена, што быў у Расіі, на Смаленшчыне, і ў Данбасе быў...

— Даўно... Перад вайной чатырнаццатага...

Ён пытаецца, як выглядае наш Мінск. Выкладчык-географ з Мінска, карчакаваты, з энергічнымі жэстамі, замілавана малюе яму выгляд роднага горада.

То той, то другі з мінчан кароткімі рэплікамі дапаўняюць або паясняюць. Так, горад цудоўны,— пра гэта каясуць не толькі словы, пра гэта яшчэ лепш гавораць твары таго, хто апавядае, і яго памочнікаў! Чэх ківае галавой, радуецца разам з намі.

— Вельмі хочацца яшчэ раз пабыць у Расіі. Паглядзець зараз!..

— Прыязджайце! — запрашае адразу некалькі галасоў.

Захопленыя размовай з чэхам, мы не адразу заўважылі, што наша маленькая групка вырасла. Да нас усё падыходзяць і падыходзяць прахожыя, спыняюцца, прыслухоўваюцца.

Немаладая, з сівымі пасмамі жанчына, скарыстаўшы паўзу, гаворыць, што ў сорак пятым у маі, калі на дапамогу Празе прыйшлі савецкія таварышы, у іх жыў сержант. Не, ён не з Мінска, ён з-пад Казані, але, можа быць, хто-небудзь выпадкова ведае яго, скажа, што з ім. Яна называе прозвішча.

Гэтае пытанне, якое ў іншы час, у іншых абставінах магло б здацца недарэчным, цяпер нікога не здзівіла. Больш таго, з твараў

таварышаў відаць, што яны адчуваюць сябе крышачку вінаватымі, што не бачылі, не ведаюць...

— Такі вясёлы ён... дабрадушны... Мы ўсе яго ўспамінаем...— з пашанай кажа жанчына.

Так, шкада, што мы не можам расказаць пра яго...

Аказваецца, малады чалавек у капелюшы таксама мае знаёмага — праўда, не з Казані, а з Магнітагорска. Таксама жыў у іх, на Браніку. Фотакартка яго ёсць,— у дварэ, на Браніку, здымаліся. Усёй сям'ёй...

— Тацінко, мацінко, сестра, я і Андрэй Іванавіч...

У суседняй групцы, каля другога аўтобуса, мінчане і мінчанкі гавораць з маладым мужчынам у сінім берэце. У яго прыгожы твар, чорныя бровы і цёмныя, задуменныя вочы. Ён гаворыць па-руску, праўда, нялёгка, павольна,— падбіраючы, прыгадваючы словы.

— Хто гэта? — цікаўлюся я.

— Мілан,— чую кароткі, мнагазначны адказ.

Яго так і называюць у гаворцы, па імені, проста —

Мілан. Мілан бярэ гэты ці то фамільярны, ці то сяброўскі зварот як натуральны. Здзіўляюся — дзе і калі яны ўправіліся так добра пазнаёміцца? Трэба сказаць, мяне не раз здзіўляла тое, як хутка, незвычайна хутка знаёміліся нашы людзі з чэхамі, а чэхі з намі, як імкліва першае знаёмства пераходзіла ў гарачую дружбу.

Мілан, аказваецца, мастак. Размова ідзе пра тое, якія заўтра музеі наведаць. Мяркуючы па гаворцы, пытанне, хто будзе праваднікам, экскурсаводам, ужо вырашана,— цяпер проста дамаўляюцца пра маршрут.

Падыходзіць клапатлівая перакладчыца, просіць садзіцца ў аўтобусы, і ўсе развітваюцца з мастаком.

— Заходзьце, заходзьце, таварышы! Зараз едзем! — падганяе перакладчыца.

...У гэты дзень мы пазнаёміліся з ускраінамі Прагі. Мы пабылі ў рабочых раёнах — у Вісачані, у Лібені, у Сміхаве. Тут месціцца большасць прамысловых прадпрыемстваў сталіцы,— у Сміхаве, напрыклад, працуюць паравоза- і вагонабудаўнічыя, шкляныя заводы.

Ускраіны маюць іншы, чым старажытныя раёны, воблік, іншае хараство. Тут няма сабораў, няма даўніх помнікаў. Тут хвалюе выгляд новых вуліц з новымі будынкамі для рабочых. Мы бачылі цэлыя кварталы вялікіх шэрых дамоў простай архітэктуры, з шырокімі вокнамі, са светлымі пакоямі, з усімі выгодамі. У гэтых дамах размешчаны таксама магазіны — прадуктовыя, прамтаварныя, кніжныя, кінатэатры, яслі.

Знаёмячыся з гэтым раёнам, я мімаволі прыгадаў адну нядаўнюю размову. Гэта было ў старой Празе. Хтосьці з нас, што аглядвалі старажытны квартал, запытаўся ў чэха, ці добра жыць у такіх дамах чалавеку ў нашы дні. Чэх паскардзіўся,— цяжка жыць, няма газу, нядобра з каналізацыяй. Народны ўрад робіць многа, каб палепшыць умовы жыцця ў старых раёнах, але задача гэтая нялёгкая...

У новых кварталах усё зроблена для таго, каб чалавек мог добра, зручна жыць...

Радасна было бачыць будаўнічыя пляцоўкі, чырвоныя недавершаныя сцены, вежавыя краны з выцягнутымі стрэламі. Усё гэта было нам знаёмае, роднае! Усё гэта рабіла старую Прагу такой падобнай на наш Мінск, такой зразумелай!

5

Можа, самым добрым, самым дарагім уражаннем ад гэтых дзён была атмасфера незвычайна сардэчнай дружбы, якая акружала нас усюды, дзе б мы ні з'яўляліся.

Гэтую сяброўскую прыхільнасць мы адчулі яшчэ ў першы дзень. Гуляючы па пражскіх вуліцах, прыглядаючыся да іх жыцця, мы раптам рашылі пайсці ў кіно.

Каля кінатэатра «Севастопаль», дзе ішоў новы чэхаславацкі кінафільм «Танкавая брыгада», які нам захацелася паглядзець, нас спаткалі вельмі знаёмым пытаннем — ці няма білета? Нам не цяжка было зразумець сэнс гэтага пытання, вядомага з Мінска.

Людзей, якія хацелі трапіць у кінатэатр, паглядвалі з надзеяй на тых, што падыходзілі, было многа. Мы разгубіліся. Але каля касы стаяла некалькі чалавек, і мы таксама захацелі паспрабаваць шчасця. Не, білетаў на вячэрнія сеансы не было, заставаліся толькі на вельмі позні. У нас амаль не было ніякай надзеі, калі мы назвалі бліжэйшы сеанс. Касірка ж, мелькам, з увагай зірнуўшы на нас, раптам падала білеты.

Нас тады вельмі кранулў гэты сціплы знак гасціннасці!

Кінатэатр пабудаваны пад зямлёй. Уніз вядуць шырокія і зручныя лесвіцы, памяшканне таксама прасторнае і зручнае. Многія гледачы заходзілі ў гардэроб, здымалі верхнюю вопратку...

Першы фільм, які мы бачылі ў Празе, быў фільм пра баявое братэрства савецкіх і чэхаславацкіх танкістаў. Фільм пра дружбу, якая тут мела такі жывы, глыбокі сэнс!

Вярнуўшыся вячэраць у гасцініцу, мы неспадзявана трапілі на сустрэчу, што нібы пераклікалася з тымі падзеямі і вобразамі, якія толькі што бачылі ў фільме. У пакойчыку рэстарана было амаль пуста

— мы спазніліся. Але за адным сталом сядзела некалькі нашых таварышаў і чэх. Мы падселі да іх,— вельмі ж шчырую, прыяцельскую гаворку яны вялі.

Размова была цікавая. Турыст з Мінска, былы капітан і танкіст Мікалай Куцан, хударлявы, светлавалосы, усхваляваны ўспамінамі, апавядаў, як ён у сорак пятым на чале ўзвода разведкі прабіваўся з поўначы к Празе. На шляху да Прагі ў разведчыкаў быў гарачы бой. Параніла яго сябра...

Чэх Міхаль Штэмар, што сядзеў насупраць Куцана, ваяваў у Чэхаславацкім корпусе. Быў пад Белай Царквою, у Карпатах... Ці трэба здзіўляцца, што ў абодвух была такая прыхільнасць адзін да аднаго!

...Праз тры дні мы ездзілі за горад глядзець Карлштэйн, адзін з самых прыгожых чэшскіх замкаў. Замак заснаваны каралём Карлам Чацвёртым шэсцьсот гадоў назад,— ён можа быць узорам далёкай будаўнічай культуры чэхаў, помнікам іх мастацкай творчасці. У замку ёсць многа старых фрэсак.

Карлштэйн пабудаван прыкладна ў трыццаці кіламетрах ад Прагі, на высокай скале, у надзвычай прыгожых лясістых гарах.

Мы выехалі з Карлштэйна перад вечарам. Не даязджаючы да шумлівых вуліц Прагі, аўтобус збочыў на шасэ, што вяло да прыгарада Барандаў. Барандаў — вельмі любімая пражанамі мясціна,— тут, на абрывістым беразе Влтавы, на тэрасах славутага на ўсю Чэхаславакію рэстарана любяць пасядзець у выхадны дзень ці прабавіць вечарок у кампаніі добрых сяброў. У пагодлівыя летнія дні на балконах, на верандах рэстарана, за столікамі, што цягнуцца ў некалькі радоў проста над кручай, збіраецца, мусіць, не адна тысяча пражан...

Прыехалі мы ў Барандаў вечарам. Ракі, маляўнічых схілаў за ёй не было відаць, за шырокімі вокнамі толькі трапяталі ўдалечы радасныя агеньчыкі...

Мы занялі прыкладна палавіну невялікай залы. Астатнія сталы спачатку пуставалі. Але, калі наша вячэра падыходзіла «к канцу», у залу ўвайшла купка незнаёмых. Яны селі за адзін з суседніх сталоў.

Даведаўшыся, хто мы, суседзі ўсталі, пачалі шумна вітаць нас. Мы падумалі было, што гэта чэхі, але хутка даведаліся — немцы, таварышы з Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі. Яны адпачывалі на адным з чэшскіх курортаў і зараз збіраюцца дамоў.

— Фройндшафт! Дружба! — немцы ўздымалі рукі з моцна пераплеценымі пальцамі.

— Дружба! — адказалі мы.

— Няхай жыве Савецкі Саюз!

— Няхай жыве дэмакратычная Германія!

Немцы і беларусы выйшлі з-за сталоў, сышліся.

Горача, па-сяброўску ціснулі рукі. Запомнілася, як пажылы загарэлы гарняк-немец па-бацькоўску пяшчотна абняў бялявую дзяўчыну-мінчанку...

Такіх сустрэч за нашу паездку было нямала. Я ўжо не кажу пра гасцінных гаспадароў — славакаў і чэхаў,— на іх зямлі мы пабачыліся і пазнаёміліся з кітайцамі, палякамі, венграмі. З кітайцамі і венграмі сустрэліся далёка за Прагай, у высокіх Татрах. У вестыбюлі гасцініцы ў Татранскай Ломніцы, гасцініцы, якая таксама называлася «Прагаю», мы гутарылі з кітайскімі сябрамі. Яны даволі добра гаварылі па-чэшску,— нашы таварышы каля двух год стажыраваліся на шкодаўскіх заводах у Плзені; цяпер кіраваліся да родных берагоў. З венграмі мы пазнаёміліся ў незвычайных абставінах, далёка ад сяліб, у гарах — яны былі ў касцюмах альпіністаў, з рукзакамі. Гэта сустрэча запомнілася такой жа сардэчнай, таварыскай, як і сустрэча з кітайскімі братамі.

Чэхаславацкая зямля, што саграввала нас цяплом сваёй любові, дала нам адчуць і цеплыню братняй дружбы другіх, такіх жа яе гасцей, як і мы...

6

Мы знаёміліся не толькі з пражскімі музеямі і новымі жылымі кварталамі. Цікавіла нас і звычайнае, будзённае жыццё чэхаславацкай сталіцы.

Мы прыглядваліся да вітрын на вуліцах і плошчах, заходзілі ў магазіны, у закусачныя...

На вуліцах Прагі многа вітрын. Яны звычайна аздоблены з любоўю, з добрым густам, і іх прыгожы выгляд надае пражскім вуліцам нейкую святочнасць. Асабліва многа вітрын у цэнтры — на вуліцах Народна тржыда, на Нржыкопе, на Юнгманаўскай плошчы і, вядома, на Вацлаўскім намесці.

У вітрынах кніжных магазінаў цесна ад кніг. Гэта амаль усё новыя кнігі,— на іх вокладках дата 1955 года. Раман класіка чэшскай літаратуры Алоіза Ірасека, цудоўна аформлены, аповесці Тургенева, выдадзеныя ў серыі лепшых твораў пісьменнікаў свету, тамы Горкага, Фучыка, Неймана. Кнігі сучасных пісьменнікаў Чэхіі і Славакіі — Марыі Пуйманавай, Вітэзслава Незвала, Вацлава Ржэзача, Алены Бернашкавай...

Побач з іх кнігамі — творы савецкіх пісьменнікаў. Яны выйшлі найбольш у выдавецтве «Свет Саветаў», якое робіць вельмі многа для

папулярызацыі савецкай літаратуры. Але кнігі нашых пісьменнікаў выдае не толькі «Свет Саветаў», займаюцца гэтым і выдавецтвы «Чэхаславацкі пісьменнік», «Наша войска», «Млада фронта». Многа кніг выходзіць і на славацкай мове. Перад самым нашым прыездам у магазіны Прагі прывезлі анталогію «Паэты Беларусі». У кнізе надрукаваны лепшыя, удала выбраныя вершы Я. Купалы, Я. Коласа, К. Крапівы і іншых беларускіх пісьменнікаў. Артыкул у канцы кнігі добра расказвае пра развіццё беларускай паэзіі, дае кароткія, але дакладныя характарыстыкі нашых паэтаў.

Кніг багата не толькі ў вітрынах магазінаў, але і ў асабістых бібліятэках. Многія назвы гэтых кніг праз некалькі дзён я бачыў у Готвальдаве на палічках у кватэры рабочага абутковай фабрыкі. Пра тое, як любяць у Чэхаславакіі кнігу, можна меркаваць з таго, што лепшыя кнігі чэшскіх, славацкіх і савецкіх пісьменнікаў многа разоў перавыдаюцца, дасягаюць вялікіх тыражоў.

Нам вельмі спадабалася тая шчырая любоў да кнігі, якую мы адчувалі Ў чэшскіх кніжных магазінах. Кнігу любяць усе — работнікі выдавецтваў, тыя, хто рассылае іх, хто развозіць і хто прадае. Кніжныя магазіны Прагі могуць быць узорам, як трэба адносіцца да кнігі.

Асабліва спадабаліся нам кніжныя магазіны выдавецтваў «Наша войска» і «Чэхаславацкі пісьменнік», магазін «Савецкая кніга», што на Вацлаўскай плошчы.

Магазін савецкай кнігі на Вацлаўскай плошчы, таксама як і магазін савецкага друку,— насупраць яго,— можа, ці не самыя папулярныя кніжныя магазіны ў чэхаславацкай сталіцы. Тут каля вялізных сталоў і стэндаў з кнігамі, часопісамі і газетамі з Савецкага Саюза заўсёды многа людзей — глядзяць, выбіраюць, купляюць. Тут можна купіць і кнігі нашых, беларускіх пісьменнікаў, што выдадзены ў Маскве. У магазіне Друку многа ўкраінскіх часопісаў і газет; мімаволі шукалі мы вачыма і беларускія часопісы — перш за ўсё «Беларусь», — але іх не было. У тым, што іх не было, вінаваты мы: у Празе скардзіліся, што Мінск не прысылае часопісаў.

У вітрынах магазінаў сталіцы — мноства разнастайных бытавых рэчаў — газавыя пліты, халадзільнікі, пыласосы, простая, але зручная мэбля; добрыя вырабы з трыкатажу — дзіцячая, жаночая, мужчынская бялізна; прыгожы і ноські абутак; цудоўныя рэчы з чэшскага хрусталю і шкла...

Вельмі радуе, як многа ўвагі аддаецца дзецям. Дзіцячая вопратка і абутак звычайна вельмі зручныя, лёгкія і прыгожыя. Дзяцей і ў Празе і ў далёкіх ад сталіцы пасёлках апранаюць добра, з любоўю.

Вітрыны не толькі аздабляюць вуліцы, але і дапамагаюць гандляваць,— стоячы перад пражскімі вітрынамі, гэта добра адчуваеш. Усё, што выстаўлена на вітрыне, ёсць на паліцах магазінаў. Пражане не любяць застаўляць вітрыны бутафорыяй, на кожнай рэчы абавязкова адзначана яе цана. Жыхары Прагі прывыклі глядзець на вітрыну як на твар магазіна, таму выбар рэчы адбываецца звычайна перад шклом вітрыны. У магазін уваходзяць не для таго, каб паглядзець, а каб купіць. Так звычайна глядзяць на тых, што ўваходзяць, і прадаўцы пражскіх магазінаў. Ледзь пакупнік падыходзіць да прылаўка, прадавец сустракае яго далікатным:

— Просім?

Гэта можна перакласці нашым: «калі ласка?» Пакупніку падаюць тое, што ён просіць, заплаціўшы грошы, ён выходзіць. У магазінах Прагі, мы заўважылі,— звычайна свабодна, прасторна, няма мітусні...

У гэтым немалая заслуга пражскіх вітрын.

Спадабалася таксама, як працуюць пражскія закусачныя. Яны размешчаны ў розных раёнах горада і добра спраўляюцца са сваёй задачай. У такой закусачнай гарадскі жыхар, якому даводзіцца заўсёды спяшацца, можа купіць бутэрброд, свежую, яшчэ цёплую булачку, шклянку кавы. Тут не трэба баяцца прамарнаваць час, калі вы ім даражыце,— у закусачнай, стоячы за высокім столікам, можна падсілкавацца за некалькі хвілін, проста «на хаду»...

У Празе любяць берагчы час.

Мы былі ў лепшым тэатры сталіцы — Нацыянальным тэатры. Велічны, урачысты будынак Нацыянальнага тэатра, што стаіць у канцы неспакойнай Народнай тржыды, на беразе Влтавы, перад маляўнічымі Стралецкім і Славянскім астравамі, лічыцца адным з прыгажэйшых у Празе па сваёй архітэктуры.

У Нацыянальным тэатры выступалі слаўныя музыканты і спевакі свету. Тут дырыжыраваў аркестрам Чайкоўскі, спяваў Шаляпін.

Пражане любяць свой тэатр. Усе месцы, і ў партэры, і на ярусах, былі запоўнены. Зала глядзела і слухала з хваляваннем і вялікай увагай, хоць многія, відаць, слухалі не ўпершыню. Ішла адна з папулярных опер — «Месінская нявеста» Фібіха.

Праўда, хвалявала слухачоў не толькі музыка оперы. У оперы спявалі таленавітыя спевакі, спявалі з сапраўдным майстэрствам; у тэатры цудоўны аркестр...

7

Апошнія два вечары ў Празе мы былі сярод чэшскіх братоў па «зброі» — пісьменнікаў.

Ідучы па Народнай тржыдзе к Саюзу чэхаславацкіх пісьменнікаў, мы думалі, што будзе толькі гутарка з Янам Дрда, старшынёй Саюза.

Але калі мы ўвайшлі ў залу Саюза, убачылі ў ім многа чэшскіх пісьменнікаў. Яшчэ да таго, як нас пазнаёмілі, пазналі каржакаватага, дужага з выгляду, з шапкай густых валасоў на вялікай галаве Яна Дрду і маленькую, ветлівую Марыю Майераву. Мы бачылі іх у Маскве, на з'ездзе пісьменнікаў.

Марыя Майерава — аўтар «Шахцёрскай балады» і «Сірэны» — народная пісьменніца, усё творчае жыцці якой аддадзена рабочаму класу Чэхаславакіі,— адзін са слаўных прадстаўнікоў старэйшага пакалення чэшскіх літаратараў. Ян Дрда многа маладзей за Марыю Майераву -— яму толькі сорак гадоў, але за яго плячыма таксама вялікае жыццё. Ён аўтар вядомых у Чэхаславакіі раманаў — «Гарадок на далоні» і «Жывая вада», знаёмай нашым чытачам і чытачам іншых краін «Нямой барыкады». Ён відны палітычны дзеяч, шэсць год узначальвае Саюз чэхаславацкіх пісьменнікаў.

Знаёмімся і з другімі пісьменнікамі. «Вітэзслаў Незвал»,— моцна цісне руку вясёлы, з маладым, юнацкім бляскам у вачах таварыш. Гэта таксама знаёмы, няхай — завочна, але знаёмы,— мы яго ведаем па вершах, па артыкулах. Вітэзслаў Незвал — паэт глыбокі, складаны, які шмат і ўпарта шукаў у сваёй творчасці,— ён даўно прызнаны як адзін з лепшых паэтаў Чэхаславакіі. Незвал — лаўрэат Міжнароднай прэміі міру.

На сустрэчу з беларускімі пісьменнікамі прыйшлі паэты і пісьменнікі, супрацоўнікі выдавецтва «Свет Саветаў», навуковыя работнікі. Самі сабой узнікаюць гутаркі, чуецца смех. Мы запрасілі перакладчыцу, але абыходзімся без яе. Ян Дрда добра, хоць і з акцэнтам, гаворыць па-руску, Вітэзслаў Незвал таксама добра разумее рускую гаворку. Мы яшчэ раней заўважылі, што ў чэшскай і беларускай мовах вельмі многа агульных слоў і, на просьбу нашых сяброў, гаворым па-беларуску. Чэхі нас цудоўна разумеюць! Мы разумеем, што яны кажуць.

Гутарым спачатку каму з кім давялося. У мяне вельмі цікавы субяседнік — Вітэзслаў Незвал. Аднак хутка Каміла Іраудкова, сакратар замежнай камісіі, надае нашым выпадковым сустрэчам «арганізацыйны лад».

— Вам, як празаіку, трэба — у камісію прозы...— жартуе яна і садзіць мяне поруч з Марыяй Майеравай.

Пісьменніца цікавіцца Мінскам, нашай прозай...

Ян Дрда, папрасіўшы ўвагі, у кароценькім уступе сардэчна, па-сяброўску вітае нас — беларускіх таварышаў. Прыпамінае сустрэчы ў Празе з Максімам Танкам і Петрусём Броўкам... Ён просіць расказаць пра новыя, цікавыя падзеі і творы нашай літаратуры. Першы гаворыць Алесь Кучар. Ён крыху хвалюецца — нам усім прыходзіцца выступаць тут упершыню. Кучар кажа пра тое, якія глыбокія і даўнія культурныя сувязі чэхаў і беларусаў, напамінае прыезд у Прагу Скарыны, які знайшоў у ёй прыяцеляў яшчэ тады, чатыры стагоддзі назад. Прыгадвае, як шчыра сустракалі тут Купалу, як любяць у нас творы чэшскіх пісьменнікаў. Вітэзслаў Незвал, аказалася, сустракаўся з Купалам і добра помніць гэтыя сустрэчы ў Брно,— ён расказаў пра таварыскія размовы з нашым народным паэтам. Незвал не адзін раз перакладаў вершы Купалы на чэшскую мову. Ад Незвала мы даведаліся, што народны мастак Людвік Куба многа гадоў аддаў збіранню і вывучэнню беларускага фальклору,— Людвік Куба склаў глыбокія, поўныя вялікай любві да беларускіх народных песень каментарыі. Максім Лужанін прачытаў верш, напісаны ўжо тут, у Празе, і прысвечаны Празе. Я гаварыў пра партызанскія справы на нашай беларускай зямлі, пра тое, што ў шмат якіх атрадах разам з беларусамі і рускімі добра ваявалі славакі.

Як часам пераплятаецца лёс людзей нашых народаў! Помню, з якім хваляваннем слухаў Вітэзслаў Незвал апавяданне пра тое, што мае аднасяльчане ў гады акупацыі некалькі разоў праводзілі па лясах і сцежках партызан Сабурава, сярод якіх быў славуты сын чэхаславацкага народа Ян Налепка. Налепка ж, можа быць, сустракаўся і гаварыў з імі!..

Мне давялося яшчэ раз думаць пра лёс і жыццё Налепкі. Было гэта ўжо далёка ад Прагі, але ў такой жа таварыскай сямі. Мы сядзелі ў нумары гасцініцы «Дэвін» у Браціславе, у пакоі, з вокан якога можна было бачыць пахмурны Дунай. За сталом шумліва гаманілі пісьменнікі — славакі і беларусы. Гаспадыня — удава аднаго з віднейшых дзеячоў Чэхаславацкай кампартыі С. А. Шмераль — толькі што пазнаёміла нас, а між нас ужо ішла сяброўская гаворка. Тады мы сустрэліся з пісьменнікам Мілашам Крно, маладым, вельмі сімпатычным чалавекам. Крно зусім нядаўна пачаў штодзённа працаваць за пісьмовым сталом,— ён шэсць год аддаў на дыпламатычную работу. Жыў у Маскве і добра ведае і любіць нашу краіну. Можа, іменна таму пісьменнік захацеў сваю новую кнігу напісаць пра Яна Налепку, Героя Савецкага Саюза, чалавека, які ўсім сэрцам любіў нашу краіну і аддаў за яе жыццё.

Летам гэтага года Мілаш Крно з бацькам і маткаю Налепкі быў на Палессі, у маіх родных мясцінах. Крно казаў, што народ наш дапамог яму лепш адчуць, зразумець Налепку і што ён з вялікім задавальненнем працуе над кнігай.

Я таксама быў на Палессі ў гэтае лета,— крыху пазней, чым Крно. Мы не спаткаліся тады. Але спаткаліся ў Браціславе, у яго родным горадзе!

...У той вечар у Празе ў Саюзе пісьменнікаў мы пазнаёміліся яшчэ з адным чалавекам, які ваяваў за нашу Радзіму. Ужо шмат што ўспамянулі і перагаварылі мы, калі ў пакой увайшоў чалавек у форме афіцэра Чэхаславацкай арміі, танкіст, палкоўнік. Над ордэнскімі лентачкамі, што азначалі савецкія і чэхаславацкія ордэны, паблісквала зорка Героя Савецкага Саюза. У яго быў твар і жэсты рашучага, мужнага чалавека; пра тое, што перад намі франтавік, можна было здагадацца не толькі па ордэнах,— левае вока яго прыкрывала чорная павязка.

Ян Дрда пазнаёміў нас. Гэта палкоўнік Рыхард Тэсаржык, даўні знаёмы аўтар «Нямой барыкады». Калісьці разам хадзілі ў школу, потым надоўга рассталіся, і зноў Дрда «сустрэў» свайго земляка толькі многа гадоў пазней, прачытаўшы ў газеце, што Рыхарду Тэсаржыку прысвоена-званне Героя Савецкага Саюза.

— Не паверыў адразу,— жартуе пісьменнік.— Не думаў, што гэта ён. Я нават не ведаў, што ён быў у Савецкім Саюзе.

Палкоўнік не любіць цырымоніі. Пачынае размову з намі адразу, як са знаёмымі, проста: на «ты». Расказвае,— у 1938-м, пасля нападу немцаў на Чэхаславакію, ён перайшоў у Польшчу. Марачы ваяваць за Радзіму, з Польшчы Тэсаржык перабраўся ў Савецкі Саюз. Адтуль вярнуўся дамоў з Чэхаславацкім корпусам...

Палкоўнік з жартаўлівай усмешачкай кажа, што ён таксама паэт і нават друкаваўся ў перакладах. Адзін яго верш увайшоў у зборнік чэхаславацкіх пісьменнікаў, выдадзены ў Маскве...

Хутка палкоўнік здзіўляе нас яшчэ больш. Мы, аказваецца, «землякі» — яго жонка — беларуска!..

Выходзім позна вечарам. Расстаючыся на вуліцы, ведаем, што развітваемся ненадоўга. Заўтра зноў сустрэнемся: Ян Дрда запрасіў нас на вечар у загарадны дом творчасці чэхаславацкіх пісьменнікаў.

8

Удзень былі ў маляўнічым Слапі,— глядзелі гідраэлектрастанцыю. Гідраэлектрастанцыя ў Слапі, разам з цеплавымі станцыямі Падкрушнагор'я і гідрастанцыямі ў Штэхавіцэ і Вране, жывіць Прагу і

шматлікія яе заводы і фабрыкі электрычнай энергіяй. Усе тры гідрастанцыі збудаваны на Влтаве, на поўдзень ад Прагі. Гідрастанцыя ў Слапі адна з самых вялікіх гідрастанцый народна-дэмакратычнай Чэхаславакіі. Будаўніцтва яе закончылі ўсяго паўтара года назад, у 1954 годзе. Яна не толькі дала Празе электраэнергію, але і зрабіла суднаходнай Влтаву на поўдзень ад сталіцы. Цяпер судны плывуць у Прагу па Влтаве не толькі з поўначы, але і з поўдня...

Увечары машыны імчалі нас зноў на поўдзень, цяпер ужо к Добржышу, дому творчасці пісьменнікаў. Па дарозе, збочыўшы з шасэ, заехалі ў адзін сельскагаспадарчы кааператыў. У канторы кааператыва ўжо нікога не было, але ў суседнім, рабочым памяшканні мы спаткалі сялян. Не прайшло і некалькі хвілін, як між нас завязалася адна з тых гутарак, якія так багата кажуць пра настроі і пачуцці простых людзей.

Настрой у сялян добры,— гэта мы адразу адчулі. На тое ёсць падставы: сабралі багаты ўраджай, у кааператыве парадак. Толькі грашыма сяляне павінны атрымаць па 12 крон за дзень, такой добрай аплаты ў іх яшчэ не было... Вельмі ўсхвалявалі нас вялікая цікавасць і любоў да нашай радзімы людзей, якія жылі тут, у звычайнай чэшскай вёсцы. Тут таксама многія мараць пабыць у Савецкім Саюзе, пабачыць сваімі вачыма дзівосную нашу краіну...

У Добржышы нашым «правадніком» быў Ян Дрда. Ён вадзіў па залах замка, расказваў гісторыі, якія бачылі высокія маўклівыя сцены. У рабочым пакоі Яна Дрды, невялікім, сціплым, на пісьмовым стале ляжалі спісаныя лісткі нейкай незакончанай працы.

Замак падарыў пісьменнікам урад. Тут ёсць усе ўмовы для творчай работы, і пісьменнікі жывуць у ім многія месяцы. У Добржыскім замку напісаны лепшыя старонкі чэшскіх раманаў і паэм апошніх год.

— Тут, між іншым, нашым госцем жыў Жоржы Амаду,— кажа Ян Дрда.— Жоржы Амаду працаваў у Добржышы над раманам «Падполле свабоды»...

У Добржышы былі Луі Арагон, Вадзім Кажэўнікаў, Пабла Нэруда...

Мы сядзім за сталом, што ўсыпаны чырвонымі кветкамі, гутарым, і, як заўсёды, калі сустракаюцца сябры, няма недахопу на тэмы для размоў. Ян Дрда вельмі маляўніча апавядае пра паездку па Каўказу, і мы нібы перачытваем некаторыя старонкі яго «Чырвонай Тарцізы». Ён апавядае весела, з гумарам. Смех амаль не сціхае за сталом.

Гэты вечар авеяны хараством чэшскіх і славацкіх песень. Мы чулі і раней чэшскія песні, але ніколі не адчувалі іх хараства так, як у

гэты час, на чэхаславацкай зямлі, сярод чэшскіх сяброў. Мы амаль не ведалі славацкіх песень,— а яны такія шчырыя, такія меладычныя, такія прыгожыя, песні гэтага паэтычнага народа!

Асабліва ўсхвалявалі, запомніліся дзве. Адна просценькая, на дзіва душэўная песенька пра сокала, пра ягера (паляўнічага), пра сокалаву фраярэчку (сяброўку).

Седзі сокол на яворы,
Прэбіра се дробна пёры.
Прышэл к нему стары ягер.
«Я ця, сокол, застрэліць мам».
«Не страляй мя, ягерэчку,
Мам я дома фраярэчку».

Мелодыя песні, сціплая, вельмі мілагучная, поўніць сэрца харaством і ціхай, такой зразумелай па нашых народных песнях журбою.

Другая песня журыцца ўжо не над доляю сокала, яна спачувае маладым Каці і Марціну, якія жэняцца. У Каці ў коеах пентле (істужка), днесь (сёння) у дзяўчыны апошні дзявочы дзень: увечары яна будзе зачэпечэна (надзене чапец):

От Бухлова, єй, вітр вее,
Юж тай Качынцэ пентле берэ.
Днеська невеста, зітра жэна,
Днеeь вечэр будэш зачэпечэна.

Песня з хвалюючай сардэчнасцю журыцца:

Ты йсі, Качынко, біла ружа,
Тобе не було трэба мужа,
Тысь могла ходзіць по свободзе,
Як та рыбечка ў чыстай водзе.

Так жа смуткуе песня і над доляю Марціна, якога называе стромам (дрэвам) зялёным. Марцін мог бы хадзіць да галанак (дзяўчат, паненак), як той голуб па гамбалках (крокввах):

Ты йсі, Мартыне, стром зелены,
Тобе не було трэба жэны,
Тысь могл ходзіць по галанках,
Як тэн голубек по гамбалках.

Беларускія песні, што змянялі чэшскія і славацкія,

таксама прыйшліся да душы сябрам. Нездарма ж прасілі яны паўтарыць партызанскую «Лясную песню», спявалі з намі!..

9

Мы былі ў маўзалеі Клемента Готвальда і на могілках у Альшанах.

У Альшанах пахаваны савецкія воіны, што загінулі ў баях за Прагу. Побач з магіламі нашых салдат магілы чэхаў, славакаў, балгараў,— сапраўды братнія могілкі. Могілкі братоў па зброі, па крыві, па ідэалах.

Савецкі генерал Максім Козыр, старшына Іван Шабельнік, які загінуў на дваццаць восьмым годзе, чэхаславацкі партызан Пятро Ніскоўскі, чэхаславацкія воіны Яраслаў Новатны, Яраслаў Доуша, балгарын Марын Ангелаў Дзімітраў. Асабліва многа магіл нашых салдат — рускіх, украінцаў, беларусаў. Багата каму з іх, што загінулі ў тыя блакітныя дні мая, не было яшчэ і дзевятнаццаці. Яны аддалі вясну свайго жыцця дзеля вясны чалавецтва.

На некаторых магілах няма імён: «Тут пахаваны невядомы воін Чырвонай Арміі». Тое ж на чэшскіх магілах — «Незнамы».

Нас вельмі ўзрушыла вялікая любоў, з якой чэхі даглядаюць магілы нашых, чэхаславацкіх і балгарскіх воінаў. Ніколі не забыць нам пражскіх чырвоных руж на салдацкіх магілах, чырвоных жывых руж, якія нібы працягваюць жыццё тых, хто ляжыць у братняй зямлі. Ніколі не забудзецца маленькі чэх Урбанэк з кветкамі, які прыйшоў разам з маткаю пакланіцца загінуўшым.

Стоячы тут, асабліва моцна разумееш, адчуваеш усю веліч справы нашай Радзімы, нашай Арміі, усю глыбіню той удзячнасці і любові да нас, якія жывуць на чэхаславацкай зямлі...

* * *

Мы былі ў Празе пяць дзён. Раніцай аўтобус павёз нас у бок Плзеня. Пасля Плзеня мы пабачылі курортныя Марыянскія лазні і Карлавы Вары.

Былі на трактарным заводзе ў Брно, на абутковых фабрыках у Готвальдаве, у гасціннай Браціславе. Наведалі школу, дзіцячы сад, жылі два дні ў гарах Татранскай Ломніцы...

Мы бачылі краіну, пазнаёміліся з ёю, наколькі гэта можна за паўмесяца, што хутка праляцелі ў экскурсіях і паездках. Багата чаго мы не ўправіліся ўбачыць глыбока. Але галоўнае ўведалі, уведалі ўсёй душой — гэта краіна сяброў.

Дзе б ні былі, ці блізка, ці далёка ад чэхаславацкай сталіцы, мы ўсюды дыхалі «паветрам» Прагі,— нас атулялі шчырая ўвага і любоў.

Мы бачылі чырвоныя палотнішчы і словы-заклікі, словы-клятвы На іх: «На баку Савецкага Саюза, за мір, за сацыялізм!», «З Савецкім Саюзам на вечныя часы!» Гэтыя словы, адчулі мы, не толькі ў лозунгах — яны ў сэрцы народа!

ЛІПЕНЬ У ДАРОЗЕ

Лісткі з блакнота

1

Выйшлі з Ленінграда апоўначы.

Буксіры доўга, марудна адцягвалі магутны цеплаход. Мы сачылі, як паступова шырылася паска цёмнай вады між белым корпусам цеплахода і прычалам: паўметра, метр, тры... Неўзабаве «Пабеда» ўжо ішла па каналу, не сама ішла — яе цягнулі кармой наперад. Паступова плылі абапал берагі, будынкі, краны. Будынкі, што раней былі блізка, аддаляліся, меншалі, падступалі берагі без будынкаў, з рэдкімі дрэвамі, а канал усё не канчаўся. Збоку адкрылася нейкая бухта, за ёй другая.

Нарэшце на нешырокай вадзе «Пабеда» павольна, асцярожна развярнулася перадам у бок мора, запрацавалі маторы, задрыжала палуба.

У памяці засталася хвіліна, калі зусім адступіла вузкая цёмная рыска зямлі і перад вачыма адкрыўся бязмежны, вольны вадзяны шлях. Ужо днела. Белая ленінградская ноч непрыкметна пераходзіла ў досвітак. У небе над Ленінградам свяціўся малады месяц, мора ў тым баку было фантастычна бэзавага колеру. Чыстае, ціхае-ціхае і — бэзавае. За ім дрыжалі, гаслі ўдалечы агеньчыкі вялікага цудоўнага горада, здзіўляюча агромністага порта.

Недзе злева праходзяць берагі Петрадварца. Справа ў моры акрэсліваецца, дзіўная ў гэты час, нейкая яхта.

Вочы шукаюць наперадзе абрысы Кранштата. Агні яго паступова набліжаюцца з пасвятлелай, але ўсё ж яшчэ цемнаватай далечы. Здалёк відаць вялікі купал, напэўна, сабора, прыгожыя будынкі, прычалы з суднамі, сярод вайсковых суднаў узвышаюцца мачты парусніка. Хвалююць руіны нейкай крэпасткі на астраўку. Яны засталіся, нібы знарок, у памяць ад вайны.

Вось і Кранштат адыходзіць назад. Мінаем вартавы кацер, з якога матросы пазіраюць, праводзяць вачыма ў далёкую дарогу наш плывучы дом.

Наперадзе шырокі, па-ранішняму пахмурны, з лёгкім рабаціннем прастор.

Гэты прастор мы бачым і ўвесь наступны дзень. Узброеныя біноклямі, як уладары мора, многія вышукваюць з палубы далёкія маякі, рыскі астраўкоў, гадаюць, што гэта. Прайшлі блізка міма вялікага

фінскага вострава. Ён увесь у лясах, на беразе некалькі невялікіх будынкаў, маяк.

Жыццё хутка ўваходзіць у норму, экзотыка становіцца будзённасцю. За абедам аб'явілі, што мінаем з левага борта яшчэ нейкі востраў, некалькі чалавек усталі, вярнуліся і — ні слова больш пра яго. Вабіць іншае: напаўняецца пусты яшчэ зранку басейн, з помпаў шыпіць, б'е вада. На карме за басейнам збіраюцца, грэюцца ў шэзлонгах на сонцы. Назіраюць за тымі, хто загарае, купаецца, потым і самі раздзяваюцца і купаюцца. Тут найбольш людна і шумна.

Даволі людна, хоць і не шумна, у салоне бібліятэкі — перабіраюць кніжкі, часопісы. Пасля абеду на палубе першага класа пачалі стукаць «казла» — настрой узрушаны, воклічы. Гэта не перашкаджае другім паблізу ляжаць, драмаць у шэзлонгу. На моры і спіцца добра. Кругом — мора, мора. Раніцай будзем у Стакгольме...

2

Шведскае надвор'е сустрэла нас непрыветліва. Над морам нізка вісяць цёмныя хмары, хвалі таксама цёмныя, хмурныя. То пойдзе, то перастане дождж, б'е мокры парывісты вецер.

Далеч зацягнула смугою, шэрай, дажджавой. Стаім, хутаемся, стрымліваючы дрыжыкі, гледзячы на гарбы скалістай зямлі, што выступаюць то ў тумане — няясна, загадкава, то падыходзяць зусім блізка да парахода. Тады добра відны на іх не толькі сосны, палянкі, маякі, розныя пабудовы з пафарбаваных дошак, з чарапічнымі дахамі, але і дробныя прычалы на беразе, і адзінокія людзі. Астраўкі, нягледзячы на пабудовы, здаюцца нежылымі — да таго ўсё тое, што мы бачым, незвычайнае. Хмурнае надвор'е, дажджавая смуга, якая прыкрыла, змяніла навакольнае, нібы ўзмацняюць незвычайнасць, нерэальнасць усяго.

Прабіваючы мокры вецер і дождж, што сякуць насустрач, падыходзім да Стакгольма. Ён ужо скора. Вось паяўляюцца наперадзе першыя пабудовы горада — на высокім скалістым беразе стромкія будынкі, мяркуючы па абрысах — элеватары. Адзін блізка, крыху далей — другі. З правага боку таксама будынкі. Здалёк відаць вялізная рэклама; сярод незнаёмых шведскіх слоў разбіраем знаёмае — «Додж» : рэклама па продажу амерыканскіх аўтамабіляў. Яшчэ адна далей, таксама «Додж». Гэта першыя рэкламы...

«Пабеда» ідзе глыбей у затоку. Адступаюць назад элеватары, нейкі ні то палац, ні то замак са шпілем, што прыгожа выглядае на гары сярод зеляніны, чырвоныя будынкі (пазней аказалася — млын); на другім узгорку, за шэрай затокай,— некалькі плоскіх, вузкіх будын-

каў на дзесяць — пятнаццаць паверхаў з чырвонымі шапкамі-дыхамі. Будынкі падобны на запалкавыя карабкі. Мінаем густы, доўгі рад кранаў. За кранамі цеплаход зусім запавольвае хаду. Ужо з борта заўважаем шэраг вялікіх сіне-жоўтых аўтамашын са сцяжкамі, дробную групку людзей. У некаторых з іх фотаапараты.

Карэспандэнты. Значыцца, мы прыехалі...

Сышлі на бераг пад наглядам фотаапаратаў прэсы. Яны моўчкі, загадкава выбіраюць з чарады, што спускаецца па трапу на шведскі брук, аднаго, другога, хутка нацэльваюцца — гэта мімаволі насцярожвае. Акрамя карэспандэнтаў, гідаў, двух-трох служачых у форме, нікога. Сустрэча, як надвор'е.

Пасеўшы ў аўтобусы, едзем аглядваць горад. Дажджу ўжо няма, але хмурна. Горад здзіўляе, зацікаўлівае своеасаблівым каларытам: скалы, будынкі на скалах, на ўзгорках; пабудовы неяк зрасліся з узгоркамі, дапоўнілі іх дзікае хараство. Віды ўвесь час мяняюцца, узнікае ўсё новае, непадобнае на ранейшае. Вельмі аздабляе горад вада, якой тут наліта незвычайна шчодра. Затокі, затокі, масты, астравы, на затоках — параходы, вялікія і малыя, чорныя і белыя, яхты цэлымі чародамі каля берагоў. Здзіўляе мноства машын і веласіпедаў на стаянках, на плошчах, на набярэжных. Машыны самыя разнастайныя, з усяго свету — багата амерыканскіх, італьянскіх, французскіх, свае маркі: у Швецыі ёсць аўтамабільныя заводы. Замежныя машыны відны ў вялікіх люстраных вітрынах — іх прадаюць іншакраінныя фірмы.

Замежнага наогул вельмі многа прыкмячаем ужо з першых крокаў. У магазінах — амерыканскія, галандскія, французскія тавары, італьянскія апельсіны, у кінатэатрах — англійскія фільмы, фільмы ЗША, іх хроніка; у цэнтры горада — бюро шведска-амерыканскіх паветраных ліній, паветраных зносін з Францыяй.

У нацыянальнай галерэі, дзе выстаўлены шэдэўры Цорна і Рубенса, вісіць таксама мазня новых модных мастакоў, якая як дзве кроплі вады падобна на «творы» амерыканскіх і французскіх мадэрністаў.

На вуліцах часта, знаёмая па карэспандэнцыях, рэклама-заклік, якую мы лёгка перакладаем: «Drink koka-kola» — піце кока-кола. Яго могуць падаць у любым кафэ разам з трубачкай-саломінкаю.

Архітэктура большасці пабудоў простая. У стылі многіх новых будынкаў адчуваецца імкненне да найменшых затрат. Шведы, будуючы, вельмі прытрымліваюцца эканоміі, пільна сочаць за тым, каб перш за ўсё было зручна жыць. З мноства будынкаў вылучаецца сваёй архітэктурай ратуша: з чырвонай цэглы, з высокай строгай вежаю, над якой блішчыць купал з трыма залатымі каронамі. Будынак

— манументальны, суровы, у ім багата выкарыстаны традыцыі шведскай архітэктуры. Прыемна было бачыць у вестыбюлі ратушы, у нішах, бюсты будаўнікоў і архітэктараў. Запамінаецца таксама велічны, ціхі каралеўскі палац, квадрат якога з унутраным дваром займае амаль цэлы квартал на беразе затокі. Шведы з гонарам паказваюць будынкі оперы, нацыянальнага музея.

Новае ў Стакгольме пераплятаецца са старым. Нібы сімвал гэтага адзінства, бачылі мы каля лесвіцы, што вядзе ў палац, нерухомага вартавога ў сучаснай ваеннай форме, з сучасным аўтаматам і камердзінера ў старажытным мундзіры і старажытным капелюшы. Каля панурага старажытнага будынка караля мок пад дажджом маршчыністы стары ў белай куртцы, зазываючы паесці гарачых сасісак,— печка, пры якой клубілася воблачка пары, была тут жа...

Палац стаіць у старым горадзе. Кварталы старога горада з неймаверна вузенькімі вулачкамі, дзе цяжка размінуцца і дваім, складаюць таксама частку аблічча сталіцы.

У Стакгольме многае гаворыць аб працавітасці народа. Як манумент ёй, ляціць над халоднай шведскай вадой смелая страла Вестэрброна — маста, што злучае два раёны горада. Зусім нядаўна ў скалах высечан будынак для агромністага аўтамабільнага гаража, на берагах затокі ідуць падземныя работы — злучаюцца дзве лініі метрапалітэна, якія раней затока разрывала. Мы ездзілі са шведам Віктарам Туландэрам, бялявым маладым чалавекам з прыветлівым позіркам шэрых вачэй, у новы гарадок Велінгбю, «спальны гарадок», як сказаў Туландэр, дзе жыве многа стакгольмскіх рабочых і служачых. Гарадок, разнашэрсны, з частымі ў Швецыі паўнебаскробамі, а таксама з катэджамі і звычайнымі цаглянымі будынкамі, добраўладкаванымі універсальнымі магазінамі ў цэнтры, выстаўляецца як узор будаўнічых поспехаў шведаў і клопатаў аб жыллёвых умовах.

— Як у вас цяпер з жыллём? — запыталіся мы ў Туландэра.

— Кватэр не хапае,— каротка адказаў швед.

Жыллёвы крызіс не ліквідаваны ў Стакгольме, горадзе, які стагоддзі не ведаў разбурэнняў.

Шведы — народ стрыманы, але Стакгольм жыве на дзіва кіпучым жыццём, поўным вялікага руху. Гэты пульс жыцця адчуваецца і ва універмагу на Свеявеген, агромністым камбінаце гандлю, і на рынку, жывапісныя рады якога ўладзіліся побач з універмагам у цэнтры горада, і на саміх вуліцах, асабліва на Кунстгатан і Свеявеген. Каб паменшыць скапленне машын на стаянках у цэнтры горада, улады ўвялі закон, па якому стаянка больш за дзве гадзіны забараняецца. Стаянка да дзвюх гадзін павінна быць аплочана. Для гэтага перад

кожнай машынай стаіць аўтамат, які дакладна, няўхільна адлічвае час. Па паказчыку аўтамата паліцэйскія і сочаць за тым, як прытрымліваюцца закону ўладальнікі машын.

Мы ехалі пасляабедзеннай парой з цэнтра горада. Надышоў «час пік» — кончылася работа. Паток машын, пешаходаў стаў такі густы, што машына спынялася амаль на кожным метры. Выпадкова мы сталі сведкамі аварыі — непадалёк ад нас трапіў пад машыну чалавек. Няшчаснага, які крыкам і стогнамі адразу сабраў натоўп, ледзь толькі прыляцела машына паліцыі, адправілі на таксі, і праз мінуту на скрыжаванні ўсё ўвайшло «ў норму».

Хадзіць цераз вуліцы ў Стакгольме нам было справай нялёгкай: рух на шведскіх вуліцах незвычайны — па левы бок. Мне здавалася, што весці машыну пры такіх умовах значна цяжэй, чым у нас. Я не раз здзіўляўся, як спрытна ўнікалі шафёры амаль непазбежных аварый.

За невялікі час, што мы прабылі ў Стакгольме, мы бачылі шведаў і ў працы, і ў весялосці. Мы чулі іх прыгожыя, незнаёмыя нам дасюль, мелодыі і глядзелі на іх простыя, але грацыёзныя танцы. Танцавалі пад камандай апранутага ў стары нацыянальны ўбор танцмайстра сотні дзве дзяўчат, юнакоў і пажылых людзей. Выгляд у гэтых маўклівых, стрыманых людзей быў жыццярадасны і нават бесклапотны. Старыя весяліліся, як юнакі.

Пад вечар неба праяснілася, і горад заззяў ад праменняў сонца. Ён нібы змяніў сваё хмурнаватае аблічча.

— Добра, што сонца,— сказаў задаволена наш спадарожнік Туландэр. — Вы маглі б падумаць, што Стакгольм горад шэры і пануры, а гэта не так.

Што Стакгольм можа быць не толькі стрыманы, халаднаваты, мы адчулі яшчэ ўдзень, праязджаючы паўз групу рамонтных рабочых, якія, убачыўшы наш аўтобус, выпраставўшы спіны, бурна, па-братэрску віталі нас. Гэта мы яшчэ больш адчулі ўвечары, вяртаючыся на цеплаход. Калі мы пад'ехалі да сваёй стаянкі, то былі ўражаны — мноства машын поўніла пусты ўранку пляц. Каля цеплахода стаялі натоўпы людзей, нашых і шведаў.

Былі тут розныя. Былі людзі багатыя і бедныя, шведы і рускія, так званыя перамешчаныя. Сярод гэтых «перамешчаных», мы ведалі, ёсць злачынцы, ворагі, гатовыя на ўсякі выпад. У мінулы рэйс нашым турыстам падкідвалі, пад выглядам сувеніраў, правакацыйныя, злосныя лістоўкі ў прыгожа аздобленых, з партрэтам нейкай прыгажуні-актрысы і здымкам горада канверціках.

Я далучыўся да групкі нашых людзей і незнаёмых, што гаварылі па-руску. Іх было двое. Адзін — апрануты ў плашч, яшчэ малады, з мяккімі бялявымі валасамі і ціхім позіркам, і другі, чарнавокі, пануры.

Распытваемся — хто, адкуль. Бялявы, аказваецца, ваеннапалонны, ваяваў на паўднёвым фронце, амаль што там, дзе давялося быць і мне ў пачатку вайны. Таксама артылерыст, быў лейтэнантам, узнагароджаны ордэнам. У палон трапіў у Ізюм-Барвенкаўскім акружэнні. Родам са Сталінскай вобласці.

— Не сумна тут?

— Не... прывык,— асцярожна адказвае. — Сям'я...

— Ажаніўся?

— З рускай дзяўчынай.

— Ёсць дзеці?

Ківае галавой: «Ёсць».

— Як так можна? — горача прамовіла, не ўтрывала адна наша жанчына.

— Што?

— Што? Забыць радзіму! Вас жа там нарадзілі, вывучылі, вырасцілі...

Мужчына, з нашых, здзіўляецца:

— Няўжо не цягне?

— Цягне...

— Дык чаго ж вы... седзяце тут?

Умешваецца другі, пануры, недаверлівы:

— Паедзеш, а там... Не пагладзяць, мусіць, за палон!

— Калі невінаваты, няма чаго баяцца.

— Не вінаваты,— гаворыць бялявы,— Ні ў чым.

Другі маўчыць. Яго маўчанне, адчуваецца, стрымлівае былога лейтэнанта. Расказваем, што многа палонных даўно вярнулася, даўно жывуць спакойна на роднай зямлі, разам з бацькамі, з братамі, працуюць...

Пакідаем абодвух, асабліва бялявага, у сумным роздуме, заклапочанымі. Абодва доўга глядзяць з натоўпу ўгару, на нашы палубы, на людзей, што стаяць на ўсіх паверхах.

Вось — іншыя. Заўважаем у натоўпе сярод шведаў п'янае, нягоЛенае аблічча. Ён непрыстойна крыўляецца, штурхаецца, як паяц, прытанцоўвае — хоча парушыць шчырасць, добрую прыязнасць, што яднае цяпер нас і шведаў. Нашы мяняюцца са шведамі паштоўкамі, манетамі, разглядваюць, дзівяцца, дзякуюць усмешкамі, паклонамі. Цёпла стала, добра ка стакгольмскім, уранку панурым, прычале.

Яшчэ адзін побач з п'яным. Гэты падобны і не падобны да п'янага. Акуратна збірае паштоўкі, усміхаецца няшчыра, неахвотна — збірае паштоўкі, вядома, толькі для таго, каб менш трапіла іншым. На жалезнай лесвіцы крана сядзіць маладая, бадай юная, шведка. Яна шчыра ўсхваляваная, шчаслівая, усміхаецца, кладзе ў сумачку шчодрыя сувеніры. Ніжэй сядзіць пажылы — гаворыць па-руску. Хто ён — не зразумець, але яны нібыта знаёмыя. Ёй гаворыць ён па-шведску штосьці зусім прыстойнае, і яна адказвае даверліва, шчыра. Нам, па-руску, ён кажа іншае:

— Іх тут многа такіх. Яны з любым. Абы грошы... Амерыканцы тут не цырымоняцца. Абы гроты!..— Ён падміргвае «па-прыяцельску».

Нашы абураюцца. Ён пасміхваецца, напявае вясёлую непрыстойную песеньку.

Патугі непрыяцеля марныя. Яны не засцяць галоўнага — шчырасці, дружбы, што мацнее, цяплее над прычалам. Смех, вясёлыя, прыхільныя твары.

На палубах узнікае песня. Спачатку не вельмі ўпэўнена — высока ўзялі, потым ладней, мацней. Шведы слухаюць. Раптам песня перайшла на бераг — заспявалі па-шведску «Ой, цвіце каліна». З палубы на гэта адказваюць бурай авацый. Дарэмна крыўляецца, размахвае рукамі п'яны паяц, яго ніхто не заўважае.

Пад песні цеплаход спакваля і адыходзіць ад прычала. Калі песня сціхае, з берага, над якім узняліся дружныя рукі, гучыць:

— Рот фронт! Рот фронт! Рот фронт!

З цеплахода адказваюць па-шведску, скандуюць — моцны голас гэты гучыць над затокай:

— Дзя-куй! Дзя-куй!

Цеплаход паволі разварочваецца, выходзіць на сярэдзіну затокі. А з берага яшчэ доўга махаюць і махаюць рукамі.

3

Злева на лясістым беразе маяк, чарапічныя дахі, справа таксама чарапічныя дахі, дзіўны, цаглянага колеру манумент-абеліск. Адзін бок, што к мору,— прамы, другі — увагнуты, дугою. Манумент агромністы, гэта прыкметна здалёк. Бераг жоўты, пясчаны, на ім здалёк відаць лазовыя будачкі, людзі. З лодкі паблізу прывітальна махае рукой чалавек. Наводдаль бялеюць некалькі яхт...

Неўзабаве, апаўдні, спыняемся каля прычала Кіля. На бетонных дарожках стаяць маўклівыя, незнаёмыя людзі. Немцы. Заходняя Германія. Успамінаюцца Адэнаўэр, рэмілітарызацыя. Стаім — мы на палубе, яны — на бетонных дарожках, прыглядаемся адны да адных.

Цеплаход амаль прыціраецца да прычала, і мы разглядваем, можна сказаць, усутыч, твар у твар.

Праз нейкі час завязваецца гаворка. Пачынаюць нашы — на нямецкай мове. Ім адказалі. Абмяняліся манетамі. Насцярожанасць дзе-нідзе знікае. Але не ўсюды. Вунь стаіць чалавек: строгі, халодны, з жанчынаю,— ён не адказаў на прывітанне. Другія лічаць за лепшае таксама быць падалей, назіраюць.

А ў тых, хто бліжэй, лёд кранаецца. Хлопец-юнак штосьці хутка піша на лістку з блакнота, укладвае яго ў карабок запалак і кідае на палубу цеплахода чарнявай дзяўчыне. Дзяўчына — яна звычайна цэлымі днямі сядзіць на карме з альбомам і алоўкам, робіць замалёўкі — дастае карабок, які трапіў у шчылінку, дзе выхад з палубы на трап, разгортвае лісток, чытае.

Не адразу разабраць хутка, усхвалявана напісаныя радкі, з усяго зразумела адно слова: «Blüme» — кветкі. Што яшчэ, што з гэтымі кветкамі — невядома.

— Гэта прозвішча — Blume, — падказваюць ёй. — Увэ Блюм. Увэ — імя.

Ну так, далей адрас: Гамбург, вуліца, нумар дома. Просіць напісаць, значыцца.

Дзяўчына паднімае галаву, ківае юнаку. На яго ўсхваляваным не на жарт, заклапочаным чаканнем твары радасная ўсмешка.

Цеплаход, узяўшы лоцмана, ціха кранаецца, і юнак ідзе ўслед, махаючы спачатку рукой, а потым, калі цеплаход аддаляецца — хусцінкай. Твар яго задуменны, узрушаны. Шкада, так і не пагаварылі.

Ён махае доўга, аж пакуль прычал не знікае за паваротам.

Мы мінаем Кіль, зялёны ад садоў і чырвоны ад чарапіцы дахаў, ідзём па ціхаму каналу. Над намі высокая, смелая, праз усё неба, дуга моста. Мачта, здаецца, вось-вось зачэпіць за яго — не, прайшла нізам. З моста махаюць рукамі людзі.

Кіль — вельмі жывая траса. Паўз нас насустрач ідуць параходы з Гамбурга, Брэмена, з фінскімі, шведскімі, галандскімі, польскімі сцягамі. Польскі параход называецца «Новая Гута». З яго таксама памахваюць прывітальна рукамі.

Сёння выхадны дзень, нядзеля, і на зялёных, такіх жа, як на Прыпяці ці Нёмане, берагах многа народу. Ляжаць у засені, на траве поруч — машыны, веласіпеды, ляжаць пажылыя, дзяўчаты і хлопцы; часта трапляюцца рыбаловы, знакамі паказваюць нашым рыбаловам, што дрэнна ловіцца. Праходзяць яхты з белымі парусамі, маладыя хлопцы і дзяўчаты часта вельмі прыхільна вітаюць нас. У невялікім гарадку, каля рэстаранчыка, тэраса якога цвіце, нібы кветкамі, нас

сустракаюць асабліва бурна — дзяўчаты і хлопцы натоўпам падбягаюць да самага берага, праводзяць вясёлым, выбухлівым разнагалоссем добрых слоў. З недалёкага буксіра чуецца моцны малады голас:

— Дружба!

— Freundschaft,— адразу адказваюць з цеплахода многія галасы.

— Друж-ба! Друж-ба! — паўтарае юнак.

Бачылі мы і постаці людзей, што панура, злосна

адварочваліся ад нас, чулі мы, як адзін з берага крыкнуў: «Nach sten!» Але гэта былі адзінкі, а іншыя, большасць, глядзелі на нас добразычліва і віталі. Прызнацца, тут такая прыхільнасць, такая шчырая цеплыня былі прыемнай нечаканасцю. Тым больш грэла яна нашы сэрцы, гэтая цеплыня.

— Soviet, ura! — пачулася ў адным месцы з берага.

На ўсім, амаль стокіламетровым шляху па Кільскаму каналу стаялі мы на палубе, вітаючы і адказваючы на прывітанні.

Мясціны, праз якія мы ішлі, былі вельмі падобны на нашы, рускія і беларускія. Такія ж пералескі, зялёнае, ужо кранутае жаўцізной жыта, родныя вербы, палявыя дарожкі, лугі, як на Палессі,— усё гэта выглядала знаёмым і вельмі мірным, і прывітальныя знакі рук, і воклічы браліся з асаблівым хваляваннем і давер'ем.

Увечары прыехалі ў Брунсбютэлькоог, маленькі гарадок, за якім пачынаецца мора.

Ледзь параход прышвартаваўся да прычала, як на каменнай пляцоўцы на беразе сталі збірацца людзі. І тут неўзабаве таксама павеяла цеплынёй прыязнасці, якую не маглі астудзіць нават чорныя постаці паліцэйскіх, што снавалі на беразе.

Мы не былі на германскай зямлі, але бачылі немцаў, можна сказаць, сустракаліся з імі. Мы глядзелі твар у твар. Я загаварыў з мараком, што стаяў паблізу з малым сынам. Размова пачалася пра сына — яго зваць Петэр, вучыцца ў школе. Акрамя яго ў майго знаёмага яшчэ трое дзяцей: два сыны і дачка. Старэйшы сын таксама марак. Брунсбютэлькоог наогул горад маракоў. Знаёмы мой служыць на аварыйным судне. Жыць нялёгка з такою сям'ёю, але ён спадзяецца, што сыны падрастуць, будзе лепш...

Мы з ім не гаварылі пра мір, але я адчуў і без таго, што ён думае не пра вайну. Ён жыве ў клопаце пра сям'ю, пра сыноў. Я запомніў яго вочы, якія многа сказалі,— гэта вочы чалавека, што вельмі цікавіўся намі і якому савецкія людзі падабаліся. Мы абмяняліся сувенірамі. Ён, расчулены, выняў маленькі кашалёк, пакапаўся ў ім і нечакана падарыў дарагую манету. Я здзівіўся, чаму так многа, але ён

зірнуў, і я зразумеў: так ён выказаў свой настрой, свае адносіны да нас...

Другія — спявалі песні, і гэта рабіла асабліва чулай нашу сустрэчу. Спявалі дружна, з уздымам — немцаў гэта ўражвала. Мяняліся, як звычайна, паштоўкамі.

Выказвалі свае сімпатыі часам вельмі арыгінальна. Двое маладых немцаў, расчырванелыя, вясёлыя, прынеслі некалькі пляшак піва і пад гул адабрэння ўручылі нашым таварышам. Неўзабаве яны атрымалі пляшку жыгулёўскага, якое бегам прынёс з буфета адзін з турыстаў.

Над усім гэтым — песні, песні, воклічы дружбы. З песняй і адышлі ад гарадка ў цёмнае мора, сагрэтыя надоўга нечаканым цяплом сустрэч гэтага дня...

4

Уранні, выглянуўшы з палуб, з люкаў на свет, мы ўбачылі паблізу і ўдалечы, у ранішнім тумане, мноства параходаў. Параходы англійскія, амерыканскія, шведскія, аргенцінскія, непадалёк прывідам віднеўся старажытны, добра дагледжаны паруснік, з тых, якія ўжо даўно аджылі век,— відаць, вучэбнае судна.

Ротэрдам — старажытная радзіма і прыстанак галандскіх мараплаўцаў.

Карціна, што адкрывалася перад намі, была прыгожая, каларытная. Яна да таго ж здалася нам вельмі характэрнаю для горада, які галоўным чынам жыве гаванню, портам. Дзякуючы пракапанаму восемдзесят год назад каналу «Ніве Ватэрвег», даўжынёю ў пятнаццаць кіламетраў, які ідзе з адкрытага мора ў гавань Ротэрдама, амаль у цэнтр горада могуць заплываць вялікія акіянскія грузавыя і пасажырскія судны. Пры рацэ размешчаны докі, доўгія рады зернясховішчаў, розных складаў.

Выйшаўшы з пустой плошчы ля Маас-гавані, у якой стаяў наш цеплаход, аўтобус неўзабаве ўбег у падземны тунель — паляцелі па баках жоўтыя занізі электрычных лямпачак. Гід, бялявая, з кудзеркамі маладая жанчына, не без гонару сказала, што тунель называецца Маастунелем і што ён пабудаваў пад ракою нядаўна, усяго дзесятак гадоў, што даўжыня яго больш за кіламетр.

Выбраўшыся з тунеля, прыглядаемся да горада. Як і для многіх еўрапейскіх гарадоў, для яго характэрна мешаніна старога, больш правільна — старажытнага і новага. Калі ля гавані многае ў строі будынкаў гаворыць пра ўчарнелую ад даўнасці, дыму, гары старыну, то тут горад выглядае інакшым. Роўненькія, на дзіва роўныя, акуратныя

кварталы роўных стандартных двух- і трохпавярховых дамочкаў, добра відаць, выраслі не так даўно; гэта аблічча новага горада. Ва ўсіх дамах на дзіва аднолькавыя плоскія дахі, шырокія вокны, бадай усе дамы стаяць аднолькава без абліцоўкі — сцены цямнеюць шэрай цэглай. Перад дамамі — агародчыкі з кветкамі, што вельмі аздабляюць шэрую цагляную аднастайнасць горада. Кветкі глядзяць таксама з вокан. У агародчыках найбольш чырвоных руж, хоць Галандыя на ўвесь свет славіцца сваімі цюльпанамі. Цюльпаны ўжо адцвілі.

Між іншым, нам расказалі, што кватэры ў Галандыі падзяляюцца інакш, чым у нас. Кватэры складаюцца па вертыкалі — два пакоі ўнізе, два ўгары. Унізе звычайна гасціныя, кухні, угары — спальні і г. д.

Па шырокіх асфальтаваных дарожках з абодвух бакоў, насустрач нам і з намі, рушылі веласіпедысты. Праехаўшы некалькі кіламетраў, мы адчулі сум па пешаходах — іх было так нікчэмна мала між гэтай арміі юнакоў, пажылых і старых, што кацілі на веласіпедах. На веласіпедах везлі скруткі, крэслы, ехалі самі, ехалі па адным, па двое, абняўшыся. Юнак і дзяўчына, якія кацілі абняўшыся, адчувалі сябе настолькі ўпэўнена, што мімаволі падумалася — яны, мусіць, і цалуюцца, не злазячы з веласіпеда.

Адзін ці два веласіпедысты не толькі ехалі самі на машынах, але і кудысьці вялі, нібы коней, яшчэ па веласіпеду. Наша праваднiца з гонарам заявіла, што ў Галандыі веласіпедаў больш, чым жыхароў.

У старым Ротэрдаме мы бачылі нямала новых будынкаў, бачылі будынкі яшчэ не скончаныя, толькі пачатыя. Вось непадалёк ад дарогі вялікі будынак у рыштаваннях — будуецца новая бальніца — «Тэгзіхт». Вось падрыхтавана некалькі катлаванаў: будзе будавацца квартал жылых будынкаў.

Жылля ўсё ж не хапае. Частка галандцаў вымушана гібець да сённяшняга дня на вадзе, у пабудовах, падобных ні то на баржы, ні то на лодкі. У баржах-лодках ёсць газ, электрычнасць, падаецца вада, але гэты камфорт наўрад ці робіць іх вельмі прынаднымі для жыхароў.

Цяжка ўявіць, як туляцца тут людзі ў мокрыя дні, якіх так многа на іх зямлі, або ў маразы, да якіх такія падатныя рачныя дамавіны...

Пакінуўшы горад, аўтобус выехаў у панурыя прасцягі палёў. Над намі нізка ішлі дажджавыя хмары, і хоць дажджу не было, ачувалася, што ён можа ў любую хвіліну пацерусіць. Нас супакоілі, што гэта звычайнае галандскае надвор'е, што сонечных дзён тут вельмі мала.

Ёсць на свеце многа краін, якіх прырода абдзяліла, не дала дастаткова вады. У Галандыі вада, якая так многа робіць для яе

дабрабыту, лічыцца, бадай, і галоўнай бядою. Зусім нядаўна, у 1953 годзе, вада, што прарвалася на сушу, загубіла каля тысячы сямісот чалавек, знішчыла многа плёну сялянскай працы. Барацьба з вадою стала справай народа, надала краіне своеасаблівы каларыт. У гэтай барацьбе з вадою будуюцца многакіламетровыя дамбы, капаюцца незлічоныя каналы. Калі глядзіш на іх, мімаволі ўспамінаеш галандскую прымаўку, жарт пра тое, што зямлю стварыў бог, а Галандыю — галандцы...

Каб не даць паўтарыцца страшнай паводцы, у Галандыі намецілі план закрыцця плацінамі марскіх праходаў паміж паўднёвымі астравамі. План гэты называецца «дэльта-планам», на яго спатрэбіцца больш за дваццаць пяць мільярдаў гульдэнаў.

Пейзаж Галандыі надзвычай падобны да нашага палескага. Такія ж нізіны, лугі, вербы, канавы, зацягнутыя зялёнай бросняй, з лягушыным кваканнем. Як неад'емную рысу гэтага пейзажу, тут усюды бачыш каналы і канавы, што перараэаюць палі ў розных кірунках. Каналы часта цякуць вышэй за палі, па баках іх ідуць штучна насыпаныя, зарослыя травою берагі.

На каналах трымаюць строгі водны рэжым. Каб яны не перапаўняліся, ваду адпампоўваюць спецыяльнымі машынамі, пераганяюць да стокаў. Па ўсёй краіне можна бачыць ветрарухавікі, што гоняць і выцягваюць ваду.

Многа вельмі ў вёсках парнікоў — відаць, яны. неабходны, каб прыхоўваць гародніну ад залішне шчодрых дажджоў. Зямля звычайна як належыць дзякуе хлебаробам за старанную працу: ураджаі і гародніны, і збожжа ў Галандыі высокія, на палях, праз якія ішла наша дарога, пшаніца і жыта, што толькі пачыналі спець, раслі густыя і на дзіва дружныя. Асабліва славяцца ўрадлівасцю нядаўна асушаныя землі, якія, аднак, каштуюць праз меру дорага для простага чалавека.

За апошнія гады ў Галандыі асушаны Харлемскае возера і частка шырокага Эйсельмера.

Зямлі, аднак, не хапае. З-за недахвату яе сотні і тысячы галандцаў вымушаны пакідаць сваю краіну і шукаць заробку на далёкіх палях Канады, Аўстраліі і іншых краін. Таму тут вельмі востра ставіцца пытанне аб павелічэнні пасяўной плошчы шляхам асушэння балот і азёр.

Каровы, што мірна пасвяцца на нашы, амаль усе чорна-белай галандскай пароды. Галандыя славіцца сваімі малочнымі прадуктамі — сырам, шакаладам, маслам, якія ў вялікай долі вывозяцца за граніцу. Трэба сказаць, што вывозяцца сыр і масла не таму, што ў іх ужо

няма патрэбы ў краіне, а таму, што для сярэдняга працоўнага чалавека яны часта задарагія. Гэта можа здацца парадоксам, але ў краіне, якая славіцца сваім маслам, большасць людзей сярэдняга дастатку амаль не ядуць яго.

— Я забыла смак добрага масла,— уздыхнуўшы, шчыра прамовіла адна з жанчын, жыхарка гарадка пад Амстэрдамам.

Жанчына сказала, што ім прыходзіцца есці маргарын. Гэта горш, але затое па дастатку...

Гаага і Амстэрдам, якія мы наведалі ў той жа дзень, былі многім падобны на Ротэрдам, у іх утрымалася, можа, толькі больш старажытнасці. Сталіцы Галандыі Амстэрдаму, гораду з амаль мільённым насельніцтвам, надаюць асаблівае, непаўторнае хараство старажытныя каналы, што перасякаюць чувесь горад. Усцяж каналаў растуць густыя старыя дрэвы, у засені якіх абапал ідуць каменныя і асфальтавыя істужкі цесных тратуараў і вуліц, чародамі ціснуцца старыя дамы, вузкія, з высока ўзнятымі чарапічнымі дахамі. Большасць іх стаіць з семнаццатага, васемнаццатага стагоддзяў. Пры адным з галоўных каналаў нам паказалі дом, у якім жыў Пётр Першы, непадалёк ад яго на скрыжаванні вуліц — дом Рэмбрандта з расчыненымі, пафарбаванымі ў чырвоную фарбу аканіцамі.

Над каналамі тут і там выгінаюцца дугамі каменныя масты, па якіх цераз каналы перабягаюць вуліцы.

У засені дрэваў дрэмле ў канале старажытная пасудзіна, амаль прагнілая, з зялёна-замшэлымі знізу бартамі,— на ёй зрэдку гуляюць дзеці. Але канал — не музей для горада. На цёмнай вадзе каля каменных берагоў, у цэнтры горада, часта можна бачыць баржу, на якой прывезлі прадукты ці тавары ў магазін. Баржы тут замяняюць грузавікі, і транспарт гэты ў немалой пашане.

На дамах абапал каналаў дасюль тырчаць бэлькі з кручкамі і блокамі. Калісьці на гэтых блоках падымалі купцы прывоз з барж, цяпер практычныя амстэрдамцы карыстаюцца імі, каб падняць на трэці ці чацвёрты паверх купленую шафу або ложак.

Каналы, праўда, робяць часам гараджанам непрыемнасці. Усцяж берагоў пад дрэвамі стаяць звычайна чароды машын і бадай штодня якая-небудзь з іх купаецца разам з шафёрам, што каля берага неасцярожна паводзіў сябе за рулём. Нярэдка здараецца і так, што купаецца падвыпілы муж, якога ногі не вядуць прама. Каналы тады хутка працверажаюць.

На кацеры, плывучы па амстэрдамскім канале, мы разгаварыліся, успомнілі Беларусь. Адна з жанчын, што суправаджала нас, запыталася недаверліва:

— Вы з Беларусі?

— Так. З Беларусі.

— Праўда? Адкуль?

— З Мінска.

— А васілевіцкіх...— раптам прамовіла яна,— няма?

З Васілевіч не было. Аказалася, яе вывезлі ў вайну з Васілевіч у Германію. Ёй тады было гадоў шаснаццаць. У Нямеччыне яна сустрэлася з галандцам, выйшла замуж і пераехала ў Галандыю. Цяпер у яе сям'я ў маленькім гарадку на поўдні...

— Як там у нас? Не ведаеце? Не былі?

Там, у Васілевічах, няма ў яе ні маці, ні бацькі, але душа не ўціхае, ірвецца туды...

Зноў пра такую самоту, сум па радзіме, мы пачулі праз якую-небудзь паўгадзіну ў амстэрдамскім рэстаране, дзе суседкай нашай аказалася другая такая ж, закінутая лёсам на чужыну, Наталля Палякова, родам з Таганрога. Гэтай было таксама гадоў пятнаццаць, калі яе прывезлі ў далёкую Нямеччыну. Жылося цяжка, сумавала вельмі па родных краях. Захварэла на туберкулёз. «Надзеі было мала... родных дома нікога не засталося...» Хворая выйшла замуж, паехала з мужам-галандцам да яго. Ці то марское паветра, ці маладосць вывелі з бяды — вылечылася.

— Ды хіба ж можна параўнаць гэтую Галандыю з нашым Таганрогам? Са стэпам! — з паўднёвай экспансіўнасцю гаварыла яна.

Збіраецца паехаць на радзіму — пакуль у адпачынак, а там, можа, і назусім. Хоць гэта і цяжка.

— А што ж вам перашкаджае?

— Дзеці ў мяне. Трое дзяцей. Не аддадуць іх, калі мы разыдземся. Дзеці!..

Увечары абедзве былі каля прычала сярод групкі галандцаў і рускіх. Яны глядзелі на нас з хваляваннем і роздумам. Калі на цеплаходзе заспявалі:

А парень с милой девушкой
На лавочке прощается...—

ледзь не ўся група — усе жанчыны — раптам горка зарыдалі. Так пад іх рыданні мы і скончылі песню...

Стары, цяністы Амстэрдам жыве кіпучым жыццём. Рух на вузкіх амстэрдамскіх вуліцах напружаны, машынам цесна на іх. У гавані высяцца мачты караблёў са сцягамі і назвамі многіх краін свету, спаткаліся там мы і са сваім суайчыннікам, грузавым параходам «Калуга». Радасна было бачыць нам чырвоны сцяг над параходам — як роднага, віталі мы яго!

У Амстэрдаме ёсць цікавы, багаты нацыянальны музей. У тыя дні, калі мы прыехалі, была адкрыта выстаўка карцін Рэмбрандта. І ў музеі, і на выстаўцы тоўпілася нямала людзей, найбольш моладзі.

У параўнанні з Амстэрдамам Гаага здалася ціхай. Больш за ўсё мы тут аддалі часу Палацу міру, у якім праводзіць цяпер свае пасяджэнні міжнародны суд. З горада аўтобус павёз нас к прыбярэжнаму гарадку Схевенінгену. Мы ўбачылі паблізу няроўную, узгоркаватую граду паўзарослых учэпістай травой дзюн, узбярэжную дамбу, па якой бегла асфальтаваная дарога, шэрае, панурае мора.

Уздоўж набярэжнай Схевенінгена стаяць фешэнебельныя атэлі, рэстараны, магазіны. Тут у іншыя дні, мяркуючы па здымках, збіраецца безліч галандцаў і замежных турыстаў. У той жа дзень на беразе, да якога павольна падпаўзалі шэрыя халодныя хвалі, было пуста. Дзьмуў пранізлівы марскі вецер. На тэрасе рэстарана з нудным выглядам сядзелі пажылы мужчына і маладая пешчаная жанчына, што курыла папяросу.

Выгляд гэтага панурага мора, што гнала і гнала хвалі к берагу, грады пустынных дзюн, над якімі свістаў вільготны вецер, былі апошнім уражаннем нашай паездкі па краіне, у якой з морам звязана так многа славы і няшчасця.

5

Ідзём Ла-Маншам. Відны берагі Англіі. Да іх усяго некалькі кіламетраў...

...Ні адна краіна, мусіць, не цікавіла так, як Францыя, ні аднаго горада мы не чакалі, як Парыжа. Па-, рыж, Францыя здаваліся нам, можа быць, асноўным пунктам нашай паездкі, яе найбольш яркім часам.

Да Гаўра прыйшлі пасля поўдня. Стоячы на палубах, здалёк угледаліся мы ў маляўнічы бераг, бераг французскай зямлі, што марудна набліжаўся разам са сваімі дробнымі і вялікімі, светлымі, простай сучаснай формы будынкамі на набярэжнай, маяком на канцы доўгага мола, партовымі пабудовамі.

На канцы мола, над якім узвышаліся маяк-мачта, насустрач нам глядзела групка людзей; было відаць, што гэта больш юнакі і дзяўчаты. Яны ўзіраліся ў наш цеплаход, махалі нам. Калі наблізіліся да мола, стала добра бачна злева доўгая пясчаная кайма берага, усеяная рыскамі чалавечых цел.

На прычале, пад магутным партовым кранам, нас сустрэў натоўп — дарослыя і дзеці, што прыйшлі са сваімі піянерскімі сцягамі, з

важатымі. Стаялі ў натоўпе жанчыны, адзін ці два ваенныя маракі, некалькі паліцэйскіх у форме, як нам сказалі, пагранічнай аховы.

Тут не было той спачатку насцярожлівай цішыні, калі і на моле і на цеплаходзе прыглядваюцца, нібы чакаюць: на прычале гаўрскага порта, здавалася, сустрэліся сябры, што даўно і добра ведаюць і любяць адзін аднаго. Дружба, шчырая прыхільнасць злілі нас разам з першых хвілін, яшчэ да таго, як цеплаход надзейна прышвартаваўся.

Адразу загучалі песні. Мы спявалі па-руску, французы — па-французску. Адны мелодыі, адны словы з адным пачуццём, з аднолькава напоўненымі сэрцамі. Нам асабліва радасна было чуць і бачыць перад сабой дзяцей — будучыню, заўтрашні дзень французскай нацыі. Мы ўзіраліся ў іх твары з любоўю, мы слухалі іх і спявалі з імі з асаблівым задавальненнем.

Яшчэ мы на палубах, а яны на партовым бруку, яшчэ між нас цёмная істужка вады, што хлюпае ўнізе,— рыса граніцы, але мы ўжо нібы на зямлі, на беразе. Ідзе абмен сувенірамі, ляцяць запіскі з берага і на бераг. Ужо ёсць свае знаёмыя, свае сябры, мы ўжо ведаем, хто яны, іх лёс. Расчулены смуглявы, з інтэлігентным тварам матрос парывіста здымае істужку з бесказыркі і аддае нашаму таварышу — вышэйшы знак матроскай дружбы! Усміхаючыся, рашуча засоўвае бесказырку ў кішэню...

Гэты знак дружбы адзначаюць бурнымі крыкамі, воплескамі...

Неўзабаве многіх з іх мы ўбачылі на цеплаходзе. Дзеці з цікавасцю ступалі па дыванах музычнага салона, бібліятэкі, азіраліся, акружаныя турыстамі. Разам з першымі гасцямі прыйшла да нас прыгожая, чарнявая француженка, жонка аднаго з супрацоўнікаў мэрыі,— яна вяла маленькую сінявокую дзяўчынку, дачку, якую ўсе сустракалі з асаблівай ветлівасцю.

На пероне вакзала, дзе нас чакаў спецыяльны поезд, акрамя нас нікога не было. Не прайшло і дзесяці хвілін, як поезд ужо выходзіў з-пад цемнаватых навесаў, адразу набіраючы хуткасць.

Цягнік мігам адвёў назад гасцінны Гаўр. За вокнамі закружыліся, замільгалі, паляцелі ўзгоркі, прысады, будынкі з чарапічнымі дахамі, палі.

Цягнік ішоў са стокіламетровай хуткасцю.

Пачынала цямнець. Руан праязджалі ўжо ўпоцемках — на фоне жоўта-барвовага вячэрняга неба ажурна акрэслівалася вежа сабора, віднеліся, нібы вышкі, нейкія краны. Час ад часу цягнік улятаў у тунель, і тады грукат колаў мацнеў, пераходзіў у гром, і на вушы, як у самалёце, пачынала гнясці сціснутае паветра.

З лязгатам і грукатам цягнік і ўляцеў у агні Парыжа, што расквечвалі моцную начную цемру. Было ўжо каля дванаццаці гадзін. З пільнай цікаўнасцю і хваляваннем сышлі мы на перон вакзала Сен-Лазар, што адкрываў нам дарогу ў горад, у Парыж.

Як на пероне, так і на першых вуліцах народу было небагата, але горад усё ж не здаваўся пусты або сумны. Гэтае ўражанне было, мусіць, ад вітрын, што яркім рознакаляровым сваім бляскам ажыўлялі вулічную пустату. Хутка і людзей, і машын стала больш, вітрыны зазіхацелі ярчэй і святочней. Мы пад'ехалі к будынку Гранд-опера, опернага тэатра. Наша спадарожніца-гід паказала на вірлівую, у яркіх агнях шырокую вуліцу.

— Вуліца Міру. Rue de la Paix. Самая шыкоўная вуліца Парыжа...

Мы павярнулі, не даязджаючы да самай шыкоўнай вуліцы, па Лацінскаму бульвару на Манмартр. Тут, на Манмартры, у ціхім завулачку Сітэ Бержэр мы ўвайшлі ў свой парыжскі дом, атэль «Мандз'яль». Атэль з вельмі гучнай назвай «Мандз'яль», што азначае — сусветны, аказаўся зусім звычайнай гасцінічкай, са старымі вузенькімі калідорчыкамі, старымі пакойчыкамі, агромністымі старымі ложкамі, на якіх аднолькава можна ляжаць удоўж і ўпоперак, і патрыярхальнай цішынёй.

Вачам нашым перш за ўсё адкрыўся начны Парыж. Хутка ўладзіўшы фармальнасці з гасцініцай, павячэраўшы апоўначы, мы ў пачатку ці ў сярэдзіне першай гадзіны ночы накіраваліся ў незнаёмы і знаёмы маўклівы горад. Пайшлі адны, без праваднікоў,— спачатку на Манмартр, потым на Лацінскі бульвар, зноў убачылі цёмную Оперу.

На бульварах, ярка асветленых, у бляску вітрын, было пуста. Трапляліся толькі рэдкія прахожыя. Кафэ былі ўжо зачынены, столікі знесены з тратуараў. Ля пад'ездаў дамоў дзе-нідзе дзяжурылі адзінокія жаночыя постаці, што з надзеяй, з нудою, з нецярплівасцю паглядвалі на спусцелыя вуліцы.

Мы, уражаныя гэтай «экзотыкай», мімаволі змаўкалі, паскаралі крок...

Па бульварах Капуцынаў, Мадлен, авеню Райяль выйшлі на славутую Плошчу Згоды — Пляц дэ ля Канкорд. Плошча Згоды, сціпла асветленая, акружаная васьмю цьмянымі статуямі — вобразамі галоўных французскіх гарадоў, з егіпецкім абеліскам пасярэдзіне, была ў гэты час яшчэ цішэйшая, чым бульвары. Яна б здавалася зусім пустыннай, каб не рэдкія машыны, што з шалёнай хуткасцю праносіліся ў розных кірунках — на мост Канкорд, на вуліцу Рывалі, на набярэжную Цюільры, на прастор Елісейскіх Палёў...

Нават у гэты начны час яна ўражвала хараством і велічнасцю. Мімаволі ўспаміналіся радкі Маякоўскага, які, убачыўшы плошчу, напісаў:

Если б был я
Вандомская колонна,
Я б женился
На Place de la Cncorde.

Калі мы стаялі на маўклівай плошчы, перад намі з асаблівай яскравасцю ажыла яе багатая рэвалюцыйнымі падзеямі гісторыя. На ёй, на гэтай плошчы, якая была тады лобным месцам, паўтара стагоддзя назад перад натоўпамі парыжан, што святкавалі перамогу, гільяцінавалі Людовіка XVI, звергнутага караля. На гэтай плошчы, што ўжо называлася Плошчай Рэвалюцыі, пакаралі здрадлівую Шарлоту Кардэ, забойцу Марата. Тут пралілі кроў Рабесп'ер, Дантон, Дэмулен.

Плошча бачыла перамогу народа ў дні Парыжскай камуны, бачыла яе апошнія дні, калі на ёй, абгароджанай барыкадамі, выбухалі снарады версальцаў. Дваццаць год назад тут адбываліся сутычкі парыжскіх рабочых з фашыстамі, што наважваліся захапіць уладу. У дні вызвалення Парыжа ад гітлераўцаў на старажытных камянях плошчы зноў загрымела бітва, тут вялі баі з акупантамі рэвалюцыйныя парыжане, студэнты, рабочыя, салдаты...

Плошча Згоды адным краем падыходзіць да Сены.

Пастаяўшы моўчкі перад плошчай, мы прайшлі ўсцяж цёмнай Сены ў ценю чорных дрэваў, паўз сад Цюільры з зачыненымі кратамі варот, да Луўра. Вярнуліся назад стомленыя, ціхія, перад самым світаннем з тым, каб праз некалькі гадзін зноў падарожнічаць па горадзе, глядзець, знаёміцца. Няхай не здаюцца дзіўнымі гэтыя нашы нецярплівасць і прагнасць. Мы так многа хацелі ведаць пра гэты вялікі, багаты гісторыяй і хараством горад і так мала часу мелі на гэта!

Раніцай мы ўбачылі яго пры дзённым святле, шумлівым, поўным неўтаймавальнага руху, разнастайнага жыцця, што кіпела на цяністых, яркіх бульварах і ў сціплых, вузкіх вулічках.

Столікі ў кафэ стаялі акуратнымі радамі, за імі снедалі, размаўлялі, былі адчынены дзверы магазінаў, банкаў, кантор. Пешаходы снавалі ў розных кірунках — павольныя і хуткія, заклапочаныя і бесклапотныя, панурыя і вясёлыя.

Мы заўважылі, што вокны многіх кватэр былі і ўдзень цёмныя, закрытыя жалюзі — гэта, сказалі нам, вокны парыжан, што пакінулі горад, выехалі на адпачынак. У жніўні такіх кватэр стане яшчэ

больш, і жыццё ў Парыжы прыціхне. У той жа дзень, калі мы ехалі па гораду, ён жыў шумліва, неспакойна.

У патоку машын цяжка было прабівацца наперад, часта даводзілася рабіць прыпынкі.

— Гэта адна з лепшых парыжскіх забаў,— пажартаваў наш шафёр, безнадзейна і спакойна пазіраючы на цеснату машын, што закрылі дарогу.

Жывое жыццё надавала асобае хараство і значэнне помнікам Парыжа, яго гістарычным скарбам. У шматлікіх помніках французскай сталіцы адбіта складаная гісторыя, гісторыя ўздымаў, перамог і паражэнняў.

Не мёртвай зданню, а жывой сведкай паўстала перад намі ў канцы Елісейскіх Палёў Трыумфальная арка. Арка стаіць на Плошчы Зоркі — Пляц дэ ль'Этуаль,— ад якой разыходзяцца праменнямі ва ўсе бакі дванаццаць вуліц.

На сценах Трыумфальнай аркі выбіты назвы гарадоў і мясцін, слава напалеонаўскіх перамог. Ёсць тут назвы і рускіх, і беларускіх гарадоў — Магілёў, Полацк, Краснае, ёсць і імя Масквы, якому належала б быць першым на іншым помніку, якога няма ў Парыжы, помніку гібелі напалеонаўскіх войск.

У Парыжы многа памятных мясцін, што нагадваюць пра Напалеона. Ёсць масты, названыя ў гонар яго перамог, вуліцы і бульвары — у гонар яго маршалаў, ёсць карціны, статуі, ёсць велічны Дом інвалідаў, дзе ляжыць прывезены са Святой Елены прах палкаводца.

Пад Трыумфальнай аркай на Плошчы Зоркі ўмуравана магіла Невядомага салдата, над мармуровымі плітамі якой ні ўдзень ні ўночы не гасне жывы, неспакойны агонь. Гэты помнік мільёнам французаў, што загінулі на блізкіх і далёкіх палях баёў, цяпер успрымаецца як смутак ад вайны, ад смерці, як песня спакою, міру...

На поўдзень ад Плошчы Зоркі ў канцы авеню Клебера месціцца Плошча Тракадэро. З боку плошчы стаіць вядомы Палац Шайо, з якім звязана нямала з сучаснай гісторыі не толькі Францыі, але і многіх іншых краін свету. Тут яшчэ зусім нядаўна адбываліся нарады міністраў замежных спраў...

Перад Палацам Шайо, за мостам Сены, узвышаецца агромністае плеціва Эйфелевай вежы, якая даўно стала адной з вальнейшых «рыс» вобліку Парыжа.

Парыж — горад вялікіх мастацкіх скарбаў. Нас вельмі ўсхваляваў Луўр — музей, славутая карцінная галерэя, цудоўны помнік сусветнаму мастацтву. Гэта было вельмі рэдкае па багаццю геніяльных тварэнняў, па яркасці вобразаў, фарб відовішча. Цудоўныя Вене-

ра Мілоская і Ніка-Перамога Самафракійская, шэдэўры Ціцыяна, Веласкеса, Дэлакруа, Рубенса, Гойя, Джарджоне, Леанарда да Вінчы, сабраныя тут так шчодра, глыбока ўражваюць, напаўняюць сэрцы гордасцю і захапленнем магутнасцю чалавечага таленту.

Пакінуўшы Луўрскі палац, мы яшчэ вельмі доўгі час жылі ім, яго незабыўным, вялікім светам...

Ёсць на парыжскай вуліцы Ваграм навінка, якую французы лічаць за абавязак паказаць кожнаму прыезджаму. Гэта шырокаэкраннае кіно «Сінерама».

Вялікая зала кінатэатра задрапіравана цёмна-чырвонай тканінай, застаўлена мяккімі чырвонымі крэсламі; шырокі дваццацідвухметровы экран «Сінерамы» паўдугой абгінае пярэднюю сцяну. Калі пагасла святло ў зале, некаторы час паказвалі вельмі звычайныя рэчы: кадры са старых фільмаў, на якіх людзі выглядалі смешнымі мітуслівымі чалавечкамі. Тлумач, што гаварыў з экрана з залай, расказваў гісторыю кіно, яго мінулае. Незвычайнае пачалося тады, калі чалавек сказаў: «А вось што такое «Сінерама». Тады раптам успыхнуў экран жывымі фарбамі прыроды, і з яго са свістам і грукатам панёсся ўніз па дарозе амерыканскай горкі вагон, і разам з вагонам панесліся ўніз і гледачы, уся зала. Ілюзія руху была настолькі вялікая, што ад хуткасці зацінала дыханне. Калі вагон з віскам рабіў паварот, мімаволі хацелася ўхапіцца за крэсла, каб утрымацца. Зноў узлёт угару — праносяцца ўніз фермы, рэйкі дарог, круты паварот і зноў — шалёнае падзенне ўніз, уся зала ляціць уніз. Некаторыя з жанчын закрываюць вочы, робіцца нядобра...

Папрабаваўшы моц нашых нерваў, «Сінерама» мяняе план. Цішыня. Яркія фарбы, дзіўна, крыху какетліва гучаць трубы аркестра шатландскіх стралкоў. Стралкі цырымонна, у старамодных фарсістых касцюмах пярэстымі радамі маршыруюць перад гледачамі... Потым на экране з'яўляецца Мілан, асветлены агнямі будынак тэатра. Сцэна з оперы — павольная, поўная велічнай гармоніі мелодыя гучыць у зале. Гукі ідуць адусюль: збоку, ззаду, абкружваюць гледачоў, бяруць пад сваю ўладу. Сімфонія гукаў надзвычай багатая рознымі адценнямі. Мяняецца кадр, і гледачоў вабяць, захапляюць прастор, незвычайная шырыня — яны ўздымаюцца на верталёце над Парыжам, бачаць з вышыні ўжо дзе-нідзе знаёмыя краявіды вялікага горада. Вачам адкрываюцца хвалюючая далеч, агромністая шырыня, глыбокая, неабсяжная...

Праграма, якую мы бачылі, мела, можна сказаць, рэкламны характар: яна паказвала, якія вялікія магчымасці мае кіно тыпу «Сінерамы», якія ў яго перавагі перад звычайным кіно.

Даказвае яна гэта з поспехам. Шырокаэкраннае кіно тыпу «Сінерамы», бясспрэчна, мае добрую будучыню.

Вобліку Парыжа нельга ўявіць без Пантэона, без Люксембургскага палаца і Люксембургскага саду, дзе вясной студэнты рыхтуюцца да экзаменаў, без старажытнай, з цёмнымі сценамі Сарбоны, дзе жыла і жыве слава французскай навукі, без панурых і велічных веж сабора Парыжскай божай маткі, без усяго Сітэ, што, нібы карабель, разразае ціхую ваду Сены ў самым цэнтры Парыжа.

Як неад'емныя рысы — у вобліку сталіцы ўжываюцца шум, багатая магазінная раскоша вуліцы Рывалі і цішыня, цяністая прахалода славутых крамак букіністаў на набярэжнай Сены.

Многае можа расказаць аб некаторых важных з'явах парыжскага жыцця цэнтральны рынак горада, «чрэва Парыжа», апісаны ў свой час Заля. Рынак корміць горад. Усю ноч пад'язджаюць і пад'язджаюць у гэты своеасаблівы камбінат, горад у горадзе, аўтамабілі і павозкі; усю ноч тут прадаюць, купляюць і перапрадаюць; пахне цыбуляй, персікамі, памідорамі, зямлёй. Жыццё тут не ўціхае ў самы позні час. Стомленыя рабочыя валяцца і спяць як і дзе прыйдзецца.

Парыж нельга ні ўявіць, ні правільна зразумець без Пер-Лашэз са сцяной камунараў, без вуліцы гераічнай парыжанкі Даніэль Казановы, што загінула за Францыю ў апошняй вайне, без плошчы Сталінграда, без залы Мюцюалітэ, дзе часта чуцен жывы, магутны голас працоўнага Парыжа, без яго слаўных рабочых раёнаў.

Але ў Парыжы жылі і жывуць не толькі патомкі камунараў. Жывуць у ім і тыя, хто прывёў Францыю ў мінулай вайне на мяжу катастрофы, жывуць тыя, хто пачынаў і падтрымліваў вайну ў В'етнаме, хто кідаў паліцыю на рабочыя дэманстрацыі. Жывуць банкіры, капіталісты, каланізатары, палітыкі Атлантычнага пакта.

Яны выдаюць мноства газет, часопісаў, у іх руках друкарні і радыёстанцыі. Ім дапамагаюць парадамі і грашыма саюзнікі з-за акіяна, якія ў французскай сталіцы паводзяць сябе як дома.

Няма патрэбы маляваць агульныя асаблівасці жыцця ў Парыжы, якія ў асноўным усім вядомы, хочацца толькі сказаць некалькі слоў пра тых, хто называецца рускімі эмігрантамі. Яны таксама маюць свае арганізацыі, свае газеты, свае ідэалы.

Трэба зазначыць, частка эмігрантаў зрабіла вывады з урокаў гісторыі, зразумела свае памылкі, жыве добрымі патрыятычнымі настроямі. Аднак многа сярод іх і да сённяшняга дня людзей, якіх доўгія гады жыцця нічаму не навучылі, якія па-ранейшаму не трацяць надзеі вярнуць тое, што назаўсёды сышло ў нябыт. У тыя дні, калі мы былі ў Парыжы, яны рыхтавалі паніхіду па ўсопшым апошнім

манарху расійскім і, як звычайна, паклёпнічалі на нашы парадкі. Некаторыя з іх спрабавалі на вакзале Сен-Лазар падкідваць нам правакацыйныя лісткі.

У іх ёсць свае клубы і свае газеты, якія прадаюць у кіёсках на Манмартры і на Елісейскіх Палях, яны звязаны з такімі ж манархістамі і белагвардзейцамі ў Канадзе і Нью-Йорку, але яны і самі ў душы адчуваюць, што іх рады нікчэмныя. Мы гэта ўбачылі, гаворачы з былым белагвардзейскім афіцэрам, харкаўскім ураджэнцам, які прыслужваў у «нашым» рэстаране...

Каля Дома інвалідаў выпадкова пазнаёміліся мы з шафёрам і ўладальнікам таксі нейкім Саўранскім з-пад Белай Царквы. Ён стаяў перад сваёй дапатопнай, падобнай на катафалк, аўтакарэтай і скардзіўся на беднасць, на непамерна вялікія падаткі...

— Палавіна заробку — на падаткі,— уздыхнуў ён.

Мы былі ў Парыжы напярэдадні 14 ліпеня, Дня Бастыліі, які сталіца звычайна сустракае як вялікае нацыянальнае свята. На высокай калоне, узведзенай на Плошчы Бастыліі, вывешвалі ў гонар свята трохкаляровыя сіне-бела-чырвоныя французскія сцягі. На Елісейскіх Палях каля Плац дэ ля Канкорд будавалі трыбуну — меўся быць ваенны парад. Рыхтаваліся і ў Версалі, куды мы прыехалі наведаць Версальскі палац.

Рыхтаваліся па-рознаму. Левыя партыі вырашылі правесці гэты дзень пад знакам барацьбы за мір у Алжыры, за спыненне кровапраліцця, правыя намагаліся выкарыстаць свята для прапаганды вайсковых спраў. Гэтай мэце і павінен быў служыць ваенны парад на Елісейскіх Палях.

Падрыхтоўка да свята праходзіла прыкметна стрымана. Парыж не збіраўся на дэманстрацыю: дэманстрацыі ў гэты дзень былі ўжо некалькі год забаронены, і забарону не адменьвалі.

Нельга зразумець «душы» Парыжа, правільна ўявіць яе, не адчуўшы дружалюбнасці працоўных людзей сталіцы, іх сімпатый да нас.

Калі здарылася затрымка руху на вуліцы, я, стоячы ля краю тратуара якраз перад Операй, зрабіў здымак. Шафёр грузавіка, чарнявы пажылы француз, кінуўшы бесклапотны позірк наперад, пацікавіўся:

— Vacance? (Адпачынак?)

Я адказаў:

— Турыст.

Ён запытаўся, адкуль. Варта было назваць краіну — Савецкі Саюз, як твар шафёра заззяў:

— O! Camarade!

Ён парывіста працягнуў руку і горача пацiснуў маю моцным поціскам.

Калі машыны крануліся, ён, трымаючыся адной рукой за руль, другую падняў па-ротфронтаўску.

«Душу» рабочага Парыжа мы асабліва добра адчулі на заводзе Рэно.

Мы ішлі па заводскім двары, і інжынер-механік Жорж Гуамбо гаварыў пра гісторыю завода, буйнейшага аўтамабільнага прадпрыемства Францыі, пра пяць марак легкавых аўтамабіляў, якія выпускаюць на Рэно. На заводзе працуе 36 тысяч рабочых, якія робяць кожныя суткі 1208 машын.

Гуамбо аддае заводу ўжо дваццаць сёмы год свайго жыцця, але ён выглядае яшчэ даволі маладжава, з прыветлівым, можна сказаць, славянскага складу тварам, з бялявымі мяккімі валасамі. Ён не прыроджаны парыжанін — нармандзец, але ў Парыжы з юнацтва, і горад даўно ўжо для яго родны дом. Прыйшоўшы на завод простым рабочым, Гуамбо з нармандскай настойлівасцю адолеў цяжкую дарогу ўгару, скончыў вячэрняе аддзяленне вышэйшай школы, стаў інжынерам...

Жорж Гуамбо паказаў нам магутны, сілай у 1150 тон, прэс, з якога кожныя трыццаць секунд здымалі толькі што адціснуты кузаў аўтамабіля. У грукаце цэха не было чуваць слоў французаў-рабочых, але мы ўсё разумелі па добрых шчырых усмешках, усмешках сяброў, прывітальных кіўках, рухах рук. Каля канвеера, што няспынна трымаў пры сабе, нас упраўляліся пачаставаць папяроскай, сказаць добрае слова, пастукаць па-прыяцельску па плячы.

— Совіет. Аміцье!.. Таварыш!..

Мы абменьваліся сувенірамі, ціснулі адзін аднаму рукі, гаварылі кароткія, таварыскія словы. Мы адчувалі сябе ў сям'і сяброў, адчувалі свабодна, лёгка, радасна. Як часам цяжка зразумець настрой іншага чалавека, схаваны ў глыбіні яго душы, і як, бывае, раскрываецца ён і без слоў — у адным позірку, у адной усмешцы!

Калі мы ішлі па заводскім двары, нас віталі рабочыя і шафёры, што ехалі на аўтакарах, віталі прахожыя, віталі здалёк, з вокан... Гэта была адна з самых лепшых гадзін у Францыі, адна з тых гадзін, цеплыня якіх надоўга ўвайшла ў нашы сэрцы.

Доўга будзе жыць, хваляваць і памяць аб апошнім вечары ў Францыі. Над гаўрскім прычалам, дзе стаяла наша «Пабеда», ішоў няспынны, назойлівы, як у Мінску ў лістападзе, дождж. Ад цьмянага бляску святла сумна паблісквалі лужыны. Людзей было небагата, тыя, хто заходзіў на прычал, хуталіся ў каўняры, хаваліся пад парасоны і

неўзабаве сыходзілі. Але пайшлі не ўсе. Там і тут было відаць некалькі купак па тры-чатыры постаці. У адной з іх чалавек у паліто з паднятым каўняром спяваў арыі з опер, «Полюшка-поле». Гэта быў гаўрскі рабочы.

Непадалёку стаяў цёмнай купкай гурток юнакоў і дзяўчат. Помню, як яны, худзенькія, яшчэ па-юнацку кволыя з выгляду, смеючыся, туліліся адзін да аднаго каб сагрэцца. Іх прасілі пайсці, не мокнуць на дажджы, а яны не слухаліся. Яны нібы спрачаліся з непагодай.

Час ад часу нястройна, нямоцнымі, ужо ў некаторых асіплымі галасамі яны спявалі французскія, савецкія песні. І туліліся, смяяліся наперакор непагодзе, наперакор усяму! Між іншых песень разы два ці тры яны паўтарылі адну, сваю, песню докераў, сынамі і дачкамі якіх, мусіць, яны былі, песню, у якой ёсць такія цудоўныя словы:

Ніколі, ніколі людзі Францыі
Не будуць ваяваць супраць краіны Саветаў!

Мы пачулі гэтую песню апошні раз, ужо адышоўшы ад прычала. У мокрай, непагоднай цемры над затокай яна ішла да нас як развітальнае пажаданне, як клятва!

6

Мы ў Атлантычным акіяне. Цеплаход даволі моцна водзіць з боку на бок. На палубах нешта падобнае на шпіталь, у некаторых амаль нежывы выгляд.

Вакол густы туман, параход увесь час трубіць.

...Абышлі берагі Іспаніі, Партугаліі, зноў Іспаніі. Мінаем Гібралтар. Справа добра відаць бераг Афрыкі, злева — зусім недалёка Тарыфа з белымі дамачкамі ў катлавіне. За ёй рудыя адхоны гор.

Цеплаход гайдае. Далеч затулена туманам.

...Ідзём паўз Сардынію. Яна вельмі блізка: горы, лясы, рэдкія будынкі.

7

Неапаль убачылі спачатку з мора, у перадвячэрняй цішыні. Зыб на моры была ціхая, неба высокае, чыстае і таксама нібы ціхае, і ціхім здаваўся недалёкі, разлеглы горад на беразе і на горным схіле. Справа выгіналася нерухомая груда гары, пра якую пыталіся: гэта, мусіць, Везувій?

Гэта быў Везувій, таксама ціхі, спакойны. Мы пазіралі то на яго, то на кацер, што гайдаўся ўнізе, каля трапа цеплахода, на які ўзыходзілі чарадой таможныя і паліцэйскія чыны. Больш за суткі перад

Неапалем мы не ішлі, а цягнуліся, бо ўлада порта не дазваляла прыбыць раней...

Гадзіны праз дзве, калі скончыліся справы з чынамі, што ўзышлі на наш цеплаход, мы змаглі ўбачыць горад бліжэй. У парту стаяла некалькі суднаў, два вялікія акіянскія параходы, між якіх — побач з амерыканскім, нам далі месца для прычалу. Зусім непадалёк быў даволі доўгі ваенны карабель з англійскім сцягам, з гарматамі ў чахлах, з паўголымі, у трусах, матросамі, што ўсюды стаялі на палубе, разглядваючы нас.

Калі мы сышлі на зямлю Неапаля, запальваліся агні. Вуліцы горада ўбачылі ўжо ў электрычным святле. Мінуўшы цэнтр, мы ўехалі ў вузкія, крывыя вуліцы, слаба асветленыя, з цёмнымі сценамі дамоў. У дамах свяціліся адчыненыя вокны і дзверы, праз якія адкрывалася нашым вачам «тайнае тайных» неапалітанскіх кватэр. Гэта былі пакоі небагатыя, без дываноў, без дарагіх карцін, без мяккай мэблі — ім не было чым уразіць іншаземцаў, але яны і не саромеліся галечы сваёй. Каля дзвярэй на прыступках віднеліся чорныя постаці ціхіх, мусіць, натомленых людзей. Угары каля іх, як сцягі, там і тут, віселі сарочкі і споднікі, і гэта — разам з адчыненымі дзвярамі — стварала вузкім вулачкам асаблівы каларыт.

Іншым — каменнем, звілістай цеснатою, гарыстым уздымам, цёплым, поўным пахаў паветрам — вуліца вельмі нагадвала нашы паўднёвыя вулічкі. Вулічкі Неапаля здаваліся амаль знаёмымі — нібы дзе-небудзь у Грузіі ці ў Крыму...

Потым мы сталі на гары, каля старой крапаснаой сцяны, глянулі ў бок горада і застылі, маўклівыя ад захаплення. Унізе, збягаючы па схілу, і на раўніне, гарэла, пераліvалася залатым, незлічоным россыпам цудоўнае, казачнае хараство агнёў. Купкамі, занізямі, радкамі ззялі, пераліваліся, зырчалі — агні, агні, агні, здавалася, без канца і краю. Мімаволі ўзнікала мелодыя:

О мой Неапаль, ты край цудоўны!

Ураджанне хараства было настолькі моцнае, што мы ў той момант ужо амаль не верылі таму, што нядаўна бачылі сваімі вачыма праз адчыненыя дзверы на вузенькіх вулічках.

«Пабачыць Неапаль — і памерці»,— сказаў хтосьці, убачыўшы горад у такую хвіліну...

Мы глядзелі на яго, стаялі, зачараваныя ім, не маючы, аднак, ніякага настрою паміраць. Мы хацелі, наадварот, жыць, бачыць яшчэ небачанае, тое, для чаго прыехалі сюды: Італію, якая толькі-толькі пачынала адкрываць нам свае таямніцы.

Як і пра Францыю, мы пра Італію многа чыталі, многа ведалі. І ўсё ж чытанне, бачанае нечымі іншымі вачыма ніколі не можа па яркасці, па жывой маляўнічасці параўнацца з тым, што адкрываюць свае вочы. Мы нібы адкрывалі краіну нанава...

Італія яшчэ не раз зачароўвала нас сваімі цудамі — морам, небам, зямлёю.

Мы любаваліся ёю ясным, празрыстым раннем, стоячы ля вокан цягніка, што імчаў нас на наступны дзень з Неапаля ў Рым. Зноў памяць шукала параўнанняў, і здавалася, што краявіды, якія праляталі і праходзілі паўз нас, вельмі нагадваюць знаёмыя крымскія. Такія ж горы, такія ж дрэвы, і дарогі, і агарожы, і неба...

Мусіць, яна не была б такая прыгожая, італьянская зямля, калі б не абрабілі, не аздобілі яе сваім потам і рукамі працавітыя людзі. Тэраскі на схілах гор, створаныя людзьмі, і сады з персікавых і абрыкосавых дрэў, асфальтавыя дарогі, беласценныя будынкі рабілі яе асабліва прывабнай. Між садоў на прасторнай даліне стаялі шызазялёныя загоны дружных канапель, дзе-нідзе каноплі ўжо ляжалі акуратнымі радкамі на зямлі.

Мы амаль не бачылі людзей у працы, толькі ў адным месцы прайшла дружная купка італьянцаў, што малацілі збожжа, але, і не бачачы іх, мы добра адчувалі працавітасць народа. Мы глядзелі на адзнакі яго працы са здавальненнем, з павагай, і з павагай думалі пра яго.

Гэтае пачуццё пашаны, нават захаплення, не раз хвалявала нас тады, калі мы яшчэ праз дзень ехалі берагам Тырэнскага мора ад Салерна да Сарэнта. Па баках нашай звілістай і вузкай горнай дарогі ўздымаліся і спадалі схілы гор і крутыя шэрыя скалы, а ўнізе, амаль у прадонні, жаўцеў пясочак з людскімі постацямі, каляровымі парасончыкамі і празрыста сінела чыстая-чыстая вада мора. Хараство гэтых берагоў і дарогі выклікала паэтычныя водгукі, мусіць, у самых халодных, чэрствых з нас.

Памяць надоўга зберажэ сонечную яснасць, што панавала над зялёнай зямлёю і сінім морам, надаючы ўсяму светлыя, радасныя адценні. Але самым дарагім у памяці будзе тое, што зрабіў і робіць тут чалавек. Нельга было без здзіўлення і павагі пазіраць на будынкі, высечаныя ў скалах, сцэментаваныя з імі, на прабітыя ў гэтай каменнай, абрывістай вышыні дарогі, на масты, смела перакінутыя над глыбокімі праломамі. Людзі ўсё адолелі, усё прыладзілі для свайго дабрабыту.

На ўсім шляху — між Майоры, Міноры, Амальфі, Сарэнта да Кастэлямарэ — на круцізне схілаў, што часам стаялі сцяною, мы бачылі

пляцоўкі апельсінавых дрэў, вінаграднікаў. Яны былі створаны людзьмі між скал, над абрывамі, насыпаны і ўмацаваны з боку спаду. Тэраскі часта мелі драбнюсенькія лапікі, з далонь, зямлі — больш ніяк нельга было насыпаць пры гэтакай круцізне! Ад тэраскі да тэраскі нярэдка трэба дзерціся па строме; лезучы на яе, лёгка можна сарвацца ў прадонне і загінуць. А людзі ўсё гэта скарысталі, падначалілі сабе.

І на абрывістых, скальных берагах, высока над морам, зелянеюць лімонныя дрэўцы, спее вінаград!

З тым жа пачуццём пашаны да людзей Італіі і да яе зямлі мы хадзілі па вуліцах Рыма. Яшчэ да таго, як цягнік спыніўся пад дахам пабудаванага ў стылю найнавейшай заходняй архітэктуры будынка вакзала Тэрміт, мы ўбачылі старажытныя, абдзьмутыя вятрамі многіх стагоддзяў сцены водаправода, «сработанного еще рабами Рима».

Аб даўняй славе і дасягненнях народа гавораць у Рыме многія помнікі. Сярод іх, напэўна, найбольш выдатныя — Калізей і Форум, руіны якіх надаюць вобліку Рыма непаўторнае хараство і значэнне. Калізей, пабудаваны амаль дзве тысячы гадоў назад, і цяпер захапляе смеласцю задумы, сваёй веліччу і магутнасцю. Агромністая, цыліндрычнай формы сцяна пяцідзесяціметровай вышыні, са стройнымі, у тры паверхі аркамі, з радамі разбітых вятрамі, дажджамі і часам ступенек, сама напалову разбураная, мімаволі вядзе нашы думкі ў далёкую мінуўшчыну, быццам апавядае аб тым, якія бурныя падзеі прайшлі паўз яе камяні.

У гэтым старэйшым раёне старажытнага горада — на левым беразе Цібра, акрамя Калізея і Форума дажылі да нашага часу горды, строгі Пантэон і калона Траяна. Іх акружаюць будынкі розных эпох і розных стыляў, ёсць сярод іх і пабудовы апошніх год...

Частку Рыма займае Ватыкан, на тэрыторыі якога ў палацы з тысячы пакояў месціцца багаты музей, вялікае сховішча рэдкіх рукапісаў, карцінная галерэя. У Ватыкане таксама шэдэўры сусветнага мастацтва: Сіксцінская капэла і сабор святога Пятра.

Сабор святога Пятра, які стваралі Брамантэ, Мікеланджэла і Мадэрна, каланада перад саборам Берніні — цудоўныя архітэктурныя помнікі Рыма.

Рым, размешчаны на сямі ўзгорках, падзелены на дзве часткі Цібрам, здаўся нам горадам раскіданым і стракатым. Як у цэнтры каля плошчы П'яцца Венецыя, так і ў іншых раёнах — багатыя, шырокія і зялёныя вуліцы — Трытоне, Нацыянале і іншыя, з яркім шматфарбным бляскам вітрын, перамежваюцца з беднымі, глухімі вулачкамі і завулкамі...

Пад палючым італьянскім ліпеньскім сонцам хадзілі мы па расчышчаных вулічках пустой, маўклівай Пампеі. Трагедыя двухтысячагодняй даўнасці дзіўна ажыла, наблізілася да нас, калі мы глядзелі ў музеі на скурчаныя адбіткі зажыва спаленых гарачым попелам Везувія. Засыпаўшы горад, попел Везувія захаваў да нашага часу рэшткі пабудоў — Форума, грамадскіх лазняў, жылых дамоў, захаваў як знак на дзіва высокай культуры даўніх жыхароў італьянскай зямлі.

Яркае хараство берагоў і гарадоў, багатая гісторыя прыводзяць у Італію мноства турыстаў. Дзе б мы ні былі, ці ў Рыме, у музеі Ватыкана або саборы святога Пятра, ці між руін Пампеі, ці на Капры — усюды хадзілі з натоўпамі замежных турыстаў. Яны гаварылі па-англійску, па-французску, па-нямецку, па-іспанску. Асабліва многа было амерыканцаў.

Згодна афіцыйных дадзеных, у мінулым годзе колькасць турыстаў у Італіі дасягнула адзінаццаці мільёнаў чалавек.

Турызм дае свой адбітак на воблік краіны, на стыль жыцця многіх яе людзей і гарадоў. Для турыстаў пабудаваны шматлікія раскошныя і сціплыя атэлі, вілы, рэстараны, кафэ, купальні. Для іх выдаюцца паштоўкі, кніжкі, рыхтуюцца самыя разнастайныя рэчы — сувеніры.

У краіне тысячы людзей жывуць тым, што абслугоўваюць турыстаў. Часамі гэтым займаюцца, напэўна, усе жыхары — каля руін Пампеі, на скалістым, зялёным Капры, у курортных гарадках узбярэжжа.

У вялікім горадзе Неапалі ёсць нямала рабочых, што працуюць на неапальскіх заводах і фабрыках, ёсць порт, ёсць канторы, ёсць грузчыкі і служачыя. І ўсё ж і тут вельмі многія жывуць за кошт турыстаў. Турыстаў з аднаго беглага позірку ўгадваюць, пазнаюць гаспадары і служачыя незлічоных магазінаў Неапаля, што ўсейваюць асабліва густа цэнтр, набярэжныя, раён порта.

У Неапалі дух камерцыі вельмі моцна адчуваецца і ў прасторных магазінах за багатымі вітрынамі, дзе вас сустракаюць са стрыманай далікатнасцю паважныя прадаўцы ў бездакорных касцюмах, і на прыпартовых вулічках, дзе чорнагаловыя, загарэлыя, абшарпаныя беднякі назойліва суюць вам у рукі бліскучую, танную драбязу.

Варта было выйсці з варот порта, каля якіх заўсёды тырчалі постаці некалькіх паліцэйскіх, як хто-небудзь з такіх «камерсантаў», падступаючы няўхільна, усутыч, атакаваў:

— Сіньёр!..

Перад вашымі вачыма пераліўчата блішчаў залаты — не інакш — гадзіннік.

— Сем долараў!

Часам гаспадар падстаўляў да вашых вачэй адразу паўтузіна гадзіннікаў.

— Кожны — толькі сем долараў!

Мы адмахваліся, ішлі далей. Але багаты ўладар гадзіннікаў, лёгка, порстка перабіраючы нагамі ў паношаных туфлях, не адставаў:

— Шэсць долараў! Пяць!

Убачыўшы, што позіркі нашы па-ранейшаму абыякавыя, ён рашуча кідаў гадзіннікі ў кішэню, і перад нашымі вачыма з'яўляліся ручкі з пазалочанымі каўпачкамі і стрэлкамі.

— «Parker»! Тры долары!

— Troро саrо! — Вельмі дарага! — сказаў адзін з нас і назваў: — Адзін долар!

Загарэлы прадавец «Паркера» энергічна замахаў галавою: «Не, не! За такую ручку!» Праз хвіліну на яго твары з'явілася іншае: так і быць, ён саступіць крыху. Перад намі пабліскваюць ужо дзве ручкі, і пальцы на другой руцэ паказваюць, што гэтыя дзве ручкі могуць аддаць за пяць долараў. Не менш.

Мы ідзём, паскорваем хаду, чалавек з ручкамі не адступае.

— Два долары!.. За адну.

— Не.

— Бярыце! — прадавец спакойна аддае «Паркер» і, хутчэй разлічыўшыся, спяшаецца зноў к партовым варотам.

Купіўшы рэч, мы стаім і разглядваем: на металічным стрыжні ўсярэдзіне ёсць нават сапраўднае фабрычнае кляймо на англійскай мове!..

У Ватыкане таксама гандлююць. Але там гандаль іншы. Пад багатай столлю папскага палаца ціхія, негаваркія, пасівелыя людзі малююць і прадаюць дробныя абразкі. Набожныя пакупнікі моўчкі сочаць за асцярожнымі рухамі мастакоў, што дарабляюць абразкі.

Пакупнікі — пажылыя, сталыя людзі і маладыя дзяўчаты — здаецца, амерыканкі...

На адной жывапіснай плошчы гарадка на Капры, да якой вядуць вузенькія гарыстыя вулічкі, поўныя турыстаў, мы ўбачылі двух хлопцаў, што трымалі на павадках чысценькіх асlікаў з акуратнымі сёдламі. Не ведаю, ці даводзілася жывёлінам займацца тым, чым займаюцца іх браты: цягаць арбы паклажы, бо давялося бачыць іх за справай незвычайнай. Яны таксама служылі турыстам. На пакорлівых жывёлін узлазілі, сядзелі на іх, шчасліва ўсміхаючыся, вясёлыя, бесклапотныя людзі, і асlікам трэба было цярпліва стаяць, пакуль пстрыкалі кнопкі фотаапаратаў. Людзям хацелася крыху экзотыкі на

цывілізаваным, абжытым да апошняга куточка курортным астраўку. І ослікі паслухмяна служылі ім.

— Кожны зарабляе хлеб, як можа,— прамовіў сіньёр Джордж, італьянец, што разам з намі пазіраў на ослікаў. У голасе яго не было здзіўлення, крыху чуўся сум.

Ослікі зарабляюць самі і кормяць сваіх небагатых гаспадароў...

У Сарэнта для тых, хто хацеў экзотыкі, на цэнтральнай плошчы, побач з раскошнымі кафэ, з багатымі сучаснымі аўтамабілямі, дзяжураць рамізнікі з экіпажамі...

«Кожны зарабляе хлеб, як можа». І ўсё ж нельга было спакойна пазіраць, як па вуліцах маўклівай Пампеі два маладыя хлопцы неслі на насілках з крэслам поўнага, ганарлівага выгляду чалавека. Гледзячы на іх, хацелася думаць, што той, каго яны нясуць, калека. Мы насцярожана сачылі за імі, пакуль насілкі не дайшлі да дзвярэй пампейскай лазні...

Каля дзвярэй насілкі паставілі на рудаваты бур'ян, што прабіўся між камення, і чалавек устаў. Ён пайшоў у лазню адзін...

Сярод замежных турыстаў у Італіі найбольш, здаецца, амерыканцаў. Але амерыканцы гуляюць па Італіі не толькі бесклапотнымі турыстамі. Яны сыходзяць на бераг не толькі з мірных, пафарбаваных у белы колер акіянскіх цеплаходаў, але і з іншых караблёў: шэрых, панурых, з радамі дулаў, прыкрытых брызентавымі чахламі.

Мне моцна запомніліся натоўпы п'яных англійскіх матросаў, што бадзяліся па вуліцах і плошчах каля порта, крычалі штосьці незразумелае, размахвалі рукамі, чапляліся да італьянак і да нашых жанчын.

Некалькі матросаў стаяла каля цеплахода «Пабеда». Жанчыны, убачыўшы іх, паскаралі хаду, стараліся хутчэй адысці. Прыкра было бачыць п'янае крыўлянне, чуць бязладныя, дзікія крыкі... Адзін з іх, маленькі, зусім малады, з пляцоўкі, па якой мы ўзыходзілі на палубу і якая ўзвышалася над прычалам прыкладна на тры паверхі, пералез цераз агарожу на прэнт кранштэйна і сеў, ледзь утрымліваючы раўнавагу. Ён у любы момант мог сарвацца і разбіцца. Але ён не думаў пра гэта — яму, п'янаму, хацелася дурэць, падабалася, што на яго глядзелі. Невядома, чым бы скончылася гэтая цыркавая штучка, калі б не ўмяшаўся афіцэр. Афіцэр, праўда, схаваўся за будку, што была побач, але я бачыў, як ён адтуль штосьці загаварыў непаслухмянаму матросу. Заўважыўшы, што ўгаворванне не памагае, афіцэр, у падтрымку сваіх слоў, паказаў складзенымі накрыж пальцамі краты. Мусіць, паабяцаў гаўптвахту.

Матрос нязграбна пералез на пляцоўку.

За той час, што мінуў у Італіі, мы многа ездзілі. Мы вярталіся ў порт, на цеплаход, толькі для таго, каб пераначаваць, перадыхнуць і з надыходам новага дня рушыць зноў у дарогу.

Мы амаль нідзе надоўга не затрымліваліся.

Пры такім імклівым жыцці нашым вельмі цяжка было заводзіць якія-небудзь знаёмствы з людзьмі, збліжацца з імі. Мы, вядома, шкадавалі аб гэтым, нам хацелася пабольш уведаць людзей Італіі, гаварыць з імі, адчуць іх душу.

І ўсё ж многае мы адчулі. Часам многае адкрываецца ў звычайным.

У Неапалі на вячэрняй вуліцы, дзе мы спыніліся, падышлі да нас два юнакі.

— Русь? Сов'ет? — запыталіся яны і, калі пачулі адказ, заззялі, шчаслівыя.

— Мо́с-ква! Ленін-град!

Гэтыя два для нас прывычныя словы былі вымаўлены так, што мы адчулі: перад намі гарачыя нашы прыхільнікі, нашы сябры.

Пра многае сказала нашым сэрцам тое, як прасілі ў нас сонечным ранкам каля вакзала Тэрміні ў Рыме загарэлыя, абветраныя людзі значкі з воблікам Леніна, з абрысам Крамлёўскай вежы.

Вяртаючыся з Капры, мы чулі на палубе кацера цудоўныя неапалітанскія песні, якія спявалі служачыя з Неапаля і студэнтка рымскага універсітэта. Як хораша гучала ў іх выкананні наша «Дубинушка» і асабліва «Широка страна моя родная!»

У Амальфі мы пазнаёміліся з шафёрам Джованні.

Наш таварыш падарыў шафёру сувенір. Джованні ў адказ нешта загаварыў, з адчаем бачачы, што яго не разумеюць. Мы адчувалі, што ён кажа штосьці важнае для яго.

Паклікалі перакладчыка сіньёра Джорджа.

— Ён гаворыць, што ў вас, у людзей з Савецкага Саюза, тут вельмі многа сяброў.

Джованні задаволена заківаў галавой...

Да нас у порт прыйшоў пажылы італьянец з чорнымі, як паўднёвая ноч, вачыма пад чорнымі бровамі, з зачэсанымі гладка назад бліскучымі валасамі.

— Андрэй Іванавіч... Фрыджэрыо, Андрэй Іванавіч...— назваў ён сябе.

Так сіньора Фрыджэрыо называлі, калі ён палонным працаваў на адным савецкім заводзе.

А н д р э й Іванавіч, хоць і з моцным акцэнтам, гаворыць па-руску. Стоячы між нас, савецкіх людзей, Андрэй Іванавіч успамінаў

тыя дні, калі ён, былы рабочы ваенна-тэхнічнага італьянскага атрада, трапіў у палон і жыў сярод украінцаў і рускіх.

— Велікадушныя ў вас людзі... сардэчныя людзі. Я гэта адчуў нават тады, калі вам самім было цяжка... І памяць аб вайне была такая свежая, а вы былі велікадушныя...

Ён прамовіў горача:

— Я ваш друг. Назаўсёды. Я палюбіў вас...

Сярод многіх іншых сустрэч адна ўспамінаецца з усмешкаю. Калі стаялі на плошчы ў Сарэнта, малады кучаравы італьянец у беднаватым адзенні, з задуменнымі, крыху меланхалічнымі вачыма загаварыў з бялявай, вясёлай мінчанкай. З дапамогай універсальнай мовы жэстаў італьянец расказаў, што ён служыць у магазіне, але, акрамя таго, іграе на мандаліне!.. Ах, шкада, няма яе тут, ён праспяваў бы песню для сіньёрыны!

Хутка аўтобусы нашы сталі выпраўляцца ў дарогу, і малады жыхар Сарэнта папрасіў які-небудзь сувенір.

Сувеніра не знайшлося. Хлопец выказаў тварам пакуту: як шкада! Але раптам вочы яго заблішчалі ад нейкай нечаканай добрай думкі. Вагаючыся, ён нясмела паказаў на пасму валасоў:

— Сіньёрына...

Вочы яго прасілі, чакалі прысуду.

Дзяўчына і яе сяброўкі весела засмяяліся. Італьянец гэта зразумеў па-свойму: ён кінуўся ў дзверы і паявіўся, задаволены, з нажніцамі.

— Пасму, сіньёрына, адну маленькую пасму!

Дзяўчына, пры нашых жартах і лагодных усмешках італьянцаў, дакранулася нажніцамі да пасмы валасоў. Атрымаўшы дарагі сувенір, італьянец аж заззяў.

«Дзякаваць вам, сіньёрына,— гаварылі яго вочы,— гэта вельмі дарагі сувенір».

Такі задаволены, шчаслівы, ён і знік за паваротам дарогі...

Я ўспамінаю сур'ёзныя, глыбокія вочы сіньёра Джорджа, інтэлігента з Рыма, з якім мы правялі ў Італіі не адну гадзіну. Сіньёр Джордж дапамог нам многае зразумець у Італіі, больш палюбіць яе вясёлы і працавіты народ... Ён сам жыве радасцямі і. горам гэтага народа, сам добра паспытаў, што такое беспрацоўе, беднае, галоднае існаванне.

— У Італіі, якая магла б уся быць квітнеючым краем,— сумна гаварыў ён,— вельмі многа бедных. З афіцыйных звестак, у нас семсот тысяч беспрацоўных. Але гэта няпраўда, беспрацоўных значна больш — не менш за два мільёны.

Сіньёр Джордж, адчувалася, вельмі непакоіўся за Італію. Калі мы развітваліся перад варотамі порта ў Неапалі, ён спяшаўся ў Рым, к апошняму поезду. У Рыме пачыналася агульная забастоўка чыгуначнікаў.

— Я буду вельмі добра ўспамінаць гадзіны, якія правялі мы разам,— сказаў ён.— Вы сталі маімі сябрамі.

Што ж, мы таксама адчулі ў ім сябра свайго.

Вельмі шчырая, сяброўская была сустрэча на пляцоўцы каменнай лесвіцы, што вядзе к старажытным руінам Пампеі. Мы спаткаліся з італьянскімі рабочымі, з тымі, хто дае моц сённяшняй Італіі і ў чыіх мазольных руках яе будучыня.

Мы разам сфатаграфаваліся на пляцоўцы. Нашы знаёмыя стараліся глядзець у бок фотаапаратаў як мага больш бадзёра, і ў вачах іх гарэла вялікая вера, надзея на будучыню. Яны, як пры клятве, трымалі сціснутыя па-ротфронтаўску рукі.

— Мы заўсёды будзем разам! Як браты! — сказаў адзін з іх, расчулены.

Другі, усхваляваны, зняў з сябе медаль-узнагароду і працягнуў мне.

— Сувенір. Неапаль.

І заўважыўшы, што я вагаюся браць каштоўны сувенір, ён паглядзеў, нібы гаварыў, што гэта — дар дружбы, любові, для якіх не дарагі любы сувенір...

Цеплыня гэтай кароткай сустрэчы будзе доўга саграваць і радаваць нашы сэрцы.

У апошні дзень перад ад'ездам я доўга хадзіў па вузкіх, цёмных вуліцах рабочых кварталаў Неапаля. Хацелася пабачыць, як жывуць жонкі, сёстры і дзеці рабочых Неапаля, як жывуць яны самі. Цяжка было думаць, што іх вільготныя, з задымленымі сценамі, з развешанымі нізкамі бялізны вулачкі, дзе так мала бывае шчодрае неапалітанскае сонца, ціснуцца ўсяго праз якую-небудзь сотню метраў ад раскошных праспектаў цэнтра горада, ад найбагацейшых атэляў Санта-Лючыі.

«О мой Неапаль, ты край цудоўны!» — словы чароўнай песні пра Санта-Лючыю ў гэты час набывалі даволі іранічнае значэнне.

Але сэрца супакойвала вера, што будзе час, калі сонца засвеціць і ў вузенькіх вулачках кварталаў неапалітанскіх гаротнікаў, засвеціць не на кароткі час, а надоўга, назаўсёды.

Недарма ж жывуць на гэтай багатай зямлі такія слаўныя, працавітыя людзі!..

8

Адзін дзень былі ў сталіцы Грэцыі. Выехаўшы сонечнай раніцай з Пірэя, мы праз паўгадзіны ўжо ўздымаліся па лесвіцы на Акропаль. Групкі турыстаў аглядалі велічныя беламармуровыя калоны Пратлей, фатаграфавалі храм бяскрылай Перамогі і славуты, паўразбураны Парфенон. Хадзілі, зацікаўленыя, між руін Эрэхтэйёна з цудоўнымі карыятыдамі...

Адсюль, з гары, адкрываўся шырокі від на сучасную сталіцу Грэцыі. З усіх бакоў унізе віднеліся шэра-рудаватыя будынкі, вуліцы і вулачкі, за якімі гарбаціліся рудаватыя, абпаленыя сонцам горы. Вочы мімаволі шукалі яркіх зялёных фарб, як у Італіі, але амаль не знаходзілі.

Спусціўшыся з Акропаля, мы наведалі тэатр Дзіяніса, хвіліну пасядзелі на выветраных тысячагоддзямі каменных ступеньках.

Жыццё раўніва вяртала нас ад старадаўнасці да нашага дня. Каля аўтобуса стаяў бедны сівы чалавек, абвешаны нечым падобным да дзіўных жоўтых кветак. Чалавек прадаваў турыстам марскія губкі.

Неўзабаве аўтобус правёз нас паўз помнік Байрану, акружаны прыпыленымі цьмянымі дрэвамі. Пакуль знаёміліся з горадам, з археалагічным музеем, запанавала на афінскіх вуліцах страшэнная гарачыня, подых якой чуваць быў з самага ранку.

Жыццё ў Афінах у гэты час замірае, усе жыхары хаваюцца ў цень, і нас таксама павезлі ў цень, за горад, у прадмесце Кіфісія, дзе мы павінны былі тым часам паабедаць.

Абедалі на вялізнай зашклёнай верандзе гасцініцы «Палас».

На праграмцы, якую мы атрымалі, да нас звярталіся са словамі добрай зычлівасці: «Дарагія сябры! Калі ласка, просім у Грэцыю. З вялікай радасцю мы сустракаем вас, савецкіх турыстаў. Даём вам нашу сціплую, але шчырую гасціннасць... Мы цвёрда ўпэўнены, што гэты ваш прыезд адкрывае шлях для далейшых наведванняў савецкімі турыстамі нашай краіны. Мы таксама спадзяёмся, што і нашы грэчаскія турысты здзейсняць сваю запаветную мару і ў хуткім часе наведаюць вашу радзіму, якую мы так любім...»

Грэкі сапраўды былі гаспадары вельмі гасцінныя. Па тым, як усе абыходзіліся з намі: і афіцыянты, і музыканты, і гіды, адчувалася, што мы госці тут прыемныя.

Пасол Савецкага Саюза ў Грэцыі М. Г. Сяргееў, які выступіў на абедзе, сказаў, што грэкі адносяцца да нашай краіны з гарачай сімпатыяй, што нас, турыстаў, тут даўно чакалі...

Седзячы за столікамі, мы пазнаёміліся з двума прагрэсіўнымі журналістамі. Адзін з іх быў у мінулым вязнем Макранісаса. Ён

перанёс цяжкія катаванні, якія падарвалі яго здароўе, але не зламалі любові да жыцця, да народа Грэцыі...

Ён сказаў, што цяпер у Грэцыі вялікая прыхільнасць да савецкіх людзей.

— Грэкі вельмі ўдзячны вам за братэрскую падтрымку ў барацьбе за Кіпр. Мы гэтага не забудзем...

Памаўчаўшы, журналіст дадаў:

— У нас абвастрыліся адносіны з англічанамі. Вы заўважылі — у Афінах зусім няма англійскіх турыстаў, якія раней хадзілі тут як дома...— Ён працягваў: — Не любяць у нас і амерыканцаў. Яны прывозілі гузікі і вінтоўкі і зусім не цікавіліся тым, як адолець нам нашу беднасць...

Хутка, адправіўшыся групкамі і па адным хадзіць па гораду, мы самі ўбачылі, як шчыра, сардэчна адносяцца да нас грэкі. Тыя, хто ведаў рускую мову, падыходзілі да нас і заводзілі сяброўскія размовы, з цікавасцю распытваліся пра жыццё нашай краіны. Гаварылі з радасцю пра тое, што адносіны між нашымі краінамі палепшыліся, з захапленнем успаміналі прыезд савецкіх акцёраў, выступленне ансамбля «Бярозка». Многія грэкі ведаюць і любяць рускую літаратуру. Прадавец з дробнага ларка, у якім былі і лімонная вада, і тытунь, пахваліўся, што ў яго бібліятэцы на пачэсным месцы стаяць Талстой, Тургенеў і Шолахаў.

Аб прыбыцці «Пабеды» ў горадзе ведалі многія, і нас, узброеных фотаапаратамі, лёгка пазнавалі на вуліцах.

— Русь? Турыст? — чулі мы не раз ад сустрэчных.— Ха-ра-шо!..

Нашы сустрэчныя, якія часцей за ўсё ведалі адно гэтае слова, лічылі, што аднаго яго — разам з добрай, прыязнай усмешкай — зусім дастаткова, каб выказаць свае адносіны да гасцей.

— Гаспадзін-таварыш! Здраст-вуй! — весела прывітаў мяне загарэлы да чарнаты грэк.

І калі я адказаў на прывітанне, ён дадаў:

— Ха-ра-шо!..

Сапраўды, часам даволі аднаго слова!..

Да нашага турыста прафесара Рагавога падышоў ветлівы грэк і штосьці сказаў на сваёй мове. Перакладчыца, што стаяла побач, дапамагла:

— Ён просіць дазволу паціснуць вам руку.

Убачыўшы, што яго зразумелі, грэк маўкліва і ўрачыста сціснуў руку турыста.

Падыходзілі да нас жыхары не толькі Афін, але і далёкіх гарадоў і паселішчаў. Адна жанчына прыйшла з хворым, амаль сляпым сынам, гадоў трынаццаці.

— У нашым сяле гавораць, што з вамі едзе ўрач... цудадзейны ўрач, які вылечвае ад усіх хвароб,— прамовіла ціха, вельмі ўсхвалявана яна.

Маці папрасіла, каб гэты цудадзейны ўрач паглядзеў яе сыночка.

Ёй адказалі, што цудадзейны ўрач у нас, у Савецкім Саюзе, сапраўды ёсць — гэта акадэмік Філатаў,— жанчына кіўнула галавою: чула яго прозвішча,— але яго з намі тут няма. Ён жыве ў Адэсе.

Жанчына з адчаем правяла позіркам па нашых тварах. Няма! А яна так спадзявалася на гэтага ўрача.

— Што Ж рабіць?

Яна з надзеяй чакала парады, трымаючы за руку сына, які стаяў моўчкі. Параіўшыся, нашы жанчыны сказалі, каб яна напісала свой адрас і дала фотаздымак сына. Фотакарткі не было, і грачанка засумавала. Пад вечар яна прыехала ў порт, знайшла сваіх новых знаёмых і, задаволеная, падала картку-пяціхвілінутку.

На адвароце карткі разам з адрасам былі напісаныя па-грэчаску словы: «Дарагія рускія! Не забывайце нас. Мы на вас усёй душой спадзяёмся!»

9

Раніцай у Эгейскім моры нам нечакана сказалі, што між нашым Урадам і Турцыяй ішлі перагаворы пра дазвол прыехаць нашым турыстам у Стамбул і што гэтыя перагаворы скончыліся добра — мы можам зайсці ў Стамбул, пазнаёміцца з ім.

Усе турысты ўзялі гэтую навіну з цікаўнасцю. Мы вельмі мала ведалі пра Турцыю, краіну-суседку, з якой калісьці былі добрыя адносіны і якая была для нас доўгі час загадкаю.

Перад вечарам да нашага цеплахода сталі з двух бакоў спакваля набліжацца берагі. «Пабеда» ўваходзіла ў пратоку Дарданелы. Каля гарадка, што віднеўся на правым беразе, да цеплахода накіраваўся кацер з турэцкім сцяжком на мачце. Мы былі ўжо ў турэцкіх водах.

Ноччу «Пабеда» прайшла Мармуровае мора і на світанні ўжо набліжалася да Стамбула. Ён паявіўся пры ранішнім сонцы, якое паблісквала на шпілях мінарэтаў некалькіх мячэцей, што стаялі ўсцяж берага. Па меры таго, як перад цеплаходам расступалася вузкае рэчышча Басфора, горад раскрываўся ўсё шырэй і разнастайней. Па схілах берага ішло мноства простых і плоскіх, падобных, як блізняты, небагатых будынкаў. Выгляд горада вельмі ажыўляла сіняя палоска

Залатога Рога, затокі, што дзеліць левы край Стамбула на дзве часткі. Па затоцы бегалі кацеры, дымілі параходы, далей віднелася мноства яхт, лодак...

У парту нас чакалі натоўпы цікаўных. Большасць іх стаяла не каля прычала, а за жалезнымі варотамі, на балконах і на дахах бліжніх будынкаў. Цікаўнасць іх няцяжка зразумець: мы былі першыя турысты з Савецкага Саюза, здаецца, больш як за дваццаць год.

Стамбул выбраў сабе вельмі арыгінальнае месца: адна частка яго стаіць у Еўропе, а другая, што за Басфорам,— у Азіі. Для таго каб трапіць тут з Еўропы ў Азію ці наадварот, даволі толькі пераехаць вузкую пратоку. Гэта штодня робяць звычайныя паромы і кацеры — робяць з будзённай абыякавасцю.

Стамбул лічыцца адным са старэйшых еўрапейскіх гарадоў: ён быў заснаван візантыйцамі дзве тысячы семсот гадоў назад...

Нас вельмі ўразіў сваёй архітэктурай сабор святой Сафіі, пабудаваны візантыйцамі чатырнаццаць стагоддзяў назад. Тысячу гадоў сабор быў лепшым збудаваннем па свайму характву і памерах, уступіўшы пазней гэтае месца рымскаму сабору святога Пятра.

З цікавасцю ўвайшлі мы ў Блакітную Мячэць, адну з лепшых мячэцей Стамбула. Дарэчы, усяго ў горадзе, мы даведаліся, больш за пяцьсот мячэцей, трыста цэркваў і дванаццаць сінагог... Нам паказалі егіпецкую калону, збудаваную за дзве тысячы гадоў да нашай эры, руіны візантыйскай сцяны, султанскі палац з найбагацейшымі калекцыямі фарфору, керамікі, зброі. Непадалёк ад палаца султана ў засені дрэваў месціцца вельмі каштоўны археалагічны музей, у якім сабрана многа выдатных помнікаў візантыйскай і грэчаскай старажытнасці. З даўкім пачуццём аглядалі мы былую турму і «калодзеж смерці», куды турэмшчыкі, адсекшы зняволеным галовы, кідалі трупы, якія вада несла ў мора.

Аўтобусы вазілі ад адной мячэці да другой, ад музея да музея. З акон аўтобусаў, што імчалі па спякотных вуліцах старога і новага горада, мы стараліся ўбачыць, як жыве Стамбул цяпер. Мы бачылі багатыя асабнякі і палацы, шырокія вуліцы з зіхатлівымі вітрынамі і бачылі цёмныя вулачкі і пакрыўленыя ад веку страшэнныя халупы, знакі жахлівай беднасці. Гэтых халуп вельмі многа ў «старым горадзе» — цэлыя кварталы.

Шкада, не давялося нам пахадзіць па вуліцах горада самім, мы амаль ні з кім, акрамя гідаў, не сустракаліся, не гаварылі. А час для гэтага быў — увесь вечар, усю ноч стаяў наш цеплаход каля прычала стамбулскага порта.

На світанні цеплаход «Пабеда» праплыў Басфор, і вось перад намі разліло сваю шыза-зеленаватую шыр роднае Чорнае мора. У ім мы адчулі сябе нібы дома. З гэтым адчуваннем, што ўжо амаль дома, уваходзілі мы і ў балгарскі порт Сталін і гулялі па ціхіх нядзельных яго вуліцах...

Яшчэ тады, калі вочы шукалі наперадзе які-небудзь знак берага, спаткалі мы дызель-электраход «Расія». Гэта быў першы наш знаёмы ля берага роднай краіны, ад якой аддзяляў нас амаль цэлы месяц далёкіх марскіх дарог. Гадзіны праз дзве, ужо ў вячэрнім прыцемку, наша «Пабеда» ўвайшла ў адэскую гавань, што ветліва вітала нас дарагімі агнямі, радаснымі воклічамі сустрэчных, якія стаялі каля прычала густым, неспакойным натоўпам...

Гэта былі добрыя, светлыя дні, яснае лета. Пасля многіх месяцаў «халоднай вайны» павеяла лагодным ветрам супакаення і надзей на мір. Над зямлёй велічна сінела неба, свяціла сонца.

Але хмары сышлі з неба ненадоўга. Мір не ўсім даспадобы. Восень прынесла весткі пра крывавы напад на егіпецкую зямлю, пра натоўпы фашысцкіх налётчыкаў у Парыжы. Зноў, як у часы Гітлера, на захадзе Германіі яго паслядоўнікі загналі ў падполле кампартыю. Патокі нечуванага паклёпу і маны хлынулі на вуліцы, завулкі і двары старога еўрапейскага Захаду.

Над светам навіслі важкія асеннія хмары.

У гэтыя дні бачыш асаблівы сэнс у шчырых, сардэчных сустрэчах з людзьмі, са сціплымі простымі людзьмі, якія прагнуць спакою і дружбы.

Мы прыехалі дамоў багатыя не толькі ўражаннямі і ўспамінамі. Мы прыехалі багатыя сябрамі. Мы надоўга зберажом, як самае дарагое з нашай паездкі, іх моцныя поціскі рук, бляск іх вачэй, цеплыню іх сэрцаў, якія мы адчувалі так блізка, так добра.

Балтыйскае мора — Атлантычны акіян —
Міжземнае мора — Мінск, 1956 г.

П'Є С И

ХТО ПРЫЙШОЎ УНОЧЫ

П'еса ў адной дзеі

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Стрыбульскі.
Хальс (Дубовік).
Цобель (Пятро).
Насця.
Паліцэйскі.
Партызан.

Дзея адбываецца ў пакоі начальніка валасной паліцыі ў часы нямецка-фашысцкай акупацыі.

З'ЯВА ПЕРШАЯ

Звычайны сялянскі пакой часоў акупацыі, пануры, цёмны. Стол, лава пры сцяне, шафа, некалькі крэслаў — уся яго абстаноўка. Вокны завешаны. На стале гарыць лямпа. Кнот прыкручан, і гэта робіць пакой яшчэ больш змрочным. У пакоі адзін Стрыбульскі, які неспакойна ходзіць, насцярожана азіраецца.

Стрыбульскі. Дзіўна — няма і няма. Нібы вымерлі ўсе! (Прыслухоўваецца.) Шум... Машыны! Яны! (Пачакаўшы, расчаравана.) Здалося. Вецер. Няма і няма. Не едуць!

Кліча: «Дзяжурны!» Убягае паліцай.

Паліцай. Слухаю, пан начальнік!

Стрыбульскі. Што там, не чуваць нічога? Паліцай. Нічога. Слізнякі, — чаму яны так доўга цягнуцца?

Стрыбульскі. Сам не разумею. Паліцай. Запіхваючы намі гэтую дзірку, маёр Клюге кляўся, што ў любы момант падтрымае. І вось — падтрымка!

Стрыбульскі. Што такое, дапетрыць не магу.

Паліцай. Яны ўясо гадзіны тры павінны б тут быць.

Стрыбульскі. Нешта з Крываручкам. Дарога невялікая, конь — куля, даўно павінен заехаць. К вечару, самае большае, ён павінен быў стаяць перад Клюгаю. Павінен быў!.. Тут таўкціся з карнікамі павінен ужо! Ім сюды, на машынах,— плюнуць! (Падазрона.) Не мог ён уцячы, Крываручка?

Паліцай. Не. Гэта — не... Вы добра зрабілі, што паслалі потым яшчэ аднаго.

Стрыбульскі. Ты думаеш, Крываручка мог і не дапасці да горада?

Паліцай. Усё можа быць. Дарогі цяпер — самі ведаеце.

Стрыбульскі. Цэлы дзень сядзіш, як глухі. Тэлефонныя правады перарваны. Конныя пасыльныя знікаюць! Д'ябал яго душу ведае, што робіцца!.. А тут гэтае нахабнае пісьмо!

Паліцай. Трэба ж дайсці да такога! Напісаць прысуд на самога начальніка паліцыі!

Стрыбульскі. Застрашыць хочуць!.. Нічога, мы яшчэ паглядзім, хто каго засудзіць раней! Чыя чарга раней здохнуць! (Загадваючы.) Калі што якое, будзем з партызанамі біцца адны! Ясна?

Паліцай. А як жа, ясна. Адны...

Стрыбульскі. Скажы, каб ніхто там не напіваўся! Застрэлю на месцы, калі хто наліжацца! І не спаць. Днём можна надрыхнуцца!

Паліцай. Не спаць. Перадам, пан начальнік!

Стрыбульскі. Вінтоўкі і кулямёты трымаць напагатове! Не разраджаць!

Паліцай. Не разраджаць!

Стрыбульскі. Ідзі.

Паліцай. Іду, пан начальнік!

Паліцай выходзіць.

Стрыбульскі (задуменна, трывожна пахадзіўшы, нечакана ўздрыгвае і, хутка абярнуўшыся назад, выхоплівае пісталет). Хто тут? Ні з месца! Страляць буду!

На шум зноў убягае паліцай.

Паліцай. Што яшчэ загадаеце, пан начальнік?

Стрыбульскі (азірнуўшыся, супакойваючыся). Нічога. Калі трэба, паклічу...

Паліцай. Мне здалося.

Стрыбульскі. Табе здалося!..

Паліцай выходзіць.

Стрыбульскі (азіраючыся). Нікога няма! Нервы!.. Чаўпецца, быццам з кожнага кутка партызаны цікуюць! (Падкручвае кнот у лямпе. Разважае сам з сабой.) У мяне яшчэ паўтары гадзіны. Можа, пакуль не позна, рукі ў ногі ды... Уцячы? Уцячэш тут! Спаймаюць дзе-небудзь на дарозе, кішкі выпусцяць... А то, чаго, Клюге раптам прыедзе, а мяне няма? Трусасць, здрада! Усе заслугі — у гроб! Шыбеніца, як аблезламу сабаку?! І ўся кар'ера, усё, да чаго лез, адразу!.. А што, як не прыедзе Клюге? І партызаны нападуць! І як абяцалі — прыйдуць па душу маю! О! (Узрушана.) Дыхавіца дохлая!.. Што ж рабіць?..

Убягае паліцай, узрадаваны, шчаслівы.

Паліцай. Пан начальнік паліцыі! Яны едуць!

Стрыбульскі (не верачы). Хто яны?

Паліцай. Ну, яны, ад Клюгі! Падмога, значыцца!

Стрыбульскі (з палёгкай). Так і трэба дакладваць адразу! Калі я цябе, дурня, навучу? Хто паведаміў?

Паліцай. Патруль. Яны дакументы правяраюць.

Стрыбульскі. А, добра. Бяжы, вядзі іх! Сюды!

Паліцай выбягае. На вуліцы чуваць гаворка, нямецкія камандныя воклічы.

О, адразу чуваць прыезд гаспадароў!

Выбягае таксама.

З'ЯВА ДРУГАЯ

У пакой уваходзяць Халве у форме нямецкага обер-лейтенанта і палкоўнік Нобель, перад якімі лісліва, радасна круціцца Стрыбульскі. Обер-лейтэнант, парывісты, рэзкі, гаворыць з нямецкім акцэнтам. Палкоўнік — паважны, высакамерны, маўклівы.

Стрыбульскі. Нарэшце, дарагія госці! Я тут проста зачакаўся!Ператрывожыўся колькі! Смех успомніць!. Але добра, што добра канчаецца!.. Праходзьце, найдаражэйшыя госці! Садзіцеся, калі ласка!

Хальс. Вы ест начальнік паліцыі?

Стрыбульскі. Так. Я начальнік паліцыі воласці.

Хальс. Ірэ намэ унд форнаме!

Стрыбульскі. Даруйце, пан обер-лейтэнант. Не разумею...

Хальс. Прозвішча!

Стрыбульскі. А! Стрыбульскі. Стрыбульскі — прозвішча.

Хальс (паказваючы ў бок Цобеля). Палкоўнік Цобель, камандзір палка «Фрыдрых Вялікі».

Цобель (ледзь кіўнуўшы галавой). Цобель. Стрыбульскі. Вельмі рад, пан палкоўнік. Такая чэсць...

Хальс. Обер-лейтэнант Хальс. Камандзір роты. Стрыбульскі. Святы божа! Ці бачыш ты, якія госці ўшанавалі напі куток!..

Цобель і Хальс сядаюць. Маўклівы Цобель паважна, крыху пагардліва азірае пакой Стрыбульскага.

Хальс. Перш за ўсё справы. Далажыце, што тут у вас робіцца?

Стрыбульскі. Зараз, зараз. Але паны з дарогі, напэўна, галодныя?..

Хальс (мякчэй). О, гэта правільна. Вы амаль угадалі!

Стрыбульскі. Чым жа мне пачаставаць дарагіх гасцей? Паны, напэўна, любяць далікатныя стравы. А тут — глуш, цемра. Але, мопса, паны афіцэры не пагрэбуюць каўбасамі тутэйшага вырабу?

Хальс. Каўбасы — даст іст... (Паморшчыўся.) Яны могуць быць нездаровыя для страўніка. Нясвежыя...

Стрыбульскі. Мы іх толькі ўчора забралі. Тут, у адной сялянкі. Партызанам, дыхавіца, гатавала!

Хальс (рашуча). Не, не. Яна магла гэта знарок зрабіць. Атруту магла падлажыць!

Стрыбульскі. Мы іх паспыталі. Нічога!..

Хальс. Не! Давайце што-небудзь іншае! Сала, хлеб, яйкі! Яйкі ест?

Стрыбульскі. Няма. Тут стаяў батальён. Паны салдаты ўсіх кур паелі.

Хальс. Салдаты потым пайшлі абараняць радзіму. Нельга шкадаваць для іх кур! (Не даючы гаварыць Стрыбульскаму.) Віно ест?

Стрыбульскі. Толькі самагонка! Але добрая! Пяршак! Першы сорт!

Хальс. Не маглі віна прыберагчы!.. Ну добра, давай гэты самагон.

Стрыбульскі. Зараз дастану. Айн мамент!.. Я тут у шафе трымаю, на ўсякі выпадак.

Кладзе на стол сала, хлеб, ставіць самагонку.

Можа сала пасмажыць? Я загадаю. Мігам зробяць.

Хальс (Цобелю). Волен зі, гер оберет, дае швэйнефет гебратэн Габэн? Шпэтэр айнвеніг?[2]

Цобель. Я. Йетц ессэн! Унд — захе![3]

Хальс. Яволь, гер оберет! (Стрыбульскаму.) Палкоўнік хоча есці. Давайце пакуль так... (Бярэ пляшку з самагонам, налівае.)

Стрыбульскі. Зараз.

Ён наразае хлеб, сала. Кліча дзяжурнага, які адразу ўбягае.

(Дзяжурнаму.) Гуркоў салёных панам афіцэрам! І капусткі выберы добрай!

Паліцай. На адной назе!

---

[2] Ці не хочаце вы, пан палкоўнік, пакаштаваць сала? Ці можа пазней крыху?

[3] Так. Цяпер есці! І — справы!

Выбягае. Хальс бярэ шклянку з самагонкай, нюхае.

Хальс (моршчыцца). Фі, смярдзючая! Стрыбульскі. Смярдзючая без прывычкі. А прывыкнеце — лепш за ўсякае віно. Агонь!

Паліцай прыносіць гуркі і капусту. Выходзіць.

Хальс. Што ж, калі няма віна, прыйдзецца паспрабаваць гэтае пойла,.. (Бярэ шклянку.) За палкоўніка! (Цобелю.) Фюр зі, гер оберет!

Цобель. Данне, обер-лейтэнант!.. (П'е, моршчыцца.)

Стрыбульскі. Гэта без прывычкі, пан палкоўнік! Закусіце хутчэй!.. За ваш прыезд, дарагія госці. (Выпівае шклянку.)

Хальс. Ледзь не забыў! Вам ёсць паклон ад ваш памочнік... О, дызэ русішэ фаміліеннаме! Няроўнарутшка!

Стрыбульскі. Крываручка?

Хальс. Я, я. Так, Крываручшка! Яго затрымаў па важнай справе Клюге. Габэн зі... Вазьміце, ад Крываручтчка!

Падае Стрыбульскаму пісьмо, ён адразу пачынае чытаць.

Стрыбульскі. Значыцца, заўтра сюды прыедзе цэлы карны полк?!

Хальс. Адна рота і камандзір палка, як вы бачыце, ужо тут!

Стрыбульскі. Значыцца, пан Клюге не кідае абяцанняў на вецер!

Хальс. Вы сумняваліся ў пану Клюге?

Стрыбульскі. Не, не. Цяжка тут было, без вас... (Пагрозна.) Ну, чакайце, бальшавіцкія гады! У кроў душу вас, усіх цяпер! З пеўнем пойдзем. Дабяромся ў асіныя гнёзды! Мокрае месца ад усіх, падлы!..

Хальс. Аперацыю пачнём заўтра ж! Паліцыя павінна быць гатова таксама!

Стрыбульскі. Усе, як штык, гатовы будуць! Можаце пра гэта не клапаціцца! Стрыбульскі справу разумее!

Хальс (успомніўшы). Каго вы пасылалі, акрамя Няроўнаручткі, да Клюге?

Стрыбульскі. Жулегу. Паліцэйскага.

Хальс. Калі гэта было? Колькі гадзін, дакладна!

Стрыбульскі. Дванаццаць.

Хальс. Мы сустрэлі яго, выязджаючы ад Клюге. Ён ішоў да Клюге. Яму там ужо не было чаго рабіць,

Стрыбульскі. Я баяўся, што Крываручка не дойдзе. Але абышлося. (Наліваючы самагонку.) Паны афіцэры, я хачу выпіць за нашу дарагую нямецкую ўладу. І каб ад партызан было мокрае месца, у кроў іх душу!

Хальс (Цобелю). Фюр ды ферніхтунг партызанэн бандэн!

Цобель. Фюр ды ферніхтунг!

П'юць.

Хальс. Дзе смажанае сала, якое вы абяцалі?!

Стрыбульскі. Зараз. Айн мінут!

Выбягае.

З'ЯВА ТРЭЦЯЯ

Цобель. Ну, уцягнуў ты мяне ў гісторыю!

Хальс. Узяўся за гуж, трымайся мацней!

Цобель. То ў холад, то ў пот аж шыбае!

Хальс. Першую дзею мы сыгралі прыстойна. Асноўнае — болей нахабства, самаўпэўненасці і пагарды! Ты ж арыец, ды не які-небудзь Фрыц смаркаты, палкоўнік! Інакш ты са сваімі ведамі нямецкай мовы падвядзеш усіх...

Цобель. Ты яшчэ нібы жартуеш, а мне, ейбогу, аж рукі свярбяць. Так хочацца стукнуць гэту падлюгу па макаўцы, каб і хвост адкінуў! Гэта пачвара аж на сцену лезе, каб выслужыцца перад гітлераўцамі!

Хальс. Я за хлопцаў баюся: не паднялі б вэрхал раней часу! Столькі паліцаяў абяззброіць — каб і не пікнулі,— на гэта патрэбен клас!

Цобель. Хлопцы добрыя. На падбор.

Хальс. Не пагарачыўся б хто-небудзь!.. (Трывожна.) І фрыцы наляцець могуць раней, чым мы думалі.

Цобель. Як ён, гэты паліцай, паганец, праскочыў?!

Хальс. Крываручку падлавілі і супакоіліся. Вось і праваранілі другога!

Цобель. Сядзіць, мусіць, недзе ў Клюге, чакае экспедыцыі...

Хальс. Уночы, можа, пабаяцца лезці. А калі асмеляцца, то праз гадзінку могуць дапасці, чаго добрага, і сюды. Значыцца, марудзіць нельга. Можна самім трапіць у пастку!

Цобель. Што з нашымі разведчыкамі?! Хальс. Без іх мне ў атрад хоць не вяртайся! «Дзед» з разведкі прагоніць. З ганьбай. Ціш-ш... Ідзе!

З'ЯВА ЧАЦВЁРТАЯ

Уваходзіць Стрыбульскі, трымаючы перад сабой скавараду, якую стаўляе перад «гасцямі».

Стрыбульскі. Частуйцеся, пан палкоўнік, пан обер-лейтэнант! Можа яшчэ гарэлкі?

Хальс (Цобелю). Эр загт: нох шнапс?

Цобель (равучы). Генуг! Ферфлюхтэн!

Ён гаворыць такім тонам, што Стрыбульскі, які ўжо хацеў падліць самагонкі ў шклянкі, здзіўлена цягнецца перад ім. Цобель п'яна, нядобра паводзіць вачыма, панура глядзіць спадылба. Язык яго заплятаецца.

Цобель. Генуг!! Доннэрветтэр!

Хальс (нібы стараючыся перад палкоўнікам). Хопіць гэтага пойла! Вы думаеце, што самагон закрые нам вочы, што мы не пабачым усяго...

Стрыбульскі. Я не думаў нічога...

Хальс. Ты не думаў! Нічога! Гэта зэр шлехт, што вы не думаў нічога! (Не даючы Стрыбульскаму апамятацца.) Вы дрэнна выконваеце свой абавязак — як начальнік паліцыі! Калі б не добрая атэстацыя маёра Клюге, якую ён даў вам, вам не паздаровілася б!

Стрыбульскі. За што, пан обер-лейтэнант?!

Хальс. За што?! Вы пытаецеся!.. Вы хто ест?! Вы ест начальнік паліцыі! Форгезэтцэ! Шэф поліцай! Хто такі начальнік паліцыі? Начальнік паліцыі ест вушы і вочы нямецкага камандавання! А вы — што бачыце?

Стрыбульскі. Я... Мы як можам сочым і выведваем...

Хальс. Вы — глухі і сляпы. Не спрачайцеся, калі обер-лейтэнант ад імя палкоўніка робіць вам заўвагу! За гэта адно можна, варта пакараць!.. Што вы выведваеце, дзе вынікі вашых выведванняў!

Стрыбульскі. Яшчэ вясной, калі я толькі прыехаў сюды, я...

Хальс. Кайне эрынерунген! К чорту ўспаміны! Нам патрэбны новыя доказы!

Стрыбульскі. Учора мы захапілі двух партызанскіх разведчыкаў...

Хальс (перабівае незадаволена). Што яны вам сказалі?!

Стрыбульскі. Нічога. Яны нічога не сказалі.

Хальс. Хто рабіў допыт?!

Стрыбульскі. Я сам. Бог сведка, я зрабіў усё, але яны не сказалі. Я застрэліў аднаго!

Хальс. Застрэліў?!

Стрыбульскі. Прыстрэліў, як сабаку. Ён, у бога яго душу, кінуўся на мяне. Уцячы хацеў!

Хальс (стрымліваючыся). Бязглузда! Ні ў якім выпадку не трэба было расстрэльваць!.. Расстрэл ёсць... шчасце...

Стрыбульскі. Пан обер-лейтэнант, у кожнага ёсць нервы. У мяне таксама. Калі ён кінуўся, я не вытрымаў.

Хальс. Нервы! Нервы! А з другім, што з другім вы зрабілі?

Стрыбульскі. Гэта дзяўчына, пан обер-лейтэнант.

Хальс. Дзяўчына?!. Вы... нават з дзяўчынай не можаце спрабіцца! (Цобелю.) Гір Іст айнэ медхен, партызанэн. Зі антвортэт ніхт.

Цобель (гледзячы, на Стрыбульскага). Зэр шлехт.

Стрыбульскі. Яна ўпартая, як камень!

Хальс. Таму, што ты не ўмееш распытваць. У мяне яна загаварыла б!

Цобель Руфен зі гір!

Хальс. Палкоўнік загадвае прывесці яе!

Стрыбульскі (падыходзячы да дзвярэй). Дзяжурны!

Дзяжурны ўбягае.

Сюды партызанку! Вазьмі ключ! (Ціха, пагрозіш.) Налізаўся, падла!..

Дзяжурны выходзіць.

Хальс. Як яе прозвішча?

Стрыбульскі. Яна не гаворыць.

Хальс. Нават прозвішча ты не здолеў даведацца! А яшчэ хочаш даказаць!.. (Перабівае.) Маўчаць! Мне і так усё зразумела!

Цобель (да Хальса). Во бефандэн партызанэн ін дэр летцэн цайт? Анцаль унд плянен!

Хальс. Палкоўнік пытае, дзе знаходзяцца цяпер партызаны? Што вам вядома пра іх колькасць, склад, баявыя планы? К прыбыццю палка палкоўніку неабходна самая дакладная інфармацыя!

Стрыбульскі. Дзейнічае тут партызанскі атрад. Ён размяшчаецца ў Залужскіх лясах... Камандуе атрадам нейкі былы камандзір, ён застаўся тут, як бальшавікі адступалі, ранены быў. Празываецца «Дзед з барадою».

Хальс (дастаючы блакнот). Дзед з барадою. Дзіўнае прозвішча. Стары ён?

Стрыбульскі. Не, кажуць. Яшчэ малады, а ходзіць з барадою. Камісарам там парцейны раённы сакратар Паплаўскі.

Хальс. А хто ў іх разведкай займаецца, не ведаеш?

Стрыбульскі. А як жа, Дубовік, сволач, у кроў яго душу. З настаўнікаў, а такая зараза!..

Хальс (пішучы). Дубовік! Сволач, кажаш? Няхай Юлькі пападзецца!.. Што вядома пра іх сілы?

Стрыбульскі. Іх там каля дзвюх тысяч, не менш!..

Хальс (палкоўніку). Эр загт: гір зінд цвай таўзэнд партызанэн.

Цобель. Зо філь? Найн. Найн... Фраген зі, обер-лейтэнант, партызанэн агентэн!

Хальс. У вас павінны быць весткі пра партызанскіх агентаў. Палкоўнік гэтым вельмі цікавіцца. У вашых сёлах, відаць, таксама ёсць памочнікі партызан, сувязныя, разведчыкі?

Стрыбульскі. Ёсць. Але мы іх выводзім патроху, у душу іх.

Хальс. Габен зі... Вы маеце іх спіскі?

Стрыбульскі. Ёсць.

Хальс. Давайце сюды!

Стрыбульскі дастае з шафы сшытак, падае Хальсу. Халве с цікавасцю разгортвае яго. Але ў гэты час уваходзіць паліцай з партызанкаю.

З'ЯВА ПЯТАЯ

Паліцай (дакладваючы). Пан начальнік паліцыі! Прывёў!

Стрыбульскі. Добра: Дакладваць пры панах афіцэрах не ўмееш, доўбня! Ідзі!

Паліцай знікае. Бачачы перад сабой змардаваную партызанку, «оберлейтэнант» і «палкоўнік» ледзь стрымліваюць хваляванне. Менш загрыміраваны Хальс апускае асцярожна галаву, потым надзявае пенснэ, каб дзяўчына ненарокам не пазнала, не выдала.

Хальс. Вы не дапыталі гэты... дзіця, Стрыбульскі?!

Стрыбульскі. Гэта разведчыца, пан обер-лейтэнант!

Хальс. Такое кволае... дас гешёпф, як сказаць?.. Кволае стварэнне?!

Стрыбульскі (сам сабе). Чаму ён так хвалюецца?! (Хальсу.) Яна цярплівая, як кошка, у душу яе! (Падышоўшы да Насці, штурхае яе да стала.) Ну! (Паказвае яе рукі.) Ну, якая работа? Гэта ад іголак і цвікоў! Вельмі дзейнічае! Верны спосаб!

Цобель (стрымліваючыся). Дас іст ніхт шлехт!

Хальс. Палкоўнік кажа, што гэта нядрэнна. Ты можаш ганарыцца!

Стрыбульскі. Стараюся!.. А то вы, гер обер-лейтэнант, накінуліся, гразіцца сталі, нібы сумняваліся!.. Калі яна не скажа, дзе бальшавікі, я, дыхавіцу сабачую, скручу яе ў трубу! Вяроўкі віць буду з яе!

Хальс (прытоена, сумна). Цяпер я бачу, што мы сумняваліся дарэмна... Але метады вашы ўстарэлі. Тэхніка допыту ў германскай паліцыі пайшла далёка наперад...

Стрыбульскі. Нічога, я і так развяжу ёй язык! (Падыходзячы да Насці, пагрозна.) Хто пасылаў? Чыё заданне, ты, бальшавіцкая гадаўка?! Ну!

Насця. Каб вы ўсе здохлі! Каб вас...

Стрыбульскі (раз'юшана накідваючыся на дзяўчыну). Не скажаш? Не скажаш?

Насця. Ой! Гад ты, гад!..

Хальс (ледзь стрымліваючыся). Кіньце. Скора мы з палкоўнікам пагутарым з ёю! У нас яна загаворыць! (Стрыбульскаму.) За стол!

Стрыбульскі (злосна штурхаючы Насцю). У, падла! (Кліча.) Дзяжурны!

Сядае за стол.

Хальс. Нашто дзяжурны?!

Стрыбульскі. Вывесці!

Хальс. Адставіць! Нам яна яшчэ будзе патрэбна! (Пільна гледзячы на Стрыбульскага, які хоча ўстаць.) Што вы думаеце?!

Стрыбульскі. Дзяжурны, у бога душу! Налізаўся!..

Хальс. К чорту дзяжурнага! Нашто ён!

Стрыбульскі. Так... Для парадку.

Ён непакоіцца.

Хальс (рэзка, п'яна загадваючы). Потым!.. Для парадку тут мы! Пі!

Паказвае на шклянку з самагонкай. Стрыбульскі п'е. Насця, падняўшыся з падлогі, з нянавісцю спадылба пазірае на іх. Ёй здаецца нешта дзіўна знаёмае ў голасе, у жэстах немца.
Яна адганяе гэтую думку, як прывід, як недарэчнасць.

Хальс (крыху адпіўшы са шклянкі). Мы, немцы, не любім піць так, як вы, шклянкамі...

За сцэнай раптам раздаецца стрэл. Стрыбульскі трывожна ўскоквае.

Стрыбульскі. Што гэта?!
Хальс (абыякава). Глупства. Мусіць, хто-небудзь з салдат вінтоўку прачысціць захацеў... Стрыбульскі. Вінтоўку прачысціць?.. Хальс. Нервы ў вас, як у... дэр хазэ, як сказаць? Як у зайца!
Стрыбульскі. Нервы, у душу яго... Работа...

Супакойваецца. Але непадалёк зноў стрэл, крык: «Ай!» Стрыбульскі рашуча ўскоквае.

Стрыбульскі (Хальсу і Цобелю). Я хутка. Я зараз!..

Вымае з кішэні пісталет.

Хальс. Стрыбульскі, вы трус!
Цобель. Зетцэн зі!
Стрыбульскі. Я павінен праверыць! Хальс (хапаючы Стрыбульскага за руку, рэзка). Палкоўнік загадвае вам сядзець. Саромцеся... Вы зневажаеце палкоўніка!
Стрыбульскі. Там нешта здарылася! Хальс (рэзка). Калі штонебудзь вартае, прыйдуць, дакажаць.

Стрыбульскі, які яшчэ стаіць нерашуча, раптам спалохана ўздрыгвае.

Сядайце!

Стрыбульскі разгублена сядае. Пільна, насцярожана аглядае гасцей. Насця сочыць за ўсім, поўная і вялікага хвалявання, сумненняў і здагадкі.

(Стрыбульскаму). Выпіўшы, трэба закусваць!..
Стрыбульскі. Што? А, закусваць? (Раптам, хутка.) Каб — расолу!

Ён хоча ўскочыць, але Хальс затрымлівае. Дзяжурны!

Хальс. Нашто дзяжурнага зваць без прычыны!

Стрыбульскі. Расолу б добра... Пасля гарэлкі...

Зірнуўшы на Хальса, на «палкоўніка», які трымае руку ў кішэні, на пісталеце, Стрыбульскі сядае.

Хальс. Капусты даволі!

І яго тон, і выгляд «палкоўніка» прымушаюць падначаліцца. Стрыбульскі мяняе тактыку.

Стрыбульскі. Так, можна закусіць і... капустаю... (Як бы супакоіўшыся.) П'юць, падлы, на дзяжурстве!.. Але — ваша праўда — хваляваецца не трэба... Калі вы тут!.. Пры вашай ахове!..

Хальс. Ты мне пачынаеш падабацца больш, як дагэтуль!

Насця ўжо амаль не сумняваецца, якія «афіцэры» перад ёю. Яна сочыць за абодвума — толькі адзін знак, і яна кінецца, шчаслівая, да іх. Але Хальс вачыма загадвае маўчаць.

Стрыбульскі. Вы будзеце яшчэ лепш... думаць, калі мы... пазнаёмімся бліжэй...

Цобель. Фраген зі... Брыф! Іст дае варгейт?

Хальс. Маёр Клюге казаў, што вы атрымалі нахабнае пісьмо. Палкоўнік пытаецца, ці праўда гэта?

Стрыбульскі. Праўда.

Хальс (Цобелю). Дас іст вар!

Стрыбульскі (сам сабе). Каб хоць паўгадзіны пратрымацца, а там бог... Клюге! Няўжо не выручыць?!. (Хальсу.) Да чаго дайшлі!.. Партызаны... Нібы не мы, а яны гаспадары!..

Хальс. Што ж яны пішуць? Я не ўпэўнен, што Клюге ўсё правільна перадаў...

Стрыбульскі (трывожна). Пагражаюць... За тое, што я служу... Выпусціць партызан загадваюць...

Хальс. Цяпер вы не трывожыцеся, спадзяюся? Ахова ў вас, як у райхсфюрэра!..

Стрыбульскі. Не... (Ледзь выціскаючы словы ад неспакою.) Цяпер я... абсалютна... спакойны... Такая ахова... Упершыню за ўсю службу... спакойны. Дзякуючы пану палкоўніку і вам, гер обер-лейтэнант... Я вельмі трывожыўся, чакаючы вас. Проста смех успомніць... Вып'ем за спакой!..

Хальс. Вып'ем!

З'ЯВА ШОСТАЯ

Уваходзіць партызан, апрануты нямецкім салдатам.

Партызан. Кончылі, таварыш начальнік разведкі!
Дубовік (Стыбульскаму). Здай зброю!
Стрыбульскі (прыкідваючыся). Я… Мне… Вы жартуеце?!

Раптам скідае маску, хапае з кішэні пісталет, хоча стрэліць, але Дубовік з «палкоўнікам» і другім партызанам кідаюцца на яго, выкручваюць руку. Пісталет адбіраюць.

Стрыбульскі. Дубовік, сам?! У, дыхавіца!.. Абдурыў!..
Дубовік. Рукі ўгору!

Стрыбульскі падымае рукі.

(«Палкоўніку».) Абшукаць, Пятро! Пятро. З прыемнасцю!

Абшуквае. Насця, без меры ўсхваляваная, кідаецца на Дубовіка.

Насця. Ой, таварыш камандзір! (Цалуючы, плача.) Як гэта!.. Паверыць проста не магу…
Дубовік. Хвілінку, Насцечка!.. Супакойся!.. Усё нармальна! (Стрыбульскаму.) Ну, мы прыйшлі!

Стрыбульскі глядзіць, як загнаны воўк.

Мы табе загадвалі вызваліць людзей нашых. Мы цябе папярэджвалі, што зробім, калі не паслухаешся! Ты не паслухаўся! Ты забіў нашага чалавека, здзекаваўся (на Насцю) з яе… І ты атрымаеш што належыць!

Стрыбульскі. Эх, позна, у кроў яго душу, гэты Клюге прыпаўзе! Чакаў яго, падлу, думаў дачакацца!..

Пятро. І не дачакаўся, мусіць, мала. Збіраецца, напэўна, Клюга твая на падмогу. А можа і ідзе ўжо.

Насця. Каб не падаспелі яны!

Пятро абшукаў Стрыбульскага.

Пятро. Усё, Іван! Гатоў!

Дубовік. Вывесці. Выканаць партызанскі прысуд!

Партызан. Ёсць! Ідзі, гніда фашысцкая! Жвавей!

Ён выводзіць Стрыбульскага.

Пятро. А цяжка быць палкоўнікам! (Выціраючы пот.) Аж замарыўся! Цьфу ты, служба! (Адрывае вусы, кідае на падлогу.)

Насця (Дубовіку). Непадобны вы які!.. Скіньце гэтыя шклы...

Дубовік (зняўшы пенснэ, заклапочана, строга). Пятро!

Пятро. Я, таварыш начальнік разведкі!

Дубовік. Сабраць усіх! Зараз жа! Чакаць маёй каманды!

Пятро. Мігам!

Пятро выбягае.

Дубовік. Насця, вось ключ. Вызвалі ўсіх! І да нас! За Залужкамі вядзі сцежкаю, паўз ветракі! Ведаеш?

Насця. Не забыла!

Выбягае.

З'ЯВА СЁМАЯ

Дубовік адчыняе шуфляды ў стале, забірае паперы. Сабраўшы ўсё ў стус, піхае пад паху, хутка азіраецца.

Дубовік. Здаецца, усё? Усё!

Выбягае.

Заслона

1945

ПАКУЛЬ МАЛАДЫЯ

П'еса ў 3 дзеях, 6 карцінах

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

І г а р Вазоўскі.
А н д р э й Дубкоў.
Г а л я Жураўка.
Грачоў Аляксей Сяргеевіч.
А н н а А п а н а с а ў н а, яго жонка.
А л а, іх дачка.
А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а.
Я ў г е н ь, яе сын.
Д а л і н ю к.
Студэнты.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Карціна першая

Сквер інстытуцкага гарадка. Зялёныя, у росквіце, дрэвы. Наводдаль — будынак вучэбнага корпуса. Збоку, на пярэднім плане, частка другога будынка, дзверы ў яго. Каля дзвярэй; расчыненае акно, у якім час ад часу паяўляюцца студэнты. Яны ходзяць і каля будынка. Чуваць іх галасы: «Ужо?», «Куды?», «Віншую!», «Спачуваю!» Перад кустамі, на пярэднім плане, лавачка. На ёй сядзяць Ігар і Андрэй. Андрэй думае аб нечым.

А н д р э й. Можа б у калідор пайшоў? Ігар. У калідоры, не ў калідоры — раней не выклікаюць. А тут усё-ткі — улонне прыроды...

А н д р э й. Улонне... Шчасліўчыкі думаюць пра ўлонне прыроды!

І г а р. Настала, як кажуць, пара ростані.

А н д р э й. Падобна на тое.

І г а р. Эх, Андрэй, як жа мы — у розныя бакі, а? Пяць год ложкі побач. Кніжкі разам, адны канспекты...

А н д р э й (іранічна). Адзін чайнік. З якім па чарзе хадзілі па кіпяток да тытана. Аднаго тытана...

І г а р. Іменна. Агульная заварка на дваіх!

А н д р э й маўчыць.

І ўсё раптам скончыцца... Значыцца, у Круты Яр. Шчыра кажучы, табе, дружа, не надта пашанцавала.

А н д р э й. Можа быць.

І г а р. Я цябе разумею і спачуваю, Андруша.

А н д р э й. Дзякую... (Заўважыў Галю, якая выходзіць з будынка інстытута.) Галечка паявілася! Ззяе. Задаволеная.

Г а л я. Ой, хлопчыкі, калі б вы ведалі...

А н д р э й. Ведаем ужо!

Г а л я. Ведаеце? Адкуль? Нічога вы не ведаеце!

А н д р э й. Цябе, мяркуючы па тваім шчаслівым твары, пасылаюць разам са мной! У Круты Яр. Правільна?

Г а л я. Смяешся. Застаюся тут! Ды яшчэ на якім заводзе! «Слава рэвалюцыі»!

І г а р. Праўда?

Г а л я. А ці ж я буду маніць? Праўда, цудоўна, дзевачкі? Ой, хлопчыкі! Здурэла ад радасці! Аж не верыцца.

А н д р э й. Штосьці нячыста. І Ігар тут, і ты. (Ігару.) Хадзіў, мусіць, да Грачова? Угадаў?

І г а р. Не ўгадаў. Не хадзіў.

А н д р э й. Тады — Галя прасіла?

Г а л я. Не прасіла я! І думаць не думала, што могуць тут пакінуць. І цяпер не верыцца!

А н д р э й. Няўжо Грачоў сам здагадаўся? Паклапаціўся не толькі пра свайго любімага студэнта, але і пра яго спадарожніцу. Верх чуласці...

Г а л я. Андрэй, што ты выдумляеш? (Яна не тоіць шчасця.)

І г а р. Кажу, не прасіў Грачова. Да таго ж, яшчэ невядома, куды мяне самога пашлюць.

А н д р э й. Не люблю, калі людзі какетнічаюць. І жаночага какецтва не люблю, а калі гэтым пачынаюць займацца зусім дарослыя, здаровыя мужчыны, трываць не магу.

І г а р (дабрадушна). Ты што, цярплівасць маю правяраеш?

Г а л я (Ігару). Не слухай яго. Не зважай!..

А н д р э й. Я, здаецца, лішні. (Выходзіць.)

Г а л я. Папрацуеш тут з Грачовым і так узляціш — не дастаць цябе. Толькі, Ігар, не зазнавайся! Не задзірай нос!

І г а р. Ну вось, сказала! Галка, слаўная Галечка. Ты ведаеш, мне і самому здаецца, што я зраблю штосьці незвычайнае. Такое, пра што з захапленнем загавораць усюды. Я яшчэ дакладна не ведаю, дзе ён, мой пункт, абапёршыся на які, я... перавярну свет, але я знайду яго. У мяне такое прадчуванне! Упэўненасць такая!..

Г а л я. Яна цябе не ашуквае.

І г а р. Галка, ты — цуд! Ты самая разумная з усіх. І самая прыгожая, вядома!.. Можна мне пацалаваць цябе?

Г а л я. Ой, што ты! Вар'ят! Людзей колькі.

І г а р. А што мне яны! Чаго нам саромецца? Акрамя таго, мы ж ужо выходзім з-пад апекі інстытуцкай. На сваё жыццё. Возьмемся рука за руку і пойдзем насустрач вятрам!..

Г а л я. Ты добра сказаў, Ігар. Цудоўна сказаў.

Непадалёку чуецца песня:

Толькі з табою мне хочацца быць,
Толькі з табою.
Радасць, і гора, і шчасце дзяліць
Толькі з табою.

Цудоўная песня. Праўда, Ігар? (Падпявае.)

Кожнай часінай к табе я лячу,
Каб быць з табою.
Толькі к табе прыхіліцца хачу

Сэрцам, душою...[4]

І г а р. Галка, я люблю цябе. (У душэўным парыве.) Галка, ведаеш што — давай пажэнімся! (Бярэ Галю за руку, з надзеяй глядзіць на яе.)

Г а л я маўчыць, збянтэжаная і радасная.

Сёння ж пойдзем у загс! Я зараз паклічу хлопцаў і аб'яўлю!

Г а л я. Ігар! (Закахана.) Ты вар'ят! Кажуць, што ўсе геніяльныя людзі трошкі вар'яты. Бачу па табе.

І г а р. Значыцца, згодна?

Г а л я. Ты не... ведаеш?

І г а р. Згодна?

Г а л я ківае галавой.

Галка, якая ты харошая! Ты будзеш заўсёды мне — з усяго мільярда жанчын — самаю прыгожаю і самаю любаю...

Г а л я (шчаслівая). Ігар... праўда?

І г а р. Ага! Ледзь не забыў. Учора на заводзе прынялі мой праекцік. Прайшоў на «пяцёрку»! Павінен атрымаць жменю грошай! Якраз у пару!..

Г а л я. Ты — малайчына!..

З акна высоўваецца студэнт, махае Ігару рукой, кліча: «Вазоўскі, цябе!»

І г а р. Іду! (Подбегам падаецца да дзвярэй.)

Убачыўшы, што Ігар адышоў, да Галі вяртаецца Андрэй.

А н д р э й. Чаму ты такая? Што здарылася, Галя?

Г а л я. Нічога асаблівага.

А н д р э й (недаверліва). Але ж чаму ў цябе твар такі, асаблівы?

Г а л я. Які? Выдумляеш...

А н д р э й. Такі, нібы ты экзамен Грачову здавала. І нібы — пяцёрка з плюсам! Што з табой, Галя?

Г а л я. Не пытайся!

А н д р э й. Тайна. Што ж тут можа быць такое тайнае?

Чуваць шум машыны.

Г а л я. Алачка Грачова прыехала.

А н д р э й. Што? А, Ала! На блакітнай бацькавай машыне і ў суправаджэнні мамы. Толькі чаму ж без канвоя? Без маёра?

Г а л я. Яго перавялі. На Урал, здаецца.

А н д р э й. Такі ўдар! Адразу пасля вяселля і перад прызначэннем! Маладая жонка, трэба спадзявацца, з радасцю памчыць услед за ім?

Г а л я. Не... яна, здаецца, не збіралася.

---

[4] Словы Адама Русака.

А н д р э й. І не збіраецца, мусіць.

Г а л я. Я на тым тыдні заходзіла да Алачкі, дык маці — як неба перад навальніцай: «Не пушчу!» А бацька — на сваім: «Паедзе! Сам буду прасіць!»

А н д р э й. Прафесар — чалавек з характарам! Аднак і мадам Грачова — не мякіш! Не капітулюе без бою!..

Уваходзяць Ала Грачова і яе маці.

А л а. Добры дзень, Галечка! (Абдымае яе, стрымана вітаецца з Андрэем.) Добры дзень! Мама, я зараз прыйду.

А н н а А п а н а с а ў н а. Глядзі, не затрымлівайся! (Выходзіць.)

А н д р э й. Добры дзень, Ала Аляксееўна! Які настрой?

А л а (нібы не заўважаючы яго нядобрага тону). Дзякую, добры. (Да Галі.) Ну, табе ўжо вядома? Ужо рашылі? Куды?

Г а л я. Тут.

А л а. Пашанцавала! Віншую, Галечка! А Ігара куды?

А н д р э й. Ігара таксама тут пакідаюць.

А л а. Праўда? Ну, вядома, гэтага трэба было чакаць!

Г а л я хоча сказаць ёй пра Ігара, але Ала не заўважае гэтага, не дае гаварыць.

Шчаслівая ты! А я... Ты і не ўяўляеш, колькі я перажыла за гэтыя дні! Праз маму ўсё. У яе такое хворае сэрца, а столькі даводзіцца хвалявацца! «Не перажыву»,— кажа.

А н д р э й. Перажыве яна, усё перажыве! Абы ты перажыла.

А л а. Я? А што мне? Калі б не мама, я гатова куды хочаш. Хоць на цаліну, хоць... на Курылы.

А н д р э й. Нашто на Курылы? Да мужа, на Урал.

А л а. Дурныя жарты!.. Ты — няўдачнік, і табе хочацца ўсіх крыўдзіць!..

А н д р э й. Вунь маці знакі робіць! Ідзі.

А л а (нібы не чуючы). Што ж Ігара няма?..

Прыбягае Анна Апанасаўна.

А н н а А п а н а с а ў н а. Потым, потым нагаворышся. Хадзем!

А л а. Мама, я зараз.

А н н а А п а н а с а ў н а. Потым, потым. Ах, дзіця бесклапотнае! Ні трохі думаць пра сябе не хоча!

А л а. Мама, я зараз.

З будынка выходзіць Ігар. Ён нездаволены.

Г а л я (кідаючыся да яго). Ну, што?

І г а р маўчыць.

А л а. Што з табою? Чаму ты такі?

А н д р э й, (жартам). У Круты Яр накіравалі!

А л а. Як — у Круты Яр? Ты ж казаў...

Г а л я. Куды?

І г а р. Андрэй угадаў...

А л а. Ты жартуеш? Гэта — непаразуменне. Гэта... Мы не пакінем гэта, мы даб'емся, каб камісія змяніла рашэнне!

А н н а А п а н а с а ў н а. Алачка!

Анна Апанасаўна цягне Алу да дзвярэй. Нешта ціха гаворыць ёй. Галя спачувае Ігару. Андрэй рады і не тоіць гэтага.

А н д р э й. У Круты Яр? Праўда? Цудоўна!.. Хто сказаў, што няма на зямлі справядлівасці?

Г а л я. Маўчы ты!

А н д р э й. Яна яшчэ, вядома, не для ўсіх. Вось каб — ад душы — яшчэ Алачку Грачову яна не абышла! (Ігару, абдымаючы.) Не бядуй, друг адзіны. Не, што гэта я? Радуйся! Разам будзем! А што да Галі, не шкадуй яе! Пажыве ў разлуцы — любіць больш будзе!

Г а л я (з дакорам). Андрэй!

А н д р э й. Ліха не без дабра. Разлука для кахання — як вецер для агню... Раней спецыяльна назначалі тэрмін жаніху: жаніцца хочаш, год-два пачакай. Па меншай меры! Выпрабоўвалі.

Г а л я. Андрэй! Змоўкні!

А н д р э й. Я ж пра вас клапачуся. А ты замест падзякі... Ведаеш, Галечка, я — ад душы — больш за цябе непакоюся. Ён там закапаецца ў свае вопыты, у навуку, а ты, здаецца, натура ўлюбчывая! Да таго ж — горад які! Хлопцаў прыгожых...

Г а л я. Як ты смееш гаварыць так! Ігар, чаму ты маўчыш?

А н д р э й. Ён згодзен са мной, таму і маўчыць.

І г а р. Што? У чым згодзен?

А н д р э й. Ты бачыш, ён нават не чуў! Яго проста гэта не цікавіць!

І г а р (расчаравана). Ні лабараторый, ні спецыялістаў... Вось табе і планы, і задумы!..

Г а л я. Ігар! Можа, яшчэ не ўсё? Не можа быць, каб з табой так абышліся!.. Грачоў жа гарой за цябе!

І г а р. Грачоў! Яго ласцы я і павінен дзякаваць!

Г а л я. Быць не можа! Ён жа сам казаў, што спадзяецца на цябе...

І г а р. Спадзяецца! З-за гэтага і зрабіў усё, не інакш. Пашкадаваў мяне!..

А н д р э й. Пашкадаваў!

Г а л я (Ігару). Усе навінкі, усё, што будзе выходзіць, ты будзеш мець! Я табе буду пасылаць... А калі трэба будзе сюды, параіцца, цябе ж адпусцяць!..

І г а р. Стары дзівак!

У дзвярах паяўляецца прафесар Грачоў.

Г а л я (папярэджваючы). Грачоў!

А н д р э й. Значыцца, Алачка пайшла на камісію. Не вытрымала душа прафесара. Каб не шкадавалі бацькоўскіх пачуццяў...

Грачоў падыходзіць да студэнтаў.

Г р а ч о ў. Дзень які сёння блакітны! Цяпер за горад бы, у поле ці на рэчку! Пахадзіць па беражку са спінінгам! Басанож! (Да Ігара.) Вы не спінінгіст?

І г а р (гледзячы неўразумела). Не.

Г р а ч о ў. На вудачку ловіце?

І г а р. Не. Я не захапляюся рыбнай лоўляй.

Г р а ч о ў. Вы не рыбалоў? А я думаў, вы — рыбалоў! Паляваннем забаўляецеся?

І г а р. І паляваннем не захапляюся.

Г р а ч о ў. Дзіўна! У вашы гады! Вы ж выраслі сярод лясоў!.. А я, дарэчы, Круты Яр ведаю.

А н д р э й. Былі там?

Г р а ч о ў. Быў. Даўно, праўда... АГ-1 там мой рабілі... Канструктарская маладосць!

А н д р э й. Так што, Аляксей Сяргеевіч, землякі, можна сказаць.

Г р а ч о ў. Землякі!.. Круты Яр — на ўсё жыццё родны мне куток. (Заўважыў, што Ігар пануры.) Гм, а вы, Вазоўскі, нездаволены нечым? У вас непрыемнасць нейкая?

Г а л я. Непрыемнасць. Пакрыўдзілі яго.

Г р а ч о ў. Хто?

Г а л я. Вы.

Г р а ч о ў. Я? Чым?

Г а л я. Вы ведаеце. Ігар — адзін з лепшых вашых вучняў, а вы...

Г р а ч о ў. У Круты Яр? Круты Яр — мая маладосць! (Інакш, стрымана.) Вазоўскі там, дарагая Галя, можа, больш будзе значыць, чым тут Грачоў. Вы разумееце гэта?

Г а л я. Я разумею. Але нельга забываць і пра самога Ігара.

Г р а ч о ў. А хіба пра яго забылі? Разумныя думкі нараджаюцца не толькі на сталічнай глебе.

Г а л я. Сталіца ёсць сталіца.

Г р а ч о ў. У нас і без таго даволі кабінетных вучоных. (Ігару.) Нічога, паспытаць, як халаднаватым ветрам жыцця сцябае, не

шкодна. Карысна — для галавы, для кровазвароту, наогул для нармальнага развіцця. Потым зразумееце, дзякаваць будзеце! (Заўважае, што з будынка выйшлі Анна Апанасаўна і Ала. Павярнуўся да іх, насцярожана чакае.) Ну, што? Задаволены?

А н н а А п а н а с а ў н а. Задаволены.

Г р а ч о ў. Цудоўна! Віншую... (З недавер'ем.) Проста дзіўна!

А н н а А п а н а с а ў н а. Дзякуем. Раптам такая неспадзеўка. Заяўка — трэба чалавек ва ўпраўленне. У сваім жа горадзе.

Г р а ч о ў. Што! Мне ж абяцалі Арэнбург!

А н н а А п а н а с а ў н а. Заяўка там акурат прыйшла: патрэбен чалавек! Такая нечаканасць!..

Г р а ч о ў. Нечаканасць!

А н н а А п а н а с а ў н а. Не можа ж пустым быць важнае дзяржаўнае месца!

Грачоў, гнеўны, ідзе да дзвярэй. Анна Апанасаўна бярэ дачку за локаць.

Хадзем!

А л а. Мама, я на адну хвілінку. Я зараз. Анна Апанасаўна. Не забывай — нам трэба яшчэ заехаць.

А л а нецярпліва паводзіць плячыма.

Я буду каля машыны. (Выходзіць.)

А л а (Ігару). Як добра мы ўчора павесяліліся! На возеры каталіся, абедалі там, у рэстаране!

А н д р э й. Не разумею, чаму некаторыя, едучы ў Арэнбург, пакідаюць сваіх жонак...

А л а (Ігару.) Чаму ты не быў? Нядобра — абяцаў...

І г а р. За абяцанне даруй. А не прыехаў таму, што не хацеў.

А л а. Чаму ў цябе такі тон? Пры чым жа тут я, Ігар? Ты на мяне крыўдуеш дарэмна.

І г а р. Нічога я не крыўдую!

А л а. Не крыўдуй. Прыходзь. Сёння ж, гадзін у сем. (Схамянуўшыся.) І ты, Галечка, і ты, Андрэй. Будзе Салавіцкі з оперы. Арыю Дуброўскага абяцаў. Добра?

Г а л я. У мяне сёння... білеты ў кіно.

І г а р. Я таксама не прыйду.

А л а (пакрыўджана). Ну, што ж, вольнаму воля! (Хоча ісці.)

На сцэну ўвальваецца натоўп студэнтаў.

А д з і н с а с т у д э н т а ў. Ігар! Вазоўскі! Дубкоў! Алачка! Увага! Усім — увага!

С т у д э н т ы. Увага! Цішэй!

А н д р э й, цябе таксама датычыцца. Урачыстая хвіліна! Юрка, чытай!

С т у д э н т. Увага! Урачыстае абяцанне! Прашу ўсіх паўтараць як клятву!.. «Мы, студэнты пятага курса, у гэту гістарычную ў нашым жыцці хвіліну ўрачыста і з усёй сур'ёзнасцю, на якую толькі здольны, сумленна гледзячы друг другу ў вочы — карыя, сінія, шэрыя, зялёныя,— абвяшчаем...»

А л а. Заўвага. Трэба дадаць пра вочы — «а таксама з усімі адценнямі»...

Студэнт. Прашу не перабіваць!

С т у д э н т ы. Яна правільна кажа!

Не трэба!

Правільна!

Паставіць на галасаванне!

А н д р э й. Хто за дапаўненне Грачовай, прашу падняць белыя інтэлігенцкія рукі! Большасць! Трэба ўнесці!

С т у д э н т. Ёсць! Пішу. Працягваю, «...аб'яўляем і клянёмся: дзе б мы ні былі, куды б нас ні занеслі хвалі бурнага жыцця, верна берагчы дружбу, гонар нашага курса, нашага факультэта і інстытута, перад сценамі якога адбываецца гэтая ўрачыстая цырымонія. Абяцаем — будучы барадатымі, вусатымі, жанатымі, вядомымі і невядомымі...»

А л а. Жанчын пакрыўдзілі! Трэба дадаць за «жанатымі» слова «замужнімі».

А н д р э й. Светлая галава!

С т у д э н т. Прымаю без галасавання. Працягваю. «...жанатымі, замужнімі, вядомымі і невядомымі, худымі і тоўстымі... абяцаем не старэць душой, не чарсцвець, не тлусцець сэрцам, не паддавацца ад-ной з самых страшных чалавечых хвароб — агіднай ленасці. Зберагаць у сэрцы на ўсё жыццё, да апошніх дзён, неспакойны агонь маладосці! Таму, хто адступіцца ад гэтага абяцання, мы дружна і рашуча заяўляем тройчы — ганьба, ганьба, ганьба!»

Усе паўтараюць: «Ганьба, ганьба, ганьба!»

Клятва лічыцца прынятай. Можна разысціся!

С т у д э н т ы, смеючыся, спяваючы, разыходзяцца. Застаецца толькі Галя.

Г а л я. Ігар!

І г а р вяртаецца.

І г а р. Што?

Г а л я. Не перажывай! Не трэба! Можа і там добра будзе!.. Не бядуй да часу!.. І ведай, што мы... што я — твая!.. (Шкадуючы.) Мама такая хворая! Не можа яна адна, без мяне! Каб не такое няшчасце, я паляцела б у Круты Яр... За табою.

І г а р. Нічога. Гэта ненадоўга. Мы яшчэ будзем разам.

Г а л я. Ты свайго даб'ешся! Я табе веру!

І г а р абдымае яе.

Заслона

Карціна другая

Круты Яр. Невялікі сціплы пакой. Пасярэдзіне сцэны — акно, распісанае марознымі ўзорамі. За акном — аснежаныя сосны, з-за сосен чырванеюць карпусы завода. У пакоі перад акном — стол, на якім ляжаць чарцяжы, кніжкі, каля стала — этажэрка, таксама з кнігамі і чарцяжамі. Збоку — печка, непадалёку ад печкі і каля стала — два ложкі, адзін з іх прысунуты да стала і замяняе канапу. На ложку таксама чарцяжы. У пакоі Андрэй і Ігар. Яны распранаюцца: толькі што прыйшлі з працы. Абодва расціраюць вушы, падбягаюць да печкі, грэюць рукі.

І г а р. Ну, разлютаваўся люты!..

Уваходзіць Аляксандра Сцяпанаўна.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Можна да вас? Ну што, бачылі нашы даныя?

А н д р э й. Бачылі. Парадак.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Ну вось і добра. Значыцца, мы праваждаліся недарма. А то я непакоілася. Ігар Іванавіч, табе пісьмо.

І г а р. Дзякую.

І г а р бярэ пісьмо, з цікавасцю чытае. Андрэй уключае радыё, з рэпрадуктара чуваць песня.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Ну, я пайшла... Дранікі пяку!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а выходзіць. Андрэй дастае булку, есць. Адчуваецца, што ён прагаладаўся.

І г а р (адрываецца ад пісьма). Ёсць жа на свеце такія цудоўныя мясціны, як Масква, Мінск, Арбат... Нават у саміх гэтых назвах — своеасаблівы водар!

А н д р э й. Калі гаварыць пра назвы, то самыя пахучыя ў Маскве ўсё ж Чаромушкі. А ў Мінску, вядома, Няміга.

І г а р. Туды прыехалі ленінградскія хакеісты. Там будуць хваляваццa, нямець ад адчаю, гарланіць ад шчасця... А мы...

А н д р э й. Ты ж і так ледзь не штомесяц бываеш там. Цяпер і зусім хутка перабярэшся. Да наступнага матча.

І г а р. Так, хутка для мяне ўсё зноў вернецца...

А н д р э й. Што ж, рабі як хочаш! Але я табе гэтага не раіў бы! Я ўжо казаў... (Ківаючы на ліст.) Ад Алачкі?

І г а р. Ад яе.

А н д р э й. Не разумею, як лічыць,— у цябе з Алачкаю такая густая перапіска?

І г а р. Муж яе, напэўна, менш непакоіцца.

А н д р э й. Проста, муж — сляпы, не ведае нічога... А можа, ты не да Галі, а да Алачкі наязджаеш?

І г а р. Да Галі, да Галі, не трывожся! (Бярэ ручнік, мыла, ідзе ўмывацца.)

Уваходзіць Аляксандра Сцяпанаўна, нясе на талерцы аладкі.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Вось пачастуйцеся!

А н д р э й. Аляксандра Сцяпанаўна! Ды мы ў сталовую зараз! (Накідваецца на дранікі.)

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Жаніліся б вы! Маладыя, прыгожыя, а жывяце, даруйце, як бабылі!

А н д р э й. Не так усё гэта проста, як вам здаецца!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. А чаго ж не проста? Хіба нявест мала?

А н д р э й. Мала не мала, ды не хапае. Адной.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Бач, які пераборлівы!

А н д р э й. Аляксандра Сцяпанаўна, я ўжо знайшоў,

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Ну дык чаго ж ты?

А н д р э й. Не падабаюся. Таварыш, гэты самы, што вы бачылі, засланіў ёй свет. Яна яму пацалункі шле ў лістах, а мне толькі прывітанні — мімаходам, і то не заўсёды. Чаму гэта атрымліваецца так?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. А можа, ты сам вінаваты?

А н д р э й (нявесела ўсміхаючыся). Я, ведаеце, заўсёды задзіраўся з ёю. Сам не ведаю чаму.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Дзяўчаты любяць, каб з імі далікатна абыходзіліся.

А н д р э й. Усё адно! Не горнецца ў яе да мяне душа. Сілаю мілы не будзеш. Ну, ды і наогул — не перабіваць жа таварышу дарогу.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. А ён яе любіць?

А н д р э й. Любіць, здаецца... (Схамянуўся.) Любіць, вядома. Такую дзяўчыну не любіць!

Уваходзіць Ігар, ружовы, туліцца ад холаду.

І г а р. Ну і сцюжа ў сенцах! А вада ва ўмывальніку — сіні агонь! Цела да касцей стыне!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а (робячы выгляд, што разглядае кніжкі на этажэрцы). Значыцца, вы давольны лабараторнымі вынікамі?

А н д р э й. А? Так! Добрыя!

У дзверы стукаюць. Уваходзіць Д а л і н ю к.

Д а л і н ю к. Ну і мароз! Скажы за мэнэ «тпру», бо ў мэнэ губы померзлы!.. Доброго вечора!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Добры вечар!

Д а л і н ю к. Шэфствуеце? Цэ правільно! Боны, так бы мовіць самім богом — вашы подопечні. Під вашым крылом!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а (жартам, безнадзейна). Мала толку з гэтага крыла! Не слухаюцца. Беспарадак заўсёды... Падкажу каменданту, каб выселіў на мароз!

А н д р э й. Аляксандра Сцяпанаўна, гэта бесчалавечна!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. З вамі інакш: нельга!

Уваходзіць Яўген.

Я ў г е н ь. Мама, там прыйшлі...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Іду. (Выходзіць.)

Д а л і н ю к. Пораіцца зайшоў, друзі. Ёсць заказ — сьогодні атрымалы.

А н д р э й. Заказ?.. Больш канкрэтна?

Д а л і н ю к. Аўтамат! ПІчоб стругаць кройкі стальных лістоў. Цэй аўтамат будэ толькі звэном велыкой аўтаматычнай лініі. На лінію будуць падаваць стальні лісты, аўтаматы іх вырыўняюць (услед за сваімі словамі паказвае, што яны зробяць), абстругаюць кромкі ім, згорнуць лісты ў трубы, зварацць і выпусцяць ужо гатові трубы!

А н д р э й. Тэхнічнае заданне ў вас?

Д а л і н ю к. У канструктарскім бюро. Заўтра пакажу. Усю аўтаматычну лінію будуць рабіць некалькі заводаў... Адзін аўтамат даручэно, як вы вжэ знаетэ, нам...

Я ў г е н ь. Для чаго гэтыя трубы?

Д а л і н ю к. Звісно. На газаправоды, нафтаправоды...

Я ў г е н ь. О!

І г а р. Але ж для стругання кромак ужо ёсць аўтамат Грачова.

Д а л і н ю к. Аўтамат Грачова не задаволює. Міністэрства просіць новы... Цэ діло мы думаємо даручыць вам.

А н д р э й. Вунь яно што!

Д а л і н ю к. Вядучым канструктарам пагодылысь рэкомендаваць вас, Ігар Іванавіч.

І г а р. Дзякую. (Ён не ўзрадаваўся. Вестка гэта яго нават занепакоіла.)

Д а л і н ю к. Заўтра мы дамовімся пра всэ гаразд. Ну, піду. (Выходзіць.)

І г а р каля люстра прычэсвае валасы.

А н д р э й. Ну-с, па шчырасці, з цябе належыць, таварыш вядучы канструктар!.. Кромкастругальны! На такім заводзе! Належыць!

І г а р. Чую.

Я ў г е н ь. Нішто сабе! Важнае заданне!

А н д р э й. Ты чаму такі дзіўны?

І г а р. Які? Адыдзі...

А н д р э й. Няўжо ты яшчэ можаш думаць пра тое, каб кінуць усё і ехаць?!.

І г а р маўчыць.

А н д р э й. Ігар, не рабі глупства. Ты не павінен ехаць. Ты цяпер, калі хочаш, не маеш нават права!

І г а р. Не маю права? Хто ў мяне яго адабраў?

Я ў г е н ь. А заказ як жа?

І г а р. Андрэй, я еду, паўтараю, не для гульбы-забавы. Я хачу пачаць нарэшце працаваць па-сапраўднаму. Мне надакучыла гэтая саматужнасць!

А н д р э й. Саматужнасць?! Гэта — саматульнасць? Дзе ты знойдзеш такі прастор для працы?

І г а р. Нашто драматычны тон? Я разумею, што жыць тут карысна — для мозгу, для кровазвароту. Гэта мне вядома яшчэ ад Грачова, і таму не будзем спрачацца. Лічу, што на гэтым наогул лепш нашу дыскусію скончыць!

А н д р э й маўчыць. Ігар апранаецца, выходзіць. Андрэй, усхваляваны, ходзіць па пакоі. Яўгень са спачуваннем сочыць за ім.

Я ў г е н ь, (пра Ігара). Вось тып!

А н д р э й не адказвае. Спыняецца ля акна, аб нечым думае.

Я ў г е н ь. Андрэй Пятровіч, не шкадуйце вы пра яго. Ёсць пра каго шкадаваць! Бярыцеся вы без яго!.. Андрэй Пятровіч, а калі вам патрэбна будзе дапамога...

А н д р э й. Дык што?

Я ў г е н ь. Разлічвайце на нас! (Схамянуўся.) Усе хлопцы нашы, уся брыгада, кожны ваш заказ — мігам!.. Са ўсёй душою!

У дзверы стукаюць.

А н д р э й. Можаце адчыніць!

У пакой уваходзіць Г а л я. Яна, відаць, з дарогі: на паліто і чаравіках снег. У руках чамаданчык.

А н д р э й. Галя? (Кідаецца насустрач.)

Г а л я. Я. Я, сама.

А н д р э й. Дабралася! Нос не белы?..

Г а л я. Дарогі ўсе занесла. Цягнік спазніўся на сем гадзін. Сцюжа, аж дух забівае!..

Я ў г е н ь, не заўважаны імі, выходзіць з пакоя.

А н д р э й. Ты з вакзала аўтобусам?

Г а л я. Не, на таксі... (Азіраючыся, шукаючы вачыма.) А дзе другі жыхар? Ігар дзе?

А н д р э й. Ён хутка прыйдзе.

Г а л я (знарок дакорліва). Доўга яшчэ стаяць мне ля дзвярэй? Так сустракаюць госця?!

А н д р э й (схамянуўшыся). Даруй. Чамадан — сюды. А паліто — дазволь дапамагчы... (Узрадаваны, цягне няўмела, моцна.)

Г а л я. Лягчэй! Так і рукі нядоўга адарваць. Кавалер з цябе, трэба сказаць, не надта ўмелы!.. (Аддае яму паліто, хустку. Перад люстэркам прычэсваецца.) Ух, калматая якая!

А н д р э й. У цябе чаравікі ў снезе. Разуйся... Вось пантофлі мае.

Г а л я. Дзякую. (Разуваецца.)

А н д р э й. Можа, чаю прыгатаваць? Ці печку запаліць?

Г а л я. Дзякую, чаю не хачу. А печка (туліцца да яе) цёплая. Якая цёплая! І пантофлі твае мяккія, прыемныя...

А н д р э й. Пантофлі як пантофлі. Да таго ж паношаныя... Бабуля летась прыслала... Дарэмна ты чаю не хочаш.

Г а л я. Як тут у вас добра! Мне ўсё гэта такое знаёмае, нібы я не ў першы раз бачу. Ігар усё апісаў... Ён так умее апісваць! (Трывожна.) Андрэй, што ў вас здарылася? Чаму гэтая тэлеграма?

А н д р э й. Нічога страшнага. Напалохаў я цябе, мусіць... Раскажы лепш, як ты жывеш?

Г а л я. Што ж расказваць? Ігар, можа, гаварыў... Мама памерла, ведаеш?

А н д р э й, Ведаю.

Г а л я. Напакутавалася, гаротніца! Два з палавінай гады такой пакуты! Ні ўстаць, ні варухнуцца — гэта з яснай галавой! Яна ўсё жыццё, як я помню, бегала, мітусілася. Заклапочаная заўсёды была. А тут раптам — гэты жах!

Г а л я заплакала. Андрэй разгублена падыходзіць да яе, не ведае, што сказаць, як супакоіць.

А н д р э й. Галя! Не трэба! Ну, не трэба!..

Г а л я. Даруй. Прывыкла ўжо, здаецца, а тут ты... Вось бачыш, якая я? (Выціраючы вочы.) Толькі ўвайшла — слёзы! Андрэй, я сюды не ў госці. Пасля вашай тэлеграмы я адразу падала заяву. Каб пера-вялі. І мне дазволілі!..

А н д р э й. Сюды?!

Г а л я. Да вас. Вось і зноў будзе наша тройка ў поўным зборы. Толькі мы будзем дружныя, праўда?

А н д р э й хвалюецца, і Галя заўважае гэта.

Чаму ты такі?

А н д р э й (не адразу). Ігар збіраецца ехаць адсюль.

Г а л я. Зусім?.. Куды?..

А н д р э й. Туды. Назад. Ва ўпраўленне.

Г а л я. Чаго?

А н д р э й. Цесна яму, кажа, тут. Саматужніцтва мучыць. Галя, буду шчыра казаць усё. Ён едзе туды, але не павінен быў бы ехаць.

Г а л я (здзіўлена). Як жа... як жа так, раптам? Чаму ж ён мне нічога...

А н д р э й. Ты, мусіць, ведаеш: тут усякае даводзілася рабіць. І цікавае, і нецікавае. Дробязь найбольш... Цяпер нам далі заданне. Яго прызначаюць вядучым канструктарам. І вось ён хоча кінуць усё! Засесці ў канцылярыі. Сярод папер — «входящих» і «исходящих»!

Г а л я. Андрэй, чаму ж я гэтага не ведала? Чаму ён, ты не напісалі мне пра ўсё?

У пакой вяртаецца Ігар. У бачыўшы Галю, здзіўлена глядзіць на яе.

І г а р. Галя? Адкуль ты?!

Г а л я. Ты б спачатку прывітаўся!

І г а р. Вінават. Даруй, Галка! Гэта так нечакана!

Г а л я. Нечакана? А тэлеграма?

І г а р. Якая тэлеграма?

Г а л я. Якая? (Дастае з сумачкі тэлеграму.)

А н д р э й. Тэлеграму, Галя, пасылаў я.

Г а л я. Ты? Не Ігар?

А н д р э й. Я. Я адзін.

Г а л я (амаль гнеўна). Ты? Навошта ты гэта зрабіў?

А н д р э й. Я баяўся, што, калі я адзін падпішу, ты не прыедзеш...

І г а р (чытае). «Калі можаш, прыедзь важнай справе. Патрэбна твая дапамога. Ігар. Андрэй». Так. Цікава! (Андрэю.) Для чаго гэта? Падтрымку хацеў знайсці? (Да Галі.) Спадзяюся, у цябе ўжо ёсць поўная інфармацыя?

Г а л я. Ігар, гэта праўда?

І г а р. Што? Што я еду?

Г а л я. Так. І што ты кідаеш усё?

І г а р. Я не кідаю нічога. Я еду набываць.

Г а л я. Дзе? У канцылярыі ўпраўлення?

І г а р. Я ў канцылярыі буду часова... Я вымушаны пайсці на гэта, як на масток, які наблізіць мяне да сапраўднай справы. Я спадзяюся, што там хутка змагу паступіць у аспірантуру, у свет сапраўдных праблем, вялікай навукі. Галка, мне гэта неабходна. Разумееш, неабходна. Я хачу развіць некаторыя важныя тэарэтычныя палажэнні. Палажэнні, якія, я спадзяюся, адкрыюць новы раздзел у аўтаматыцы...

А н д р э й. Што ж табе не дае развіваць іх тут?

І г а р. Я табе ўжо ўсё растлумачыў. Не хачу паўтараць.

А н д р э й. Ты растлумач ёй.

І г а р. Ёй я растлумачу асабіста.

А н д р э й. Растлумач. (Выходзіць.)

Г а л я. Ігар! Я ўзяла перавод... Я пераязджаю...

І г а р. Куды?

Г а л я. Сюды.

І г а р. Нашто ты гэта зрабіла?

Г а л я. Ты пытаешся? Няўжо ты не ведаеш?.. Я так чакала, калі мы зможам нарэшце быць разам...

І г а р. Я разумею. Але хіба... нельга было пачакаць?

Г а л я. Пачакаць?! (Раптам насцярожана.) Хто цябе выклікае туды?

І г а р. Хто? Упраўленне. І Грачоў.

Г а л я. Грачоў цябе сюды паслаў.

І г а р. Відаць, перадумаў.

Г а л я. Ён быў супраць працы ва ўпраўленні!

І г а р (пасля паўзы). Я лічу, што магу не апраўдвацца.

Г а л я. Чаму ты не сказаў пра гэта раней? Чаму ты таіў?

І г а р. Пакуль не было чаго гаварыць...

Г а л я. Ты таіў!

Паўза. Галя насцярожана сочыць за Ігарам, за кожным яго рухам. Ёй раптам адкрываецца — гэта відаць па яе занепакоеным твары — нешта нядобрае, але яна не хоча верыць. Ігар неспакойна ходзіць.

І г а р, чаму ты маўчыш? Ты чуеш?

І г а р. Што табе сказаць!..

Г а л я. Ты не ведаеш? (Са страхам.) Ігар, ты мяне... не любіш!

І г а р. Пры чым тут любоў?

Г а л я. Не любіш! Не любіш!

І г а р. Што ты выдумляеш, Галя? Нашто табе гэта?..

Г а л я (горка). Сустрэліся! Нарэшце!

І г а р. Я цябе, прабач, проста не разумею. Урэшце рэшт, я не бачу ва ўсім гэтым нічога жахлівага. Ты ж таксама можаш вярнуцца.

Галя. «Можаш»?..

І г а р. Ну, калі трэба больш дакладнае слова: павінна. Вярніся...

Г а л я. Для чаго?

І г а р. Я думаю, гэта вядома.

Г а л я. Цяпер я не ведаю. Каб бегчы за табою?

І г а р (з крыўдай). Ну, што ж, калі так — я магу і застацца!

Г а л я. Гэта што — ахвяра?

І г а р. Ты хочаш гэтага — я застаюся. Задаволена?

Г а л я. Мне ахвяры тваёй не трэба!

І г а р. Я сказаў: застаюся. Радуйся...

Г а л я не стрымалася, заплакала. Уваходзіць Андрэй.

А н д р э й. Можна ўвайсці?.. Галя, што ты, што з табой?

Г а л я маўчыць, стрымліваючы боль. Раптам яна зрывае з вешалкі паліто, кідаецца з пакоя.

І г а р. Куды ты?! (Спрабуе затрымаць яе, але яна не слухаецца, выбягае.) Галя! Галя!

І г а р кідаецца ўслед за ёй. Андрэй, усхваляваны, задуменны, неспакойна ходзіць па пакоі.

Заслона

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Карціна трэцяя

Пакой Галі. Ён падобны на той, што і ў другой карціне. Пасярэдзіне яго стол, два крэслы, каля адной сцяны чарцёжны стол, каля другой канапа. Ля канапы этажэрка з кнігамі, на этажэрцы некалькі флакончыкаў, статуэтка. Над канапай фотакартка маці. За шырокім акном у сіняватым прыцемку відны асветленыя вокны дома, блізкія і далёкія агні і агеньчыкі. У пакоі Андрэй і Галя — чытаюць, крэсляць, запісваюць. Андрэй сядзіць за сталом, Галя, схіліўшыся над кнігай,— на канапе. Пад рукой у яе падушачка, ногі прыкрыты шалем.

Яна, відаць, не зусім здаровая.

Г а л я. Колькі гэта часу?

А н д р э й. Не ведаю. Гадзіннік дома пакінуў...

Г а л я. Паглядзі мой. На этажэрцы.

А н д р э й. Ужо без семнаццаці адзінаццаць!.. Дзіва!

Г а л я. Угу!.. (Дастае новую кнігу, раскрывае, стомлена адкідваецца на спінку канапы.) Штосьці мне не працуецца!

А н д р э й. Дзіва! Толькі што з бальніцы... Прастуда гэтая твая не ў час прыйшла.

Г а л я. Нібы хвароба бывае ў пару! Я ніколі раней не думала, што так цяжка звычайную задачу рашыць!..

А н д р э й. Збоку ўсё здаецца простым... Адтуль усе лічаць сябе стратэгамі...

Г а л я. Колькі закавык!..

А н д р э й. Нічога! А ты часам падымі вочы ад чарцяжоў, пафантазіруй крыху... (Задуменна.) Людзі вызвалілі энергію атама. А мы... такія аўтаматы, як наш, будуць вызваляць энергію, якую вякамі губіла ў чалавеку стома. Чалавек не будзе стамляцца. (Захапляючыся.) Энергія розуму будзе ўся, цалкам, аддадзена самаму прыгожаму — творчасці.

Г а л я. Філосаф ты!..

А н д р э й (пасля паўзы). Мне здаецца, што я толькі цяпер пасапраўднаму вучуся. Быў у інстытуце, думаў — усё ведаю! А тут, як прыйшлося, аказваецца — невук!.. І таго не ведаеш, і другога. Вось хоць бы гідраўліка... Што я ведаў у ёй? (Чытае. Галю хіліць на сон, яна цяжка адольвае дрымоту). Нашаму брату настойлівасць патрэбна. Да зарэзу. І вера вялікая. Без гэтага не будзе нармальнага кровазвароту, як кажа Грачоў. (Зноў чытае. Галя то задрэмле, то абудзіцца.) Усё-такі мы зробім нешта сваё!

Г а л я (праз сон). ... сваё...

А н д р э й. Што сказала?.. Сваё? (Крэсліць у сшытку, заглядваючы ў кнігу.) А ты ведаеш, я не думаў — ад душы,— што ты такая настойлівая, такая вынос... такая вынослівая! (Заўважае — Галя схіліла галаву на грудзі, спіць. Устае збянтэжаны, разважыўшы, асцярожна памагае ёй легчы. Кладзе падушку пад галаву. Прыкрыў лямпачку так, каб святло не падала на Галю.) Стамілася... У, не мог здагадацца! (Падумаўшы, накрыў Галю паліто.) Вось так! Спі! (Сеў за стол. Чытаючы, час ад часу лагодна паглядвае на яе.)

У дзверы стукаюць. Уваходзіць Д а л і н ю к.

Д а л і н ю к (голасна). Прошу велікодушна пробачыць, шчо ўворвався. Іду з поезда, бачу — вогнік...

А н д р э й прыкладвае палец да рота, паказвае ў бок Галі, якая спіць. Далінюк моўчкі ківае галавою, ступае асцярожна, на пальчыках. Кладзе на стол пакунак.

А н д р э й. Ёй?

Д а л і н ю к. Нэ тобі ж! Вона, мабуць, любыць солодкае...

А н д р э й (успомніўшы). А я вас бачыў сёння ў сне.

Д а л і н ю к. В сні? З чого б цэ? Тобі б крашчэ — Галіну чы шчэ каго такого!..

А н д р э й. Паганае снілася. Бачыў наш аўтамат... Стаіць — аграмадзіна, прыгажун... Народу сабралася, як на свята. І я — як імяніннік. Ззяю... І вось — уключыў. У мяне пахаладзела ўсярэдзіне: стварэнне наша стаіць! Я яшчэ раз уключаю — не варухнецца нішто!.. Людзі пачынаюць смяяцца. Рагочуць. А вы на мяне пальцам паказваеце — хвалько, бездар!..

Д а л і н ю к. Непрыемны сон. (Жартаўліва). Але бабка моя Горпына колысь казала: бачыць поганэ ў сні — то до доброго...

А н д р э й. На душы прыкра! (Азірнуўся на Галю, потым насцярожана — на Далінюка: што ён падумае пра гэта?)

Д а л і н ю к. Шчо ж цэ господыня спочывае?

А н д р э й. Працавалі. Ну, і — пасля хваробы — не вытрымала!.. А наогул — працаўніца!

Д а л і н ю к. Жынкі — народ упарты!

А н д р э й. Не ўсе! Ад душы — такіх, як яна... (Стрымаўся.)

Д а л і н ю к. Праўда?.. (Пасля паўзы.) Вазоўскі не заходзіць сюды, не цікавіцца?

А н д р э й. Заходзіць...

Д а л і н ю к (кіўнуўшы ў бок Галі). Перажывае?

А н д р э й. Не ведаю. (Хоча змяніць гаворку.) У тупіку мы, Васіль Паўлавіч!..

Д а л і н ю к (зірнуўшы ў бок Галі). Відомо, у тупіку.

А н д р э й. Не, я не пра тое. Пра заказ... Ніяк не магу дадумаць. Думаю, думаю — аж галава пухне... Чытаю, гару кніг перачытаў — і хоць бы што!..

Д а л і н ю к. Ага, здогадуюсь, пра шчо ты... Цэнтраванне? І шчо, так нічого і не прыдумав?

А н д р э й. Ёсць накіды...

Д а л і н ю к. Пакажы!

А н д р э й. Не, Васіль Паўлавіч, не магу!

Д а л і н ю к. Чаму?

А н д р э й. Не тое! Сам ведаю — не тое... Складана, блытана. Не тое! Адчуваю сябе — ад душы — самым нікчэмным чалавекам на зямлі!

Д а л і н ю к. Сурово дужэ!

А н д р э й. Людзі чорт ведае што вынаходзяць! Атамам упраўляюць!.. А я...

Д а л і н ю к. Цэ часово. Пройдзе. Одразу, як толькі выйдзеш з тупіку!

А н д р э й. І, чорт пабяры, адступіцца не магу! Не магу!

Д а л і н ю к (з запалам, павышаючы, голас). Трэба рассеяцца. Супакоіцца. У тэатр сходыць з Галяй. Чы заняцца чым-небудзь... Мендзелееў быў таксама нэ поганы вучоны, а для адпачынку робів чамаданы, пераплятав кнігі...

А н д р э й. Мендзелееў!..

Іх размова разбудзіла Галю. Яна падымаецца.

Г а л я (збянтэжана). Як гэта я?

Д а л і н ю к. Цэ дужэ просто, колы здоров'я слабе.

Г а л я. Сама не заўважыла.

Д а л і н ю к. Я, мабудзь, розбудыв? Пробачтэ...

Г а л я. Нічога.

У дзверы стукаюць. Уваходзіць Ігар. Ён задуменны, заклапочаны.

І г а р. Зайшоў праведаць. Як здароўе?

Г а л я. Дзякую. Добрае.

Маўчанне. Усе адчуваюць сябе няёмка.

Д а л і н ю к. Андрэй Пятровіч... я штось хотів у вас запытацца...

Данілюк ківае на дзверы. Ён і Андрэй выходзяць. Паўза.

І г а р. Галя... Мне так цяжка стала гаварыць з табою.

Г а л я. Што ты хочаш мне сказаць?

І г а р. Я многа думаў пра нашы адносіны і рашыў — мне ўсё ж трэба ехаць...

Г а л я. Калі рашыў, то едзь... І г а р. Я не магу тут сядзець. Не магу больш!.. Мне трэба прастор вялікага горада, вялікага жыцця! Я задыхаюся тут. Ты разумееш?

Г а л я. Баюся, што ты памыляешся. Што цябе спакушае не тое, што табе трэба! Ты ахвяруеш такой справай...

І г а р. Я ахвярую ў імя большага, у імя... Не хачу паўтараць, ты ведаеш, у імя чаго. Я буду табе пісаць. Не крыўдуй.

Г а л я (стрымана). Пастараюся...

Паўза.

І г а р. Можа быць, разлука зноў зблізіць нас...

Г а л я. Пабачым!..

І г а р (адчуваючы вінаватасць, адольваючы яе, заўважае чарцяжы). Што гэта?

Г а л я. Гэта Андрэй пакінуў. Думаем...

І г а р нечакана зацікавіўся, схіліўся над чарцяжамі.

І г а р. Не там, не там ён шукае, памыляецца. Тут трэба плунжэры. Ясна? Як ён не разумее? Скажы яму!

Г а л я (сумна назіраючы за ім). Скажу.

І г а р схамянуўся, адышоў ад чарцяжоў.

І г а р (няёмка). Я ўжо аформіў перавод...

Г а л я. Аформіў?! Ну, што ж...

Уваходзіць Аляксандра Сцяпанаўна, нясе Галі на сподачку шклянку цёплага малака.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а (строга). А... праведаць рашылі?

І г а р. Развітацца вось прыйшоў. Аляксандра Сцяпанаўна (ставіць шклянку перад Галяй, Ігару). Развіталіся?

І г а р. Так. Увогуле, так... развітаўся...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Дык — дзякуем за ласку!

І г а р. Іду. (Галі.) Я сёння ноччу еду.

Г а л я. Што ж, едзь.

І г а р. Бывай. (Нечакана.) Дай я цябе пацалую...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а адварочваецца. Ігар цалуе Галю.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а (нядобра). Не спазніцеся на цягнік. (Амаль выводзіць Ігара. (Вяртаецца.) Выпі вось малака.

Г а л я не адказвае, нібы не чуе.

Пабераглася б ты. Яшчэ не паправілася, а ўжо... (Бачыць, што Галя сумная, здагадваецца, што яна, мусіць, думае пра Ігара, пра развітанне, хоча адвесці ад яе невясёлыя думкі. Паказваючы на чарцяжы.) Як справы ідуць?

Г а л я. Ніяк.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Нічога. З Андрэем Пятровічам вы даб'ецеся свайго. Які ён быў у інстытуце?

Г а л я (з намаганнем, адольваючы смутак). У інстытуце, Аляксандра Сцяпанаўна, ніхто не лічыў Андрэя асабліва здольным.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Чаму гэта?

Г а л я. Не ведаю... Ён прыйшоў з арміі. Старэйшы быў за многіх. І яго лічылі як бы пераросткам. І сур'ёзнасць яго тлумачылі гадамі, узростам...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Выдумалі! Веру я ў яго!..

Боль, смутак, якія Галя стрымлівала, прарываюцца. Горка, няўцешна рыдаючы, яна апускаецца на канапу. Аляксандра Сцяпанаўна сядае побач з ёй, пяшчотна гладзіць яе галаву, плечы, стараецца супакоіць.

Нічога, дачушка, перабаліць...

Г а л я. Пасля выпускнога банкета я, Ігар і яшчэ некалькі чалавек ішлі разам. Раніца была. На вуліцы — ні душы... Ігар... Якая я тады была шчаслівая! А аказалася, што ўсё гэта адзін прывід.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Мы часамі лічым за шчасце толькі жаданне, чаканне шчасця і людзей бачым такімі, якімі нам хочацца.

Г а л я. Як мне крыўдна, як мне, цёця Саня, горка!.. Божа мой, чаму я ўсё думаю пра яго? Сама не ведаю, што са мной. Туман з вачэй маіх спаў, а боль не сціхае.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Сціхне. Не такое сціхае. А аб гэтым я шкадаваць бы не стала.

Г а л я. Мы... мы блізкія былі. Ён як... муж мне быў... Жыць збіраліся разам. (Зноў плача.)

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Жыць збіраліся!.. Збіраліся, прыгледзеліся — разышліся. І на добрае. На добрае. (Задуменна, вельмі шчыра.) У мяне таксама калісьці было... таксама думала — не перажыву... Ён, Грачоў Аляксей, быў не гэтаму Ігарку пара. І любіў, здаецца, па-сапраўднаму.

Г а л я. Які Грачоў?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Аляксей. Аляксей Сяргеевіч.

Г а л я. Аляксей Сяргеевіч! Дык... што ж вы?..

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Позна сустрэліся. Спазніліся. Жанаты ён быў, калі злюбіліся. Дачка ў яго была...

Г а л я. Ала.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Не любіў ён жонкі, пакінуць яе рашыў, а без дачкі жыцця не бачыў. Так і было: тут — я, а там — дачка, а ён між нас, пасярэдзіне. Як плытнік: плыве і не ведае, да якога берага прыстаць. Перажываў ён, і я перажывала... А кінуць, парваць — не магла, бо любіла.

Г а л я. Моцна любілі?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Моцна... Потым скончылася яго тут праца. Выклікалі яго зноў у інстытут. Хацеў ён тады ўзяць мяне. Але я не згадзілася.

Г а л я. Чаму?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Сям'я ж у яго была. Дачку ён вельмі любіў. Думала, што не будзе ён шчаслівы без дачкі сваёй. Палова душы яго была там.

Паўза.

Як паехаў ён, засумавала, загаравала. Здалося, быццам нікога ў свеце больш няма, толькі ён. Адзін ён. Але як успомню— дачка ў яго, любіць ён яе,— сэрца адразу і пацверазее... Потым прыйшла новая трывога...

Г а л я. Што?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Даведалася, што і ў мяне дзіця будзе, ад Аляксея.

Г а л я. Дзіця? А Аляксей Сяргеевіч, што ж ён?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Не напісала я яму. Ён потым ужо даведаўся. Калі Жэня падрос.

Г а л я. Чаму ж вы ад яго хавалі?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. А нашто было напамінаць? Жыццё толькі хмарыць і сабе і яму. Калі ўжо разыходзіцца, дык адразу, назусім. А што да Жэні, то хіба мала яму маёй ласкі? Так думала...

Г а л я. Што ж вы, так і жылі? Адна? Усё жыццё адна?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Удваіх. З Жэнем.

Г а л я. І не спаткалі больш нікога?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Так з адным каханнем і пражыла.

Г а л я (задуменна). Каханне, што яно такое — каханне?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Здаецца, у кожнага яно сваё.

Г а л я. Кажуць, гэта самае лепшае... Ці сапраўды яно такое? У ім жа не толькі шчасце... І невядома, чаго ў ім больш, добрага ці злога. (З роздумам.) А можа, Ігар і не так ужо вінаваты?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. «Не вінаваты»!

Г а л я. Ён не такі, як усе, ён — талент. Ён ірвецца к навуцы, к вялікай будучыні... А тут — я, на шляху. Што ж яму?.. Адмовіцца ад будучыні?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. «Адмовіцца»... Калі ён талент, то яму і крыўдзіць можна?..

Заслона

Карціна чацвёртая

Кватэра Грачова. Гасціная. Стыльная мэбля, піяніна, на сцяне карціны, фота. Адна з карцін, добра відная,— нацюрморт. Уся абстаноўка гаворыць пра тое, што гаспадыня сочыць за пакоем, што яна любіць жыць прыгожа, утульна. З гасцінай адны дзверы вядуць у прыхожую, другія — у кабінет прафесара. За піяніна ў шаўковым халаце сядзіць А л а, іграе. Звініць званок.

А л а. Арына!

Ніхто не адгукаецца. Ала нездаволена ўстае, ідзе адчыняць. З калідора, узрадавана:

А! Гэта ты! Вось малайчына!

Яна вяртаецца з Ігарам. Увайшоўшы ў пакой, Ігар падносіць Але кветкі.

А л а. Што гэта? Адкуль кветкі?

І г а р. Кветкі палёў. Ездзілі з мамай дачу шукаць.

А л а. Ты проста з вакзала?

І г а р. Проста. Не заходзячы дамоў... Ведаеш, знайшлі — побач з вашай!

А л а. Ты — геній. (Цалуе яго.)

Паяўляецца Анна Апанасаўна. Ала хутка адыходзіць ад Ігара, робіць выгляд, нібы папраўляе абрус.

А н н а А п а н а с а ў н а. А, Ігар Іванавіч! (Па-сяброўску падае руку.) Як здароўе?

І г а р. Наогул — добрае, калі не лічыць дробязі.

А н н а А п а н а с а ў н а. Якой дробязі?

І г а р. Трошкі пад рабром паколвае! Прастудзіўся, ці што?

А н н а А п а н а с а ў н а. Добрая дробязь! Прастрэл, відаць.

А л а. Гэта недзе скразнячок нарабіў. Адчыненае акно!

І г а р. Ніколі такога не было раней. Не хварэў.

А н н а А п а н а с а ў н а. Трэба асцерагацца, берагчы сябе... Хочаце, я вас прафесару Трубчэўскаму пакажу?

І г а р. Дзякую, Анна Апанасаўна. Але не варта турбавацца.

А н н а А п а н а с а ў н а. Не, не, Ігар Іванавіч! Не кажыце, такімі рэчамі нельга жартаваць. Што ж вы стаіце? Будзьце як дома! Ала!

І г а р. Дзякую! Не турбуйцеся.

А н н а А п а н а с а ў н а. Пайду. Не буду замінаць. (Ігар хоча запярэчыць, але яна не дае яму сказаць.) У маладых — маладыя размовы. А Барысу Аркадзьевічу я сёння ж пазваню пра вас... (Выходзіць.)

І г а р (узіраючыся ў Алу). Ты нечым, Алік, занепакоена? Што здарылася?

А л а (стрымана). Не пытайся!.. Не хочацца зараз казаць... Дарэчы, я пісьмо атрымала.

І г а р. Непрыемнае?

А л а. Звычайнае. Ад мужа... Ультыматум. Патрабуе прыехаць... Што рабіць, не ведаю...

І г а р. Што? Твой лёс у тваіх руках.

А л а (хвалюючыся). Не люблю я яго! Якое я глупства зрабіла!

І г а р (знарок). Чаму ж ты, даруй за цікаўнасць, разлюбіла?

А л а. Чаму? Ты б яшчэ запытаўся, чаму я палюбіла? Ведаеш, часам нібы зацьменне находзіць, розум траціш. Мы пазнаёміліся на катку, у парку Горкага. Снег пераліваецца, іскрыцца. Потым — лес у інеі, як казка. І ён здаўся казкай. Цар Берандзей! А я — лясная царэўна.

І г а р. Рамантычна.

А л а. А потым аказалася — ніякай казкі няма. Нудны ён, халодны, раўнівы. І шэры-шэры. Як каверкот... Я ўздыхнула з палёгкай, калі яго перавялі... Тады пачалі пісьмы трывожыць. Кожнае — як напамінак, прыкры і дурны напамінак... Вось. Цябе не здзіўляе такая шчырасць?

І г а р. Я цаню яе, Алік.

А л а. Я толькі табе паказваю душу сваю. Для ўсіх іншых Ала будзе заўсёды бесклапотнай і легкадумнай... Ты не падобны на іншых. Ты — прынц. Ці не, ты — Герман, у якога закахалася бедная Ала... Калі ты быў у Крутым Яры гэтым, я пра цябе думала ледзь не ўвесь час. Я таму і пісала часта. Не магла не пісаць... Злавалася і — пісала...

І г а р. Чаму злавалася, бедная Ліза?

А л а. Таму, што Герман любіў мала. Раўнавала да Галі... Смешна, праўда?

І г а р. Не, не смешна.

А л а. Жонка, і — раўнуе чужога! Дурніца!.. Я сёння ж напішу яму! Сур'ёзна... Усё кончу... Надакучыла! (Мяняе гаворку.) Дарэчы, Захар Міхайлавіч быў учора вельмі незадаволены, што ты не скончыў цыркуляра ў Круты Яр.

І г а р (з выразам нуды). Не гавары пра іх хоць сёння!

А л а. Так яны цябе хвалююць?

І г а р (пагражаючы начальніку, пагардліва перадае яго жэсты, тон). «Усё гэта сведчыць аб нездавальняючай рабоце завода... Такое становішча далей не можа быць цярпімым...»

А л а. Ты так добра падрабляешся. Разумець начальства — на гэта таксама талент патрэбен.

І г а р (іранічна). Я хутка магу стаць падобны на яго так, як цень бацькі Гамлета на самога бацьку... Цень начальніка! Двайнік!.. Нуда! Зялёна-жоўтая нуда!

А л а. Няўдзячны ты! Які няўдзячны! Я столькі старалася. І вось табе — падзяка!

І г а р. Ведаеш, я адчуваю, што станаўлюся інжынерам паперы, душа мая афарбоўваецца фіялетавым чарнілам. Павесіцца можна! Я прадчуваю, што аднойчы і павешуся. На дзвярах сваёй канцылярыі.

А л а. Вярніся ў Круты Яр.

І г а р. Не магу. Мне і цяпер — ледзь толькі ўспомню яго — робіцца нудна і холадна.

А л а. Калі я толькі паступіла ў інстытут, мы наймалі пакой у вёсцы. У нас тады дачы яшчэ не было. Ведаеш, які гэта быў жах — свінні, смурод, мухі!.. Я ледзь вытрымала некалькі дзён! Вось заклікаюць — едзьце на перыферыю, а як ехаць — я не магу без

утульнасці! Без канцэртаў, без Баха! (Раптам бесклапотна.) Прынц мой добры, ты вольны заўтра?

І г а р. А што?

А л а. Ёсць два білеты на канцэрт Рыхтэра. З тытанічнай цяжкасцю дастала.

І г а р. Дзякую. Але, на жаль, буду заняты. Трэба ў лабараторыю...

А л а. Будуць фугі Баха, Бетховен!

І г а р. Сумленне грызе за дысертацыю. Без лабараторных доследаў я не магу рушыць ні на крок.

А л а. Рыхтэр, Бах, Бетховен,— ты разумееш, варвар?

І г а р. Не магу. Я і так ужо многа адкладваў.

А л а. Не, ты не прынц, ты — брыдкі Герман. Многа разоў адкладваў? Ну і яшчэ раз адкладзі! Бяда якая!

І г а р. Мітусішся, завіхаешся, хапаеш усё, баішся ўпусціць! І ўсё ж ніяк не ўпраўляешся. Сутак мала...

А л а. Дзівак ты, мілы! (Туліцца да яго, цалуе.) Але што гэта мы стаім тут? Хадзем да мяне, мой прынц,

І г а р, Ахвотна, Золушка.

Выходзяць. Уваходзіць Анна Апанасаўна. Аглядае пакой, тое-сёе папраўляе.

А н н а А п а н а с а ў н а (кліча). Аляксей. (Мацней, больш настойліва.) Аляксей!

Уваходзіць Грачоў.

Г р а ч о ў. Ну, што? Я прасіў не турбаваць!

А н н а А п а н а с а ў н а. Трэба ж табе зрабіць перапынак. Адпачыць, Аляксей, ты зусім не думаеш пра дачку.

Г р а ч о ў. Проста дзіўна, як не ў час ты ўмееш пачынаць такія размовы.

А н н а А п а н а с а ў н а. Табе яны заўсёды не ў час... Ігар Вазоўскі прыйшоў. Ты не думаў, чаму ён... наведваецца так часта?

Г р а ч о ў (думаючы пра нешта іншае). А што?

А н н а А п а н а с а ў н а (дыпламатычна, тоячы намер). Ігар робіць такое ўражанне, быццам ён з інтэлігентнай сям'і. Проста цяжка ўявіць, што бацька яго быў усяго звычайны каваль.

Г р а ч о ў. Што з таго, што каваль! А я хто — стаўбавы дваранін? Не са свінапаса кар'еру пачаў?

А н н а А п а н а с а ў н а. Калі сочыш за ім, здзіўляешся, адкуль у яго такая культура, тактоўнасць...

Г р а ч о ў. У гэтым ён, вядома, перагнаў. Зрэшты — ён, можа быць, нарадзіўся для немалых спраў.

А н н а А п а н а с а ў н а. Вось-вось!

Г р а ч о ў. Але ён амаль не працуе.

А н н а А п а н а с а ў н а. Ён усё роўна дасягне больш, як некаторыя, што лезуць угару з усіх сіл... Вялікім чалавекам будзе... Гэта будучы акадэмік ці міністр! Я прадчуваю, я ўпэўнена. Пабачыш... Толькі маці ў яго нейкая... нязграбная...

Г р а ч о ў. А што табе да маці?

А н н а А п а н а с а ў н а. Так... Знаёмыя ж... Ну, але гэта нішто. (Трывожна.) Аляксей, ты не ведаеш, у яго няма, выпадкова, жонкі?

Г р а ч о ў. Якой жонкі? Навошта гэта табе? А! Ты ці не жаніць іх надумала?!.

А н н а А п а н а с а ў н а. Яны самі не дзеці.

Г р а ч о ў. Не дзеці? Замест таго, каб аберагчы дачку ад легкадумнага, непрыгожага ўчынку, ты сама ёй патураеш!

А н н а А п а н а с а ў н а (зірнуўшы ў бок Алінага пакоя). Цішэй ты!..

Г р а ч о ў. Няхай чуе! Яе гэта датычыцца!.. Я скажу гэта ёй у вочы!

А н н а А п а н а с а ў н а. Цішэй ты!.. Спадзяюся — не цяпер...

Г р а ч о ў. Цяпер скажу!

А н н а А п а н а с а ў н а. Там — Ігар.

Г р а ч о ў (рашуча). Ала!

А н н а А п а н а с а ў н а. Адумайся!

Уваходзіць Ала.

А л а. Ты клікаў мяне, тата?

Г р а ч о ў. Так, я клікаў. Мы павінны пагаварыць.

А л а. Аб чым, тата? Што здарылася?

Г р а ч о ў. Здарылася тое, што я з некаторага часу не разумею цябе... Тваіх паводзін!

А л а. Чаму гэта?

Г р а ч о ў. У цябе муж, а ты дазваляеш сабе такі адкрыты флірт!

А л а. Ты кажаш пра маю дружбу з Ігарам? Я не бачу ў гэтым нічога нядобрага...

А н н а А п а н а с а ў н а. Ія таксама.

А л а. Мы з Ігарам — даўнія сябры!

Г р а ч о ў. Ваша сяброўства мне не падабаецца! Я зноў атрымаў пісьмо ад Анатоля... (Выходзіць у кабінет, вяртаецца з пісьмом.) Вось! Чытай! Ён чакае цябе!

А л а. Я ведаю.

Г р а ч о ў. Табе нельга больш адцягваць ад'езд. Ты павінна ехаць да яго.

А л а. Я не паеду!

Г р а ч о ў. Не паедзеш? Чаму?

А л а. Не магу.

Г р а ч о ў. Што значыць — не магу?

А л а. Я не люблю яго...

А н н а А п а н а с а ў н а (падтрымліваючы). Яна яго не любіць.

Г р а ч о ў. Ужо не любіш?

А л а. Я памылілася, ашукалася. Я каюся за гэты свой учынак.

Г р а ч о ў. Як ты можаш каяцца, амаль не ведаючы яго?

А л а. Я рашыла напісаць пісьмо, прасіць развод.

Г р а ч о ў. Развод?

А л а. Так!

А н н а А п а н а с а ў н а. Яна гэта сур'ёзна абдумала.

Г р а ч о ў (узрушана). Я разумею, гэта ён, Вазоўні, усяму прычына...

А л а. Ён не вінаваты ні ў чым!.. Я люблю яго.

А н н а А п а н а с а ў н а. Яна любіць яго.

Г р а ч о ў. Любіш? Паверым... А ты ўпэўнена, што ён, Вазоўскі, таксама любіць цябе?

А л а. Любіць. Я ведаю. Мы любім адно аднаго.

Г р а ч о ў. Але ж ён яшчэ зусім нядаўна, калі не памыляюся, любіў другую. У яго ў інстытуце была Галя Жураўка. Як жа гэта разумець?

А л а. Яны... Яны разышліся. Ён пакінуў яе.

Г р а ч о ў. Разлюбіў яе? Сёння адну палюбіў, заўтра — другую! (Узрушана ходзіць. Спыніўся, рашуча.) Ты жывеш бяздумна, як птушка! І пуста... Ты павінна працаваць — як усе. Я магу цябе ўладзіць! На сапраўдную працу!

А л а. У мяне ўжо ёсць праца.

Г р а ч о ў. Гэта не праца! Гэта — марнатраўства!

А л а. Не ўсім быць канструктарамі.

Г р а ч о ў. Але ўсе павінны займацца сапраўднай працай! А не прыкідвацца...

А л а. Тата, мы пагаворым пра гэта потым.

А н н а А п а н а с а ў н а. Чым табе гэтае ўпраўленне шкодзіць?

Г р а ч о ў. Не разумееш! Вось вырасцілі матылька, выхавалі, а ты ўсё не разумееш?

А н н а А п а н а с а ў н а. Ты адзін разумееш!

Г р а ч о ў кінуў на яе гарачы, непрыхільны позірк, але стрымаўся. Неспакойна захадзіў па пакоі.

Г р а ч о ў (зірнуўшы ў бок пакоя, дзе Ігар). Пра што ён думае?!

А н н а А п а н а с а ў н а. Ты хоць яго ўжо не чапай.

Г р а ч о ў. А што ён за такая недатыкальная асоба, што яго і крануць нельга? (Падыходзіць да дзвярэй.) Малады чалавек, зрабіце ласку... дазвольце вас на хвілінку.

А л а. Тата, што ты надумаў?

Уваходзіць Ігар.

Г р а ч о ў. Даруйце, што патурбаваў. Але я павінен пагаварыць з вамі — высветліць, так сказаць, некаторыя нашы ўзаемныя дачыненні.

І г а р. Я слухаю.

Г р а ч о ў. Вам вядома, што мая дачка — замужам?

А л а. Тата!

Г р а ч о ў. Вам вядома, што заляцацца да замужняй — непрыстойна?

І г а р. Я люблю яе.

А л а. Мы любім адно аднаго!

А н н а А п а н а с а ў н а. Аляксей, ты думаеш, што гаворыш?

Г р а ч о ў. Мне не падабаюцца вашы заляцанні да маёй дачкі... Як бацька, я адношуся да гэтага непрыхільна. Так, непрыхільна! Прашу ведаць!

А л а. Тата! Я не дзяўчынка ўжо...

І г а р. Аляксей Сяргеевіч...

Г р а ч о ў. І наогул, павінен сказаць... Я ў вас расчараваўся!

А л а. Тата!

І г а р. Вы спяшаецеся, Аляксей Сяргеевіч! Я спадзяюся, што вы пераменіце сваю думку пра мяне...

Г р а ч о ў. Рад буду, калі памыляюся... Але пакуль, даруйце, бачу, што вы робіце на маю дачку нядобры ўплыў. І лічу, што вам лепш бы...

А л а. Тата!..

Г р а ч о ў. Лепш бы хадзіць сюды не так часта.

А л а. Тата, гэта не твой клопат!

А н н а А п а н а с а ў н а. Ігар Іванавіч, не крыўдуйце... (На Грачова.) Прафесар так — не ў настроі...

А л а. Тата, я ўжо даўно не дзіця. Я сама ведаю, як жыць.

А н н а А п а н а с а ў н а. Так. Сама рашаць мае права.

Г р а ч о ў (Ігару). Я сказаў усё. Прашу запомніць. (Выходзіць.)

І г а р. Што ж, я выканаю загад прафесара. (Збіраючыся ісці.) Даруйце, што прынёс такі неспакой...

А н н а А п а н а с а ў н а. Не крыўдуйце, Ігар Іванавіч,

І г а р. Не, я не магу, Анна Апанасаўна, не крыўдаваць. Мяне так незаслужана абразілі, што я не магу застацца...

А н н а А п а н а с а ў н а. Мы з Алачкай вельмі шкадуем, што так выйшла.

А л а. Нам гэта вельмі непрыемна.

Дае Анне Апанасаўне знак, каб тая выйшла.

А н н а А п а н а с а ў н а. Вы для нас заўсёды жаданы госць — былі і будзеце. Прыходзьце.

І г а р. Не ведаю, Анна Апанасаўна.

А н н а А п а н а с а ў н а. Мы вас запрашаем.

Выходзіць.

А л а. Гарык, праўда, не крыўдуй!.. Не трэба!.. Гэта ўсё, урэшце, дробязь.

І г а р. Нішто сабе дробязь! Так абразілі!

А л а. Гарык, у нас ёсць... клопаты больш вальныя.

І г а р. Амаль выгналі, як...

А л а. Ігар... (Пасля паўзы, неспакойна.) У нас будзе дзіця.

І г а р момант нібы не разумее нічога.

І г а р. Дзіця?

А л а. Дзіця.

І г а р. Маё?

А л а. Тваё! Чыё ж?

І г а р, разгублены, сеў у крэсла, устаў. Ала панура сочыць за ім, чакае.

І г а р. Ты ўпэўнена? Ты не памыляешся?

А л а маўчыць.

Пра гэта хто-небудзь ведае?

А л а. Мама.

І г а р. А... прафесар?

А л а. Не.

І г а р. Трэба штосьці зрабіць, Ала... Яго не павінна быць!

Алу яго словы крыўдзяць.

А л а. Чаму не павінна быць?!

І г а р. У цябе — муле...

А л а. З мужам хутка будзе ўсё скончана. Я сказала.

І г а р. Дзіця цябе звяжа...

А л а. Не мяне, а — цябе?!

І г а р. І цябе, і мяне... Я ўсё ж не трачу надзеі, што змагу вярнуцца да навукі. Мне і без гэтага цяжка, а з ім... Зразумей ты!

А л а. Я цябе разумею. (Ледзь стрымліваецца ад абурэння.)

І г а р падыходзіць, хоча абняць.

І г а р. Не злуйся. Ала (гнеўна). Адыдзі!..

І г а р. Ала!

А л а. Не падыходзь!.. (Шкадуючы.) Верыла, спадзявалася, дурніца!.. Забыла ўсё! (З насмешкай.) Прынца сустрэла!..

І г а р. Ала!

А л а. Ідзі адсюль! Зараз жа! Чуеш? Не хачу бачыць цябе!

І г а р. Ала, паслухай...

А л а. Не хачу! Бачыць не хачу! Ты чуеш?

І г а р. Што ж, я пайду, калі табе так хочацца. Але дай слова сказаць! Я не думаў, што гэта цябе так абразіць... Ва ўсякім выпадку, я... не хацеў абразіць...

А л а. Не хацеў?!

І г а р. Можа быць, я сказаў што-небудзь няўдала, але ж ты ўлічы — у якім я стане гаварыў...

А л а. «У якім я стане»!.. А пра мой стан ты падумаў? Ты падумаў, як я буду выглядаць, калі пра ўсё даведаюцца бацька, прыяцелькі. (Моцна каючыся.) Як я дазволіла сабе!

І г а р. Ала, я вінаваты. Але я не ашукваў: я люблю цябе.

А л а. «Люблю»! Ты даказаў гэта! Вельмі добра!

І г а р. Дай руку. Будзь маім паплечнікам... маёй... (Абдымае яе, цалуе.)

А л а слаба супраціўляецца.

Ты згодна?

Паўза.

Я чакаю. Кажы.

Звініць званок.

А л а (кліча). Арына! Домработніца — няма чаго казаць! Ніколі не даклічашся. (Ідзе адчыняць.)

Уваходзяць Андрэй і Галя.

А л а. А! Госці! Заходзьце, калі ласка!..

І г а р, убачыўшы Галю, вельмі непакоіцца. Галя таксама хвалюецца.

І г а р (працягваючы Андрэю руку). А... Андрэй! Калега!..

А н д р э й (холадна). Добры дзень.

І г а р. Усё такі ж... Ты, здаецца, не змяніўся...

А н д р э й. Не змяніўся.

І г а р насцярожана вітаецца з Галяй. Увесь час потым трывожна сочыць то за ёй, то за Алай.

А л а. Ну, як жывецца? Квітнее Круты Яр?

А н д р э й. Нічога. Квітнее.

А л а. Даруйце, калі я не памыляюся, вы не да мяне, да прафесара...

Г а л я. Нам Аляксея Сяргеевіча хацелася...

А л а. Ён дома. Толькі ён вельмі заняты. Сядайце, калі ласка! (Ідзе ў кабінет, хутка вяртаецца.) Ён зараз будзе.

Уваходзіць Грачоў, яшчэ хмурны, незадаволены.

Г р а ч о ў. А! Вітаю!

А н д р э й, Г а л я. Добры дзень, Аляксей Сяргеевіч!

Г р а ч о ў. Якім ветрам?

А н д р э й. З заданнем — клопат. Былі тут, на «Славе рэвалюцыі», глядзелі, як працуюць іншыя. Думалі, можа што падкажуць...

Г а л я. Аляксей Сяргеевіч, прабачце, выгляд у вас... Вы, прабачце, не хворы?

Г р а ч о ў. Не, нічога, я здаровы... Вопытам пакарыстацца думалі?..

А н д р э й. Аляксей Сяргеевіч, нам патрэбна ваша дапамога. Вашы парады...

Г р а ч о ў. Паможам... Дарэчы, маё дзецішча бачылі?..

Г а л я, А н д р э й. Бачылі.

Г р а ч о ў (з надзеяй). Ну, што скажаце?

Г а л я. Ёсць вельмі цікавыя знаходкі... у дэталях...

Г р а ч о ў. У дэталях...

А н д р э й (пасля паўзы). Мне здаецца, Аляксей Сяргеевіч, што... Прабачце, але ў нас — па шчырасці — такая думка, што прынцып фотаэлементаў тут не зусім апраўдаў сябе...

Г р а ч о ў. Не апраўдаў?.. Цікава...

І г а р. Андрэй! Табе, мусіць, нагаварылі там? І ты паддаўся?

Г а л я. Ніхто нам не нагаворваў...

Г р а ч о ў. Гэта, значыцца... так сказаць, ваша перакананне?

А н д р э й. Так... Мы, Аляксей Сяргеевіч, можна сказаць, яшчэ раз пераканаліся,— можа вам гэта і непрыемна чуць,— тое, што нам даручылі, патрэбна...

Г р а ч о ў. Вы, значыцца, хочаце зрабіць лепш?

А н д р э й. Трэба.

Г р а ч о ў. Ну што ж, пабачым... А наогул — ці не занадта саманадзейныя вы, маладыя людзі? (Горача, Андрэю.) Вы ведаеце, што такое зрабіць новы аўтамат?

А н д р э й. Па шчырасці, здагадваюся.

Г р а ч о ў. Вы здагадваецеся. А я спраектаваў дзесятак іх. Разумееце, дзесятак.

А н д р э й. І ўсё ж гэта не дае вам права лічыць, што ў вас не могуць быць няўдачы...

Г а л я, бачачы, што Андрэй усхваляваны, бярэ яго за руку, хоча стрымаць.

Г р а ч о ў. Чаго ж вы тады прыйшлі да мяне? Пытацца, вучыцца — пасля такой атэстацыі маёй працы?

Г а л я. Прабачце, Аляксей Сяргеевіч, Андрэй пагарачыўся. Мы вельмі паважаем вас.

Г р а ч о ў. Дзякую за павагу!.. (Непрыхільна глядзіць на Андрэя, Галю, рэзка паварочваецца, выходзіць.)

А л а. Тата! (Ідзе за, ім.)

І г а р. Нашто ты яго пакрыўдзіў? Ён проста захварэў з-за гэтай няўдачы. Гэта — балючы мазоль у яго.

А н д р э й. Што ж, мне трэба было хлусіць?..

Г а л я. Андрэй, усё ж ты, здаецца, мог бы быць мякчэйшы.

А н д р э й. Гэта ўжо форма. (Ходзіць па пакоі, узрушаны сутычкай з Грачовым.)

Г а л я (пасля паўзы Ігару). А мы збіраліся табе пазваніць.

І г а р. У мяне, між іншым, другі тэлефон.

Г а л я. Ігар, як твая дысертацыя?

І г а р. Нішто. Нядрэнна.

Г а л я. Праўда? Многа зрабіў?

І г а р. Зрабіў крыху. Ты што так глядзіш?

Г а л я. Дзіўны ты. Нібы маніш.

А н д р э й з роздумам, са шкадаваннем за тое, што гарачыўся, груба гаварыў, сапсаваў усё, падыходзіць да дзвярэй кабінета Грачова. Можа, увайсці, паправіць усё? Узрушана адыходзіць ад дзвярэй. Вяртаецца да Ігара і Галі. Злуе на Ігара.

І г а р. Не... (Разважыўшы.) Хоць — сапраўды, я маню. Я напісаў мала. Вельмі мала.

Г а л я. Чаму ты так?

І г а р (рукой правёўшы па горле). Час. Суткі вельмі кароткія, а клопату многа.

А н д р э й. На што ж ты іх трацiш, суткі свае?

І г а р. Папрацавалі б вы тут, ведалі б!

Г а л я. Ігар, ты не баішся растраціць сябе на дробязі?

І г а р. Не баюся.

А н д р э й (Ігару). Я чакаў — ад душы,— што ты за гэты час... адумаўся...

І г а р. Ці не здаецца табе, што ты робіш больш разумна?

А н д р э й. Можаш сумнявацца. Але я ведаю, у жыцці коланага ёсць нейкая галоўная дарога. Трэба ісці прама, а не віляць... куды павабяць розныя прынады...

І г а р. Ты глядзі, замест таго, каб пра другіх непакоіцца, сам не заблытайся!

А н д р э й. Ты, здаецца, такой размовы не разумееш. Калі нам было цяжка, я асабліва адчуў, што ты зрабіў, кінуўшы нас, нашу справу...

І г а р (насмешліва). Што ж я зрабіў?

А н д р э й. Па шчырасці, подласць.

І г а р. Праўда? Нельга лічыць другіх нягоднікамі толькі за тое, што ў цябе не клеіцца справа.

А н д р э й. Іх можна лічыць такімі хаця б таму, што яны стараюцца ўладзіцца, дзе пацяплей ды паўтульней...

І г а р. Сурова.

А н д р э й. Думаю, што не залішне. Праўда.

І г а р. Праўда ў кожнага свая. А чыя больш вартая, пакажа час...

А н д р э й. Пакажа. (Зірнуўшы ў апошні раз на дзверы ў кабінет Грачова, вырашыўшы, што прасіць прымірэння не трэба, ідзе да дзвярэй.) Пойдзем, Галя! (Ігару.) Жыві і радуйся!.. (Галі.) Ты што... застаешся?

Г а л я. Я... я хутка прыйду.

А н д р э й выходзіць. Галя хоча штосьці сказаць Ігару, штосьці важнае і цяжкае.

Г а л я. Ігар, скажы, ты праўда не шкадуеш... што пакінуў Круты Яр?

І г а р. Што з таго — шкадуеш, не шкадуеш? У жыцці часта прыходзіцца нечым ахвяраваць.

Г а л я. Гэта дарагая ахвяра...

І г а р. Усё гэта, можа быць, натуральна. Ці варта хваляваццa. Ёсць, урэшце рэшт, толькі адна рэч, якой нельга ахвяраваць,— маладосць. І не трэба падганяць час. Гэта — нудна. Усё прыйдзе ў сваю пару. У запасе, як казаў адзін мудрэц, вечнасць!..

Г а л я. Ты, праўда, так думаеш? Ігар, гэта не твае словы.

І г а р. Чаму?

Г а л я. Ты не такі!.. «У запасе — вечнасць!..»

І г а р. Хіба гэта няпраўда?

Уваходзіць Ала, але Галя яе не заўважае. Ала ціха назірае за ёю.

Г а л я. Ігар, табе трэба... ты павінен вярнуцца... да нас.

І г а р. Не магу...

Г а л я. Чаму?

І г а р. Так... не адпусцяць...

Г а л я. Я разумею — ты не хочаш! Табе тут добра... (Пасля паўзы.) Ігар, тады... я даравала табе, я думала, ты ахвяраваў... у імя свайго таленту, будучыні... А ты...

І г а р. Што?

Г а л я. Ты аддаў усё, што было між нас... (з горыччу) за нішто... Значыцца, яно табе было... нішто!

І г а р. Галя!

А л а (падыходзячы да іх). Галечка, можаш павіншаваць мяне. Я выходзьу замуж.

Г а л я. Замуж? Ты ж замужам.

А л а. Я бяру развод.

Г а л я. А...

А л а. Не здагадалася — за каго?

Г а л я. Не.

А л а (у бок Ігара). Вось за каго!

Г а л я. За Ігара?! (Яна момант стаіць, уражаная навіной. Разгубленасць змяняецца сорамам, абурэннем.) Ну, што ж... Віншую... (Кідаецца да дзвярэй, выходзіць.)

І г а р (збянтэжаны, Але). Нашто ты гэта?

А л а. Табе трэба, Гарык, адпачыць... Дык як, кажы,— пойдзем?

Заслона

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

Карціна пятая

Двор завода побач з цэхам, дзе выпрабоўваюць аўтамат. Справа вялікі заводскі корпус — чырвоныя цагляныя сцены з шырокімі вокнамі. Адтуль час ад часу чуваць гул станкоў, ляскат металу. На двары некалькі дрэваў, газоны, столік, лавачкі. Столік недалёка ад сцяны. Тут цень — добрае месца адпачыць хвіліну. Блізка ад століка дзверы ў цэх. Адтуль выходзяць Андрэй і Галя.

А н д р э й. Чорт пабяры, што ж з валікамі такое?

Г а л я. Я таксама думаю пра гэта. Чаму яны падводзяць?

А н д р э й. Хоць ты яго, гэты ліст, рукамі цягні! (Нецярпліва.) Да ўсяго яшчэ — гэты ўпаўнаважаны над душой...

Уваходзіць Далінюк.

Д а л і н ю к. Званілы з Трубопрокатного! «Уся затрымка цяпер од вас!»

А н д р э й (нервова). Ну і што?! Нашто вы мне гэта кажаце!..

Д а л і н ю к. Просто так. Званілы, кажу.

А н д р э й. Не проста! Я ведаю!

Д а л і н ю к. Можа, і не просто так. Однак ты нэ кіпі. Будзь мужчыною!

А н д р э й. Дзякую за параду.

Д а л і н ю к. Пойдзем, паглядым тчэ...

Уваходзіць Аляксандра Сцяпанаўна.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Галя! Пачакай!

Г а л я затрымліваецца. Далінюк і Андрэй выходзяць.

Ну, як там? Лепш?

Г а л я. Падводзяць усё.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. От бяда!.. Чаго прыбыў сюды гэты... як яго... Вазоўскі?

Г а л я. Спецыяльны ўпаўнаважаны. Прыехаў ліквідаваць прарыў.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Глядзі ты, якое начальства!

Г а л я маўчыць, адчуваецца, што гаварыць ёй на гэту тэму не хочацца.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. А што... прафесар?

Г а л я. Не крыўдуйце, цёця Саня,— не разумею, чаму яго паслалі сюды?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Чаму не разумееш?

Г а л я. Які ён кансультант нам? Былі ж ужо раз у яго.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Ты што ж, думаеш, што ён будзе помсціць?

Г а л я. Не ведаю. Але мне здаецца — нібы знарок прыслалі, каб звесці разам, сутыкнуць...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. А не можа быць, што гэта ўпаўнаважаны падладзіў?

Г а л я. Не ведаю...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Галечка, трымайся, не вешай галавы! (Стараючыся суцешыць Галю.) А што прафесар прыехаў, гэтага, думаю, баяцца не трэба, Ён дзе цяпер?

Г а л я. У цэху.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Хадзем.

Г а л я і Аляксандра Сцяпанаўна падаюцца да дзвярэй. У дзвярах раптам сустракаюцца з Ігарам.

І г а р. А... Галя! Нарэшце! А я думаў, куды ты гэта знікла?

Г а л я. Заўважыў.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а выходзіць.

І г а р. З табой так цяжка і словам перамовіцца!..

Г а л я. Чаму цяжка? Я ўвесь час там была...

І г а р. Абстаноўка не такая, якую хочацца...

Г а л я. Якая ж... вам патрэбна абстаноўка?

І г а р. Я думаю, што мы ўсё ж пагаворым. Праўда? Як даўнія сябры... Ты быццам яшчэ пахарашэла!.. За тварэнне сваё пераживаеш? Так, нядобра! Не ўправіліся, не ўправіліся!

Г а л я. Не ўправіліся. (Выходзіць.)

І г а р ідзе за ёй. Праз хвіліну з-за будынка паяўляецца Грачоў. Ён задуменны, сумны, адчуваецца, што ён нешта ўспамінае. У гэтым стане ён не адразу заўважае Аляксандру Сцяпанаўну, якая неўзабаве выходзіць з дзвярэй.

Г р а ч о ў. Шура?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Добры дзень.

Г р а ч о ў. Добры дзень, родная...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Зайшла вось, пабачыць бліжэй захацелася.

Г р а ч о ў. Значыцца, я недарэмна ехаў сюды...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Аляксей... як табе ў нас?

Г р а ч о ў. Як? Так — нібы ў маладосць вярнуўся. Са спазненнем вялікім.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Успамінаеш?

Г р а ч о ў. Успамінаю.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Сумна, мусіць?

Г р а ч о ў. Ведаеш, я чамусьці тут асабліва адчуў, як багата вады сплыло. Вельмі багата.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а, Так, нямала.

Г р а ч о ў. Большая частка сплыла...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Мусіць і не пазнаў бы, каб сустрэліся на вуліцы.

Г р а ч о ў. Пазнаў бы. (Раптам.) Дзіўна, людзі, якіх мы не бачым, здаецца — не старэюць.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Што ж, усё як трэба. Час. Але ты не надта змяніўся. Вочы, як прыгледзецца, зусім такія ж... як тады...

Г р а ч о ў. Такія ж. Ты заўсёды была добрая. Пастарэў я, Шура, і вельмі. Я гэта асабліва тут адчуў. І адчуў зноў, што многае ў маім жыцці было не так. Прывыкае чалавек да страт... самых цяжкіх...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Не ўсё ж знікла без знаку...

Г р а ч о ў. Не ўсё... Шура, я хаджу тут, хаджу, а ў душы больш за ўсё адно — сына бачу. Так рады.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Праўда?

Г р а ч о ў. Нашчадак. (Вельмі ўзрушана.) Аднаго не магу дасюль дараваць, што ты столькі гадоў таіла!

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Не магла інакш. Зразумей мяне. Хацела не раз напісаць. І не напісала.

Г р а ч о ў. Добра гэта — што ў мяне сын. Мой сын. Мужчына. Даруй за ўсё.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а (шчыра). Дзякуй табе... Харошыя ўсё ж дні былі!

Г р а ч о ў. Магло б іх быць многа!..

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Магло б... Маці калісьці, помню, любіла гаварыць: страчанае золата можна знайсці, а страчаны час — ніколі.

Г р а ч о ў. Час, час! Калі ўсё было!.. Праляцела, як міг, і не вернецца!..

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а (стрымліваючы сябе). Не трэба!.. Табе бедаваць не трэба! Ты не прабайдачыў дарэмна гады! Вунь колькі зрабіў для людзей! А колькі вывеў маладых у свет, на дарогу! Колькі вучняў, ці злічыць?.. Ты бачыў, што зрабілі твае тут?

Г р а ч о ў. Машына цікавая. Але з дэфектам.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Аляксей, можа табе крыўдна? Будзь усё ж справядлівы.

Г р а ч о ў (задуменна). Што такое яна — справядлівасць? Здацца самому, падняць рукі...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Успомні, як табе маладому было. Помніш?

Паўза.

Г р а ч о ў. Раскажы пра Жэню.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Жэня жыве, расце...

Г р а ч о ў. Вырас...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. На завочным вучыцца.

Г р а ч о ў. Стамляецца...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Баюся, каб не надарвала яго гэта. Багата бярэ на свае плечы...

Г р а ч о ў. Я магу памагчы яму на стацыянар перайсці...

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Не захоча ён...

Г р а ч о ў. Чаму?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Хлопцаў не хоча кідаць. Брыгада ў іх дружная.

Г р а ч о ў. Ты гаварыла з ім пра гэта?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Гаварыла. Ён упарты! Што і рабіць, не ведаю.

Г р а ч о ў. Вось што... Як бы мне пагаварыць з ім?

Паўза.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Зайшоў бы ты да нас. Я і прыйшла найбольш, каб запрасіць. Мы тут у пасёлку, недалёка. На трэцяй лініі. Вуліца так завецца. Дом нумар восем. Дамок драўляны, але харошы. Сосны пад акном.

Г р а ч о ў. Дзякую, прыйду абавязкова... Толькі ты не выдумляй там нічога. Мне і так прыемна будзе. Насядзець проста. (Заклапочана.) Я хацеў падысці да яго, загаварыць. Дык ён — падобна — уцёк... Гаварыць не хоча, ці што... Ён злуе на мяне... Я адчуваю гэта.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. У іх, маладых, усё проста...

Г р а ч о ў. І ўсё ж я яго люблю!.. Не толькі таму, што ён сын... Я ўбачыў сябе! Гэта я сам, я, Грачоў Алёшка, многа гадоў назад. Не такі, як цяпер, старэчы, нязграбны, а такі, як тады. Яршысты, задзірысты, гатовы на ўсё. Перамагчы або памерці!

Хутка ўваходзіць Яўген.

Я ў г е н ь. Галіны Антонаўны... не было? (Ён не чакаў сустрэчы, крыху збянтэжыўся, але хавае разгубленасць, трымаецца вельмі ганарыста, самаўпэўнена.)

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Пайшла, Жэнечка.

Я ў г е н ь. Куды, не ведаеш?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Яна, мусіць, ужо там, у цэху.

Я ў г е н ь збіраецца ісці.

Г р а ч о ў. Яўгень, хвіліну! Прашу... Прабач — ты не вельмі спяшаешся?

Я ў г е н ь. Спяшаюся. А што?

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Жэнечка, Аляксей Сяргеевіч... хоча з табой пагаварыць.

Г р а ч о ў. Так, я хачу пагаварыць.

Я ў г е н ь. Мяне па Галіну Антонаўну паслалі.

Г р а ч о ў. Гэта неабходна.

Я ў г е н ь (неахвотна). Ну, што ж. Я вас слухаю.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Жэня, як ты гаворыш?

Г р а ч о ў. Шура, ты даруй мне... Я хачу пагаварыць з ім адзін на адзін.

Я ў г е н ь. Мама, нам трэба застацца ўдвух.

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Як вам лепш!.. Толькі ты, Жэнечка...

Я ў г е н ь. Мама!..

А л я к с а н д р а С ц я п а н а ў н а. Іду, іду! (Выходзіць.)

Грачоў і Яўгень маўчаць. Грачоў хвалюецца. У Яўгеня спакойны, ганарысты выгляд.

Я ў г е н ь. Я слухаю.

Г р а ч о ў. Яўгень, дарагі мой. Ты пачаў новую пару жыцця...

Я ў г е н ь. Так. Але я гэта ведаю.

Г р а ч о ў. Я хацеў бы табе дапамагчы, Яўгень...

Я ў г е н ь (ганарыста). Дзякую.

Г р а ч о ў. Яўгень, скажы, як ты думаеш далей з вучобаю? Ты скончыў курс. Паспрабаваў, што такое працаваць і вучыцца... Табе не цяжка?

Я ў г е н ь. Нічога, нармальна.

Г р а ч о ў. Перш чым асуджаць каго-небудзь, трэба ведаць яго...

Я ў г е н ь. Я ведаю вас.

Г р а ч о ў. Нічога ты, дружа мой, не ведаеш!

Я ў г е н ь. Чаго ж тут ведаць!

Г р а ч о ў. Ну, і што ж ты ведаеш?

Я ў г е н ь. Усё, што трэба!

Г р а ч о ў. Ну, напрыклад?..

Я ў г е н ь. Напрыклад, што вы адну... жанчыну... ашукалі...

Г р а ч о ў. Не было такога! Не было!..

Я ў г е н ь. Вядома. Не ашукалі. Проста «забылі»!

Г р а ч о ў. Не забываў я. Ты ўжо дарослы. Я магу сказаць табе ўсё. Яна не згадзілася ехаць са мной...

Я ў г е н ь. Калі б вы хацелі гэтага, яна згадзілася б.

Г р а ч о ў. Я хацеў. Я любіў яе, Яўгень. У адным, можа быць, я вінаваты... Гэтага я потым не мог дараваць сабе. Што пакрыўдзіўся на яе, прымірыўся. Не ваяваў за яе... Што вярнуўся зноў да чалавека, які... (Схамянуўся.) Ты не крыўдзіш маці?

Я ў г е н ь. Не ведаю. Ёй відней.

Г р а ч о ў. Ты, здаецца, грубаваты з ёю.

Я ў г е н ь не адказаў.

Г р а ч о ў (не стрываў). Ну, бачу, сёння нам з табой больш няма чаго гаварыць.

Я ў г е н ь. Няма чаго. (Выходзіць.)

Г р а ч о ў (устаючы, задуменна, сумна). Вось і сустрэліся два Грачовы. Прафесар Грачоў і яго маладосць...

Уваходзіць Ігар.

І г а р. Што ж, дарагі прафесар, выходзіць — канфуз! Канфуз!

Г р а ч о ў. Так... канфуз...

І г а р. Я думаю, што ваша дзецішча яшчэ паслужыць нямала...

Г р а ч о ў. Вы рады... канфузу?

І г а р. Я вас не разумею...

Г р а ч о ў. Мне здавалася, што вы будзеце шкадаваць.

І г а р. Аб чым шкадаваць, Аляксей Сяргеевіч?

Г р а ч о ў. З-за няўдачы таварыша. Вы ж, помніцца, былі таварышамі?

І г а р. Былі... Але ісціна, ісціна вышэй за ўсё. Я — дзяржаўны чалавек. Зарываецца аўтамат? Зарываецца! Магу я, маю я права далажыць, што заказ выкананы?

Г р а ч о ў. Вы лічыце дэфект арганічным?

І г а р. Мне трэба аперыраваць фактамі. А факты абавязваюць мяне далажыць, што выпрабаванне не дало станоўчых вынікаў. Важнае дзяржаўнае заданне, такім чынам, фактычна сарвана... Я — калі вас цікавіць мая думка — наогул не веру ў будучыню гэтага дубкоўскага неданоска...

Г р а ч о ў (раптам). Вы хлусіце!

І г а р. Што? У чым хлушу?

Г р а ч о ў (пранікліва, цвёрда). Вы верыце ў яго! Але вы... зайздросціце! Вы не хочаце прызнацца сабе, што ў той час, калі вы лёталі па жыцці, другія жылі! Вы толькі елі і спалі, а другія ў той час думалі, тварылі. І за гэта вы ў душы сваёй, хаваючы нікчэмненькую зайздрасць, шукаючы сабе апраўдання, хочаце паказаць нікчэмнай і іх справу! Як гэта нізка!

І г а р (абражаны, ганарліва). Што ж, дапусцім, што ў вашых словах і ёсць доля праўды. Але хіба я ў гэтым, даруйце, не падобны... на вас?

Г р а ч о ў. На мяне? Вы — нахабнік!

І г а р. Будзьце мужным, прафесар! Вы другіх абвінавачваеце ў баязлівасці, гляньце ж самі ў вочы праўдзе...

Г р а ч о ў. Я... Я... Вы гаворыце гэта мне, чалавеку, які дзесяткі год... усё сваё жыццё аддаў творчасці!..

І г а р (помсліва). Не ўсё. Да таго ж, я не збіраюся выказваць абсалютную ісціну, якая, здаецца, наогул не існуе. Я гавару пра канкрэтны выпадак, пра гэты... Чым мы рознімся?

Г р а ч о ў. Чым?

І г а р. Так!

Г р а ч о ў. Тым, што вы — гультай, абібок!

І г а р. Можа быць! А хто — вы?

Г р а ч о ў. Хто я? Як гэта разумець?

І г а р. Вы ўпэўнены, што вы вучоны, творчая асоба. А ці не ўспамін гэта? Ці не здаецца вам, што вы даўно сталі, даруйце... самазадаволеным... бажком?

Г р а ч о ў. Што?! Бажком?..

І г а р. Шчырасць за шчырасць. Вы даўно ўжо ледзь пляцецеся... раўніва паглядваючы на тых, хто вас абыходзіць!

Г р а ч о ў. Значыцца, я таксама зайздрошчу?

І г а р. Вы гэтага не заўважылі, прафесар?..

Г р а ч о ў. Якое нахабства!.. (Ходзіць, узрушаны.) «Бажок»! Дажыў! «Раўніва паглядваеце»... (Горача.) Не, вы хлусіце! Вы хлусіце, чуеце!

Уваходзяць Андрэй, Галя, Далінюк і Яўгень.

Д а л і н ю к. Уся бяда тобто — од нэправільного разліку ціску на валікі, Цэ ўжэ можно ўважаць за факт.

А н д р э й. Гэта ясна! Трэба новы разлік!

І г а р. Ну вось, аказваецца, усё проста... Што ж!.. Так і даложым. Вінаваты валікі.

А н д р э й. А, ты тут...

Г а л я (Андрэю). Не трэба... Не зважай...

А н д р э й. Не, я скажу яму! (Ігару.) Ты калісьці не захацеў ісці разам, чаго ж ты цяпер блытаешся на дарозе? Што табе трэба?!

І г а р. Я думаю адкласці гэтую спрэчку — да іншых абставін. (Выходзіць.)

А н д р э й. Адкладзі! (Услед яму.) Да іншых!

Я ў г е н ь. Ну і тып!

Г р а ч о ў (усхвалявана). Андрэй Пятровіч, калі не памыляюся, вам патрэбна дапамога... Мне хацелася б, так сказаць, прапанаваць свае паслугі. Адным словам, калі ёсць патрэба ў іх — разлічвайце...

А н д р э й. Аляксей Сяргеевіч!.. Дарагі Аляксей Сяргеевіч!

Д а л і н ю к. Здаецца, нашого полку прыбуло!

Г р а ч о ў. Андруша, і вы, Галя!.. Не трывожцеся! Я яшчэ тое-сёе разумею ў нашай справе. І думаю, што буду карысны вам, гарачыя вы галовы!

Заслона

Карціна шостая

Вечар. На пярэднім плане бяроза, пад бярозай — лавачка. Далей — частка дачы, адкрытая веранда. За дачай — дрэвы, абрысы якіх акрэсліваюцца на фоне вячэрняга неба. На верандзе — стол. Каля стала гаспадарыць Анна Апанасаўна. З хаты выносіць талеркі, пляшкі, стаўляе на стол, перастаўляе. Паяўляецца А л а, у халаце, з ручнікам, сядае на лавачку.

А л а. Ух, нахадзілася! (Выцягвае ногі.) Бедныя мае ножкі, аж ныюць!

А н н а А п а н а с а ў н а. Рэчка далекавата. Тры кіламетры туды, тры назад...

А л а. Не мог стары ўзвесці дачу дзе-небудзь бліжэй...

А н н а А п а н а с а ў н а. Месца яму тут спадабалася. Ён быў нават задаволены, што рэчка далёка. Ёсць, казаў, стымул для добрага мацыёну...

А л а. Мацыён! Цягнуцца за паўсвета — пакупацца! (Ківае но.і стол.) Усё гатова?

А н н а А п а н а с а ў н а, Стол — і ў рэстаране лепшага не зрабілі б!

А л а. Толькі каб «гасцей» не найшло. Бацька на дзіва ўмее абрастаць гасцямі.

А н н а А п а н а с а ў н а. Я разлічыла на шэсць персон. Тут ты, побач — Ігар, тут — ён, тут каля дзвярэй — я, і два прыборы будуць у рэзерве, на ўсякі выпадак.

А л а. Арыны няма?

А н н а А п а н а с а ў н а. Гуляць пайшла са сваім салдатам. Для нас, домработніц, кажа, таксама перад выхадным належыць скарочаны працоўны дзень.

А л а. Кадзік не плакаў?

А н н а А п а н а с а ў н а. Не... Прачнуўся быў, закугакаў, але я дала соску... Ён і сціх. Зноў спіць...

Уваходзіць Ігар. Ён, відаць, толькі што прыехаў, стомлены, пахмурны.

І г а р. Добры вечар.

Анна А п а н а с а ў н а. Добры вечар. Ала чакае вас.

І г а р ідзе да Алы. Анна Апанасаўна выходзіць у пакой.

А л а. Ножкі, бедныя ножкі! Натаміліся!..

І г а р. Што ножкі баляць, галава вінавата.

А л а. Не кажы так, злы ты чалавек. (Капрызна.) Табе яшчэ трэба будзе занесці сваю Алачку дамоў. Бо сама Алачка з месца скрануцца не можа.

І г а р. Што ж, такая ўжо наша мужчынская доля.

А л а. Чаму гэта ты не ў настроі? Перад імянінамі? Якая цябе муха ўкусіла?.. Дарэчы, ты не з татам?

І г а р. Не. Я на таксі.

А л а. Што там на калегіі было? Уклеілі? Дубкову з Жураўкай?

І г а р. Не.

А л а. Чаму?

І г а р. Запытайся ў бацькі... (Са злосцю.) Стары дзівак!

А л а. Што такое?

І г а р. Выступіў сам супраць сябе. І мяне аблаяў... Я націскаў на тое, што канструктары спазніліся з заказам, што гэта халатнасць. Ён усё зваліў на завод. А Дубкову і Жураўцы столькі наспяваў хвалы, што проста брыдка!

А л а. Чаму ж гэта ён?

І г а р. Ат! (Садзіцца.) Я галодны, як мядзведзь на паўночным полюсе!

А л а. Зараз пойдзем. Я толькі што з рэчкі. Пасля купання есці хочацца д'ябальскі!.. Ужо ўсё гатова. І пачнецца сціплы неафіцыйны банкет у чэсць Ігарка Вазоўскага...

І г а р. Якому заўтра стукне — страх сказаць — дваццаць дзевяць! Хутка тры дзесяткі!.. (Задуменна.) І які яшчэ так мала зрабіў...

А л а. Для бяссмерця... У юбілейныя дні, я заўважыла, людзям чамусьці часта прыходзяць пакаянныя думкі.

І г а р. Не, каяцца, здаецца, я не буду. Не ўмею... Мне не дваццаць год. Каля дваццаці мы ўяўляем сябе Лермантавымі, Мендзелеевымі, Суворавымі. Чакаем славы не меншай, як у Аляксандра Македонскага...

А л а. Я калісьці марыла стаць славутай актрысай.

І г а р. Так, марым быць Мендзелеевымі, а становімся самымі звычайнымі рабочымі валамі, думаем пра выкананне квартальнага плана, пра тое, каб быць на добрай намяці начальніка ўпраўлення.

А л а. А калі што і адкрываем, то такое, што забудуць не толькі нашы патомкі, але і мы праз два гады... Ты зрабіў, Гарык, больш за ўсіх. Не заўтра — паслязаўтра ты станеш загадчыкам аддзела! Табе дадуць персанальную машыну, у цябе будзе свой шафёр... Ігар, ты дазволіш мне браць тваю машыну?

І г а р. Яе пакуль няма.

А л а. Яна будзе. Скажы, дазволіш?

І г а р. Што з табой зробіш?

А л а цалуе яго.

Дзівак стары! Самому сабе падпісаць прыгавор.

А л а. Падумаеш, вынайшлі! Атамную энергію! Аўтамацік нейкі...

І г а р. І ўсё ж выходзіць, нібы ён абагнаў... Што ж, кожнаму сваё! (Абдымаючы Алу.) Я не каюся, я затое пажыў! Ён такога шчасця не бачыў і не ўбачыць... (З непакоем.) Ты ведаеш, Ала, я з кожным годам адчуваю, як мне ўсё цяжэй і цяжэй брацца за дысертацыю... Я, як птушка, якая ўзнялася ў неба. Спачатку было лёгка ляцець, і лёгка думалася, і пісалася лёгка. А цяпер і думаецца цяжка, і пішацца

цяжка, а галоўнае, энергія некуды знікае. Куды ж гэта ўсё падзелася? Старэю я, ці што?

А л а. Ну вось, я ж казала, што юбіляры любяць каяцца. Гэта ў цябе ад таго, што ты галодны. Хадзем, пакуль ты не пачаў яшчэ чаго вярзці! Паднімі мяне!

Чуваць шум машыны.

Вось якраз і тата прыехаў!

І г а р бярэ Алу на рукі.

Ну, пайшлі, імяніннік мой! Ох, ножкі мае...

І г а р нясе Алу ў дом. Ідучы, азіраецца, бачыць, што на двор уваходзяць акрамя Грачова Андрэй, Галя і Яўген.

І г а р. Вось сюрпрыз! Госці!

А л а. Што ж! Гасцям трэба радавацца.

Знікаюць за дзвярыма.

Г р а ч о ў (падняўшыся на веранду). О, а тут, аказваецца, усё падрыхтавана для вячэры... Для сустрэчы імяніннікаў! Вось малайцы! (Аглядае стол.) Малайцы! (Андрэю, Яўгеню і Галі.) Ну, марш мыць рукі! Умывальнік — там (паказвае).

Уваходзіць Анна Апанасаўна.

А н н а А п а н а с а ў н а. А, дарагія госці! Добры вечар! (Называе сябе.) Анна Апанасаўна. (Галі.) Вы ў нас, здаецца, былі?

Г а л я. Была некалі. Галя.

А н д р э й і Галя ідуць мыць рукі.

Г р а ч оў. Гэта Яўген. Мой сын.

Я ў г е н ь. Яўген.

А н н а А п а н а с а ў н а (уражаная). Яўген?! (Падае руку з асцярогай.) Анна Апанасаўна. (Холадна, строга.) Вельмі... прыемна...

Я ў г е н ь, закасваючы рукавы, таксама ідзе мыць рукі.

(Грачову.) Прывёў усё-ткі! Рашыў парадаваць мяне! Ну што ж, дзякую! Дзякую!..

Вяртаецца Андрэй.

А н д р э й. Даруйце, што так позна!.. Нам не хацелася парушаць вашу дачную цішыню, але Аляксей Сяргеевіч...

А н н а А п а н а с а ў н а (непрыязна). Не, што вы, мы рады!

Г р а ч о ў. Анна, ручнік гасцям, калі ласка!

А н н а А п а н а с а ў н а нyветліва падае ручнік, выходзіць. На верандзе паяўляюцца Ігар і Ала.

А н д р э й (Ігару). Ты тут?

І г а р. Здзіўлены? Не чакаў бачыць?

А н д р э й. Па шчырасці, не хацеў бы!..

І г а р. Прыйдзецца лічыцца з фактам!

Вяртаюцца Галя і Яўгень. Грачоў. Ала,— твой брат.

А л а (разглядае Яўгеня). Гэта ты і ёсць Яўгень?

Я ў г е н ь (ганарыста). Яўгень. Ала. А ты — нішто сабе! Сімпатычны! (Ігару.) Ён, па-мойму, на тату вельмі падобны. Мусіць, тата такім быў у маладосці.

Я ў г е н ь. Ну, хопіць! Што я... экспанат?

Г р а ч о ў. Хутчэй з цырымоніяй! ды за стол!.. Андрэй Пятровіч, прашу! Сюды! Галя,— ваша месца! Яўгень! (Садзіць каля сябе.) Прашу ўсіх заняць свае пазіцыі!..

Калі ўсе, акрамя Ігара і Анны Апанасаўны, паселі, аказалася, што аднаго крэсла не хапае.

А н н а А п а н а с а ў н а. Сядайце, Ігар.

І г а р (пакрыўджана) Анна Апанасаўна, гэта ваша месца. Калі ласка!.. Я чалавек не горды... Сам прынясу...

А л а. Мама, прынясі крэсла!

А н н а А п а н а с а ў н а. Я зараз!

Паяўляецца з плеценым крэслам, ставіць каля Ігара. Ігар садзіцца. Усе размяшчаюцца. Яўгень увесь час адчувае сябе дзікавата, няёмка, але стараецца не падаваць выгляду. Трымае сябе знарок ганарыста.

Г р а ч о ў (акідваючы вачыма стол). Э, а гаспадыня наша, аказваецца, зрабіла памылку ў сваім прагнозе. Не палічыла правільна...

А н н а А п а н а с а ў н а. Не змагла прадбачыць. (Ігару, падсоўваючы чарку.) Гэта ваша! (Выходзіць. Нясе яшчэ чаркі, талеркі, відэльцы. Спяшаючыся, ставіць, раскладвае.)

А л а налівае Ігару.

А л а. Тата, першы тост — за Ігара. Ён імяніннік!..

Г р а ч о ў. Імяніннік? З чаго ты гэта ўзяла? Пра якія імяніны гаворка?

А н н а А п а н а с а ў н а. Пра самыя сапраўдныя! Ігар заўтра народзіцца.

А л а. Яму — дваццаць дзевяць год!

Г р а ч о ў. А! Гэта... больш заслуга маці!.. Ведаеце што, давайце без усякіх тостаў. Давайце проста павіншуем маіх калег, Андрэя Пятровіча і Галіну Антонаўну, з перамогай. Яўгеня — таксама. Іх справе дадзены кірунак у жыццё... Вось і ўсё. І давайце павячэраем проста, без лішняга шуму...

Усе п'юць.

І г а р (устаючы, паважна). Што ж, хоць я нейкім чынам, можна сказаць, і ваш ідэйны праціўнік, лічу сваім абавязкам падтрымаць урачыстасць... Віншую! Рад!

А н д р э й. Радавацца вам, па шчырасці, няма чаго.

І г а р. Я не эгаіст. Мы — калегі.

А н д р э й. Мы былі працiўнікамі. А кім будзем — гаварыць рана.

А н н а А п а н а с а ў н а. Пакіньце вы гэтыя размовы. Нудна слухаць за сталом.

А н д р э й. Даруйце. Характар такі!

А н н а А п а н а с а ў н а. Характар трэба выхоўваць.

А н д р э й. Магчыма.

Г р а ч о ў. Урокі выхавання трэба адкласці.

А л а. Кадзік плача... Мама! (Перадумала. Раўнуючы да Галі.) Ігар!

І г а р. Што?

А л а. Пагушкай ідзі!

І г а р, не хочучы непрыемнай спрэчкі, устае.

Глядзі, асцярожней!

Неўзабаве ўстае Андрэй.

Г р а ч о ў. Што ж вы так хутка?

А н д р э й. Дзякую. Не хочацца есці... (Выходзіць.)

За Андрэем падымаецца Яўгень.

Г р а ч о ў. А ты чаму?.. Пакрыўдзіўся чым?

Я ў г е н ь. Я? Не... А чаго тут сядзець? Лепш пагляджу, што тут навокал.

Г р а ч о ў. Што ж, глядзі... Пачакай, пойдзем разам. (Падымаецца, выходзіць за Яўгенем.)

Я ў г е н ь (Грачову). Таксама калега знайшоўся, «імяніннік» гэты!

Г р а ч о ў. Гм, ты, Яўгень, маеш, здаецца, рацыю.

Я ў г е н ь (шчыра). А я, калі прыязджала камісія, думаў, вы яго руку будзеце падтрымліваць...

Г р а ч о ў. Яго і сваю?..

Я ў г е н ь. Я думаў, што вы не такі.

Г р а ч о ў. Які?

Я ў г е н ь. Вы — справядлівы! І не крыўдлівы! Адным словам — сумленны чалавек!..

Г р а ч о ў (хаваючы пяшчоту, стрымана). Атэстацыя!

Я ў г е н ь (азіраючыся). Гэта і ёсць дача?

Г р а ч о ў. Дача, сын... Тут, поруч, добры лес. Хвойнік. І рэчка — шчупакі там — во! (Паказвае якія) Пойдзем заўтра?

Я ў г е н ь. Можна...

Падыходзіць Андрэй.

Г р а ч о ў. Вам не сапсавалі настрой?

А н д р э й. Не. Мне не так лёгка сапсаваць!

Я ў г е н ь. Я пайду, пагляджу.

Г р а ч о ў. Ідзі, ідзі. Гаспадаром будзь!..

Я ў г е н ь выходзіць. Грачоў ласкава пазірае яму ўслед.

Г р а ч о ў (Андрэю). Хочаце, я вам сапсую вашу бесклапотнасць? Я, дарагі, баюся, як бы вы не зрабілі глупства.

А н д р э й. Якога?

Г р а ч о ў. Самага небяспечнага для маладога чалавека.

А н д р э й. Вы мяне заінтрыгавалі, Аляксей Сяргеевіч!

Г р а ч о ў. Яно загубіла многіх... Вы што думаеце рабіць пасля сённяшняга дня? Вярнуўшыся ў Круты Яр?

А н д р э й. Што? Працаваць.

Г р а ч о ў. А ці не думаеце вы, што цяпер можна і... пакарыстацца поспехам? Скажыце, якія ў вас планы?

А н д р э й. У нас будуецца завод аўтаматычных ліній. Буду прасіцца туды, у канструктарскае бюро! (Таямніча.) Ад душы — мару зрабіць адну лінію!

Г р а ч о ў (усхвалявана). Не спыняйцеся! Не давайце сябе лянуцца! Не растрачвайце сябе попусту!.. Вы калі-небудзь былі ў вялікай дарозе пеша? Былі?

А н д р э й. Быў.

Г р а ч о ў. Вы павінны ведаць, як цяжка ўставаць пасля прывалу і ісці далей. Ёсць людзі, якія заседжваюцца на прывале многія гады. А ёсць і такія, што, можна сказаць, пачынаюць жыццё з прывалу. (Заўважае Ігара, які, выйшаўшы на веранду, бярэ графін з гарэлкай.) Як шаноўны мой Вазоўскі.

А н д р э й. Я вас разумею.

Г р а ч о ў. Фізкультурнікі, каб быць у спартыўнай форме, сістэматычна трэніруюцца. Нам таксама важна трымаць сябе ў форме. А для гэтага — рушце, дзень за днём! Пакуль маладыя!

А н д р э й. Дзякую. (Успамінаючы, з усмешкай.) Гэта карысна — для мозга, для кровазвароту і наогул для нармальнага развіцця.

Г р а ч о ў. Правільна!

Паўза.

А н д р э й Пятровіч, дарэчы, скажыце, калі ласка, а чаму вы ўсё ў халасцяках?

А н д р э й (збянтэжана,). Чаму?.. Ёсць пытанні, у якіх нельга разабрацца. Ніякая логіка не дапамагае.

Г р а ч о ў. Вы ў кагосьці закаханы? У якую-небудзь кіназорку? (Узрушана.) Дарагі Андрэй, ёсць акрамя памылкі Вазоўскага іншыя. Адну з іх зрабіў Грачоў малады... У жыцці, бывае, сустрэнецца толькі

адна жанчына, якая можа зрабіць вас шчаслівым. (З роздумам.) Ці — нешчаслівым... Дарэчы, Галіна Антонаўна, здаецца, таксама незамужняя?

А н д р э й (з болем). Не... незамужняя...

Г р а ч о ў. Па-мойму, яна магла б стаць вам добрай спадарожніцай, Андрэй Пятровіч!..

А н д р э й (стрымана,). Магла б...

Г р а ч о ў. Што — не? Гэта праўда, іхняга брата не заўсёды зразумееш!.. (Азірнуўся.) Галіна Антонаўна ідзе! Прыйдзецца нашу мужчынскую размову спыніць...

Падыходзіць Галя.

Г а л я. Я не перашкодзіла?

Г р а ч о ў. Не, што вы, Галіна Антонаўна!.. Я пайшоў. З сынам пагавару. А вы пасядзіце, пагуляйце. Тут за дачай лясок слаўны... (Выходзіць.)

Г а л я і Андрэй спачатку маўчаць.

Г а л я. Андрэй, пра што вы тут гаварылі, калі я падыходзіла?

А н д р э й. Так, пра рознае.

Г а л я. Мне здалося, пра мяне. (Паглядзела на Андрэя, той не адказаў.) Чаму ты такі дзіўны, Андрэй? Быццам сумны. У такі вечар!

А н д р э й. Так проста. Штосьці неспакойна на Душы.

Г а л я. Не трэба, Андрэй! (Прыслухоўваецца, здалёк чуваць песня.) Ты чуеш, спяваюць! Можа быць, студэнты, такія самыя, якімі мы былі! Помніш нашу прысягу, смешную, гарэзную?.. Андрэй, усё ж чаму ты такі? Скажы, аб чым ты думаеш? Андрэй!

А н д р э й. Па шчырасці — аб адной дзіўнай асаблівасці жыцця. Аб недарэчнасці яго...

Г а л я. Аб якой недарэчнасці?

А н д р э й. Два чалавекі, якім трэба быць разам, чамусьці староняцца адзін аднаго. Жывуць, як чужыя. (Узрушана.) Думаеш, я маўчаў бы, чакаў бы, калі б ведаў, што ты любіш? Што ты не абыякавая да мяне, як крыга.

Г а л я. Андрэй...

А н д р э й. Дай дагавару. Я разумею, ты і так можаш жыць, табе маё каханне — як госць выпадковы, ёсць, няма — усё роўна. А я... я не магу бачыць цябе і ведаць, што ты чужая, не мая! Я не магу так далей! Далей так не павінна быць! Трэба або перамяніць нашы адносіны, або (рашуча) разысціся!

Г а л я. Я хачу, каб ты адказаў на адно маё пытанне.

А н д р э й. Што? Кажы.

Г а л я. Падумай добра. (Вельмі хвалюючыся.) Я аднойчы балюча памылілася. Ты ўсё бачыў, ведаеш усё. Ты зможаш даравацць мне, што было з гэтым чалавекам?

Паўза.

А н д р э й. Галя, я сказаў. Я люблю цябе.

Г а л я (усхвалявана). Андрэй... Не спяшайся. Падумай, правер сябе.

А н д р э й. Я рашыў ужо.

Г а л я. Падумай. І я падумаю. Я не хачу, каб ты... памыліўся...

Паяўляецца Ігар. Убачыўшы Галю і Андрэя, спыніўся ўстрывожаны. Потым нагнаў на твар абыякавасць, выраз нуды.

І г а р (з нотай насмешкі). Якая ідылія! Вечар, дача... Ён і яна!.. Ідылія!

Г а л я. Ігар, ты... ты... Змоўкні!

І г а р. А мне якраз гаварыць хочацца!.. Ну што ж, калі трэба, зраблю ласку, памаўчу. (Сядае на лавачку, закурвае. Андрэю і Галі.) Не курыце?

А н д р э й (беручы Галю за руку). Хадзем!

І г а р. Куды вы? Чаму так хутка? Хіба вам не было калі нагаварыцца?.. (Амаль шчыра.) Андрэй... Пятровіч, прашу велікадушна прабачыць, але я хацеў бы застацца з Галяй... тэт-а-тэт.

А н д р э й. Пра гэта ты запытайся ў Галі...

І г а р. Галя... (Папраўляецца.) Галіна Антонаўна, я прашу!

Г а л я (неахвотна). Я слухаю.

І г а р. Я хачу адзін на адзін. Якая ты незгаворлівая!

А н д р э й. Я пачакаю каля веснічак. (Павольна ідзе.)

І г а р і Галя ўдваіх. Паўза. Недзе за дачай пачулася песня: «Толькі з табою мне хочацца быць, толькі з табою...»

І г а р. Ты помніш, гэту песню спявалі тады...

Г а л я моўчкі кіўнула галавой.

Дзіўна! Калі б я верыў у забабоны, я мог бы ўбачыць у гэтым прарочы знак... Давай пасядзім. Прашу.

Г а л я сядае на лавачку. Ігар важка апускаецца побач.

Г а л я. Ігар, ты зусім п'яны! Што гэта значыць?

І г а р. П'яны? Так, ты праўду кажаш, п'яны!.. Я сёння і п'яны і цвярозы, як, можа быць, ніколі за ўсе гэтыя гады. Цвярозы!

Г а л я. У цябе часта гэта бывае — што ты п'яны?

І г а р. Бывае. Але сёння я не п'яны!.. Галя, можа і дзіўна гэта, пасля ўсяго... Я зразумеў, кім ты была для мяне!

Г а л я. Нашто ты гэта! Ты пра Алу думай!

І г а р. Ала… (Пасля паўзы.) Галя, табе не хочацца, каб зноў… усё вярнулася?

Наводдаль праходзіць Грачоў. Ён шукае сына. Кліча: «Яўгень!»

Г а л я. Тое, што было, не вернецца. Ды і няма нашто вяртаць яго…

І г а р. Ты не хочаш. Я разумею… Галя, у цябе нічога не засталося ад былога?..

Г а л я. Ігар, я люблю Андрэя.

І г а р (холадна). Гэта, як кажуць, канчаткова?

Г а л я. Так, канчаткова. Думаю, што — на ўсё жыццё!

І г а р (стрымліваючыся). Ну што ж!.. Яму пашанцавала, здаецца!

Падыходзяць Ала і Анна Апанасаўна. Анна Апанасаўна трымае пінжак.

Г а л я (устае). Я пайду. Андрэй чакае… (Ідзе да веснічак.)

А н н а А п а н а с а ў н а. Сыра становіцца! Ігар, я пінжак прынесла, накрыйце плечы!.. (Накідвае пінжак яму на плечы.)

І г а р. Нашто гэта?! (Нервова скідае пінжак на зямлю.)

А н н а А п а н а с а ў н а (падымаючы пінжак). Сыра стала.

А л а. Яму і без пінжака цёпла. Гэта ж яго інстытуцкая любоў! А я думала, куды гэта ён збег?.. Але ён нешта не ў настроі? Што з табой?

І г а р. Адыдзіце! Дайце хвіліну пабыць аднаму. (Азірнуўся ў той бок, куды пайшла Галя.) Яна калісьці была ўпэўнена, што я геній! (Горка смяецца.)

А л а (супакойваючы). Геній, геній…

А н н а А п а н а с а ў н а (трывожна). Ігар Іванавіч!

Падыходзіць Грачоў з Яўгенем.

Г р а ч о ў (Яўгеню). Нічога! Добрая пачостка старому таксама карысная! Для галавы, для добрага кровазвароту! (Заўважыўшы Ігара.) Што з ім?

А л а. Ён, здаецца, лішне выпіў! Вось і вярзе! (Тонам загаду.) Хадзем, пагуляем з Кадзікам!

І г а р пакорліва ідзе за Алай. На ганку раптам паварочваецца да Грачова, да Галі і Андрэя, якія вяртаюцца к дому.

І г а р (помсліва). Так, я — нішто! Але і яны — не геніі!

А л а. Не геніі, не геніі. (Выводзіць Ігара са сцэны).

Я ў г е н ь. Хто? А, гэта пра Андрэя Пятровіча… (Гнеўна.) Ты! Ты… ведаеш… Маўчы лепш!

Г р а ч о ў. Не геніі. (З пашанай.) Так, не геніі, праўда. Але такімі створана многа цудоўнага на зямлі.

Я ў г е н ь (Ігару). Многа цудоўнага! Чуеш ты?

Заслона

1955

ДНІ НАРАДЖЭННЯ

Гісторыка-рэвалюцыйная драма ў трох дзеях

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:
М я с н і к о ў.
Ф е д а с ю к, рабочы.

Д з я ц е л
З а л ы г і н — салдаты
Ч ы б у к

К а ц я р ы н а, жонка Дзятла.
А д з і н ц о ў, паручнік.
В а л я.
К а л а т у х і н, штабс-капітан, меншавік.
Б а л у е ў, генерал, галоўнакамандуючы Заходнім фронтам.
П а д п а л к о ў н і к.
Ф е л ь д ф е б е л ь.
С і з о ў.
Грыбаў, капітан з Масквы.
Б е р а ж н о й.
С а к р а т а р ш а Калатухіна.
Шафёр.
П р а с т ы т у т к а.
В а р т а в ы.
К а н в а і р.
Афіцыянт.
Р а б о ч ыя, жыхары Мінска, салдаты, казакі, афіцэры.

Дзея адбываецца ў акопах і дзеючых часцях Заходняга фронту рускай арміі і ў Мінску. Час дзеяння — кастрычнік і лістапад 1917 года.

Карціна — уступ

У АКОПАХ

Акопы аднаго з участкаў рускага Заходняга фронту. Над імі пасечанае, пакалечанае, напалову вывернутае дрэва. Цярусіць бясконца нудны дождж. Унізе акопа, пад казырком, стуліўшыся, сядзяць тры ўшчэнт прамоклыя салдаты. Яшчэ адзін угары ля амбразуры — назіральнік. Над акопамі даволі ціха, толькі зрэдку цішыню перабіваюць то выбухі гармат, то чачотка кулямёта.

Ч ы б у к. Лье і лье... Як з прорвы.

З а л ы г і н (з іроніяй). У такое надвор'е і ваяваць няма ахвоты!

Д з я ц е л. А па мне дождж — тфу, нішто.

Ч ы б у к. Табе, вядома: ты — вадзяны чалавек.

Д з я ц е л. Гэта праўда. У вадзе нарадзіўся, у вадзе вырас. (Радасна.) У нас, братачкі, у Алешні і летам, і ўвосень адно: вада, твань!

З а л ы г і н. Твань... Чаго ж ты радуешся?

Д з я ц е л. А чаго, людцы, лаяць? Мне цяпер балота тое, як рай!

Ч ы б у к. Эх, зараз бы, пешая кабылка, у хату сухую, на печку! Ды ўдаву цёплую пад бок!

З а л ы г і н. Для пачатку далі б семафор: вёрст на дзесяць у тыл.

Д з я ц е л. Удаву! Нішто прыдумаў!..

Ч ы б у к. А што, балотны чалавек, дрэнна? Ты адмовіўся б?

Д з я ц е л. Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі дамоў пабраўся б. (Сумна жартуючы). Каб сказаў паручнік: Дзяцел, магу адпусціць, але рачкі паўзці трэба. Я згадзіўся б з радасцю. І дапоўз бы!

З а л ы г і н. Табе, балота, і наўколенцах нішто. Амаль дома. А мне не выходзіць.

Ч ы б у к. Да Сібіру далекавата! Гады тры, не менш, кержак, спатрэбілася б.

З а л ы г і н, Не менш.

Д з я ц е л (задуменна). Жонка ў мяне — Кацярына! Свет абыдзі — другую такую не знойдзеш!

Ч ы б у к. Ну? Што ж у яе такое асаблівае?

Д з я ц е л. Што?!

Ч ы б у к. Што?

Д з я ц е л. Гаспадыня! Косіць сама, людцы, малоціць. Не горш за мужчыну. Арэ сама...

Ч ы б у к. І есць сама?

Д з я ц е л. Што?!. А, балабон!

З а л ы г і н рагоча.

Ч ы б у к. А ты, божая кароўка, не кіпі! І язык пачасаць нельга!

З а л ы г і н. У такое надвор'е толькі і ўцехі!

Ч ы б у к (знарок мякка). А як яна, балота, з сябе? Ну, з фізіяноміі, з цела?

Д з я ц е л (хмурна). Нічога. Спраўная.

Ч ы б у к. Спраўная. Гэта — нуль, пустое слова. Ну, як...

Д з я ц е л. Чаго?

Ч ы б у к. Ушчыкнуць яе, балота, ёсць за што?

Д з я ц е л (абурана). Гледзячы каму!

Ч ы б у к. Вядома, не табе!

Д з я ц е л. Яна не такая!

Чуваць свіст снарада. Выбух.

Ч ы б у к. Усе яны не такія. За спадніцу трымай, і то рогі наставіць. А тут... Даўно прыгрэла якога-небудзь...

Д з я ц е л (пабялелы ад злосці). Не ўводзь мяне, Чыбук, у гнеў! Я ў гневе — ты ведаеш!..

З а л ы г і н. Ну, хопіць. Выпусціце лішнюю пару. Мала таго, што з немцамі вайна, яшчэ і самі між сабой!

Д з я ц е л. А што ж ён, скула, звычку ўзяў такую?

Ч ы б у к. І пачасаць язык няможна! Птушка важная!

Паяўляецца салдат, які нясе кацялкі з ежай.

З а л ы г і н. Дзе ты прападаў, праклятая душа?

С а л д а т. Дзе быў, там няма. Бярыце ды дзякуйце, што прынёс!

С а л д а ты дастаюць свае кацялкі, рэжуць хлеб на пайкі. Разліваюць у кацялкі суп.

З а л ы г і н. Зноў шрапнель!.. І з неба шрапнель, і ў кацялку! Ва ўсіх відах!

С а л д а т (узрушана). Што робіцца на белым свеце!

Ч ы б у к. Што ж робіцца?

С а л д а т. Газетку, чуў, чыталі. Бальшавіцкую. Керанскага там — з зямлёй! І што буржуазіі служыць, і што прадаўся!

З а л ы г і н. Праўду пішуць.

Д з я ц е л. Праўду? Цяпер гэтых праўд развялося больш, як хрыбоў у цёплы дождж. Якая з іх лепшая — не разбярэш!

С а л д а т. А можа, той, сапраўднай, і зусім няма.

З а л ы г і н. Ёсць.

Ч ы б у к. Дзе яна, пад якім кустом? У бальшавікоў?

З а л ы г і н. У Леніна.

Некалькі выбухаў. Усе хвіліну пасля іх яшчэ маўчаць, чакаюць.

Ч ы б у к. Твой Ленін — немец. Яго немцы перакінулі к нам у пламбіраваным вагоне...

Паяўляецца паручнік Адзінцоў. Ён заклапочаны, насцярожаны.

А д з і н ц о ў. Быць напагатове! Ёсць весткі, што немцы рыхтуюць атаку!

А д з і н ц о ў выбягае. Чуваць, як на хаду загадвае іншым: «Быць напагатове!»

З а л ы г і н. Брахня ўсё! Не немец ён, Ленін! Я ведаю.

Д з я ц е л. Ты што, знаёмы?

З а л ы г і н. Знаёмы, не знаёмы, а ведаю.

Д з я ц е л. Хто ж ён?

З а л ы г і н (даверана, значна). З салдат сам!

Ч ы б у к. Брэшаш!

З а л ы г і н. Я брашу?!. З кулямётчыкаў. Тут недалёка ад нас ваяваў, пад Маладзечнам. Дружок мне казаў, служыў з ім. Фельдфебеля за адвагу далі, смелы! Тры Ягорыі начапілі...

С а л д а т. Ну?!

З а л ы г і н. А цяпер разжалавалі. І крыжы, вядома, адшпілілі. Хацелі судзіць, ды ён не даўся. У Пецярбург дружкі яго пераправілі.

Д з я ц е л. За што ж гэта яго? Разжалавалі?

З а л ы г і н. Супраць Керанскага маршруту пайшоў!

Ч ы б у к. А мне казалі — немец ён. І прозвішча гэта ў яго не сваё...

Д з я ц е л. Чаго толькі ні пішуць. Адна газета — адно, другая — другое... Партый адных колькі — тут табе і меншавікі, і бальшавікі, і эсэры, і гэтыя, як іх... сацыялісты-рэвалюцыянеры...

З а л ы г і н. Сацыялісты-рэвалюцыянеры і эсэры — адно і тое не.

Д з я ц е л. Яжі кажу. Усе за народ, за свабоду! Ніхто не супраць! Кожны Кузьма — бацька!

Ч ы б у к. Гэта — пакуль... А там — як запрагуць... Вось Керанскі, падла худая, чаго абяцаў, а потым — во! (Паказвае дулю.)

С а л д а т. Як сядзелі ды гібелі, так і зараз сядзім! (Таварышам.) Чыя чарга падмяняць назіральніка?

Ч ы б у к (салдату). Твая.

С а л д а т бярэ вінтоўку, ідзе да назіральніка. Змяняе яго. Назіральнік сходзіць уніз, абедае.

З а л ы г і н. Ленін, бальшавікі супраць вайны. Маўляў, вайна — гэта мясабойня для трыбухоў багацеяў.

Д з я ц е л. Бойня, гэта праўда... А як Ленін пра зямлю, што кажа?

З а л ы г і н. Зямлю — аратым! Усю ад памешчыкаў ды мужыкам.

Д з я ц е л. Мужыкам? І вайне канец? (Недаверліва.) Як ты думаеш, сур'ёзна гэта яны ці так — «кось-кось» ды ў аглоблі?

З а л ы г і н. Сур'ёзна.

Д з я ц е л. Цвёрда? Сялянам? І вайне канец?

З а л ы г і н. Цвёрда. Без маны.

Грымяць частыя блізкія выбухі.

Ч ы б у к. Б'е і б'е немец!..

Д з я ц е л. Ахвота, скажы ты, скула яму, атаку гэтую пачынаць.

З а л ы г і н (пасля выбуху). То недалёт, то пералёт...

Д з я ц е л. Прыстрэльваецца Вільгельма, ці што... (Назіральніку.) Эй ты, чалавеча, асцярожней вытыркайся!.. (Задуменна.) Эх, колькі народу пакалечылі, панішчылі!.. За што? За якія грахі?

Ч ы б у к. Каб газаў, нячысцік, не пусціў!

Хутка, імкліва расце ўедлівы свіст. Усе стуляюць галовы, чакаюць. Грукочуць выбухі. Адзін — зусім блізка. Выбліск полымя, гром, дым. Салдат-назіральнік, выпусціўшы вінтоўку, схапіўшыся за грудзі, падае.

Д з я ц е л. Пранесла! А блізка было! Каб крыху!..

Чуваць пакутлівы стогн.

З а л ы г і н. Марчанку раніла!

Падбягаюць да назіральніка.

Д з я ц е л (з жахам адварочваючыся). Гэх, як яго...

Ч ы б у к. Глядзі! Не барышня! Заўтра, можа, і цябе ці мяне.

З а л ы г і н. Санітара!

Д з я ц е л. Ён штосьці хоча, небарака, сказаць! (Нахіляецца.) Што, што, братачка, кажаш? (У адчаі.) Хрыпіць... не разбярэш!

З а л ы г і н. Пісьмо нейкае, кажа... Ч ы б у к. Паслаць ці напісаць просіць!..

Зноў некалькі блізкіх выбухаў. Падбягае паручнік Адзінцоў.

А д з і н ц о ў. Падрыхтавацца!.. Што тут?

Д з я ц е л (паказвае). Марчанка...

А д з і н ц о ў. Што? Ранены?

Д з я ц е л (здымаючы, шапку). Ужо... забіты.

А д з і н ц о ў. Пахавальная каманда прыбярэ... На месцы!

Ч ы б у к (праз спазмы злосці). Да якога ж гэта, госпада бога, часу, паручнік?

А д з і н ц о ў. Што?

Ч ы б у к. Кішкі выпускаць нам будуць!..

Д з я ц е л. Калі ж, праўда, канец гэтаму?

А д з і н ц о ў. На месцы! Зараз жа!

Ч ы б у к. Не крычы, паручнік!

А д з і н ц о ў. Я загадваю!

Малады, гарачы паручнік хапаецца за кабуру. Дзяцел ужо гатоў быў паслухацца, а Чыбук прыўзнімае вінтоўку.

З а л ы г і н. Паручнік, спусці пару!.. Не стары рэжым!

А д з і н ц о ў. Вы пагражаеце мне?! Добра, мы з вамі яшчэ пагаворым! (Мякчэй, з одумам.) На месцы! (Адыходзіць, стрымліваючы, ўзрушэнне. Чуваць яго каманда: «Падрыхтавацца... атражэнню атолі!..»)

Ч ы б у к (пагрозна). Пагаворым, палічымся! (Зірнуў на забітага. Раптам яго ўсяго скаланула, ён парывіста ўзняў кулакі.) Будзьце вы праклятыя! Няхай усіх вас, паддаў!.. Усіх вас!.. (Яго словы тонуць у частых, грозных выбухах.)

Заслона

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

ДВОЕ ЗАКАХАНЫХ

Карціна першая

Зала рэстарана «Парыж» у Мінску. Зала гэтая невялічкая, балванка, яна прымыкае да большай, асноўнай, у якую вядуць невялікія дзверы, прыкрытыя парцьераю. За дзвярыма чуваць шум галасоў, рэстаранная музыка, тут жа і ціха, і ўтульна. У пакойчыку пуста. Толькі афіцыянт, немалады, у паношаным касцюме, гаспадарыць — стаўляе чаркі, раскладае салфеткі. Хутка ён выходзіць, і амаль адразу пасля яго ў пакойчыку паяўляюцца Чыбук, Дзяцел і Залыгін.

Ч ы б у к. Ну вось!..

Д з я ц е л. Што?

Ч ы б у к. Месца!.. Вольныя сталы!.. (Адштурхоўвае Дзятла, п'яны валіцца на стул.)

З а л ы г і н. Чакай рассаджвацца!

Ч ы б у к. Чаго, кержак, чакаць?!

Д з я ц е л. Чыста завельмі для нашага брата! І пуста. Там, як кількі, набіта, а тут пуста. (Азіраючыся.) Як у тым... як яго... у кахвё!

Ч ы б у к. Абрус чысты. Божая кабылка, глядзі — абрус чысты! Пацеха!

Д з я ц е л. Чысты, як снег.

Ч ы б у к. Няўжо для нашага брата, франтавой кабылкі, стараюцца?

Д з я ц е л. Набраўся, як падэшва. Плявузгаеш!..

Ч ы б у к. Узяў у горла. Бо свята — трапіў у тыл!

З а л ы г і н. Каб не ўгаварыў я патруль, было б табе свята, на губе!

Ч ы б у к. Напалохаў, кержак, казу капустаю! Губою!

З а л ы г і н. Зачыні сіфон!

Уваходзіць прастытутка.

П р а с т ы т у т к а (напяваючы). «Очи черные!..» Вольны куточак, нарэшце!

Ч ы б у к. Вольны!..

П р а с т ы т у т к а. «Очи страстные...» Можна побач з вамі, героі?

З а л ы г і н (холадна). Мы не героі...

Ч ы б у к. Давай, дунька, сядай!

П р а с т ы т у т к а (сядаючы). Грубіян!.. «Очи жгучие...»

Д з я ц е л. А вы, даруйце за цікаўнасць, кім будзеце?

П р а с т ы т у т к а. «Очи жгучие и...» Я? Муся. Можна проста: Муха.

Д з я ц е л. Муха то Муха... А які, як бы сказаць, занятак маеце?

П р а с т ы т у т к а (з гонарам). Я — вольная!..

Д з я ц е л. А, разумею — паненачка, значыцца?.. Мармазеля.

Ч ы б у к груба цягне яе да сябе, абдымае.

Д з я ц е л (збянтэжана). Чыбук!

П р а с т ы т у т к а (няшчыра). Ах, як вы пасмелі! Грубіян!

Ч ы б у к. Грубіян, Дуня, угадала! (Зноў абдымае.)

П р а с т ы т у т к а. Ах, не дурэйце! (Кажа так, нібы заахвочвае.) Хіба ж можна так? Толькі таму, што вы герой, я вам дарую!

Д з я ц е л (іранічна). Што герой, то герой!..

П р а с т ы т у т к а. Я адразу здагадалася, што гэта (паказвае на іх пагоны) нішто.

З а л ы г і н. Чаму нішто?

П р а с т ы т у т к а. Таму, што гэта розныя носяць... А заходзяць сюды не ўсе!..

З а л ы г і н. А хто ж?! (Здагадаўся, дае знак Дзятлу: трэба ісці!) Чыбук!

Ч ы б у к. Ну, што?

З а л ы г і н. Хадзем!

Ч ы б у к. Гэта чаму?

З а л ы г і н. Не на тую пуць трапілі!

Ч ы б у к. Глупства! Як гэта не туды! (Кліча.) Эй ты, божая скацінка! Афіцыянт!

З а л ы г і н. Задні ход, поўны!.. Чуеш?!

У гэты час дзверы, што з другога боку ад тых, якія вядуць у вялікую залу, адчыняюцца, і ў пакой уваходзіць генерал Балуеў, галоўнакамандуючы Заходнім фронтам. За ім паяўляецца Калатухін, штабс-капітан, камісар фронту. Прастытутка першая заўважае іх, ускаквае.

П р а с т ы т у т к а. Прывітанне рускім героям!

К а л а т у х і н. Брысь адсюль!

Д з я ц е л. Чыбук!

П р а с т ы т у т к а (Калатухіну). Знаёмых не пазнаеш, кавалер!..

К а л а т у х і н, Пайшла прэч!..

Стараючыся трымаць гонар, прастытутка выходзіць. Залыгін штурхае Чыбука, каб падняўся, але той сядзіць, разваліўшыся.

Б а л у е ў. А гэта хто?

З а л ы г і н (перад генералам, рапартуе). 61-га грэнадзёрскага палка...

Д з я ц е л. ...трэцяга батальёна!

Убягае афіцыянт. Убачыўшы генерала, Залыгіна, Дзятла і п'янага Чыбука, ён, устрывожаны, кідаецца да іх.

А ф і ц ы я н т (Балуеву). Прабачце, ваша высока... (Салдатам.) Як вы сюды трапілі?

Ч ы б у к. Як? У дзверы!

А ф і ц ы я н т. Зал закрыты!

Ч ы б у к. Што значыць закрыты! Калі ён адкрыты!

Б а л у е ў (гнеўна). Устаць!

Ч ы б у к аглядае яго. Неахвотна ўстае. Якая распуста!..

Ч ы б у к паволі цверазее.

Ч ы б у к. «Распуста». За тры гады пагуляць!..

З а л ы г і н. З ім гэта першае здарэнне, грамадзянін генерал!

Ч ы б у к. «Распуста»...

Б а л у е ў. Маўчаць, жывёла!

Ч ы б у к (ускінуўшы, галаву, абражаны). Я?.. Я — жывёла? Я?

Ч ы б у к ірвецца да генерала, Залыгін хоча адвесці Чыбука далей ад бяды, але той не слухаецца.

К а л а т у х і н (афіцыянту). Патруль!

Ч ы б у к. Я? Паўтары яшчэ!

Афіцыянт кідаецца з пакоя. У пакой зазірае паручнік Адзінцоў. Зразумеўшы, што адбываецца нядобрае, ён насцярожана падыходзіць.

А д з і н ц о ў. Дазвольце, грамадзянін генерал!.. (Дзятлу.) Што тут такое?!

Д з я ц е л. Прыгода... Грамадзянін паручнік, так што... Чыбук не пазнаў... (Кіўнуў на Балуева.)

Б а л у е ў. Вашы?

А д з і н ц о ў. Так точна!

Б а л у е ў. Чаму яны ў Мінску? Не на пазіцыях?

Д з я ц е л. Так што прысланы ў складзе каманды атрымаць прыпасы.

Б а л у е ў. Я не вас пытаю! (Адзінцову.) Разбэсцілі! За чым гледзіце?

А д з і н ц о ў. Вінаваты, грамадзянін генерал!..

Уваходзіць патруль.

К а л а т у х і н (да салдат). Арыштаваць!

Дзятла, Чыбука і Залыгіна выводзяць.

Б а л у е ў (Адзінцову). Перадасце камандзіру палка, што я налажыў на вас спагнанне!..

А д з і н ц о ў. Ёсць перадаць. Але дазвольце, грамадзянін генерал...

Б а л у е ў. Што?..

А д з і н ц о ў. Я смею прасіць вас зняць віну за гэты эксцэс. Па прычыне таго, што я з учарашняга дня лічуся ў адпачынку.

Б а л у е ў. Тым горш. Забараняю вам адпачынак!

К а л а т у х і н. Барыс Сямёнавіч!

Б а л у е ў. Што?

К а л а т у х і н. Даруйце, што я дазваляю сабе ўмешвацца ў вашу размову; мне здаецца, вы праз меру строгія да паручніка...

Б а л у е ў. Вы можаце яго апраўдваць, камісар?!.

К а л а т у х і н. Ён невінаваты... Акрамя таго, паручнік Адзінцоў — май Фрэнд... мой прыяцель...

Б а л у е ў (пасля паўзы Адзінцову, хмурна). Сядайце.

А д з і н ц о ў. Дзякую. (Сядае за стол.)

Падыходзіць афіцыянт.

Б а л у е ў. Гарэлка... грыбы марынаваныя.

К а л а т у х і н. Нам — мартэль. Салат парыжскі. (Адзінцову.) Ты не пярэчыш?

Афіцыянт выходзіць.

А д з і н ц о ў. Дзякую. Але я павінен...

К а л а т у х і н. Ніякіх «я павінен»! Мартэль сапраўдны! Дарунак саюзных французаў. (Адзінцову.) Даўно не бачыліся!

А д з і н ц о ў. Яшчэ пры імператары Мікалаі...

К а л а т у х і н. Ах, вучылішча!.. «В Москве я помню улицу»... Надзечка-забіяка, лэдзі з Няглінкі. Ты што ж, і вокам не міргнуў? Не пазнаў?

А д з і н ц о ў. Ты так высока ўзляцеў, што я палічыў за лепшае не напамінаць... пра беднага знаёмага!..

Б а л у е ў (Адзінцову). Вы... гм. Салдат суправаджалі ў горадзе не вы?

А д з і н ц о ў. Так точна. Я іх тут выпадкова ўбачыў. Яны прайшлі па зале (кіўнуў на суседнюю залу), калі я там вячэраў... Я ўстаў, пацікавіўся, што яны тут робяць...

Б а л у е ў. Мярзота!.. Разбэсціліся!.. Я пра ніжнія чыны!.. Грэнадзёрскі корпус — гняздо распусты!.. Да якой ганьбы дайшлі — братанне! З праціўнікам!

К а л а т у х і н. Братанне — гэта праказа.

А д з і н ц о ў. Мы днямі заўважылі такую групу і — з кулямёта!..

Б а л у е ў. Распуста! Я заўтра выклікаю ваеннага пракурора і дам загад: ніякай літасці! І камандзірам загад: ніякай літасці мярзоце!..

Афіцыянт прыносіць пітво, закускі. Калатухін налівае каньяк і гарэлку ў чаркі. Спачатку Балуеву, потым Адзінцову і сабе.

А д з і н ц о ў. Дзякую. Але я... З вашага дазволу... (Адстаўляе чарку.)

К а л а т у х і н. Май Фрэнд! Ты ці не ў цвярозыя запісаўся?

А д з і н ц о ў. Ёсць прычына.

К а л а т у х і н. Якая?

А д з і н ц о ў. Мяне чакаюць...

К а л а т у х і н. Хто? Ён, яна? Прыгожая незнаёмка?

А д з і н ц о ў. Дзяўчына адна. Настаўніца з гімназіі.

К а л а т у х і н. О! Вось што робіць фронт з ідэалістамі. Франтавая закваска! «Карпэ дзіем», — казаў Гарацый,— «Зрывай дзень», ці па-нашаму: «Лавіце міг удачы»...

Б а л у е ў. Раман?

А д з і н ц о ў. Я — сур'ёзна.

К а л а т у х і н. Жаніцца думаеш? Дзіўна, да чаго сталі падкія сучасныя расейскія афіцэры на вяселлі!..

А д з і н ц о ў ад непрыхільнасці чырванее, але стрымліваецца.

Б а л у е ў. Даўно... гм... пазнаёміліся?

А д з і н ц о ў. Трынаццаць месяцаў...

К а л а т у х і н. Тры сустрэчы па пяць мінут, і ўсё іншае — гарачыя лісты?

А д з і н ц о ў (устаючы). Я вельмі ўдзячны за гонар, але павінен прасіць дазволу пакінуць вас...

Б а л у е ў. Ну што ж!

К а л а т у х і н. Не злуй! Я па-сяброўску! Спадзяюся, мы яшчэ пабачымся? (Вырывае лісток з блакнота, піша, дае Адзінцову.) Мае

каардынаты. Лепш за ўсё — проста ў франтавы камітэт. Там заўсёды скажуць, дзе я.

А д з і н ц о ў казырае генералу, развітваецца з Калатухіным.

Б а л у е ў. Вось што... гм... Спагнанне — адмяняю. Можаце ехаць адпачываць...

А д з і н ц о ў. Дзякую, грамадзянін генерал! (Выходзіць.)

К а л а т у х і н. Жаўтароты ідэаліст!..

Б а л у е ў. Я хацеў бы абмеркаваць з вамі некаторыя пытанні становішча. Абмеркаваць, так сказаць, неафіцыйна...

К а л а т у х і н. Я гатовы хоць зараз, генерал.

Б а л у е ў. Мы стаім перад катастрофай... Нягледзячы на мае загады, салдаты больш заняты ўцяпленнем на зіму жылля, чым пазіцыямі. Кожны дзень новыя факты спаду дысцыпліны і нечуванага непаслушэнства... Да ўсяго — нараканні на няхватку хлеба, абутку... Я адчуваю, як палкі і нават дывізіі выходзяць з падначалення...

К а л а т у х і н. Уся віна за непарадак у арміі ляжыць на бальшавіках!

Б а л у е ў. Я лічу, становішча патрабуе самага блізкага супрацоўніцтва між мною і франтавым камітэтам... Я ўжыву самыя жорсткія меры, каб наладзіць парадак, але я баюся, што гэтага будзе мала...

К а л а т у х і н. Вы — палітык, генерал. Вы маглі б упрыгожыць Вестмінстэр. Воленс-ноленс, без нашай падтрымкі вы нічога не зробіце. У нас сіла, мы маем уплыў на армію.

Б а л у е ў. Я здаволен, што вы разумееце... І прашу... будзем разам!

К а л а т у х і н. Я згодзен прыняць... вашу просьбу.

Б а л у е ў. Дзякую. (Падносіць чарку да чаркі Еалатухіна, чокаецца.)

К а л а т у х і н. «Жрэбій кінут»,— казаў Цэзар. Думаю, што нашы арганізацыі на месцах падтрымаюць вас... Ва ўсякім выпадку, я зраблю ўсё, што магу...

Б а л у е ў. Дай бог! Я веру, што разам мы вернем у армію паслушэнства і лад. (Стомлена.) Гэта сустрэча з вамі амаль адзіныя прыемныя хвіліны сёння.

Уваходзіць ад'ютант. Ён надзвычай усхваляваны. У руках трымае стужку тэлеграмы.

А д ' ю т а н т. Выбачайце, Барыс Сямёнавіч... Я вымушан...

Б а л у е ў. Што здарылася? А д' ю т а н т. Тэлеграма. З Петраграда...

Б а л у е ў. Што з вамі?

А д ' ю т а н т. Прачытайце.

Б а л у е ў бярэ тэлеграму. Яна ўражвае генерала так, што, прачытаўшы яе, Балуеў глядзіць на стужку тэлеграмы неўразуменным позіркам. Чытае другі раз, раптам налівае каньяк. Рукі ў яго дрыжаць.

Б а л у е ў. Якая брыдота!

К а л а т у х і н. Што такое?

Б а л у е ў. Арда рушыла!.. Расія... (паказвае жэстам: гіне.)

К а л а т у х і н. Як вас разумець?

Б а л у е ў. У Петраградзе бальшавікі ўзялі Ўладу!

К а л а т у х і н. Бальшавікі?! А Керанскі?

Б а л у е ў. Уцёк. Збег... ваш Керанскі!..

Заслона

Карціна другая

Невялікі ціхі пляц перад мінскай турмой. На пляцы спачатку пуста, толькі постаць вартавога каля ўваходных дзвярэй. За вартавым акрэсліваюцца турэмныя будынкі, збоку наводдаль — вышка. Пяшчотна трымаючыся за рукі, уваходзяць Валя і А д з і н ц о ў, спыняюцца. Закаханыя, напоўненыя радасцю сустрэчы, яны жывуць толькі сваім пачуццём, не бачаць нічога вакол.

В а л я. Колькі гэта кіламетраў нахадзілі мы сёння?

А д з і н ц о ў (смеючыся). Не заўваліыў!

В а л я. Я таксама!.. Мне ўсё здаецца такім незвычайным сёння! І ноч, і бадзянні нашы, і ты, блізкі, поруч!..

А д з і н ц о ў цалуе яе.

А д з і н ц о ў. Цішыня, як у пустыні Сахары!.. Нібы ні вайны, ні смерці, ні подласці... Толькі мы ва ўсім Мінску, у цэлым свеце! Адны!..

В а л я. У мяне заўтра ў пятым класе ўрок батанікі. Тэма — «Расліны і сонца»... Я ўжо думала, як пачну яго... Мільярды гадоў, скажу я, робіць зямля свой звычайны круг вакол сонца. Мільярды гадоў дзень змяняецца ноччу, а ноч — днём... (Задумліва.) Мільярды начэй!.. Няўжо і гэтая ноч толькі адна з мільярдаў іншых, такая ж звычайная?

А д з і н ц о ў. Філосаф ты!..

В а л я. А ты... як ты думаеш?

А д з і н ц о ў. Я думаю, што ў многіх былі свае, асаблівыя ночы. Сёння яна ў нас!.. (Дзелавіта, рашуча.) І таму будзем думаць пра яе!

Спусцімся на зямлю!.. Валя, будзем разам... Зусім... (Паўза.) Ты згодна?..

В а л я. Валодзя... ты ведаеш... Я люблю цябе...

А д з і н ц о ў. Чаму ты не дагаварваеш?..

В а л я. Я згодна... Але не цяпер... Крыху пазней...

А д з і н ц о ў. Чаму пазней? Валя, мы можам паехаць да маіх. Быць удваіх цэлы месяц. Такія абставіны могуць здарыцца не хутка. Ты разумееш?

В а л я. Я разумею, Валодзя. Але і ты зразумей мяне. Я не магу цяпер...

А д з і н ц о ў. Што ж табе перашкаджае цяпер?

В а л я. Ёсць прычына. Адна жыццёвая акалічнасць.

А д з і н ц о ў. Я, можа, лішне настойлівы: якая?

В а л я. Я не хацела хмарыць сустрэчу, але калі ты так хочаш ведаць... Дзядзьку майго арыштавалі. Антона.

А д з і н ц о ў. За што?

В а л я. За варожую дзейнасць. Гэта ў прыгаворы напісана, а сапраўды — за агітацыю сярод салдат...

А д з і н ц о ў. Ён — бальшавік?

В а л я (ківае галавой). У той час, калі ён пакутуе за кратамі, мне спраўляць вяселле!..

А д з і н ц о ў (пасля паўзы). Усё не, я думаю, гэта не прычына адкладваць.

В а л я. Ты ведаеш, што ён мне не проста сваяк.

А д з і н ц о ў. Дзядзька, які б ён ні быў,— толькі дзядзька.

В а л я. Ён мне, калі я стала сіратой, як маці і бацька. Ён мяне прытуліў, выхаваў. На свае мазольныя капейкі даў гімназію скончыць! Я — яго дачка!

А д з і н ц оў. А я думаў, аформіш водпуск і — добры дзень, арэнбургскі стэп!.. Маці сустракае на ганку нявестку!..

В а л я. Не трэба, не трывож сябе лішне! (Каб перамяніць размову.) Што бацька піша?

А д з і н ц о ў. Таксама на фронце. У Карпатах. Лечыць коней, як і да вайны... Ён лечыць коней, а я забіваю людзей! Разам працуем на айчыну! (Да Валі.) А ты за каго? Таксама?.. Не! Не гавары! Не хачу ведаць! К чорту палітыку! Хачу толькі кахання! Вочы твае любыя бачыць хачу, рукі твае грэць у сваіх руках! Хачу толькі шчасця, шчасця быць з табой! (Абдымае, цалуе.) Цішыня!.. Мы адны! Мы толькі адны ў цэлым свеце!

В а р т а в ы. Эй вы!.. Не дазволена тут!

В а л я. Ой!

А д з і н ц о ў. Эх, чорт! Абазваўся, выбраў час!..

В а р т а в ы. Вінават, ваша благароддзе! Не паложана тут!

В а л я. Хадзем! Дамоў ужо час!.. Праводзь мяне...

А д з і н ц о ў. Яшчэ крыху пройдзем. Да той вуліцы?

Выходзяць. На пляцы паяўляецца Кацярына, жонка Дзятла, у каптане, з мяшком за плячыма, убачыўшы вартавога, накіроўваецца да яго.

К а ц я р ы н а. Чалавек, ці не скажаш мне...

В а р т а в ы (настаўляючы вінтоўку). Не падыходзь!

К а ц я р ы н а. Ты што гэта?

В а р т а в ы. Не падыходзь, кажу.

К а ц я р ы н а. Таечкі! Ты гэта на мяне? На бабу?

В а р т а в ы. На цябе! Падыходзіць не дазволена!

К а ц я р ы н а. Бач ты, цаца якая! Таечкі! На вярсту да яго не падыходзь! Патрэбен ты мне, як леташні снег, грыб ты разлезлы!.. Ты лепш скажы, дзе мне шукаць па гэтаму адрасу?

В а р т а в ы. Ідзі адсюль, чуеш? Не магу я гаварыць, ясна? Не паложана!

К а ц я р ы н а. Тфу ты, цэцярук! Не дазволена! Не паложана!

В а р т а в ы. Прэч адсюль! Каравульнага фельдфебеля паклічу!

К а ц я р ы н а. Таечкі! Кліч! Баюся я яго, твайго шархебеля! Яшчэ пушку наставіў, каб табе рогі наставіла, пудзіла ты вароняе!

Зноў ідуць Адзінцоў і Валя. Кацярына адразу спяшаецца да іх.

К а ц я р ы н а (Адзінцову). Салдат, мо ты паможаш мне?

А д з і н ц о ў. Чым?

К а ц я р ы н а. К чалавеку свайму еду па адрасу, на пазіцыі. Толькі адрас у яго такі, што каго ні пытаю, не ведаюць, дзе тое.

А д з і н ц о ў. У дзеючай арміі? На вайне? Лёгка сказаць, дзе!

К а ц я р ы н а. А бо ж. Паглядзі.

К а ц я р ы н а падае паперку. Адзінцоў глядзіць уражаны.

А д з і н ц о ў. Наш!.. А каго вам трэба? Каго вы хочаце бачыць?

К а ц я р ы н а. Дзяцел — чалавек мой па прозвішчу. Ведаеце?

А д з і н ц о ў. Ведаю.

К а ц я р ы н а. Таечкі! Жывы ён?!

А д з і н ц о ў. Жывы. Але вы дарэмна туды ідзяце.

К а ц я р ы н а. Як гэта дарэмна? Чаму?

А д з і н ц о ў. Няма... (Папраўляецца.) Не пусцяць вас туды.

К а ц я р ы н а. А гэта мая справа — пусцяць ці не. Ты скажы, дзе тое?

А д з і н ц о ў. Не магу.

К а ц я р ы н а. Чаму не можаш?

А д з і н ц о ў. Не маю права.

К а ц я р ы н а. А ты ўсё ж скажы. Мала што не маеш. І ведаць ніхто не будзе. Памру, не дазнаецца ніхто. Скажы!..

А д з і н ц о ў. Не магу.

К а ц я р ы н а. Тфу ты, не маю права. Таечкі! Усе не маюць права! Як да беднай, цёмнай бабы, дык ва ўсім Мінску няма права! А як бы пані якая, то правы ўсе знайшліся б!.. Няма права!.. Няма на вас права! (Выходзіць.)

В а л я. Сказаў бы ты ёй!

А д з і н ц о ў. Сядзіць ён, Дзяцел, арыштаваны...

У гэты час на пляц выбягае некалькі чалавек. Па іх адзенню відаць, што гэта працоўныя людзі, рабочыя, гараджане. Выгляд у іх вельмі ўзрушаны і рашучы, многія ўзброены. Яны бягуць к турме.

Г а л а с ы.

Вось яна! Душагубка!

В а р т а в ы (насцярожана падымаючы вінтоўку). Стой! Страляю!

Людзі прыпыняюцца.

Г а л а с ы

Апусці вінтоўку! Яна не на тое, каб у сваіх настаўляць!.. Адыдзі, салдат! Па-добраму! Адступі, чуеш?!.

В а р т а в ы. Стой!

Г а л а с ы

Прапусці туды. На двор! Адчыні вароты, служывы! Таварыш, ты трымаеш у турме сваіх братоў! Сыдзі з дарогі!

В а р т а в ы. Не дазволена! Пакалькі я вартавы!..

Натоўп хутка расце. Адзінцоў і Валя падыходзяць да яго.

А д з і н ц о ў. Што здарылася?

Г а л а с ы (вартавому). Цяпер маеш права! Усе маюць права! Керанскага — па макаўцы!

У вартавога хочуць узяць вінтоўку, але ён супраціўляецца.

В а р т а в ы. Стой!.. Каравул! Ратуйце!..

А д з і н з н а т о ў п у. Чаго крычыш, як недарэзаны?

У вартавога адбіраюць вінтоўку.

А д з і н ц о ў. Якое бясчынства! Дзікі статак! Я павінен... Як афіцэр!

Ён не можа стрымацца, хоча кінуцца на дапамогу вартавому, але Валя бярэ яго за руку.

В а л я. Валодзя! Чуеш!

Г а л а с ы Дзяжурнага! Начальніка аховы! Начальніка сюды!

Некалькі чалавек узбягаюць на ганак, урываюцца ў пакой аховы. Праз момант выцягваюць збянтэжанага фельдфебеля.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Я патрабую!.. Я загадваю... Разысціся!..

Г а л а с ы Адчыняй гэту пагібель! Дзе ключы?! Ключы! Дай загад адчыніць!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Я патрабую! (Хоча вызваліцца. Праз момант пачынае рвацца яшчэ мацней, бо яго абяззбройваюць.) Не смееце!.. Зброю!.. Пры выкананні абавязкаў!.. Прэч!.. Я мушу... Мне трэба запытацца інструкцый!

Г а л а с ы Інструкцый! Пакажыце яму «інструкцыю»! Адчыні дзверы! Ключы!

Фельдфебеля сцягваюць з ганка.

А д з і н ц о ў. Пусці!

В а л я. Не смей! Чуеш, не смей!

Натоўп урываецца ў двор турмы.

А д з і н ц о ў. Пусці! Я павінен!

В а л я. Валодзя!.. Там людзі, што гібеюць за кратамі!..

А д з і н ц о ў. За кратамі сядзяць не людзі...

В а л я. А хто?

А д з і н ц о ў. Злачынцы. Дэзерціры і да іх падобныя.

В а л я. Там... Не кажы так!

А д з і н ц о ў (неахвотна). Добра! Тады хадзем адсюль!

В а л я. Зараз іх выпусцяць! Яны хутка будуць тут!..

А д з і н ц о ў. Што ж, любуйся адна! (Выходзіць.)

Прыбягае жанчына, усхваляваная, неспакойная, са слязамі на вачах.

Ж а н ч ы н а. Антон!.. Божа мой!..

В а л я (падаецца да яе, кліча). Вера Аляксееўна!

Жанчына не адказвае. З турэмнага двара на пляц выходзіць натоўп. Сярод тых, што ўварваліся на двор турмы, ідуць зняволеныя. Жанчына, якую Валя аклікнула, напружана, трывожна шукае вачыма мужа. Прабіваецца да Федасюка, парывіста, моцна абдымае.

Ж а н ч ы н а. Антон! Родны мой!

Ф е д а с ю к. Вера! (Цалуе яе.) Вось гісторыя! Хіба ж можна плакаць? У такі дзень!

Да Федасюка падыходзяць таварышы, абдымаюць, ціснуць рукі.

Г а л а с ы Здароў, дружа! Ну як ты, дай пагляджу! Не змарнеў? Дужы, як дуб!

Падыходзіць і Мяснікоў, апрануты ў вайсковую форму, але без пагонаў.

М я с н і к о ў. Вітаю, Антон... Паблядней ты крыху. Але трымайся. Працы цяпер нам — гара Арарат.

Ф е д а с ю к. Што змагу, Алёша. Хоць зараз.

М я с н і к о ў. Зараз мы бяром пад кантроль, свой пошту, вакзал, склады... Ствараем першы рэвалюцыйны полк. Там ты патрэбен.

Ф е д а с ю к. Можаш спадзявацца, Алёша.

Да Федасюка, нарэшце, прабіваецца Валя. Абдымае, цалуе.

В а л я. Са святам цябе, дзядзечка! Федасюк. І цябе, пляменніца. Ну, гісторыя якая, а? Турнулі к чорту крывасмокаў!

Паяўляюцца Дзяцел і Залыгін, арыштаваныя генералам Балуевым.

Д з я ц е л. А дзе Чыбук загубіўся?

З а л ы г і н. Знойдзецца. Пачакаць трэба тут.

Д з я ц е л. З губы вызвалілі... А як там, у батальёне, не прыйдзецца даседжваць?

З а л ы г і н. Не прыйдзецца, відаць,— касуецца ўсё!

Д з я ц е л. Лёгка абышлося.

Вяртаецца з вінаватым выглядам Адзінцоў, шукае Валю. Нечакана сустракаецца з салдатамі. Дзяцел казырае.

Так што, дазвольце далажыць, адпушчаны па чыстай!

А д з і н ц о ў (стрымана). Добра. Вольна!.. Дарэчы, тут толькі што вас пыталіся.

Д з я ц е л. Хто?

А д з і н ц о ў. Жонка ваша.

Д з я ц е л. Жонка?! Дзе яна?

А д з і н ц о ў. Туды пайшла.

Д з я ц е л выбягае. Адзінцоў падыходзіць да Валі.

В а л я. Ты ведаеш, дзядзька на волі!

А д з і н ц о ў. Хадзем адсюль!

Уваходзіць Ч ы б у к. Азіраецца, шукаючы вачыма таварышаў. Упіраецца позіркам у Адзінцова.

Ч ы б у к. А, ваша благароддзе! (Твар яго наліваецца крывёю ад гневу.) Ну, прыйшла чарга палічыцца! (Кідаецца на паручніка.)

А д з і н ц о ў. Прэч! Зараз жа!

А д з і н ц о ў хапаецца за кабуру. Чыбука гэта раз'юшвае.

Ч ы б у к. А, афіцэрская шкура! Ты — біць?!

В а л я. Валодзя!.. А вы... вы... Хто вас б'е? Як вы смееце!

Ч ы б у к. Каціся адсюль, мадамачка! Трымайце яго, я яго ведаю!

Адзінцова абяззбройваюць. Чыбук хапае яго за горла.

В а л я. Божа мой, памажыце яму! Валодзя!

А д з і н ц о ў (вырываецца, спрабуе вызваліцца). Ах ты нягоднік!

Ч ы б у к. Шкура! Біць афіцэрскія шкуры!

З а л ы г і н (адцягваючы Чыбука). Чыбук, адыдзі!

Ч ы б у к. Біце сволачаў!

Падыходзіць, прабіраючыся праз натоўп, Мяснікоў.

М я с н і к о ў. Што тут такое?

Ч ы б у к. Гада паймалі!

В а л я. Заступіцеся!

Ч ы б у к. Біць гадаў! (Зноў кідаецца на Адзінцова.)

М я с н і к о ў. Адставіць! (Залыгіну, другім.) Вазьміце яго!

Ч ы б у ка адцягваюць, трымаюць.

А д з і н ц о ў. Ну, вар'ят!

М я с н і к о ў. За што ты яго?

Ч ы б у к. Шкура! Афіцэр!

М я с н і к о ў. Я таксама афіцэрам быў. Што ж, што афіцэр?

Ч ы б у к (Мяснікову). А, дык ты заступаешся! Біць і гэтага!

Ф е д а с ю к. Я табе дам: біць! Ведаеш, каго?

Ч ы б у к. Усе яны, шкуры, аднолькавыя!

Ф е д а с ю к. Ты гэта пра Мяснікова?!

А д з і н ц о ў (аддыхваецца, зашпільваецца). Пападзіся толькі мне ты, нягоднік!

В а л я. Валодзя, супакойся!

М я с н і к о ў (горача). Таварышы! Няхай радасць перамогі не асляпляе нас! Барацьба не скончана! Барацьба толькі пачалася!.. Сёння нараджаецца першы рэвалюцыйны полк. Усе, каму дарага наша перамога, уступайце ў яго! Будзьце першымі салдатамі рэвалюцыі...

Заслона

Карціна трэцяя

Мінскі Савет. Прасторны пракураны пакой, падобны на іншыя пакоі, у якіх бывае многа markнага люду. Падлога вытаптана ботамі і чаравікамі, дзенідзе валяюцца паперкі і акуркі. Мэбля выпадковая: ёсць і дарагое, праўда, вельмі пацёртае, крэсла, і нязграбная, саматужнага вырабу канапа. У прасценку між акон — табурэт і стол з тэлефонам. Вялікія вокны, ўгары, выгнутыя паўкругам. За імі відны галіны голых дрэваў, хмурнае і халоднае асенняе неба. За сталом стаіць Мяснікоў, гаворыць па тэлефоне.

М я с н і к о ў. Алё! Алё!.. Петраград!.. Выбачайце, таварыш Свярдлоў, нас перапынілі... З вызваленых рабочых мы арганізавалі першы рэвалюцыйны полк. Вінтоўкі і кулямёты ўзялі са зброевых майстэрань. Узброілі таксама рабочых з чыгункі, салдат запасных пяхотных палкоў... На вакзале і тэлеграфе нашы пасты... Гарадская дума распушчана... Працоўныя людзі з радасцю падтрымліваюць Савет Народных Камісараў... Меншавікі? Пакуль маўчаць, як вады ў

рот набраўшы. Кераншчыкі таксама!.. Мы разумеем, арэшак тут цвёрды! Многа іх тут, рознай нечысці!.. Галоўная задача? Якая? А... Перадайце Уладзіміру Ільічу, зробім усё, каб ніводзін полк, ніводная рота контррэвалюцыйнай погані ні на Петраград, ні на Маскву не прайшла! Мінск быў і будзе верным перадавым пастом Рэвалюцыі!.. Так і перадайце! Бывайце здаровы!.. (Кладзе трубку тэлефона.)

М я с н і к о ў збіраецца выходзіць, але якраз паяўляецца Валя.

В а л я. Можна ўвайсці?

М я с н і к о ў. Паспрабуйце.

В а л я. Добры дзень, грамадзянін Мяснікоў!

М я с н і к о ў. Добры дзень!

В а л я. Я даведацца, ці няма працы... Галкіна, настаўніца я. З гімназіі. Гімназія цяпер не працуе, і я магла б узяць якую-небудзь справу...

М я с н і к о ў. Мне гаварыў пра вас таварыш Федасюк. Здаецца, ваш дзядзька?

В а л я. Так... Ён мне параіў прыйсці да вас...

М я с н і к о ў. Добра параіў!.. Трэба тэрмінова адлучыцца на хвіліну, параіцца з таварышам. Дарэчы, пабудзьце тут пры тэлефоне. Кажыце: хутка буду. (Выходзіць.)

В а л я няўпэўнена азіраецца. Звоніць тэлефон. Яна бярэ трубку.

В а л я. Таварыша Алёшу? Якога Алёшу? А, таварыша Мяснікова? Няма, выйшаў. Казаў: хутка будзе.

Асцярожна заглядвае Дзяцел.

Д з я ц е л. Тут жыве Мельнікаў?

В а л я. Мельнікаў? Няма тут такога.

Д з я ц е л. Вось табе! А мне сказалі — тут...

В а л я. Жыў, можа, раней. Цяпер тут Савет.

Д з я ц е л. Ну, ён у гэтым Савеце і ёсць. Галоўны па зямельных справах. І наконт замірэння.

В а л я. А! Можа, Мяснікоў?

Д з я ц е л. Можа, Мяснікоў! Памяць стала, як рэшата!..

Уваходзіць Мяснікоў.

В а л я. Аляксандр Фёдаравіч, тут да вас таварыш.

М я с н і к о ў. Добры дзень!..

Д з я ц е л. Прыйшоў я, сказаць, з клопатам, наконт зямлі. Прачытаў я (дастае з кішэні) паперку, што зямлю ад памешчыкаў можна браць.

М я с н і к о ў. Зямля перадаецца сялянам.

Д з я ц е л. Перадаецца!.. Сур'ёзна гэта ці мо так — «кось-кось»? Надзейна?

М я с н і к о ў. Можаце не сумнявацца! Закон ёсць! Дэкрэт! Леніным падпісан!

Д з я ц е л. Леніным?

М я с н і к о ў. Леніным.

Д з я ц е л (заклапочана). Але як жа ты яе возьмеш, калі сядзіш у акопе? А?

М я с н і к о ў. У сяле ж хто-небудзь астаўся?

Д з я ц е л. Каб жа тое было! Жонка, скула ёй, няма ўгамону, недзе ў горадзе таўчэцца! Чаго яе панесла?!.

Звоніць тэлефон. Мяснікоў бярэ трубку.

М я с н і к о ў. Мяснікоў... Больш за эскадрон? Яшчэ ідуць?!. Гэта, вядома, дзіўна... Падобна на тое, што яны падцягваюць сілы! Сачы і дакладвай мне! Не марудзячы! Гэта вельмі важна! (Кладзе трубку. На твары відаць цень трывогі.)

Д з я ц е л. Дык я, сказаць, таварыш Мяснікоў, і баюся: абыдуць мяне! Голы, як дубец, астануся! Можа, хіба каб замірэнне ды па хатах? Не чутно?

М я с н і к о ў. Замірэнне?..

Уваходзіць Федасюк. У яго падраны пінжак, на твары сляды пабояў, ён вельмі ўзрушай. Валя глядзіць на яго спалохана. Мяснікоў не паказвае здзіўлення.

Ф е д а с ю к. Алёша, такая гісторыя — бяда! Мяснікоў. Што?

Ф е д а с ю к. Афіцэры пасты нашы знялі!

М я с н і к о ў. Ужо!.. (Стрымана.) Дзе?

Ф е д а с ю к. На Брэсцкім вакзале. Каля складаў. (Пасля паўзы.) Алёша, судзі мяне: вінтоўку адабралі. Наваліліся і... Я спрабаваў утрымаць пост. І... такая гісторыя... Адным словам — судзі!..

М я с н і к о ў (нібы не чуючы). Праз Камароўку прайшоў эскадрон Казакаў. Толькі што паведамілі...

Звоніць тэлефон. Мяснікоў бярэ трубку.

Слухаю, Мяснікоў. (Неспакойна.) Здымаюць?! Што рабіць?.. Колькі іх там? (Вельмі шкадуючы.) Не, мы не можам! Мы не можам падтрымаць! (Пасля роздуму.) Адступіце! Так, адступіце!.. Растлумачу потым!.. Збірайце к штабу палка! Усё! (Паклаўшы трубку.) І на тэлеграфе здымаюць!..

Чуваць бравая песня, якая ўсё мацнее, набліжаецца. Валя падбягае да акна.

В а л я. Казакі!

Д з я ц е л, Мяснікоў і Федасюк таксама падыходзяць, сочаць. З двара даносіцца каманда. Песня сціхае.

Д з я ц е л. Спыняюцца!..

М я с н і к о ў зноў бярэ трубку тэлефона.

М я с н і к о ў. Прашу франтавы камітэт!.. Франтавы камітэт? Штабс-капітана Калатухіна! Няма? А дзе ён? Вы павінны ведаць! (Кладзе трубку.)

Ф е д а с ю к. Ён быў з казакамі, калі здымалі пост.

М я с н і к о ў. «Камітэт ратунку» вырашыў не далікатнічаць!

В а л я (гледзячы ў акно, трывожна). Яшчэ падыходзяць!

М я с н і к о ў (Федасюку). Антон, трэба зараз жа ў штаб палка! Перадай...

Уваходзіць Калатухін, за ім Адзінцоў.

К а л а т у х і н. Маё шанаванне, таварыш старшыня Савета! Я не перашкодзіў, спадзяюся?

М я с н і к о ў. Калі я скажу, што перашкодзілі, вы далікатна выйдзеце? (Адзінцову.) А, паручнік!..

З'яўленне Адзінцова вельмі хвалюе Валю. Адзінцоў таксама адчувае сябе няёмка.

А д з і н ц о ў. Дзяцел, чаму вы не ў часці?

Д з я ц е л. Так што клопат тут у мяне быў... Пытанне адно...

К а л а т у х і н. Даруйце, таварыш старшыня, што я, так сказаць, бяру на сябе функцыі гаспадара, але прашу загадаць усім пабочным выйсці.

М я с н і к о ў. Выйсці? А хто тут пабочны?

Д з я ц е л. Гэта, мабыць, капітан кажуць пра мяне.

М я с н і к о ў. Я пабочных не бачу... (Дзятлу.) Аставайцеся, таварыш, паслухайце. Вам гэта, мабыць, будзе карысна.

Д з я ц е л. Не, не. Я зараз. Я зараз еду...

Асцерагаючыся небяспечнай сутычкі, Дзяцел ідзе да выхада. Мяснікоў праводзіць яго. У калідоры затрымлівае.

М я с н і к о ў. Вы цікавіліся замірэннем?

Д з я ц е л. Замірэнне! Тут, здаецца, скула яму, вайна другая пачынаецца!..

М я с н і к о ў. Вайна! За ўладу і за зямлю!

Д з я ц е л. За зямлю? (Аб дэкрэце.) Яны супраць?

М я с н і к о ў. Супраць... Што ж рабіць будзем?

Д з я ц е л. Што!.. Разабрацца трэба, што і як. Дыспазіцыю разгледзець... Маршрут!

М я с н і к о ў. Глядзіце. Ды не памыліцеся!

Д з я ц е л. Разбяромся!..

Д з я ц е л выходзіць. Мяснікоў вяртаецца ў кабінет. Калатухін ужо сядзіць у крэсле як гаспадар. Выгляд у яго самаўпэўнены, нахабны — відаць, што Калатухін не збіраецца вельмі далікатнічаць.

Яго насмешлівая ветлівасць яшчэ нібы падкрэслівае гэта. Калатухін дастае партабак.

К а л а т у х і н. Курыце?

М я с н і к о ў. Не.

К а л а т у х і н закурвае. Ён частуе Адзінцова, які, закурваючы, хоча схаваць няёмкасць ад сустрэчы з Валяй.

К а л а т у х і н. Я — як вы, мусіць, здагадваецеся — прыйшоў сюды па справе. «Экс офіцыо». Таму дазвольце пачаць адразу... са справы...

М я с н і к о ў. Перш за ўсё некалькі пытанняў.

К а л а т у х і н. Яны маюць адносіны да справы?

М я с н і к о ў. Не ведаю. Вам відней, маюць ці не маюць яны адносіны да справы.

К а л а т у х і н. Што гэта за пытанні?

М я с н і к о ў. Першае. Па якому праву вы знялі пасты Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта?

К а л а т у х і н. Пасты зняты па рашэнню «Камітэта ратунку радзімы і рэвалюцыі».

Ф е д а с ю к. Ваш камітэт адмаўляецца падпарадкоўвацца Ваенрэўкому і Савету?

К а л а т у х і н. Так.

М я с н і к о ў. Другое пытанне мне становіцца зразумелым. Відаць, гэты «парад» (паказвае ў бок акна) — казакі ў горадзе — для таго, каб пацвердзіць, што народ за «Камітэт» і супраць бальшавікоў?

К а л а т у х і н. Можаце лічыць: так.

М я с н і к о ў. Зразумела. (Падыходзячы да акна, з іроніяй.) Відовішча гэта добра пераконвае!..

К а л а т у х і н. Вы, калі не памыляюся, юрыст па адукацыі?

М я с н і к о ў. Магчыма. Што вы хочаце гэтым сказаць?

К а л а т у х і н. Як юрыст, вы павінны ўмець аналізаваць факты. Мы спадзяёмся, што вы — воленс-ноленс — рэалістычна прымеце прапановы, якія мы...

М я с н і к о ў. Якія ў вас прапановы?

К а л а т у х і н (вымаючы, з кішэні). Вось. (Чытае.) «Першае. «Камітэт ратунку» прызнае амністыю палітычных арыштаваных, але (зірнуўшы на Мяснікова, з націскам) лічыць неабходным іх раззброіць».

Ф е д а с ю к. Вы ўжо, здаецца, пачалі гэту аперацыю!

М я с н і к о ў стрымлівае сябе. Валя таксама хвалюецца, глядзіць на Адзінцова, як ён да гэтага адносіцца.

М я с н і к о ў. Далей.

К а л а т у х і н. «Другое. Мінскі Савет пасылае ў «Камітэт ратунку» двух прадстаўнікоў Мінскага Савета».

М я с н і к о ў. Трэцяе.

К а л а т у х і н (з націскам). «Камітэту ратунку» належыць уся ўлада ў раёне Заходняга фронту».

Паўза. Апошні пункт на ўсіх асабліва дзейнічае.

М я с н і к о ў. Галоўны сюрпрыз пад канец!.. Гэта не так падобна на пагадненне, як на загад.

Ф е д а с ю к. Амаль капітуляцыя!.. Чаго захацелі!

К а л а т у х і н (устае спакойна, самаўпэўнена). Мы спадзяёмся, што ў Савета хопіць разважлівасці.

М я с н і к о ў. Вы не залішне ўпэўнены ў сабе?

К а л а т у х і н. У нас Каўказская каўдывізія, з намі корпус легіянераў, іншыя часці... У вас — полк Мінскага Савета, зенітчыкі, атрадзік з чыгуначнікаў... кепска абучаныя цывільныя людзі... Так? «Цыркулюе віцыозус», — казалі рымляне — «выхаду няма»...

А д з і н ц о ў. Увесь Заходні фронт з намі...

Ф е д а с ю к. Наконт фронту не брашыце!

К а л а т у х і н (з пагразаю). Што ж, Савет адхіляе прапановы «Камітэта»?!

Трывожная паўза. За вокнамі чуваць каманда, недалёкія стрэлы — адзін, другі. Цішыню пакоя напаўняе прадчуванне блізкага бою. Валя занепакоена чакае, што будзе далей. Яна хоць маўчыць, але слухае ўсё ўважліва, убірае сэрцам і ўсё больш абураецца ўчынкамі «камітэтчыкаў».

М я с н і к о ў (пасля роздуму). Мне здаецца, што ў вашых умовах не хапае аднаго пункта.

К а л а т у х і н. Якога?

М я с н і к о ў. Што «Камітэт» думае пра часці, якія могуць следаваць на Петраград або Маскву? Прапускаць ён будзе іх ці не прапускаць?

К а л а т у х і н. Гэта пытанне прыватнае.

Ф е д а с ю к. Прыватнае?!

А д з і н ц о ў. Яно датычыць штаба фронту...

Ф е д а с ю к. Толькі штаба? Нішто сабе!

М я с н і к о ў. «Камітэт» павінен абяцаць, што ён не прапусціць ніводнай вайсковай часці ў тыл! Мы можам разглядаць вашы ўмовы, толькі калі «Камітэт» возьме такое абавязацельства.

К а л а т у х і н. Гэта ваш канчатковы адказ?

М я с н і к о ў. Гэта мая думка. Я павінен яшчэ параіцца з Саветам.

Ф е д а с ю к. Савет скажа тое ж самае.

К а л а т у х і н. Я прыйду па адказ праз трыццаць хвілін.

М я с н і к о ў. Раю за гэты час абмеркаваць нашу ўмову!

К а л а т у х і н і Адзінцоў выходзяць. Следам за імі хутка выходзіць, нібы даганяючы, Валя. У калідоры яна падбягае да Адзінцова.

В а л я. Валодзя!

А д з і н ц о ў (спыняючыся). Калатухін, я прыйду потым...

К а л а т у х і н выходзіць.

В а л я. Ты ці не надумаў адмовіцца ад водпуску?

А д з і н ц о ў. Калатухін папрасіў затрымацца... А ты тут? На якой пасадзе?

В а л я. Ніякай... Валодзя, як ты звязаўся з імі... з калатухінымі?!

А д з і н ц о ў. З кім жа мне быць? З бальшавікамі?

В а л я. Мы павінны быць разам, Валодзя!..

А д з і н ц о ў. Хіба я не хачу гэтага? Ты ж... ты ва ўсім вінавата!

В а л я. Ідзі сюды, Валодзя. Мы зноў будзем удваіх.

А д з і н ц о ў. З мяне хопіць ужо той сустрэчы перад турмой! Я, вядома, удзячны вашаму Мясьнікову. Але думаю далей лепш ісці так, каб абыходзіцца без чужой падтрымкі.

В а л я. Валодзя, гэта ж непаразуменне.

А д з і н ц о ў. Такое непаразуменне ў другі раз можа адправіць на той свет. А я не хачу. Але гэта не галоўнае. Я не магу здрадзіць прысязе!

В а л я. Цяпер новая прысяга!..

Уваходзяць Мяснікоў і Федасюк.

(З надзеяй.) Валодзя, ты падумай над гэтым!..

А д з і н ц о ў. Ты таксама!.. (Не развітваючыся, выходзіць.)

М я с н і к о ў (заўважыўшы, неспакой на Валіным твары). Што з табой? (Кіўнуў у той бок, куды выйшаў Адзінцоў.) Хто ён табе?

В а л я. Так, знаёмы...

М я с н і к о ў. Знаёмы проста? (Зразумеў, што пытацца больш не трэба.) Валя, вось першае заданне. Збярыце членаў Савета. Зараз жа!

В а л я выходзіць.

(Федасюку.) Перадай штабу, усім салдатам: вытрымка! Ніякіх эксцэсаў! Могуць быць правакацыі! А мы пакуль што не можам лезці ў бойку!

Ф е д а с ю к. Такая гісторыя! Але ж трэба неяк змагацца!

М я с н і к о ў. Мы і будзем змагацца! Толькі без панікі і не як авантурысты, а па ўсіх правілах ваеннай і партыйнай навукі. Узнімем народ, падцягнем рэвалюцыйныя часці!.. Для гэтага ты пойдзеш у грэнадзёрскі корпус, к Залыгіну. Сёння ж!..

Ф е д а с ю к. Я гатоў! Хоць зараз!

Заслона

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

ЗАХОДНІ ФРОНТ

Карціна чацвёртая

Прыфрантавы раён. Рэдкія, па-асенняму голыя дрэвы. Над згалелай, халаднаватай зямлёй свішча неспакойны, парывісты вецер. З недалёкага фронту чуваць частыя выбухі. Часам выбухі гучаць вельмі блізка, так што ўсё навокал уздрыгвае. Каля дрэва стаіць вартавы. Побач, за сцэнай, ідзе шумны і важны сход, і вартавы то аглядае месца навокал, то з цікавасцю слухае, назірае. Уваходзіць з абярэмкам саломы Дзяцел. Ён таксама вартавы. Кладзе салому каля зямлянкі.

Д з я ц е л. Ледзь дастаў... Саломы — і той днём з агнём...

В а р т а в ы. Дарэмна хадзіў.

Д з я ц е л. Як гэта дарэмна? А раптам газы?

В а р т а в ы. Маска нашто?

Д з я ц е л. Маска... Яно, сказаць, і дым з гэтай саломы супраць газаў... (знак рукой: нішто.) А ўсё-ткі. Беражонага і бог беражэ. (Слухаючы выбухі.) Смаліць і смаліць!.. Задумаў нешта Вільгельма! (Паўза. Дзяцелківае ў бок сходу.) Што там — слухаў?

В а р т а в ы. Вайна! Чыстая вайна!

Д з я ц е л. Жыцця добрага ўсім хочацца. А якое яно — ніхто яго не бачыў. Як апостала Пятра. Вось і спрачаюцца...

В а р т а в ы. Бальшавікі, здаецца, бяруць верх!.. Глядзі, як там капітан гэты кіпяціцца! Размахаўся рукамі, як вятрак!..

Д з я ц е л. Я яго, абармота, ведаю. Сутыкаўся ўжо два разы... Калатухін па прозвішчу, з Мінска. Шкодны, гад, толькі што начальнік вялікі, улада ў яго... Мельнікаў казаў: супраць дзякрэту ён! Каб не скруціў чаго якога, а? «Кось-кось» ды... Я Залыгіна папярэдзіў!

В а р т а в ы. Не скруціць!

Д з я ц е л. Пільнаваць трэба гада!.. Выдумаў мне Залыгін работку, стаіш тут у такі час! Варта, скула ёй у бок!.. Ведаеш што, ты пастой тут... А я пагляджу! (Хоча ісці.)

В а р т а в ы. Э, не! Хітры! Давай на «арла» пагадаем! Арол — ты ідзеш, рэшка — я...

Д з я ц е л. Кідай!

В а р т а в ы. Рэшка!

В а р т а в ы выходзіць. Дзяцел азіраецца. З-за дрэў паяўляецца Кацярына. Ідзе, аглядваючыся, кагосьці шукаючы вачыма.Убачыўшы яе, Дзяцел хрысціцца, не верыць сваім вачам, разгублена адступае назад.

Д з я ц е л. Згінь... Згінь... д'ябальскае насланне...

К а ц я р ы н а (спыняецца, устрывожаная). Ігнат?! Ты што гэта? Ты каго гэта — згінь, згінь?.. Каб я згінула? Таечкі!

Д з я ц е л. Божа!.. Святы моцны, святы бяссмертны!

К а ц я р ы н а. Таечкі! Бачыце, як ён радуецца роднай жонцы?! Ты так сустракаеш мяне? Так сустракаеш?

Д з я ц е л. Дык гэта ты?! Праўда?! (Здаволены.) Кацярына?!

К а ц я р ы н а. А хто ж! Таечкі! Пытаецца! (З падазронасцю, наступаючы.) А ты на каго думаў?

Д з я ц е л. Ні на каго. Яй-богу, вось табе крыж!.. Не паверыў. Думаў, з глузду сыходжу... (Вельмі здзіўлена.) Скула табе ў бок! Як ты сходы дабралася?!

К а ц я р ы н а. Як? Дзе ішла, дзе ехала і пыталася. Дзе, кажу, такі адрас? Каторыя казалі — не ведаюць, каторыя — не дазволена. А ўсё-ткі дапыталася.

Д з я ц е л. Людцы! І не павярнулі з хронту?

К а ц я р ы н а. Хацелі! Казалі — нельга, забаронена. Пазіцыя, маўляў.

Д з я ц е л. Забаронена і ёсць. Па статуту. А ты?

К а ц я р ы н а. А я кажу: як другім, дык не забаронена, а як мне, беднай жанчыне... Ды так іх і сяк. Яны пагразіліся ў турму пасадзіць, але пабаяліся. Пастрашылі толькі: павяртай, пакуль не позна. Тады я абышла іх. Ды далей. Потым яшчэ сустрэлі. Арыштаваць хацелі.

Д з я ц е л. Арыштаваць? А ты?

К а ц я р ы н а. Таечкі! А я? А я не далася!..

Д з я ц е л (раптам расчулены, з захапленнем). Ну, хіба ж я не казаў, што ты ў мяне не такая, як усе! Гром-баба!

Д з я ц е л парывіста, па-салдацку нязграбна абдымае Кацярыну. У гэты час падыходзіць салдат-канваір, вядзе Ф е д а с ю к а. Убачыўшы Дзятла, што цалуе жонку, канваір, уражаны, спыняецца.

К а н в а і р (Федасюку). Стой! (Дзятлу.) Тыне мог выбраць месца іншага... для гэтага?

Д з я ц е л (выпускае жонку, робіць строгі выгляд). А табе што! Вільнуў языком, як сабака хвастом. Куды?

К а н в а і р. Сюды.

Д з я ц е л. Цяпер нельга! (На Федасюка.) Хто гэта?

К а н в а і р. Шпіён.

Ф е д а с ю к (канваіру). Нашто брэшаш?

К а н в а і р. Гэта я — брашу?!

Ф е д а с ю к. Такая гісторыя. Я — прадстаўнік ад Мінскага Савета...

Д з я ц е л. Дакумент дай! (Стараецца перад жонкай трымацца важна. Няхай ведае, што ён не абы-хто.)

Ф е д а с ю к. Няма. Дакументы адабраў паручнік...

Д з я ц е л. Не круціш? (Углядаецца строга ў Федасюка, раптам мяняецца.) Чакай, дзе я цябе, скула табе, бачыў?

Ф е д а с ю к. І мне таксама здаецца, што бачыліся. Э, ды каля турмы ж, калі вызвалілі! І ў Савеце!

Д з я ц е л. Ага! У Мельнікава, які па зямельных справах!

Ф е д а с ю к. У Мяснікова!

Д з я ц е л. У яго! (Стрымліваючыся.) А між тым, хто цябе ведае, што ты за пава! (Канваіру.) Ты што ж дазволіў, каб у чалавека дакумент забралі?!

К а н в а і р. Паручнік сказаў: «Шпіён! Вядзі ў штаб!»

Д з я ц е л. І ты павёў?

К а н в а і р. Ія павёў.

Д з я ц е л. Ну і дурань. А калі ён — гад, твой паручнік? Калі ён абдурыў?

К а н в а і р. Я і падумаў тое. Я і павёў не туды. Сюды, у камітэт, павёў. Няхай разбяруцца!

Д з я ц е л. А ты з галавой! (Федасюку.) Загадку ты задаў! Сход там ідзе. Пачакаць трэба...

Ф е д а с ю к. Мне б Залыгіна!

Д з я ц е л. Заняты. Усе заняты, не да цябе!.. (Кацярыне.) Як там з зямлёю, каторая ў пана? Падзялілі?

К а ц я р ы н а. Гаворкі ішлі такія між людзей. Каб падзяліць.

Д з я ц е л. Гаворкі! Цяпер ужо закон выйшаў.

К а ц я р ы н а. Закон?

Д з я ц е л. Там ужо, мусіць, пабралі ўсё. Лепшыя кавалкі пахапалі. Не магла пасядзець, баба, пачакаць. Пакуль не мінецца такое...

К а ц я р ы н а. Таечкі! Пачакаць! Я там гнуся, рвуся, у крывавых мазалях, адна... Сохну, чакаю не дачакаюся яго. У другіх мужыкі дык ці папрыходзілі, ці прыйсці пішуць, а ён, лічы, каля хаты сядзіць — і ні слыху ні дыху. Мо выракся зусім свайго кутка?..

Д з я ц е л. Пляснула языком, яй-богу!

Ф е д а с ю к. Слухай, пакліч Залыгіна... Слова ў мяне важнае.

Д з я ц е л. Заняты Залыгін, ясна?.. Не да цябе!..

К а ц я р ы н а. Ні слыху ні дыху!.. Другія дык папрыходзілі ці прыйсці пераказваюць, а ён... Яму тут не горай, як у фэст.

Д з я ц е л. От бо мянташка! Скула табе, як у фэст. Пасядзела б ты на гэтым фэсце, пад снарадамі, пабачыў бы, як запяяла б.

К а ц я р ы н а. Таечкі! «Пасядзела б ты тут»! Чаго захацеў для сваёй жонкі! Няма чаго сказаць, дзякую! Мне і там соладка. (Раптам.) А зямлю — няхай толькі пахапаюць. Думаюць, як я адна, без чалавека!.. (Зноў адразу мяняецца, лагодна.) Ігнатка, дык як жа, скажы? А?

Д з я ц е л. Што як?

К а ц я р ы н а. Дадому. Дадому хутка? Скажы. Там жа дзетачкі выглядаюць — не дачакаюцца. Хатка глядзіць, страха свіціцца. Лысая штосьці чэзне, стала пагана есці. Маркотная нейкая. Хутка, скажы?..

Д з я ц е л. От бо! Ты што, вярэдзіць душу маю прыйшла?!

Хутка ўваходзяць Калатухін, Адзінцоў і некалькі іх аднадумцаў. Яны ідуць са сходу, адны рашучыя, злосныя, другія збянтэжаныя.

К а л а т у х і н, Нічога! Не падаць духам! Фронт, цвет арміі — супраць іх! З намі... (Праходзячы, заўважае Федасюка пад вартай, спыняецца зацікаўлены.) Хто гэта?

К а н в а і р (суха). Вы хто такі?

К а л а т у х і н. Я — член франтавога камітэта Заходняга фронту.

Ф е д а с ю к таксама пазнае Калатухіна. Дзяцел спачатку не ведае, як трымацца. У яго ёсць і непрыхільнасць і звыклая асцярожнасць.

К а н в а і р. Чалавека тут недалёка схапілі...

К а л а т у х і н (каб выведаць, у чым вінавацяць Федасюка). Што за чалавека?

К а н в а і р. Гаворыць — прадстаўнік з Мінска. З Савета.

К а л а т у х і н (Федасюку, быццам выкрываючы). Савета?! Ніякага Савета ў Мінску няма!

Д з я ц е л (недаверліва). Як гэта няма? (Адзінцову.) Ваша благароддзе, гэта праўда?

Ф е д а с ю к. Брахня! Брэша ён!

А д з і н ц о ў вагаецца, не ведае, што сказаць.

К а л а т у х і н (спяшаючыся, не даючы салдатам апомніцца). Распусцілі Савет. Народ распусціў.

К а ц я р ы н а. Такі — шпіён!

Д з я ц е л. Распусцілі?!

Ф е д а с ю к (салдатам). Не верце яму! Брэша ён! Я прысланы ад Савета...

К а л а т у х і н. Адвесці ў штаб! У контрразведку!

К а н в а і р (Федасюку). Хацеў абдурыць! (Калатухін.) Ёсць адвесці.

К а н в а і р хоча весці Федасюка, але Дзяцел затрымлівае.

Д з я ц е л. Пачакай. Не на пажар! (З непакоем.) Распусцілі... Што ж, выходзіць, і дзякрэт пра зямлю — пад хвост?

К а л а т у х і н (канваіру). Выконвайце загад! Зараз жа!

Д з я ц е л (Калатухіну). Ты што тут камандуеш?! Як у сябе, у Мінску!.. Што ты за камандзір тут!

К а ц я р ы н а. Ігнат!..

Ф е д а с ю к. Правільна! Гані іх, салдат! Прыкладам!..

К а л а т у х і н. Добра! Вы адкажаце за патуранне дзяржаўнаму злачынцу!

Д з я ц е л. Адкажу, каму трэба!.. Чуеш! Не ўводзь мяне ў гнеў! Я ў гневе!..

У спрэчцы ніхто, акрамя Адзінцова, не заўважае, што паяўляецца Ч ы б у к. Адзінцоў насцярожваецца, рыхтуецца да сутычкі. Але Чыбук не бачыць яго — ідзе як сляпы, кашляе, задыхаецца.

Ч ы б у к. А! Балота! Ты што раскіпеўся?!

Д з я ц е л. Ат, тут, скула яму!.. (Прыгледзеўшыся, уражаны.) Чыбук! Чаго ты, братка... гэтакі? Куды ты?

Ч ы б у к. Здыхаць іду, балота!

Д з я ц е л. А, у шпіталь адпраўляюць?

Ч ы б у к. Здыхаць, кажу, шынель. Не разумееш?

Д з я ц е л. Не. Ты такое плявузгаеш... Ч ы б у к. Тое, што ёсць. (Кашляе.) Душыць, падла!.. У горле пячэ... Дай горла прамачыць!

Д з я ц е л дае вады. Калатухін, Адзінцоў, якія спачатку збіраліся ісці, спыняюцца, назіраюць.

Пашанцавала табе, балота. У час ты на сход выбраўся!.. Газы пусціў, нячысцік... І не заўважыў ніхто адразу. Снарадамі біў, найбольш звычайнымі... А між іх прыхаваў, падла, і з газамі... Вочы есць, як агнём!..

К а ц я р ы н а. Божачка ж, божа!.. Дзяцел. Нічога... Гэта, чалавеча, пройдзе. Вылечаць. Там, у шпіталі, дахтары!..

Ч ы б у к. Адпоўзаў сваё! Яма, шынель!.. Набраўся многа... Душыць... (Просячы.) Балота, будзь другам! Патроны я здуру кінуў!.. Дай!

Д з я ц е л. Нашто? (Здагадаўся.) Не дам! Прыдумаў!

Ч ы б у к. Адзін патрон!

К а ц я р ы н а. Божачка, што ён надумаў!

Д з я ц е л. Бога пабойся! Не дам! Ідзі да дохтара!

Ч ы б у к. Эх ты, шынель! (Да салдат, што сышліся.) Хто дасць? Адзін патрон!

С а л д а ты маўчаць, адводзячы вочы.

Ніхто? Шкада?! Чалавек кончаны... Канае... Здыхае, як сабака!.. Як падла!.. (Кашляе.) Няхай курчыцца, душыцца дзень, тры, тыдзень!.. Яны будуць глядзець! (Кашляе.) Дай, акопная скацінка!

Ніхто не дае.

Адзін патрон! Адзін!.. Сволачы!

Ч ы б у к выходзіць. Гул спачування, абурэння.

К а ц я р ы н а. Таечкі! Няўжо ж і памрэ?!

Г а л а с ы Трэба было даць!.. Усё роўна каюк! Чым душыцца без надзеі, дык лепей адразу! Немчура праклятая!!!

К а л а т у х і н (рашуча кідаецца да салдат). Таварышы! Нашы контрразведчыкі наймалі нямецкую птушку — важнага шпіёна!

А д з і н ц о ў хапае Калатухіна, хоча спыніць яго. Калатухін глядзіць на Федасюка. Аднадумцы Калатухіна энергічна падтрымліваюць яго.

Ф е д а с ю к. Таварышы!.. Сябры!.. Калатухін (адштурхнуўшы Адзінцова, апярэджваючы Федасюка). Гэта птушка, за якой нашы разведчыкі даўно ганяліся! З-за яе многія нашы браты злажылі галовы!

С а л д а ты, большасць калатухінцаў, з гневам падступаюць да Федасюка. Дзяцел кідаецца да іх.

Д з я ц е л. Людцы! Што вы!.. Падурнелі!..

Чуваць блізкі стрэл. Дзяцел спыняецца. Усе таксама сціхаюць.

Людцы! Чыбук!

Забыўшыся на ўсё, Дзяцел кідаецца на стрэл. Адзінцоў сілай адцягвае Калатухіна ўбок.

К а л а т у х і н. Адыдзі!

А д з і н ц о ў. Калі ты не спыніш гэтай бруднай... Я вымушан буду!..

К а л а т у х і н. Маўчы! Баба!

Ф е д а с ю к тым часам спрабуе паправіць становішча.

Ф е д а с ю к. Салдаты... Я з Мінска, ад Савета... Мне наказалі...

К а л а т у х і нцы перапыняюць яго, збіваюць іншых з толку, варожа настройваюць.

Г а л а с ы Савета? Чым ты дакажаш? Брашы!

К а л а т у х і н. Пакажы дакументы!.. (Сціснуўшы Адзінцову руку, як бы загадвае яму маўчаць.)

Г а л а с ы. Дакументы!.. Ліпавыя ў яго!

Ф е д а с ю к. Дакументаў няма!.. Адабраў ваш паручнік!..

Галасы. Які паручнік? Дурных знайшоў! Вылузнуцца хоча!

Ф е д а с ю к (паказваючы рукі). Вось мае дакументы!.. Я — рабочы, каваль... Можаце што хочаце зрабіць са мною, але дайце сказаць! Слова ў мяне важнае, грамадскае!.. Рабочыя з Мінска...

Г а л а с ы. Бач, к рабочым падладзіўся! Дайце, няхай скажа!.. Проста пазвярэлі ўсе!..

К а л а т у х і н. К чорту!

Ф е д а с ю к (мяняючы тактыку). Так, я — шпіён! Судзіце! Я рабіў на немцаў!.. Немцы заплацілі мне! Шчодра!

А д з і н з к а л а т у х і н ц а ў. Сам прызнаўся!

Ф е д а с ю к (ірве, расхрыствае сарочку). Вось! Тры асколкі нямецкія ў грудзях! Нямецкая плата!

Г а л а с ы. Ты не асколкі!.. Ты дакументы дай!

Убягае Дзяцел.

Д з я ц е л. Забіўся! Кончыў сябе! (Пагражаючы.) Эх, каб вы... каб вас свет не насіў!

А д з і н з к а л а т у х і н ц а ў. Кончыць гада! (Зараджае вінтоўку, кідаецца да Федасюка.)

Убягае Залыгін, з ім яшчэ некалькі салдат.

З а л ы г і н. Што тут?! Стоп! Тармазы давай!

Г а л а с ы. Шпіён! Шпіёна наймалі!..

Ф е д а с ю к. Такая гісторыя... Залыгін!

З а л ы г і н. Таварыш! (Цісне руку.) Шпіёна? Дзе ён? Каторы?.. Гэта? Мой друг — шпіён?

Агульная збянтэжанасць.

Г а л а с ы: «Тут казалі, што шпіён!»

Калатухінцы змаўкаюць, адступаюцца.

Друг! Што прывяло цябе сюды, бяда ці радасць?

Ф е д а с ю к. Бяда!.. (Глядзіць на салдат, нібы разважае: гаварыць адразу ўсім ці спачатку параіцца з Залыгіным.)

З а л ы г і н. Па сакрэту трэба?

Ф е д а с ю к. Можа, так і лепш — адразу ўсім. (Да салдат.) Падмога ваша трэба! У Мінску афіцар'ё захапіла ўладу! Сілаю! Такая гісторыя!.. Пагадненне пад ногі!.. Яны твораць, што хочуць! З імі казакі!..

Большасць салдат абурана шуміць.

Г а л а с ы. Вунь што! Сілаю!.. Гвалтам!

Д з я ц е л. А як дзякрэт, каторы пра зямлю? (Дастае паперку.) Во!

Ф е д а с ю к. Дэкрэт таксама пад ногі!..

Д з я ц е л. Пад ногі! Як гэта — пад ногі?! Не!

К а ц я р ы н а. Не! Мужчыны! Што ж гэта такое?..

С а л д а ты крычаць: «Не дадзім!», «Не дазволім!»

Ф е д а с ю к. Яны хочуць праз Мінск кінуць на Петраград і на Маскву войскі!

Г а л а с ы. Сілай на сілу! Сібіракоў туды! А пазіцыі як? Немец вунь — цісне!

На хвіліну становіцца ціха.

Д з я ц е л. Браняпоезд, што на раз'ездзе ў Хвоеве!

Г а л а с ы Афіцэры там — гады! Заставіць можна! Уламаць іх! Дэлегатаў паслаць трэба! Уламаеш іх!

З а л ы г і н. Трэба ў рэвалюцыйны штаб арміі паехаць! Далажыць, параіцца! (Федасюку.) Ці зробім, ці ў зямлю ляжам!

Заслона

Карціна пятая

Пакой Калатухіна ў «Камітэце ратунку радзімы і рэвалюцыі». Пісьмовы стол у кутку пакоя, тэлефон на стале, на сцяне ваенная карта фронту. Сакратарша каля тэлефона.

С а к р а т а р ш а. Хто? Ах, вы зноў, генерал! Няма яшчэ, Барыс Сямёнавіч! Шукаю! (Трывожна.) Што-небудзь здарылася асаблівае? Не, не кажыце, здарылася нешта!.. Трэці раз звоніце за некалькі мінут!.. Як толькі прыедзе, перадам адразу, каб пазваніў!

Уваходзіць Калатухін.

О, лёгкі на ўспамін!.. Ты што гэтакі?

К а л а т у х і н. Ледзь не наляцеў на кулю! Шчасце памагло знікнуць своечасова!.. У грэнадзёрскім корпусе звярынец шалёны!..

С а к р а т а р ш а. Асцерагаўся б ты! Калатухін. Што тут?

С а к р а т а р ш а. Балуеў шукаў. Вельмі прасіў пазваніць... Нешта страшнае здарылася...

К а л а т у х і н падыходзіць да тэлефона.

К а л а т у х і н. Мадэмуазель, генерала Балуева. Барыс Сямёнавіч? Калатухін. Толькі што вярнуўся. Што за размова? З Масквы?!. Чакаю. (Паклаў трубку. Сакратарачы.) Зараз прыедзе! Трэба ачысціць прыёмную! Скажы — прымаць не буду! Сакратарша. Там дэпутацыя... Калатухін. Скажы — заняты! Сакратарша. Яны не пойдуць!.. Калатухін. Скажы — у мяне неадкладныя, важныя справы франтавога значэння!

С а к р а т а р ш а выходзіць. Амаль адразу ў кабінеце паяўляюцца рабочыя.

Грамадзяне! Вам, здаецца, ясна сказана: я сёння прыняць не магу...

Р а б о ч ы. А мы чакаць не можам! Калатухін. У мяне важныя справы, якія датычацца ўсяго фронту!

Р а б о ч ы я. У нас таксама важныя!.. Таксама фронту датычаць! Не тое, што фронту, усёй Расіі!

К а л а т у х і н (падпарадкоўваючыся). Я слухаю. Чым магу служыць?

Р а б о ч ы. Сярод рабочых і па ўсім горадзе ходзяць чуткі, што галоўнае камандаванне фронту збіраецца перакідаць на Петраград і Маскву войскі!..

К а л а т у х і н. Цяпер так многа ходзіць чутак, што я не раіў бы звяртаць на іх увагу.

Р а б о ч ы. Значыцца, гэта няпраўда?

К а л а т у х і н. Такіх намераў, як мне вядома, у штаба фронту не было. Ды калі б, дапусцім, і былі, «Камітэт ратунку» не даў бы згоды!

Р а б о ч ы. Вы гарантуеце?

К а л а т у х і н. Вам мала майго слова?

Р а б о ч ы. Нам важны не словы, а справы. Рабочыя прыслалі нас заявіць вам, грамадзянін старшыня, што рабочыя Мінска не дапусцяць, каб з нашага горада ўдарылі ў спіну рабочых Масквы і Петтраграда.

К а л а т у х і н. Што гэта за тон? Я таксама рэвалюцыянер!

Р а б о ч ы. Гэты тон значыць, што, калі ваеннае камандаванне пашле хоць адзін вагон з салдатамі супраць рэвалюцыі, рабочыя Мінска возьмуць зброю!

К а л а т у х і н. Грамадзяне, нашто гэтыя пагрозы! Ультыматум!.. Я сказаў: «Камітэт ратунку» не дапусціць ніякіх дзеянняў супраць рэвалюцыйнага народа...

Р а б о ч ы. Так і даложым!.. Але калі ашукаеце?..

К а л а т у х і н. Я прашу не забываць, з кім гаворыце!

Р а б о ч ы. Не забываем! Да спаткання!

К а л а т у х і н. Да спаткання!

Р а б о ч ы я выходзяць. Калатухін хвіліну застаецца адзін, узрушаны, раззлаваны.

Уваходзіць сакратарша.

С а к р а т а р ш а. Генерал Балуеў. З нейкім качагарам... Бальшавіком з выгляду...

К а л а т у х і н. Няхай увойдуць!

Уваходзяць Балуеў і чалавек у п а д д з ё в а ч ц ы, замурзаны, задымлены. Вітаюцца з Калатухіным.

Г р ы б а ў. Грыбаў (ён хоча падаць Калатухіну руку, але той позіркам спыняе яго, здзіўлена, грэбліва аглядвае незнаёмага).

Б а л у е ў. Капітан Грыбаў. З Масквы.

Грыбаў раптам з агідай скідае паддзёўку і стаіць ужо ў афіцэрскай гімнасцёрцы, стройны, падцягнуты.

Г р ы б а ў. Прыйшлося пераабмундзіравацца... Капітан Грыбаў.

К а л а т у х і н. Калатухін.

Г р ы б а ў. Сто пяцьдзесят кіламетраў на тэндэры...

К а л а т у х і н. Можна памыцца... (Паказвае на дзверы.)

Г р ы б а ў. Не цяпер...

К а л а т у х і н. Даўно з Масквы?

Г р ы б а ў. Выехаў учора. Прыбыў толькі што.

К а л а т у х і н. Што там?!

Г р ы б а ў. Матухна-Масква канае!.. Горла яе бязлітасна, усё мацней сціскае брудная, жалезная лапа бальшавіка і пралетарыя з Прэсні і «Гужона»!.. Кожны афіцэр, у якім яшчэ жыве сумленне, абавязаны, не марудзячы ні хвіліны, кінуцца ратаваць яе! Рассекчы брудную лапу, што душыць святую, першапрастольную нашу!

К а л а т у х і н. Што вы прапануеце нам?

Г р ы б а ў. Маскве неадкладна патрэбна верная дапамога — надзейныя войскі! Пяхота, артылерыя, кавалерыя! Ударныя афіцэрскія батальёны!

Б а л у е ў. Так, тэрмінова патрэбны войскі. Інакш катастрофа ў Маскве немінуча!

К а л а т у х і н. Але мяне вось тут (бярэцца за горла) трымае Савет, бальшавікі!.. Армія, многія армейскія і палкавыя камітэты супраць пасылкі войск. Толькі што выйшла рабочая дэпутацыя, якая паставіла ультыматум, пагражае ўзяцца за зброю... Мы сядзім на парахавой бочцы, якая гатова выбухнуць ад першай запалкі!

Г р ы б а ў. Яна выбухне, калі вы будзеце міндальнічаць! Калі вы будзеце — у такі момант! — таптацца на месцы, развважаць, дрыжаць!

К а л а т у х і н. Я прашу, капітан, абдумана выбіраць словы! Хто дрыжыць, каго вы папракаеце ў трусасці?!. Толькі ваша становішча пасланца з Масквы стрымлівае мяне ад таго, каб адказаць вам на абразу як належыць!.. Дрыжаць!.. Палезці на ражон, загубіць бязглузда ўсё адразу — гонар не вялікі!

Г р ы б а ў. Але, міндальнічаць, сядзець ды чакаць, калі Масква задыхаецца, у агоніі,— што гэта?! Як гэта назваць?!

К а л а т у х і н. Яшчэ раз прашу — кіньце свае абразлівыя нападкі! Нас лёс Масквы трывожыць не менш, чым вас! Увесь наш непакой к таму, каб выбраць правільную тактыку!

Г р ы б а ў. Тактыка цяпер можа быць толькі адна. Тактыка палкоўніка Рабцава! Тактыка сілы і дзеяння! Вырваць бальшавікоў з масы ды — к сценцы! Пачкамі! Астатніх прымусіць падпарадкоўвацца сіле!

К а л а т у х і н. Ваш Рабцаў сваім бязглуздым расстрэлам бальшавікоў абурыў, адштурхнуў салдат, сапсаваў усё! Груба, прасталінейна, без элементарнага манеўру!..

Г р ы б а ў. Цяпер не да манеўраў! Трэба хутчэй кідацца ў бой, ратаваць Маскву! Пакуль гэта дапамога яшчэ можа што-небудзь змяніць!

Б а л у е ў. Панове афіцэры! Прашу спакойна! Не губляйце развагі!

Уваходзіць Адзінцоў.

(Грыбаву.) Адзінцоў. Ваенны спецыяліст пры «Франтавым камітэце ратунку».

Г р ы б а ў. Капітан Грываў.

Б а л у е ў (Грыбаву). Далажыце, капітан, ваенную абстаноўку ў Маскве.

Г р ы б а ў. Мае звесткі ўжо ўстарэлі на суткі. Калі я выязджаў (спачатку стрымана, далей зноў нервуючыся), салдаты сцягваліся да Скобелеўскай плошчы. Мяцежнікі спрабавалі адбіць паштамт і тэлеграф... Ішоў бой перад Аляксееўскім вучылішчам. Бальшавікі вывезлі гарматы з майстэрняў цяжкай артылерыі і білі па вучылішчы прамой наводкай! Імі былі захоплены Крымскі і Каменны масты!.. Юнкеры акружаны амаль з усіх бакоў! Іх адціскалі к цэнтру! Становішча асабліва цяжкае таму, што атрады юнкераў увесь час змагаюцца адны, без дапамогі!

Б а л у е ў. Ак бальшавікам падмацаванні падыходзяць і падыходзяць!

Г р ы б а ў. Юнкеры сыходзяць крывёю, валяцца зняможана ад стомы!.. Яшчэ двое сутак, і яны... і матухна-Масква!.. Пра гэта думаць страшна!..

Б а л у е ў (Калатухіну). Выбару іншага няма. Вайна за Маскву — вайна за Расію!.. Я лічу, што Заходні фронт у гэтую цяжкую для Масквы хвіліну не можа не выступіць на дапамогу!..

К а л а т у х і н, які ўвесь час напружана думаў, становіцца раптам рашучы.

К а л а т у х і н. Добра! (Націскае кнопку на стале.)

Паяўляецца сакратарша.

Зараз жа Магілёў, Стаўку Вярхоўнага. Камісара Станкевіча папрасіце!

С а к р а т а р ш а выходзіць.

Барыс Сямёнавіч, мяне не трэба ўгаворваць. Я толькі хацеў абдумаць усё — справа рызыкоўная. (Капітану.) Я думаў, што і вы зразумееце, якая ў нас гульня і што мы кідаем на банк! А вы адразу ў істэрыку!

Уваходзіць сакратарша.

С а к р а т а р ш а. Станкевіч ля тэлефона.

К а л а т у х і н бярэ трубку.

К а л а т у х і н (да ўсіх). Хвілінку прашу цішыні. (У тэлефон.) Станкевіч? Добры дзень! Што добрага? Чалавек у мяне. Адтуль. З вялікай вёскі! Толькі што прыбыў. З просьбай вялікай!.. Будзем выручаць! Пашлём!.. Але ў дарозе могуць быць затрымкі!.. Націсні на ўсе педалі, каб ніякіх затрымак!.. Дамовіліся! Жадаю ўдачы! Адзьё! (Кладзе трубку тэлефона. Да ўсіх.) Станкевіч абяцае зрабіць усё, што магчыма... Маё правіла — рашыўтны, лезці да мэты любым спосабам! «Тайм із мані»,— кажуць англічане. Час — грошы. Будзем дзейнічаць!

Б а л у е ў. Я зараз жа дам распараджэнне двум надзейным палкам праследаваць цераз станцыю Мінск у напрамку Оршы. Каб не выклікаць тут смуты, салдатам будзе аб'яўлена, што часці перакідваюцца на Дзвінск, са стратэгічных меркаванняў. Перапраўкай эшалона цераз станцыю Мінск зоймецца паручнік Адзінцоў. (Адзінцоў схіляе галаву, паказваючы, што гатоў выканаць загад. Балуеў звяртаецца к Грыбаву.) Суправаджаць эшалон к Маскве будзеце вы!

Г р ы б а ў. Палічу за шчасце, ваша высокапрэвасхадзіцельства!

Б а л у е ў. Да таго часу, пакуль эшалон не прыйдзе на станцыю Мінск, вам трэба захоўваць інкогніта і чакаць. Калі наступіць ваша чарга, я паведамлю. (Калатухіну.) Неабходна ўжыць меры на выпадак выступлення рабочых. Я думаю задачу гэту ўскласці на каўказскую дывізію, якая атрымае загад удзень і ўночы быць у баявой гатоўнасці.

К а л а т у х і н. Барыс Сямёнавіч, у мяне ёсць весткі, што бальшавікі хочуць перакінуць у Мінск браняпоезд са станцыі Хвоева.

Б а л у е ў. Гэтага нельга дапусціць ні ў якім разе!.. Неабходна тэрмінова ўжыць контрмеры, каб адгарадзіць каманду браняпоезда ад бальшавіцкай мярзоты. Я думаю, што з гэтай задачай лепш за ўсіх здолееце справіцца вы!

К а л а т у х і н. Я зараз жа выеду!.. Барыс Сямёнавіч, я хацеў бы, з вашага дазволу, узяць з сабой паручніка Адзінцова. Ён мне можа спатрэбіцца там. Ён к прыходу эшалона вернецца.

Б а л у е ў. Не пярэчу... Дазваляю вам дзейнічаць на браняпоездзе ад майго імя ў залежнасці ад абстаноўкі. (Збіраючыся ісці.) Хай паможа нам бог!

К а л а т у х і н. Да сустрэчы, генерал!

Б а л у е ў выходзіць. Грыбаў, зноў надзеўшы паддзёўку, ідзе за ім. Калатухін і Адзінцоў застаюцца адны.

Гэты істэрычны капітан, бясспрэчна, мае рацыю. Міндальнічаць не час! І пальчаткі к чорту!

А д з і н ц о ў. Так. Становішча небяспечнае.

К а л а т у х і н. Ты разумееш, якая недарэчная твая гімназісцкая выхадка перад бальшавіком?.. Калі ты схапіў за руку...

А д з і н ц о ў. Справа не ў бальшавіку, а ў простай прыстойнасці. Я лічу, што і з ворагам трэба ваяваць адкрыта!

К а л а т у х і н. Прыстойнасць! Студэнцкія глупствы, не вымеценыя службай і вайною!.. Атавізм у чулай расейскай душы!.. У старыя добрыя часы дзівакі ад нуды выдумалі дуэлі і секундантаў. Цяпер не выклікаюць на дуэль, а падстрэльваюць, як курапатак, з-за куста. Ціха і хутка. Новыя часы, новыя звычаі.

А д з і н ц о ў. Дзякую. Пастараюся запомніць. Калатухін. Не забывай.

К а л а т у х і н націскае на кнопку, паяўляецца фельдфебель.

(Фельдфебелю.) Высветліў, чым займаецца тава-рыш Мяснікоў?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Яго няма ў Савеце. Выехаў...

К а л а т у х і н. Куды?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Невядома.

К а л а т у х і н (Адзінцову). А што, калі ён к браняпоезду? Не, не можа быць!.. (Збіраючыся.) Трэба зараз жа ехаць! (Адзінцову.) Гатовы?

А д з і н ц о ў. Хоць зараз.

К а л а т у х і н (фельдфебелю). Аўтамабіль!

Ф е л ь д ф е б е л ь выбягае.

Заслона

Карціна шостая

Пляцоўка камандзіра браняпоезда. Строгае, аскетычнае абсталяванне: важкі, прымацаваны да падлогі стол, месцы для сядзення. На стале тэлефон, у невялічкім квадратным акенцы — кавалачак поля. На пляцоўцы некалькі ўзрушаных афіцэраў, сярод якіх вылучаюцца падпалкоўнік, намеснік камандзіра, паручнік Сізоў, нервовы, рашучы.

С і з о ў. Хто — хацеў бы я ведаць — прапусціў яго?

А ф і ц э р. Як ён прайшоў праз кантрольны пост? Без дазволу камандавання?

П а д п а л к о ў н і к. Дазвол даў рэўком.

С і з о ў. Міла! Бальшавікі далі дазвол бальшавіку!

П а д п а л к о ў н і к. Не вайсковая часць, а курсы бальшавіцкай самаадукацыі. Проста навадняюць каманду агітатарамі!.. Уся служба — есці ды мітынгаваць.

С і з о ў. Прапаную вывесіць перад поездам для агітатараў: «Сардэчна запрашаем!»

А ф і ц э р. Пахавальны гумар! Гаварыць такое, калі побач бальшавік падбівае каманду рэзаць афіцэраў...

П а д п а л к о ў н і к. І нібы знарок у такі момант палкоўніка няма! Што магло здарыцца з ім?!. (Круціць ручку тэлефона.) Алё! Кватэру камандзіра!.. Алё! Алё!.. Ч-чорт!

Убягае ўсхваляваны афіцэр.

А ф і ц э р. Панове!.. Наш паважаны камандзір... Грыгорый Апалінар'евіч... аддалі канцы!..

П а д п а л к о ў н і к. Як — аддалі канцы?

А ф і ц э р. Уцяклі! Змыліся!

І н ш ы я а ф і ц э р ы. Што вярзеш? Правакацыя!

А ф і ц э р. Вось, чытайце! Уласнаручнае!

П а д п а л к о ў н і к. Яго почырк! (Чытае.) «З прычыны таго, што ў мяне раптоўна абвастрыўся гастрыт, я вымушан тэрмінова выехаць у шпіталь... Мінск... Абавязкі камандзіра...»

С і з о ў. Хопіць!.. Пацук баязлівы!.. За такія рэчы к сценцы трэба!

А ф і ц э р. На флоце капітаны пакідаюць тонучы карабель апошнія...

С і з о ў. Цяпер усё перайначылася: камандзіры кідаюць поезд першыя!

А ф і ц э р. Я думаю, ніхто не будзе пярэчыць, што, паколькі поезд астаўся без камандзіра...

С і з о ў. Які па-здрадніцку кінуў усіх...

А ф і ц э р. ...Які па-здрадніцку кінуў пост, абавязкі камандзіра павінен узяць на сябе Аляксей Мікалаевіч...

І н ш ы я а ф і ц э р ы. Не пярэчым! Згодны!..

П а д п а л к о ў н і к (устаўшы). Дзякую за чэсць... Спадзяюся, што мы будзем працаваць у добрым кантакце...

С і з о ў. Грамадзянін камандзір, у момант, калі вы ўступаеце ў камандаванне, вашым падначаленым хацелася б пачуць ад вас, так сказаць, вашу дэкларацыю.

П а д п а л к о ў н і к. Панове! Я лічу неабходным ужыць экстраныя захады. Становішча наша цяжкае, але, па майму перакананню, не безнадзейнае. Я ўпэўнен, яго можна выправіць.

А ф і ц э р. Якім чынам?

П а д п а л к о ў н і к. А вось якім. Асноўная маса салдат яшчэ вагаецца. Яе можна павярнуць да нас...

Убягае Калатухін, за ім уваходзяць фельдфебель і Адзінцоў.

К а л а т у х і н. Раіцеся?

С і з о ў. Раімся.

К а л а т у х і н. Зачыніліся, адгарадзіліся сценамі ад людзей!.. Таўчаце ваду ў ступе, сур'ёзныя дзядзі!.. Ведаеце, што вашым бранепоездам бальшавікі хочуць раструшчыць нам чэрап? Нам і вам!

П а д п а л к о ў н і к. Здагадваемся.

К а л а т у х і н. Здагадваецеся! Магу яшчэ парадаваць вас: хутка сюды можа заявіцца сам лідэр іх — Мяснікоў.

С і з о ў. Можа?.. Ён ужо тут.

К а л а т у х і н. Як?! Сярод салдат?

С і з о ў. З імі. Мітынгуе.

К а л а т у х і н, уражаны, апускаецца на крэсла. Паўза.

К а л а т у х і н. Чаго ж вы седзіце тут?!

П а д п а л к о ў н і к. Мы раімся, якія ўжыць контрзахады...

К а л а т у х і н. Контрзахады трэба рабіць перш за ўсё там... Ёсць хто-небудзь там ад нас?

С і з о ў. Капітан Бяражной там.

К а л а т у х і н. Адзін?

А ф і ц э р. Пайшлі яшчэ два, але гэта асколкі. Перафарбаваныя...

С і з о ў. Бяражной — наш Цыцэрон. Яго яшчэ слухаюць...

К а л а т у х і н. Што ж — «Авэ Цэзар!» Рымскія гладыятары, ідучы ў бой, усміхаліся. (Устаючы, рашуча.) «Няхай жыве Цэзар!» Я таксама туды! Я яго раздзену, гэтага бальшавічка, голым пакалеў! (Адзінцову.) Ты тут астанься! Сабраць усе нашы сілы і перайсці ў наступ!.. Мяснікова заманіць сюды і... вытурыць!.. (Фельдфебелю.) Ты са мной!..

К а л а т у х і н і фельдфебель выходзяць.

А д з і н ц о ў. Калі я не памыляюся, большасць афіцэраў каманды асталася на сваім месцы?.. І мы можам разлічваць на іх?

П а д п а л к о ў н і к. З намі камандзіры артылерыі, кулямётаў. Я ўжо не кажу пра камандаванне ўсяго поезда...

С і з о ў. З намі машыністы!

А д з і н ц о ў. Значыцца, поезд у іх няма каму весці?

П а д п а л к о ў н і к. Няма каму весці і няма каму, па сутнасці, кіраваць стральбой... Ён жалезная скрынка без нас!..

С і з о ў. Гэту скрынку трэба — калі салдатня забунтуе — вывесці ноччу на пуці і перакінуць да надзейнай часці! Там вырваць зачыншчыкаў і бальшавікоў! Вырваць атруту!..

А д з і н ц о ў. Што ж, я лічу, план гэты варты ўвагі...

Уваходзіць капітан Бераржной.

А ф і ц э ры. Ну, што там? Скончылася? Як, там?

Б е р а ж н о й. К канцу ідзе...

П а д п а л к о ў н і к. Як — да Мяснікова? Не сцягнулі?

Б е р а ж н о й. Сцягнуць!..

П а д п а л к о ў н і к. Сцягнуць. Я чакаў гэтага!

Б е р а ж н о й. Сцягнуць і — на руках панясуць!

С і з о ў. Абдурыў бальшавік салдатню... А ты што ж... слухалі цябе?

Б е р а ж н о й. Не. Мне не было чаго гаварыць... Бязглузда было вылазіць... Які прамоўца! Якая логіка і яснасць!..

С і з о ў (перабіваючы). Што рашылі наконт браняпоезда?!

Б е р а ж н о й. Рашылі... Падтрымалі яго...

П а д п а л к о ў н і к. У Мінск, на выручку бальшавікоў?!

С і з о ў (Беражному). Нават не паспрабаваў адгаварыць! Слімак!

Б е р а ж н о й. Хто? Я — слімак?!

А ф і ц э р. Ты. «Які прамоўца!» Развесіў вушы!..

Б е р а ж н о й. Ты — цвёрдакаменны патрыёт!.. Што ты разумееш?

С і з о ў. А, так?! Ты зразумеў?!

Б е р а ж н о й. Зразумеў.

С і з о ў. Здраднік!

Б е р а ж н о й. Ты адкажаш за свае словы!..

П а д п а л к о ў н і к. Панове, я прашу...

С і з о ў (кідаючыся на Беражнога). Узяць здрадніка!

На Беражнога нападаюць, адбіраюць зброю.

Б е р а ж н о й (абараняючыся). Прэч! Адыдзіце!

С і з о ў (кладучы наган у сваю кішэню). Вось так! А зараз мы з табой пагаворым інакш! Падлюга!

Б е р а ж н о й. Самасудам хочаце?

А ф і ц э р. Судом нашым скорым! Аляксей Мікалаевіч! (Адзінцову.) Паручнік! Ваша слова?

П а д п а л к о ў н і к. Судзіць трэба!

А д з і н ц о ў. Не цяпер. Трэба разабрацца справядліва!.. Грамадзяне, я прашу вярнуцца да справы!

С і з о ў. Гэта і ёсць справа!.. Бальшавічка б яшчэ сюды! Мяснікова! Заадно!

А ф і ц э р. Захацеў! Пойдзе ён да цябе!

С і з о ў, Зацягнуць бы як-небудзь! Заманіць!

Адчыняюцца дзверы, і ў іх, неспадзяваны, спакойны, паяўляецца Мяснікоў, за ім — Залыгін і прадстаўнік ад салдат браняпоезда. Афіцэры, уражаныя, змаўкаюць.

М я с н і к о ў. Чаму змоўклі?

П а д п а л к о ў н і к (як і ўсе, ужо здагадаўшыся, хто гэта). Вы... хто?

М я с н і к о ў. Мяснікоў. Залыгін. Гушча — дэлегат ад сходу... (Пасля паўзы.) Не чакалі?

С і з о ў. Чакалі! Таварыш былы пра-пар-шчык!

М я с н і к о ў. Тым лепш. Можна гаварыць без лішніх тлумачэнняў.

П а д п а л к о ў н і к. Гаварыць спачатку будзем мы!

М я с н і к о ў. Вам няма аб чым гаварыць!

С а л д а т. Адгаварыліся!

А ф і ц э р. Знойдзем, аб чым!

С і з о ў. Вы чуеце, ён прыйшоў дыктаваць нам!

З а л ы г і н. Цацкацца няма калі! Графік!

М я с н і к о ў. Так, калі вы прымусіце, я буду дыктаваць.

П а д п а л к о ў н і к. Дазвольце запытацца, па якому праву?

М я с н і к о ў. Хоць бы па праву, якое вы можаце прызнаць,— праву мацнейшых. Прадстаўнікоў народа.

П а д п а л к о ў н і к. Маўчаць! Хто вам дазволіў? У маёй камандзе!

М я с н і к о ў. Перш за ўсё — хто вы?

П а д п а л к о ў н і к. Я? Камандзір браняпоезда!

С а л д а т. Брэша! Не камандзір ён!

П а д п а л к о ў н і к. Воляй афіцэраў я ўзяў гэтыя абавязкі замест хворага, які...

М я с н і к о ў. Ён зусім здаровы — камандзір браняпоезда!

А ф і ц э ры. Што? Дзе ён?

М я с н і к о ў. Ён тут. Вось ён! (Паказвае на Залыгін.)

З а л ы г і н. Так, камандзір я!

С а л д а т. Ён!

А ф і ц э ры. Што гэта за штука? Адкуль ён узяўся?

М я с н і к о ў. Ён прызначан Рэвалюцыйным штабам арміі і выбран салдацкім сходам... (Залыгіну). Таварыш Залыгін, пачынайце!

С і з о ў. Братцы, што вы іх слухаеце?!

С і з о ў раптам раз'юшана кідаецца да Мяснікова, але на дарозе ў яго, прыкрываючы Мяснікова, становіцца Залыгін.

З а л ы г і н. Стоп! Буксы папаліш!

С і з о ў. Прэч! Узяць іх!

Б е р а ж н о й. Вар'ят! Назад зараз жа!

А д з і н ц о ў. Спакойна, сябры! Вытрымка!

С а л д а т. Стаяць! (Пагрозна прачыняе дзверы.) Толькі свісну — юшка ад усіх астанецца!

А ф і ц э ры, у тым ліку і Сізоў, прыкметна смірнеюць.

М я с н і к о ў. Здаецца, можна працягваць размову?.. Таварыш Залыгін!

З а л ы г і н. Так што маршрут вось які! У восем гадзін раніцы браняпоезд павінен быць перад выходнымі стрэлкамі. (Глядзіць на Мяснікова, як бы правяраючы, ці ўхваляе той яго.) Усе кулямётныя стужкі і снарады загадана перанесці на браняпоезд. Зброю перагледзець, пачысціць, прывесці да ладу. Маршрут прамы: Мінск, на выручку нашай улады, Савета!.. Прыстаяце буферам?

Убягае ўстрывожаны Калатухін. Акінуўшы позіркам усіх, здагадваецца, што становішча і тут пагрознае.

М я с н і к о ў. А, грамадзянін Калатухін! Зноў сустрэліся!

К а л а т у х і н (наступаючы). Я пратэстую супраць гвалту над афіцэрамі!

М я с н і к о ў. Даруйце, вы ў якой тут ролі?

К а л а т у х і н. Я — прадстаўнік галоўнакамандуючага. (Не да Мяснікова, а да іншых.) І як прадстаўнік галоўнакамандуючага...

З а л ы г і н. Якога галоўнакамандуючага?

К а л а т у х і н. Я ўпаўнаважаны галоўнакамандуючым перадаць камандзе спецыяльны загад...

М я с н і к о ў. Каманда ўжо атрымала загад.

З а л ы г і н. (Калатухіну.) Я ніякіх загадаў вашага камандуючага і самога яго не прызнаю.

К а л а т у х і н (афіцэрам і салдатам). Галоўнакамандуючы загадвае стаяць на пазіцыях да асобага яго распараджэння!

М я с н і к о ў. Гэты загад дадзен без згоды Савета.

З а л ы г і н. Ён незаконны.

К а л а т у х і н. Галоўнакамандуючы прасіў папярэдзіць, што, калі загад не будзе выканай і бранепоезд выйдзе на дарогу к Мінску, генерал загадае артылерыі, якая ёсць у яго падначаленні, расстраляць бранепоезд!

М я с н і к о ў. Перадайце генералу, што ўсіх, хто стане на нашых пуцях, мы растопчам!

С і з о ў у час спрэчкі непрыкметна знікае.

К а л а т у х і н. Афіцэры браняпоезда і машыністы згадзіліся выканаць загад!

М я с н і к о ў. Усіх, хто адмовіцца выконваць загад Рэвалюцыйнага штаба арміі, мы арыштуем!

З а л ы г і н. Усё! І каціся, пакуль цэлы сам! (На Адзінцова.) Гэтага забяры!

К а л а т у х і н. Добра! Мы яшчэ сустрэнемся!

К а л а т у х і н і Адзінцоў выходзяць. Мяснікоў паказвае кіўком Залыгіну: рашай, што з афіцэрамі.

З а л ы г і н (афіцэрам). Ну як, хто прыстае да нас буферам?

Б е р а ж н о й. Я згодзен!

З а л ы г і н (падпалкоўніку). Ты не хочаш прыстаць?

П а д п а л к о ў н і к. Я не падначальваюся вам.

З а л ы г і н. Не хочаш? Здай зброю!

П а д п а л к о ў н і к. Зброю? (Пад настаўленым штыком салдата кладзе наган на стол.)

З а л ы г і н (іншым). Не згодны ісці? (Паўза.) Здаць зброю. (Салдату.) Арыштаваць!

Убягае Валя.

В а л я. Таварыш Алёша, станцыя абяцае прапусціць браняпоезд!

М я с н і к о ў. Залыгін, пуць адкрыты!

П а д п а л к о ў н і к. Хто ж, та-ва-рышы, павядзе поезд? Без машыніста?

М я с н і к о ў. Чаму вы думаеце, што ў нас няма машыніста?

З а л ы г і н. Поезд павяду я.

Заслона

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

ДАРОГІ

Карціна сёмая

Ноч. Цемра. Начное поле перад мінскай ускраінай. Чуваць, як працуе матор аўтамабіля. У цемры акрэсліваюцца чатыры постаці.

А д з і н ц о ў. Чаго сталі?

К а л а т у х і н. Размяцца хачу. Мне адсюль мінут дваццаць да дому. (Азіраецца.)

А д з і н ц о ў. Вецер і дождж! Як у тваёй мілай краіне Альбіёна! Капітан Нельсан!

С і з о ў. І ў полі слата, і на душы...

К а л а т у х і н. У цябе б, Сізоў, павінна быць светла. Вырваўся так удала! Іншыя там парацца на губе!

С і з о ў. Удала выбраўся! Пад шумок! Калатухін (Адзінцову). Пра яе думаеш?.. Кінь! Бачыў жа, як яна к та-ва-рышам прылгала!.. Адстаўку табе дала!..

А д з і н ц о ў. Не пляці!

К а л а т у х і н. Мякіш ты!

А д з і н ц о ў. Можа быць... Усё-ткі вяртацца пабітым сабакам і табе, відаць, не салодка, герой Трафальгара?

К а л а т у х і н. Я яшчэ не пабіты. (Нецярпліва.) Слухай, у мяне да цябе просьба. Важная... Ты чуеш? Аб чым ты, чорт вазьмі, думаеш?!

А д з і н ц о ў. Аб чым? Аб розным...

К а л а т у х і н. Слухай, Вальдэмар, сёння павінны званіць са Стаўкі. Станкевіч. Каці на машыне, падзяжур. Можа быць сур'ёзная размова, я не магу нікому даверыць, акрамя цябе...

А д з і н ц о ў. Дзякую за давер'е... Ты разумееш, у нашай палітыцы ёсць страшныя хібы. Бальшавікі абяцаюць людзям самае жаданае...

К а л а т у х і н. Мы пагаворым пра гэта потым. (Насцярожана.) Ты ці не збіраешся таксама... адыходзіць?

А д з і н ц о ў. Я свой абавязак выканаю! Можаш быць упэўнены!

К а л а т у х і н. Вось гэта іншыя словы!.. Ну, дык як ты?! Паедзеш? Падзяжурыш?

А д з і н ц о ў. Ну што ж, калі трэба. А ты? І паручнік?

К а л а т у х і н. Паручнік пераначуе ў мяне. Трэба ехаць зараз жа. Бывай!

А д з і н ц о ў. Вечна спешка. Бывай! (Выходзіць.)

К а л а т у х і н сочыць за ім.

С і з о ў (пераводзячы позіркам машыну). Развёў тут вільгаць! Філо-саф!

К а л а т у х і н. Расейская звычка капацца ў сабе!.. (Фельдфебелю.) Значыцца, ён збіраўся ехаць па гэтай дарозе?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Хто? А-а. Тут...

К а л а т у х і н. Ты ўпэўнены, што ён цяпер паедзе? Будзем тырчэць, як дурні!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Яго шафёр курыў разам з нашым. І той незнарок прагаварыўся!..

К а л а т у х і н. Тады ён павінен ехаць!.. Толькі б не было з ім пабочных! (Сізову.) Ты згодзен памагчы?

С і з о ў. Разлічвайце, як на сябе.

К а л а т у х і н. Трэба бервяно пакласці на дарогу! Там ляжыць, я заўважыў... Я таму і стаў тут!

Цягнуць бервяно на дарогу.

Так, каб не праскочылі... Калі што якое... (Сізову.) Рэвальвер ёсць?

С і з о ў. Ёсць.

К а л а т у х і н (фельдфебелю). Нож у цябе? Калі шафёр да бервяна, ідзі насустрач: дакументы!.. Чакай знаку — я свісну. Як толькі пачуеш — бі! На крайні выпадак рэвальвер. (Сізову.) Мы возьмем яго. І спадарожніцу.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Мяснікоў са зброяй. Спрытны...

С і з о ў. Пікнуць не ўправіцца! Калатухін (фельдфебелю). Адразу, як кончыш, да машыны.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Хопяцца, шукаць будуць яго аднакашнікі — птушка важная!..

С і з о ў. Няхай шукаюць ветру!..

К а л а т у х і н. Неабходнасць. Воленс-ноленс. «А ля гер ком а ля гер...»

Ф е л ь д ф е б е л ь. «Ля гер». Могуць — усякія падазрэнні...

К а л а т у х і н. Падазрэнні будуць на яе. Мілую спадарожніцу.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Яна не «пойдзе» разам з ім?

К а л а т у х і н. Ні ў якім разе. Яна таямніча знікне. Стане загадкаю нумар адзін...

С і з о ў (перасцярожліва). Аўтамабіль ідзе!

К а л а т у х і н. Сыдзем з дарогі!

С і з о ў. Значыцца, яе пакуль што не канчаць?

К а л а т у х і н. Управімся...

Набліжаецца машына, святло фар падышло і спынілася. Ш афёр і Валя выходзяць на сцэну.

Шафёр. Нібы знарок паклалі!.. Зусім нядаўна!

Ф е л ь д ф е б е л ь (выходзячы з цемры). Нядаўна. Кантрольны пост... Дакументы!

Ш а ф ё р. Без дакументаў не ездзім!.. (Дастае дакументы.)

К а л а т у х і н і Сізоў у гэты час кідаюцца да машыны, глядзяць — Мяснікова няма.

К а л а т у х і н (Валі). Дзе Мяснікоў?!

В а л я не адказвае. Расчараваны Калатухін момант думае: што рабіць? Рашае: адступаць позна; дае фельдфебелю ўмоўны знак, навальваецца на Валю, заціскае ёй рот, круціць рукі. Фельдфебель б'е шафёра нажом у бок. Шафёр са стогнам падае.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Што, гатова? Калатухін (Валі). Дзе Мяснікоў?.. (Фельдфебелю.) Сцягнуць з дарогі трупі Абшукаць! Каб ніякага знаку!

К а л а т у х і н і Сізоў цягнуць Валю ў машыну, а фельдфебель абшуквае забітага, бярэ дакументы, рэчы, азіраючыся, хутка валачэ труп з дарогі.

Заслона

Карціна восьмая

Сутарэнне. Нізкая важкая столь, маленькія дзверы, да якіх вядуць сходцы. Зверху цёмнае акенца. Сцены брудныя, з аблезлым тынкам. Ці то закінутая манашая келля, ці то карцэр, гаўптвахта. На падлозе, з намаганнем абапіраючыся на руку, сядзіць Валя. На лаўцы стомлена горбіцца фельдфебель, мармыча: «Эх, шарабан мой, амерыканка...»

Ф е л ь д ф е б е л ь. Я, здаецца, пагарачыўся? Ударыў неасцярожна... «Эх, шарабан мой...» Устаць!

В а л я не слухаецца.

Я каму кажу?! Устаць! Устаць!

В а л я ўстае.

Ну, падумала? Скажаш?

В а л я маўчыць.

Не скажаш?

В а л я. Не.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Ну, што ты за цаца?! (Зноў, ужо злосна, мармыча песню.) Думаеш, Мяснікоў твой пахваліць? Ён і ведаць не будзе! Яму перададуць, што да немцаў перабегла!

В а л я. Гэта для Мяснікова танная байка.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Паверыць. Пачакаюць крыху, а там і паверыць...

В а л я. Угаворваеце сябе!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Чаго мне ўгаворваць сябе! Не мне, а табе гнісці! Будзеш дурная — адправішся ў зямлю парыцца!.. Я буду заўтра гуляць па Мінску, піць віно ў «Каўказе», з дзеўкамі хадзіць буду. А ты...

В а л я маўчыць. Мармычучы: «Эх, шарабан мой», фельдфебель устае.

Даю пяць мінут... Кажы. Чаму затрымаўся Мяснікоў? Што ён намерваўся рабіць? Ну?

В а л я. Я гаварыла ўжо: не скажу...

Ф е л ь д ф е б е л ь. Ну дык ведай жа, што паслаў мяне сюды твой дружок, паручнік Адзінцоў...

В а л я. Адзінцоў!.. Ён ведае?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Ведае?! Ён задумаў усё!

Паўза.

В а л я. Хлусіш! Усё хлусіш!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Я толькі не так зрабіў, як ён казаў. Пагарачыўся. Ну, ды і лічыў, што любоў тут няма чаго ўплятаць... Ён казаў, што калі ты зробіш гэта, ты дакажаш, што сапраўды любіш яго. І што ён усё жыццё...

В а л я (з пагардай). Кінь ты!

Ф е л ь д ф е б е л ь. У мяне няма ахвоты даказваць гэта. Можаш не верыць!..

Убягае Калатухін, вельмі ўсхваляваны. Ён адводзіць фельдфебеля ўбок, гаворыць, каб не чула Валя.

К а л а т у х і н. Ну што?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Не гнецца!

К а л а т у х і н. Трэба канчаць!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Але яна...

К а л а т у х і н. Зараз жа!

Фельдфебель. Што-небудзь здарылася?

К а л а т у х і н. Усюды адно. Да бальшавікоў таксама перакінуліся!.. Толькі што сход кончыўся... Нашы ўжо зняты!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Унь што!

К а л а т у х і н. Зямля паўзе!.. З грэнадзёрскага тут дэлегацыя. І гэты з Мінска, якога... Федасюк... Салдаты — як звяры! Месца гэтае на падазрэнні...

Ф е л ь д ф е б е л ь. Трэба было ў Мінску яе... схаваць!..

К а л а т у х і н. З хвіліны на хвіліну могуць сюды заявіцца.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Ушалопіў... Тут можна яе? Калатухін. Нельга. Фельдфебель. Я ціха. Не піскне. Калатухін. Нельга. След! Вывезці. У дарозе!.. Я буду чакаць за лесам. (Адыходзіць. Валі.) Атрымай загад даставіць у Мінск. Табе пашанцавала: будзеш каля сваіх...

В а л я не адказвае.

(Фельдфебелю). Выконваць загад. Машына пададзена. (Хутка выходзіць).

Ф е л ь д ф е б е л ь (Валі). Збірайся!

Яна не варушыцца.

Ну, чуеш? У Мінск паедзеш, да сваіх... Хутчэй! Не прымушай чакаць!

В а л я. Я не паеду.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Як гэта — не паедзеш?! Пакуль што дабром прашу! Ну, тупай!

В а л я не слухаецца.

Чуеш?! Тупай!

Ф е л ь д ф е б е л ь штурхае Валю да выхада. Але там чуюцца шум, гаворка, крокі. Фельдфебель спыняецца.

Стой!

Ф е л ь д ф е б е л ь хоча выйсці, даведацца, што адбываецца, але ў сутарэнне ўрываюцца салдат і Дзяцел, потым Ф е д а с ю к.

С а л д а т. А! Хто такія?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Вы хто?

Д з я ц е л. Хто мы, людзям вядома! А вось хто ты, божы чалавек? Што ты тут робіш?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Я... затрымаў агентку, якая перадавала немцам важныя ваенныя звесткі.

С а л д а т. Шпіёнку?

В а л я. Няпраўда! Я... (Федасюку.) Дзядзька Антон!

Ф е д а с ю к. Валя?

В а л я хоча кінуцца да Федасюка, але фельдфебель спыняе.

Ф е л ь д ф е б е л ь. Стаяць! Мне цяпер загадана перавезці яе ў штаб.

Д з я ц е л. Адставіць штаб!.. (Уражаны.) Людцы, ды ён там жа... на пазіцыях... нашага Антона!..

Ф е д а с ю к. Чакай, Дзяцел. У які штаб? Для чаго?

В а л я. Гэта Калатухіна справа.

Ф е д а с ю к (фельдфебелю). Для чаго гэта штабу?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Не магу ведаць.

Ф е д а с ю к. А ўсё-ткі?

Ф е л ь д ф е б е л ь. Думаю... для высвятлення.

Ф е д а с ю к. Яшчэ не высветлілі? (Паказваючы на Валю.) Вызваліць!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Адысці! (Спрабуе абараняцца.)

Д з я ц е л. Ты што гэта, абармот?!

Ф е л ь д ф е б е л ь. Прэч з дарогі!

С а л д а т. Хлопцы! Бяры яго!..

Фельдфебеля абяззбройваюць. Ён кіпіць ад злосці.

Д з я ц е л. Не злуй, вантробы перагарацы!

Ф е д а с ю к (Валі). Ну, што там у Алёшы?

В а л я. Цяжка было. Але Залыгін сказаў: «Пара грэецца, браняпоезд на правільных рэйках»... Мяснікоў прасіў, каб я перадала нашым гэта. А я не даехала.

Ф е д а с ю к. Цяпер даедзеш. Папросім таварышаў, памогуць.

Убягае салдат.

С а л д а т (Федасюку, Дзятлу). Браткі, што ж гэта робіцца?! Пуць гадаўё падрывае!

Д з я ц е л. Які пуць?

С а л д а т. Перад браняпоездам. Каб не праскочыў!.. Каманду цэлую паслалі з ламамі, з ключамі...

Ф е д а с ю к. Адкуль такія весткі? Хто перадаў?

С а л д а т. Анціпчык... Дзяжурны наш там, пры станцыі...

Ф е д а с ю к. Вось гісторыя! Дзяцел, трэба зараз жа на пуці! Вазьмі ўзвод і алюрам туды! Гані гэту нечысць, пакуль не позна!

Д з я ц е л. Лячу, Антон! (На хаду.) Браты грэнадзёры, слухай маю каманду!.. (Выбягае.)

С а л д а т (глядзіць на фельдфебеля). А што ж з гэтым абармотам?

Ф е д а с ю к. Думаю, няхай пасядзіць сам.

С а л д а т. Няхай адпачне!..

Заслона

Карціна дзевятая

На чыгуначнай станцыі ў Мінску. З аднаго боку відаць вугал будынка, акно. Мяркуючы па тым, што бачна праз акно, гэта дыспетчарскі пункт. Каля акна ў пакоі вісіць тэлефон. Амаль паўз самы будынак ідуць у некалькі радоў чыгуначныя пуці, на іх паблізу і наводдаль стаяць вагоны, платформы з гарматамі, цяплушкі. Праходзяць узброеныя салдаты, потым паяўляецца Мяснікоў з рабочымі.

М я с н і к о ў (аднаму рабочаму). Трэба ў дэпо! Зараз жа! Ніводнага паравоза на пуці!.. Тым паравозам, якія прыйшлі, ні дроў, ні вады! Замарозіць тут!

Р а б о ч ы. Прыкаваць, значыцца! Зразумела!

М я с н і к о ў. Так усім нашым і перадай! Як загад Савета! Памерці, а не выпусціць ніводнага!

Р а б о ч ы. Так і зробім! Калі трэба будзе, і на смерць пойдзем!

Выходзіць.

М я с н і к о ў (другому рабочаму). Ты — к выхадным стрэлкам! Гэта апошні наш сродак! Што б ні было, ніводзін эшалон не выпускаць! На запасныя пуці! У тупік, і толькі! Загад канчатковы! Адменіць толькі Савет! Ніхто іншы!

Р а б о ч ы. Можаце спадзявацца, Аляксандр Фёдаравіч!..

Уваходзіць, кагосьці шукаючы, Грыбаў.

Г р ы б а ў. Дзе тут ваеннае начальства?

М я с н і к о ў. Нашто вам яно?

Г р ы б а ў. Гэта вас не павінна цікавіць.

М я с н і к о ў. А між тым, цікавіць!

Г р ы б а ў (аглядваючы Мяснікова). Вы хто?

М я с н і к о ў. Вы хочаце ведаць, ці хутка адправяць эшалон на Маскву?

Г р ы б а ў. Я хачу ведаць, ці хутка адправяць эшалон на Дзвінск. Вы з чыгуначнай адміністрацыі?

М я с н і к о ў. Вы амаль угадалі. Калі ўлічваць асаблівасці часу.

Г р ы б а ў. Я назначаны суправаджаць эшалон. Чаму нас затрымліваюць?

М я с н і к о ў. Эшалон на Маскву не пойдзе!

Г р ы б а ў. Я пытаюся пра эшалон на Дзвінск!

М я с н і к о ў. На Дзвінск?

Г р ы б а ў. На Дзвінск!

М я с н і к о ў. Усё роўна. Эшалон не пойдзе!

Падыходзіць Адзінцоў.

Г р ы б а ў. Гэта... чыё распараджэнне?

М я с н і к о ў. Мінскага Савета.

А д з і н ц о ў (да Грыбава). Эшалон зараз адправім. Збярыце салдат да эшалона і будзьце напагатове!

М я с н і к о ў. Так вы выконваеце пагадненне з Саветам, грамадзянін паручнік?

А д з і н ц о ў. Эшалон перакідваецца на станцыю Дзвінск. Са стратэгічных меркаванняў.

М я с н і к о ў. Мы гэтыя меркаванні ведаем!

А д з і н ц о ў (Грыбаву). Трымайце эшалон напагатове! Сігнал «адпраўляць» можа быць у любы момант!

Г р ы б а ў. Ёсць! Буду чакаць!

Г р ы б а ў адыходзіць да эшалона. Паяўляецца Вал я.

А д з і н ц о ў. Валя?! Дзе ты была?

В а л я (ідзе да Мяснікова). Таварыш Алёша!.. (Адводзячы Мяснікова ўбок.) Паганая вестка. Толькі што чула — узарвана палатно. Браняпоезд спынілі.

М я с н і к о ў. Спынілі?!. Гэта «ратаўнікоў» праца!.. Дзе ён?

В а л я. Не ведаю.

М я с н і к о ў. Трэба пазваніць на лінію! Высветліць!

М я с н і к о ў хутка выходзіць. У яго заклапочаны, трывожны выгляд. Валя ідзе за ім.

А д з і н ц о ў. Валя!

В а л я спыняецца.

Ты нават павітацца не хочаш! Што гэта значыць?

В а л я. Ты здзіўляешся! Як я інакш магу адносіцца пасля ўсяго...

А д з і н ц о ў. Валя... Я нічога не ведаў... Хто цябе арыштоўваў?

В а л я. Мне казалі — ты ведаеш! Друг твой лепшы!

А д з і н ц о ў. Калатухін?! У!.. (Не знаходзіць слоў.) Ён?!

Паўза.

(Абурана.) Подлы чалавек! Я яго другам лічыў!..

В а л я. Ты яму і цяпер служыш.

А д з і н ц о ў. Я не Калатухіну служу!

В а л я. Расіі?.. Якой?

А д з і н ц о ў. Гэта сафізм.

В а л я. Не сафізм, Валодзя, няўжо ты яшчэ не разумееш, што адбылося?

А д з і н ц о ў. Зноў палітыка! К чорту яе! Я хачу быць з табой, разумееш?

В а л я. Дык хадзем са мной!

Адзінцоў маўчыць. Валя ідзе да Мяснікова. Паяўляецца Калатухін, рашучы, усхваляваны. З ім ідуць фельдфебель, група паплечнікаў.

К а л а т у х і н. Ну, ледзь вырабіўся! Амаль з msсткі! Амаль не схапілі за руку! Выйшла не зусім чыста, але шлях на Карфаген разбурай!.. Поезд прыйдзе не хутка! Калі наогул прыйдзе...

А д з і н ц о ў. Удалося затрымаць? Як?

К а л а т у х і н не адказвае. Ідуць у бок эшалона, выходзяць.

М я с н і к о ў (круціць ручку тэлефона, бярэ трубку). Алё! Негарэлае! Станцыя Негарэлае?! Хто каля тэлефона? Браняпоезд прайшоў? Я — старшыня Мінскага Савета, Мяснікоў. Прайшоў? Ага, дзякую! Дай адбой! Станцыю Койданава! Койданава? Гаворыць старшыня Мінскага Савета. Далажыце — браняпоезд прайшоў? Як гэта — не падначальваецеся Савету?! Я патрабую! Я дакажу, маем ці не маем права патрабаваць! (Вешае трубку, потым звоніць зноў.) Дайце станцыю Фаніпаль! Станцыя?! Начальніка! Гаворыць Мяснікоў з Мінскага Савета. Браняпоезд не праходзіў? Катавасія? Якая катавасія? Узарвалі! Якія афіцэры? Хто яны?!. А вы што ж далі ім уцячы? Эх, вы! Не апраўдвайцеся!.. Машыну іхнюю агледзьце! Нумар запішыце! Дакументы пашукайце! Трэба даведацца, чыя яна! (Вешае трубку. Выходзіць з Валяй на перон.) Я к салдатам. Трэба падказаць, куды іх вязуць, для чаго.

М я с н і к о ў сустракаецца з Калатухіным і яго паплечнікамі.

А д з і н ц о ў (Мяснікову). Прашу даць чыгуначнікам распараджэнне адкрыць семафор!

М я с н і к о ў. Я не дыспетчар, грамадзянін паручнік.

А д з і н ц о ў (з націскам). Вы — дыспетчар, галоўны дыспетчар!

М я с н і к о ў. Калі я дыспетчар, то такога распараджэння не дам!

А д з і н ц о ў. Не дасце?!

М я с н і к о ў. Не дам!

К а л а т у х і н. Калі вы не дасце па добрай волі, мы можам загаварыць інакш.

М я с н і к о ў. Як вы можаце гаварыць, мы ўжо ведаем! Не палохайце!

К а л а т у х і н. Мы чакаем!

А д з і н ц о ў. Вы чулі?

В а л я. Паручнік!..

К а л а т у х і н (Мяснікову). Мы чакаем распараджэння — даць семафор!

М я с н і к о ў. Я сказаў — не дам!

К а л а т у х і н. Не дасце?!

М я с н і к о ў. Не!

Паўза. Калатухін чакае.

К а л а т у х і н. Так? (Паплечнікам.) Арыштаваць!

М я с н і к о ў. Ну, ну, пан Калатухін! Не забывайцеся! (Калатухінцам, якія хочуць арыштаваць яго.) Прэч! (Яго, аднак, бяруць гвалтам.) Дарэмна стараецеся, пан Калатухін! Ні адзін эшалон на Маскву пераправіць не ўдасца!

Падбягаюць двое рабочых.

Р а б о ч ы я Што тут такое?! Алёшу арыштаваць хочуць! Эй, вы! Схавайце зброю!.. Адыдзіце! Пакуль не позна!

Р а б о ч ыя кідаюцца на падмогу Мяснікову.

К а л а т у х і н. Узяць гэтых!

Г р ы б а ў (на Валю). Яе ўзяць! Яго паплечніца!

А д з і н ц о ў момант стаіць нерухомы, маўклівы. Салдаты-калатухінцы збіраюцца весці Валю, Мяснікова, рабочых. Убачыўшы гэта, Адзінцоў як бы абуджваецца.

А д з і н ц о ў. Адставіць! (Паказваючы на Валю.) Адпусціць!.. Я ўпаўнаважаны генерала Балуева!..

С а л д а т. Ёсць! (На Мяснікова.) І яго?

А д з і н ц о ў. І яго.

К а л а т у х і н. Ты... ты не звар'яцеў?!

А д з і н ц о ў. Я лічу, што такія рэпрэсіі годны толькі авантурыстам ці тым, у каго няма ніякай надзеі...

В а л я (радасна), Валодзя!

К а л а т у х і н. Жаўтароты ідэаліст! Чысцюля! Адзінцоў. Вы — лягчэй! (Грыбаву, тонам загаду.) Адпраўляйцеся к эшалону! Мы адкрыем семафор і самі!

Твар Валі адразу хмурнее. Яна адыходзіць ад Адзінцова. Убягае хлопец.

Х л о п е ц (да Мяснікова). Дзядзька... Таварыш Мяснікоў! Ура!

М я с н і к о ў. Што такое?

Х л о п е ц. Браняпоезд ідзе! К гораду падыходзіць!

К а л а т у х і н (вельмі ўражаны). Што?!. Мяснікоў. А пуці?

Х л о п е ц. Іх, аказваецца, узарвалі пасля, калі поезд праскочыў! Палічылі за браняпоезд звычайны санітарны! Ледзь не пусцілі пад адкос!

Усе стаяць узрушаныя. Калатухін проста аглушаны.

А д з і н ц о ў. Узарвалі? Хто ўзарваў? (Глядзіць на Калатухін.)

К а л а т у х і н. Г-глупства!

Нібы для таго, каб пацвердзіць вестку рабочага, чуецца гарматны стрэл з браняпоезда.

Х л о п е ц. О, салютуе!

К а л а т у х і н (салдатам). К эшалону ўсіх! Мы яшчэ ўправімся!

Г р ы б а ў (салдатам). К эшалону! (Адзінцову.) Семафор!

А д з і н ц о ў. Адкрыю!

В а л я. Валодзя, што ты робіш? Ты разумееш?..

А д з і н ц о ў. Я павінен!..

Сярод салдат, да якіх падыходзяць новыя, гул хвалявання.

С а л д а т ы! Гэта праўда, што нас на Маскву? На ўсмірэнне?!

К а л а т у х і н. Брахня!

М я с н і к о ў (горача). Праўда! Вашай рукой хочуць задушыць савецкую ўладу, вашу ўладу!

А д з і н ц о ў (Грыбаву). Я прашу не затрымлівацца!

Г р ы б а ў. Марш к эшалону! Адпраўляемся!

С а л д а т. Мы рашылі, што не адправімся да таго часу, пакуль не высветліцца ўсё!..

К а л а т у х і н. Высветліце ў дарозе! К эшалону!

М я с н і к о ў. Салдаты, не слухайце іх! Вас хочуць ашукаць! Вас хочуць павесці на нашых жа братоў!

К а л а т у х і н. Не верце яму! Ён ілжэ!

В а л я. Паручнік Адзінцоў, скажы — хіба ж не на Маскву іх? (На Мяснікова.) Ілжэ ён?

К а л а т у х і н (пагрозна адшпільваючы кабуру). Ілжэ!

В а л я (Адзінцову). Скажы! Ён ілжэ? Не на Маскву?

А д з і н ц о ў (пасля паўзы, поўнай унутранай барацьбы). На Маскву!..

В а л я (радасна). Вы чуеце?!

К а л а т у х і н раз'юшана выхоплівае наган і страляе. Адзінцоў падае.

В а л о д з я! Валодзя!

Адзін з салдат кідаецца да Калатухіна, узмахвае штыком.

С а л д а т. Ах ты гніда!

В а л я (ірве на Адзінцове гімнасцёрку, глядзіць рану). Бінт! У каго ёсць бінт? (Спяшаючыся, перавязвае Адзінцова.)

А д з і н ц о ў. Вось і прыйшоў мой час... Мая дарога...

В а л я. Маўчы, ты будзеш жыць! Валодзя, мілы!

А д з і н ц о ў. Адзін... Адзін еду...

В а л я. Ты са мной, Валодзя! Са мной! (Са страхам.) Доктара! Ёсць тут доктар? Доктара!

С а л д а ты перадаюць: «Доктара!», «Доктара!» З ляскатам падыходзіць браняпоезд, шэры, валокі, з дуламі гармат, з кулямётамі. Калі ён спыняецца, наперад выбягаюць салдаты, сярод якіх Дзяцел і Залыгін.

Д з я ц е л. Добры дзень, людцы!

Г а л а с ы. Добры дзень! З прыездам!

З а л ы г і н. Таварыш Алёша! Браніраваны поезд прыбыў у распараджэнне Мінскага Савета.

М я с н і к о ў. Добра, Залыгін! У час прыехалі!

Д з я ц е л (з вялікім здзіўленнем раптам заўважае непадалёк сваю жонку Кацярыну, якая паяўляецца ў натоўпе. Дзяцел хрысціцца). Быць не можа! Згінь, згінь!..

К а ц я р ы н а. Ты зноў!..

Д з я ц е л. Скула! Што табе тут трэба? Чаго ты тут?

К а ц я р ы н а. Чаго! Як жа тут паедзеш, калі невядома, чыя бярэ!

Д з я ц е л. Эх, баба! Наша бярэ!

Заслона

1957

У НОВЫМ ДОМЕ

Драматычная аповесць у трох дзеях і з трыма пралогамі, у якіх аўтар, крытык, даверлівы і недаверлівы гледачы разважаюць і спрачаюцца аб сям'і, каханні, аб праве і абавязках чалавека

Асобы, якія разважаюць
А ў т а р.
Даверлівы глядач.
Недаверлівы глядач.
К р ы т ы к.
Асоба, якая дзейнічае
П а м р э ж.
Асобы, якія разважаюць і дзейнічаюць
Быліцкі Сяргей Аляксандравіч.
Ён жа ў маладосці, ва ўспамінах.
Л ю б а, яго жонка.
Яна ж у маладосці, ва ўспамінах.
В а л о д з я, іх сын.
Г а н н а І в а н а ў н а.
Д у д к о Андрэй Данілавіч.
О л ь г а, дачка Дудко.
П а в е л.
Г а л і н Антон Ціханавіч.
З і н а, яго жонка.
А л і к.
Р а я.
А л а.
К о с ц і к.
В е р а.

ПРАЛОГ ПЕРШЫ

Усё падрыхтавана да спектакля. Няёмка, няўпэўнена выходзіць на сцэну аўтар, азіраецца. Падыходзіць да рампы, углядаецца ў залу.

А ў т а р. Добры вечар!

Г о л а с з а к у л і с а м і: Хто там улез на сцэну?!

А ў т а р. Гэта я. Не турбуйцеся, гэта — я.

На сцэну выбягае п а м р э ж.

П а м р э ж. Ах, гэта вы! Аўтар! Як вы апынуліся тут?.. Хутчэй! (Дае нецярпліва знак сысці са сцэны.)

А ў т а р. Я павінен сказаць некалькі слоў.

П а м р э ж. Вы заблудзіліся! Вам, мабыць, трэба за кулісы, да акцёраў!

А ў т а р. Не, я хацеў бы сустрэцца з гледачамі.

П а м р э ж. Вы блытаеце спектакль! Гледачы, акцёры чакаюць пачатку!

А ў т а р. Я скажу толькі некалькі слоў. Магу ж я сам-насам сустрэцца з гледачом?

Д а в е р л і в ы г л я д а ч. Няхай скажа! Аўтар жа!

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. Толькі карацей! Без павучанняў!

А ў т а р. Пастараюся коратка. П'еса, якую вы ўбачыце, раскажа вам аб адной вельмі звычайнай гісторыі, аб маленькай сям'і. Аб звычайным жыцці-быцці некалькіх чалавек...

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч (з падазрэннем). А, унь што!

К р ы т ы к (з дырэктарскай ложы). Мнагазначны ўступ! Аўтар загадзя апраўдваецца!

А ў т а р. Я хачу паспрачацца! Я ўпэўнены зусім у іншым. Праўда, я не адразу наважыўся прынесці сваю п'есу ў тэатр...

К р ы т ы к. Вось-вось. Цікава! Чаму ж вы не наважваліся?

А ў т а р. Я часам бачыў вас. (У залу, шчыра.) Жыццё сям'і — не тайны атама і не далеч космасу. Тут ледзь не ўсё даследавана. Столькі од і трагедый уславілі і аплакалі сям'ю, сямейнае шчасце. Вялікія і малыя, далёкія і блізкія, песняры і прамоўцы! Кожная ўсмешка, кожны ўздых шчаслівцаў і няшчасных тысячы разоў апісаны, перапісаны. Ці варта чапаць даўнасць, у якой так лёгка пайсці пратаптанай сцежкай! Ці варта чапаць яе, калі цераз усю планету нашу скрозь дзьмуць шырокія, магутныя вятры самай неспакойнай і самай цудоўнай эпохі!

Д а в е р л і в ы г л я д а ч. Мала што. Пра любоў, пра сям'ю таксама забываць нельга. Пра любоў унь як любяць чытаць і фільмы

глядзець. Як возьмеш кніжку пра любоў у інтэрнат, дык не аддасі, пакуль усе не прачытаюць...

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. Пісьменнік — сапраўдны, канечне,— не павінен ісці на павадку ў чытача. У жыцці ёсць важнае і не важнае. І няма чаго забіваць галовы людзей усялякімі дробязямі, цягнуць усё ў тэатр!

А ў т а р. А помніце Маякоўскага: «Но бывает... и большое понимаешь через ерунду»? Але сям'я — не глупства, гэта ж нашы пакуты і радасці, наша жыццё. Забудзем жа на час тое, што вы бачылі ў гэтай зале раней. Няхай даўнія ці нядаўнія цені не ўстаюць між намі. Паспрабуем, як можам, разабрацца самі ў тым, што блытае, нявечыць яшчэ жыццё людзей...

П а м р э ж (нецярпліва, амаль перабівае). Вы ўсё сказалі? Пачынаць трэба!

К р ы т ы к. Даўно пара!

А ў т а р (збіты, з думкі). Пачынайце (ідзе са сцэны).

Памрэж дае знак адкрыць заслону.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Карціна першая

Кватэра Быліцкіх. На пярэднім плане частка пакоя, дзверы ў другі пакой. У пакоі за дзвярыма — музыка, смех, адчуваецца, што там спраўляюць нейкае свята. Тут, у першым пакоі, двое — Валодзя Быліцкі і яго маці Люба.

В а л о д з я. Мама, а доўга яшчэ яны будуць?..

Л ю б а. Што?

В а л о д з я. Гаварыць і піць гарэлку?

Л ю б а. А... А ты не слухай. Кладзіся і спі...

В а л о д з я. Як ім не надакучыць, мама?

Л ю б а. Сказаў! Ім жа весела!

В а л о д з я. Віно — такая дрэнь! Калі мне тата даў, я ледзь не выплюнуў.

Л ю б а. Ён жа кропельку! А мог бы і не піць!

В а л о д з я. «Мог бы»! Ведаеш — нядобра не выпіць!

Л ю б а. Чаму нядобра? Сказаў бы «не хачу» і паставіў чарку.

В а л о д з я. Усё ж я не дзяўчынка якая-небудзь!.. І акрамя таго — наваселле!.. Мама, а чаму заўсёды, калі на новую кватэру пераязджаюць, то гэтае наваселле робяць?

Л ю б а. Каб шчасце ў хаце было...

В а л о д з я. Мама, значыцца, мы будзем вельмі шчаслівыя?!

Л ю б а. Будзем шчаслівыя!

В а л о д з я. За наша шчасце столькі п'юць! Столькі падарункаў прынеслі!

Л ю б а. Спі, Валодзя! Мне трэба да гасцей... Будзеш спаць?

В а л о д з я. Добра.

Маці цалуе яго, папраўляе на ім коўдру, але не выходзіць.

На другім, цёмным плане, як успамін, паяўляецца, высвечваецца малюнак: яна — маладзейшая — з загорнутым у прасцінку малым на руках. Сядзіць, гушкае дзіця, спявае ціха песеньку-калыханку: «А люлі, а люлі! Бай, бай!..» Па тым, як сядаіць, ківаецца, як спявае, відаць, што вельмі хоча спаць, змарылася. Але разам з гэтым на твары і вялікая ўцеха, шчасце мацярынства.

За гэтым узнікае другі малюнак — у пакой уваходзіць Сяргей. Распранаецца, няма дзе павярнуцца. «Ніяк не прывыкнеш да цеснаты!» Падыходзіць да яе: «Утамілася? І я таксама. Але зманціравалі яшчэ два аўтаматы!.. Хутка галоўны канвеер пойдзе!.. І баракі скора — на дровы! Катлаван пад падмурак выкапалі! А там — падмурак!..» Яна падтрымлівае, лагодна дражнячы: «А там — сцены! А там — вокны!..» Сяргей: «І не агледзішся, як вырасце прыгажун! Як наваселле прыкоціць!» Яна: «Доўга яно коціць нешта! Барак трэці на трэцім месцы, а ў доме як след і не пажылі!» Сяргей : «Пажывём! Цяпер — пажывём! Цеснату, барак будзем успамінаць, як дагістарычнае мінулае!» (Сяргей пяшчотна абдымае яе, яна туліцца да яго, адданая, поўная кахання...)

Малюнак на другім плане знікае. Люба, адганяючы ўспаміны, уздымаецца з ложка, пагладзіўшы галоўку сына, выходзіць.

У той час, калі яна ўваходзіць у пакой, дзе гуляюць госці, Галін, якога выбралі за тамаду, устае, стукае відэльцам па пляшцы, просіць цішыні.

Г а л і н. Слова паважанаму Андрэю Максімавічу!

Б ы л і ц к і (папраўляючы). Андрэю Данілавічу.

Г а л і н. Вінават. Андрэю Данілавічу Дудко!

Д у д к о (устае). Што ж сказаць? Тут і так ужо ўсяго сказана!

Г а н н а І в а н а ў н а. Але ж вы яшчэ не казалі! Ці вы дабра не жадаеце нам?

Д у д к о. Дабра я жадаю. Толькі тут ужо ўсяго пажадалі! (Задумаўшыся.) Вось што я скажу. Я вось тут, седзячы ў новай кватэры, успомніў, як я жыў, калі вярнуўся з лесу пасля вайны.

Кватэра мая была — сутарэнне сярод руін... Тады і горад быў увесь у руінах. А вось мы жывём, у дамах, і ўжо нават прывыклі і не здзіўляемся... Харошы горад у нас, і дамы новыя, добрыя... І было б от добра, каб у новых дамах і наогул у такім новым, прыгожым горадзе людзі былі сумленныя ўсе, культурныя і жылі добра, справядліва. Прыгожа. От за справядлівае, прыгожае жыццё я і хачу выпіць. (Любе.) І дай вам бог шчасця ў новым доме!

Г а л а с ы. За шчасце!

Госці чокаюцца з Быліцкімі.

Г а н н а І в а н а ў н а. Мудры стары! Самую праўду сказаў!.. Вазьмі вось студзіны, сама рабіла!

Д у д к о. Дзякую, гаспадыня... (Працягваючы, разважаць.) Яно ж калі ў халупе, як некалі, то і плюнуць не грэх. У хляве і свіннёй можна быць... А тут — культура трэба!

Г а н н а І в а н а ў н а. Праўда твая. Час такі... Я от, як у дэпутатах хадзіла, сама ў камісію па азеляненню папрасілася. Хацела, каб ліпы ды клёны саджалі, каб кветак было многа...

Д у д к о. У нас у пасёлку цяпер — як у парку!.. Летам пчолы гудуць!

Г а н н а І в а н а ў н а. Люблю хараство ўсякае! Змалку ўсяго наглядзелася, навучылася ад людзей. Ды і ад бацькі свайго; чаго таіць — піў ён, матку біў кулаком сп'яна, з дурасці. Аляксандр мой,— сам ведаеш, які быў,— слова паганага не скажу, не крыўдзіў. Але голад, галеча крыўдзілі... Дык і — праўда твая — хочацца, каб цяпер было хораша ўсё!.. Можа, гурочка падаць?

Д у д к о. Дай хіба гурка.

Г а н н а І в а н а ў н а. Добрае жыццё настала. Толькі што балаўства рознага многа... Разбэсціліся людзі каторыя. Строгасці мала!

Д у д к о. Праўда твая: строгасці не хапае.

Л ю б а падыходзіць да Дудко.

Л ю б а. Дзякую вам! Вы, мабыць, такі добры чалавек! І ўсе тут — добрыя! Усе добрыя! Шчодрыя! (Да Ольгі, якая сядзіць побач з бацькам.) Вы такая цвярозая сярод усіх нас!

О л ь г а. Я заўсёды мала п'ю.

Л ю б а. Але ж у такі дзень... Не, я пачынаю не тое гаварыць. Выпіла. З радасці... Я так рада, што вы прыйшлі, што ўсе сабраліся!..

Адыходзіць. Зірнуўшы, як муж ласкава схіліўся да Ольгі, хмурнее. Наганяе весялосць.

Б ы л і ц к і. Ну вось, бачыце, тут не так дрэнна. А вы не хацелі...

О л ь г а. Проста я не хацела быць лішняй. Вы ж запрашалі бацьку.

Б ы л і ц к і. Бацьку і вас. А вы заўпарціліся!..

О л ь г а. Я думала, буду неабавязковым дадаткам. Я так мала знаёма з вашай сям'ёй... Прабачце. (Устае, падыходзіць да акна.)

Быліцкі ідзе ўслед за ёю.

Б ы л і ц к і. Вам нудна?

О л ь г а. Не. Проста стамілася.

Б ы л і ц к і. Можна з вамі гаварыць шчыра?

О л ь г а. Чаму ж не?

Б ы л і ц к і. Бывае, чалавека бачыш здалёк, а адчуваеш як добра знаёмага, як друга... З вамі не было такога?

О л ь г а. Не.

Б ы л і ц к і. А са мною — вось цяпер... Ведаеце, калі б вас не было, на вечары гэтым многага б не хапала!

О л ь г а. Гэта вам здаецца.

Б ы л і ц к і. Гэта маё перакананне... Мне хочацца, каб вам было добра, весела. Я хачу, каб шлях ваш быў, хоць і цяжкі, але шчаслівы, слаўны, поўны сапраўднай творчай радасці. Каб у вас былі заўсёды самыя яркія ролі і самыя прыхільныя гледачы. Былі і слава, і ружы!

О л ь г а. Дзякую. Вы вельмі добразычлівы.

Б ы л і ц к і. Не смейцеся. Я сур'ёзна...

Пасля паўзы.

Мне здаецца, вы самі не ведаеце, якая вы шчаслівая. У вас такая шырокая, прыгожая, цудоўная дарога. І ўся яна наперадзе, уся яна перад вамі — ідзіце, шукайце, тварыце!

О л ь г а. Я зайздрошчу тым, хто хоць трохі прайшоў ужо сваёй дарогай. Яны ўжо нешта зрабілі, яны могуць сумленна і з годнасцю глядзець у вочы людзям. А я... а ў мяне пакуль толькі мары!..

Б ы л і ц к і. Мары — гэта многа, калі з імі — маладосць, вера, запал!..

Паўз іх праходзіць Зіна. Яна прыкметна выпіла.

З і н а. Што ён вам кажа? Можа, у каханні прызнаецца?

Б ы л і д к і. Зіна!

З і н а. Вы — маладая, даверлівая. Паслухайце параду: не вельмі верце мужчынам!

О л ь г а. Дзякую за папярэджанне!

З і н а. Бойцеся асабліва такіх, як Сяргей Аляксандравіч!

Адыходзіць. Быліцкі і Ольга застаюцца каля акна. Відаць, як жонка Быліцкага паглядвае ў іх бок. Галін заўважае, што яна непакоіцца.

Г а л і н. Я горача заклікаю ўсіх выпіць за самую цудоўную з жанчын, якія сёння ўпрыгожылі нашу сумную мужчынскую кампанію!.. Я знарок не кажу яе імя, думаю — гэта лішняе... За самую цудоўную!

Д у д к о. А ўсё ж трэба было б сказаць! Рознае могуць падумаць!..

З і н а. Я здагадваюся!

Г а л і н. За гаспадыню гэтага добрага дома! За Любоў Васільеўну.

О л ь г а (Быліцкаму). За вашу жонку п'юць!

Б ы л і ц к і. А! (Падыходзячы да стала.) З прыемнасцю далучаюся! (Чокаецца з жонкай.) За цябе, Люба!

З і н а. Сяргей Аляксандравіч, як вы, аднак, легкадумна прымаеце такі тост! «З прыемнасцю»!

Б ы л і ц к і. Легкадумна?

З і н а. Вы забываеце некаторыя рэчы!..

Г а л і н. Зіна! Ты лішне выпіла!

,310

З і н а. Не, я скажу. Няўжо вы дасюль не бачыце, сляпы муж, што мой Галін без памяці закаханы ў вашу Любу? Даўно і верна!

Л ю б а. Ты, праўда, Зіначка, лішне!..

Б ы л і ц к і (жартаўліва-сур'ёзна). Я заўважаў тое-сёе!..

З і н а. Як жа вы трываеце?

Б ы л і ц к і. Я веру ў высакародства Антона і ў выпрабаваную гадамі вернасць Любы!.. За здароўе гаспадыні!

Ён п'е. Выпіўшы, азіраецца на Ольгу, хацеў ісці туды, але там стаіць стары Дудко. Дудко гаворыць з дачкой.

Д у д к о. Дадому пара ісці. Заседзеліся...

О л ь г а. Ты нечым незадаволены?

Д у д к о. Не.

О л ь г а. Не, ты хмурышся. Ты незадаволены. Я вінавата ў чым?

Д у д к о. Не. Світаць ужо, мусіць, пачынае. (Глядзіць у акно.) Там нехта стаіць.

О л ь г а пазірае ў акно. Раптам на твары яе паяўляецца здзіўленне.

О л ь г а. Ой! Здаецца, Паўлік!

Д у д к о. Паўлік?

О л ь г а. Ён заўважыў нас. У цень схаваўся...

Д у д к о. Вось і добра, што Павел! Пойдзем дадому!

О л ь г а. Хадзем!

Яны падыходзяць да Ганны Іванаўны, Любы і Быліцкага.

Д у д к о. Ну, вось, гаспадыня, дзякуй табе вялікае ад нас.-

Га н на І в а н а ў н а, Л ю б а. Ужо ідзяце? Так рана?

Д у д к о. Час, як кажуць, старым касцям на спачын.

Б ы л і ц к і. Рана, вельмі рана, Андрэй Данілавіч! Крыўдзіце!

Д у д к о. І так, стары, заседзеўся!

Б ы л і ц к і. Нагаворваеце на сябе, Андрэй Данілавіч! І на гады свае без падстаў ківаеце! (Зірнуўшы на Ольгу.) То, можа, Ольга Андрэеўна застанецца?

О л ь г а. Рэпетыцыя ў мяне сёння. Адказная. Другая ўсяго.

Д у д к о. Адпачыць трэба!.. Ну, вось — шчасліва вам быць!

О л ь г а. Бывайце здаровы!

Л ю б а. Шчасліва і вам! Бывайце!

Б ы л і ц к і ідзе следам за імі, праводзіць.

З і н а (мужу). Час і нам уставаць!

Л ю б а. Не выдумляй, Зіначка! Куды табе спяшацца?

Г а л і н. Праўда, Зіна, пасядзім яшчэ! Нельга ж мне адразу губляць такую пасаду!

З і н а. Алік, бядак, зачакаўся!.. Баюся, каб не натварыў чаго. Самі ведаеце, якая з малога нянька! (Загадвае вачыма Галіну, каб устаў з-за, стала.)

Г а н н а І в а н а ў н а. Што ж, праўда твая: няволіць не буду. Не крыўдуйце, калі што не так было...

З і н а. Усё было добра, Ганна Іванаўна! Дзякую вельмі!.. А халадзец — дык цуд! І парася смачнае!.. Прыйду потым, каб расказалі, як вы гэта робіце. Добра? (Цалуе яе, развітваючыся. Галіну.) Хадзем.

Уваходзіць Б ы л і ц к і.

Б ы л і ц к і. І вы ўжо?! Э, гэта нядобра! Варта было на. хвілінку адысці, як вы наўцёкі!

Г а л і н. Зіна ва ўсім вінавата!

З і н а. Падзякуй мне, Сяргей, што выцягнула яго!.. (Любе.) Дзякуй табе, Любачка! Добра вельмі было ў вас! (Цалуе яе.)

Г а л і н. Жывіце багата! Хай шчасця ў вас будзе поўны дом!

Б ы л і ц к і. Гэта дык пажаданне!

Выходзіць з гасцямі. Выходзіць і Ганна Іванаўна. Люба застаецца. На яе знарок вясёлы твар сыходзіць цень непакою. Задуменная, прыбірае са стала.

Уваходзіць Б ы л і ц к і.

Б ы л і ц к і. Сапраўды, вечар — на дзіва!.. (Любе.) Выбачай, на завод трэба пазваніць, у механічным прэс са строю выйшаў. (Набірае нумар.) Алё! Аляксандр Мацвеевіч? Ну, што там? З прэсам?! Вазьмі ў

падмогу брыгаду Папрыкі! Каб заўтра ўсё было як след. Разумееш? Галаву здыму!..

Кладзе трубку.

Ну вось, і адпачыць нарэшце можна... Ты чаму такая?

Л ю б а. Так, думкі розныя...

Б ы л і ц к і. Пра што? Ну, шчыра! Ну!

Л ю б а. Пра Дудко, пра яго дачку думала. Прыгожая якая яна.

Быліцкі хавае няёмкасць. Ён не хоча такой гаворкі, знарок вядзе на іншае.

Б ы л і ц к і. Стары ў яе сімпатычны. Ён для мяне многа зрабіў. Я яму на ўсё жыццё ўдзячны. Прыйшоў я да яго жаўтаротым птушанём — ні прафесіі ніякай, ні жыцця не ведаў. Ён навучыў. І рабочаму рамяству, і мудрасцям жыцця. Майстар. Першы настаўнік!

Л ю б а (думаючы аб іншым). Строгі ён, здаецца...

Б ы л і ц к і. Строгі. Я от прыехаў галоўным інжынерам, і хоць ён, як і раней, майстар, а я нібы пабойваюся яго! Вечным вучнем адчуваю!

Л ю б а. Дачка — красуня якая, праўда?

Б ы л і ц к і. Як бы табе сказаць? Нічога. Але яна не зусім на мой густ. Кнігаўка. Птушанё...

Л ю б а. Не хлусі, яна не можа не падабацца. Такая красуня — страшна стаяць побач! Хараство і маладосць!

Б ы л і ц к і. Ёсць хараство вясны і хараство восені. Мой узор — ты! Самая цудоўная, як сказаў Галін.

Л ю б а. Не паўтарай чужых і няшчырых слоў. Як шкада, што маладосць і хараство не вечныя! Старыя ісціны раптам пачынаеш разумець нібы ўпершыню... Я, мабыць, вельмі пастарэла? Брыдкая стала?

Б ы л і ц к і. Глупства! Для мяне ты — такая, як і была! Маладая і прыгожая назаўсёды! Для мяне, ва ўсякім разе! (Абдымае яе.)

Л ю б а. Трэба Валодзьку паглядзець. Пусці!..

Быліцкі не адпускае яе.

Б ы л і ц к і. Прэч сумненні! У новым доме! Глядзі, як добра тут! (Падводзіць да акна, адчыняе яго.) Проста ў акно глядзіць рабіна!.. Вуліца якая! І рабіна пад акном!

Заслона

Карціна другая

Дворык перад домам, дзе жывуць Дудко. Дом — звычайны жылы катэдж гарадской ускраіны. На пярэднім плане — тэраса з карнізам ад

дажджу, збоку лавачка, некалькі дрэўцаў. Пачынае цямнець. На тэрасе Дудко, які збіраецца кудысьці ісці. Уваходзіць Павел.

П а в е л. Ольга дома?

Д у д к о. А, Паўлік! Зноў ты не ўгадаў. Няма.

П а в е л. Трэці раз не шанцуе.

Д у д к о. Занята ў тэатры... Абедаць не прыходзіць...

П а в е л. І калі павінна быць, невядома?

Д у д к о. Хутка, можа, будзе. А ты — пачакай, на ўдачу!..

П а в е л. Пачакаю.

Д у д к о. Калі яна прыйдзе, скажы, што я хутка вярнуся.

П а в е л. Добра.

Д у д к о выходзіць. Павел сядае на лавачку, якая напалову схавана кустом.

Убягаюць Ольга і Б ы л і ц к і. Абое мокрыя, вясёлыя, расчырванелыя.

О л ь г а. Ой, не магу! Задыхалася!

Яна шумна аддыхваецца, паказваючы Быліцкаму, як яна змаглася.

Б ы л і ц к і. Бедная!

Ён жартаўліва гладзіць яе руку, нібы супакойвае.

О л ь г а. Не трэба! Бязлітасны вы чалавек!

Б ы л і ц к і. За што так сурова? Оля!..

О л ь г а. Не ведаеце? Замарылі, замучылі, ды яшчэ — нядобры — пытаецеся!

Б ы л і ц к і. Я замарыў? Ты ж сама так бегла, што я ледзь упраўляўся, каб не адстаць.

О л ь г а. Праўда?

Яна раптам засмяялася. Захопленыя сабою, яны не заўважаюць Паўла, які стаіць усхваляваны.

Б ы л і ц к і. Якая ж ты быстраходная! Каб ты не была актрысай, ты магла б, напэўна, стаць чэмпіёнам па бегу!

О л ь г а. Чэмпіёнам?!.

Б ы л і ц к і. У маштабах рэспублікі, а можа — і краіны! (Ён раптам абдымае Ольгу, цалуе.)

О л ь г а (трывожна). Што вы! Хіба ж можна!..

Б ы л і ц к і. Даруй. Я з табою часта забываюся. На ўсё, на ўсіх!

П а в е л, уражаны, хаваецца за куст. Азіраецца: што рабіць,— выйсці непрыкметна з двара няма як.

О л ь г а. Пра нас, актрыс, часта гавораць — легкадумныя. Я баюся даць падставу гаварыць такое пра мяне... І даю...

Б ы л і ц к і. Ніхто пра цябе не падумае такога!

О л ь г а. І вы не думаеце?

Б ы лі ц к і. Сказала! Я думаю, наадварот, лішне строгая!

О л ь г а. Вы кажаце няпраўду. Б ы л і ц к і. Клянуся!

О л ь г а выстаўляе руку з-пад казырка, правярае, ці не ідзе дождж.

О л ь г а. Уцякалі ад дажджу, і на табе: дажджу няма. Ледзь крапае! А такія хмары паўзлі!

Б ы л і ц к і. Яны пайшлі стараною.

О л ь г а. Як усё-ткі добра пасля дажджу! Калі ідзе дождж, мне заўсёды так хораша, так хораша!.. Калі я малая была, ледзь дождж пасыпле — не ўседжу. На двор, пад град кропель! Па лужах — аж пырскі ляцяць!

Быліцкі смяецца.

О л ь г а. Вы чаго?

Б ы л і ц к і. Так, смешна. Уявіў цябе маленькую, у кароценькім плацці, даўганогую. Па лужах!..

О л ь г а. Нічога тут смешнага!.. Нядоўга пакрапаў, а ўсё нібы перамянілася! Ажыло!.. Чуеце, язмін пахне?

Б ы л і ц к і. Язмін?

О л ь г а. Не чуеце? Эх вы!.. І мокры клён!

Б ы л і ц к і. Фантазіруеш!

О л ь г а. Вы, што ж, думаеце — клён мокры не пахне? Я добра ведаю гэты пах. У мяне ж пад самым акном клён! Як толькі адчыніш акно пасля дажджу ці ўранку, дык у пакоі, як у кляновым лесе!

Б ы л і ц к і. У мяне каля акна — рабіна!..

О л ь г а. Дрэва, а нібы друга люблю! Тата пасадзіў, тры гады таму. У дзень маіх імянін... Пацешыць хацеў... Заўсёды стараецца здзівіць чым-небудзь добрым...

Б ы л і ц к і. Любіць ён вельмі цябе.

О л ь г а. Без маці выхадзіў мяне. Мусіць, я ўдвая даражэй яму.

Грыміць далёкі гром.

О л ь г а. Як мне падабаецца слухаць гром!.. Калі я чую яго, мне становіцца жудасна і весела!

Быліцкі зноў абдымае яе.

Б ы л і ц к і. Ты зусім змокла. Дрыжыш...

О л ь г а. Халаднавата робіцца.

Б ы л і ц к і. Ідзі пераадзенься! Яшчэ прастудзішся! Што я рабіць тады буду?!.

О л ь г а. Так, бадай, ваша праўда! Хадземце!

Б ы л і ц к і. Ідзі адна. Я тут пачакаю.

О л ь г а. Чаму ж тут?.. З бацькам сустракацца не хочаце?

Б ы л і ц к і. Так. І ён не сумуе без мяне, здаецца?

О л ь г а. Ну, што ж... Я хутка!

О л ь г а выходзіць. Быліцкі закурыў, паглядзеў на гадзіннік. Неспакойна думае штосьці. Павел выходзіць з-за куста.

Б ы л і ц к і Хто тут? А!.. Добры вечар!

П а в е л. Добры вечар!..

Азірнуўся на дом, як бы падумаўшы, ці не пайсці туды, да Ольгі; рашуча выходзіць з двара.

О л ь г а. Ну, вось я... А таты, аказваецца, дома няма!.. Можа зойдзеце?

Б ы л і ц к і. Не. Мне пара збірацца. Трэба на завод заехаць. У эксперыментальны цэх.

О л ь г а. Што-небудзь здарылася ў вас?

Б ы л і ц к і. Не. Машыну новую выпрабоўваць заўтра павінны... Оля, чаму ты мяне завеш усё «вы»?

О л ь г а. Не ведаю. Проста — у вас такая вялікая справа, такое жыццё! Я так паважаю вас!..

Б ы л і ц к і. Вось зноў — «паважаю вас»!..

Паяўляецца Дудко.

Б ы л і ц к і. Добры вечар, Андрэй Данілавіч!

Д у д к о (няветліва). А, малады чалавек! Добры вечар! (Ользе.) Ты не прастудзішся? Холадна робіцца!

О л ь г а. Не, што вы! Які холад?

Д у д к о. Ну, глядзі! Нагуляеш прастуду!

Заходзіць у дом.

О л ь г а. Хмурны такі з выгляду, а колькі дабраты ў ім!..

Б ы л і ц к і. Мне ён заўсёды здаваўся суровым. А цяпер я быццам яго баюся.

О л ь г а. Ён прывык аберагаць мяне...

Паўза.

Б ы л і ц к і. Не верыць ён мне... (Неспакойна.) А ты? Верыш?..

О л ь г а. Веру... Не заўсёды.

Б ы л і ц к і. Чаму ж ты сумняваешся?

Паўза.

О л ь г а. Загадкавы ўсё ж вы. Незразумелы нейкі.

Б ы л і ц к і. Чаму незразумелы?

О л ь г а. Няясны нейкі. Складаны... Я часта думаю пра вас, калі адна, і ў галаве блытаецца. Успомню, як мы хадзілі з вамі па лесе, што вы казалі, такі сур'ёзны для ўсіх, паважаны,— думаю, харошы вы, мілы. Потым уяўляю, дзе вы, што вы робіце дома, і стане балюча, крыўдна. Брыдка бывае часта.

Б ы л і ц к і. Калі я вяртаюся дамоў, я чую і бачу цябе... Жыву гэтым, Оля, ты сама не ведаеш, як многа значыш для мяне. Я ўпер-

шыню адчуваю, што мяне ва ўсім разумеюць. Жывуць маім непакоем, маімі марамі. Можа, гэта таму, што ты таксама творчы чалавек. Ці таму проста, што такая чулая, разумная такая!

О л ь г а. Вы — дзіўны чалавек! Сустрэўшыся з вамі, я забываюся на ўсё! Я толькі аднаго вас слухаю. Я ні аб чым не думаю. Вы ўмееце абыходзіць усё, што можа захмарыць радасць... За столькі часу мы ўпершыню загаварылі пра гэта!

Б ы л і ц к і. Я невінаваты, Оля. Тут ніякай палітыкі. Проста я не магу з табой думаць пра што-небудзь іншае...

О л ь г а. А без мяне думаеце? Ну, і што ж вы думалі?.. Правільна мы робім,— думалі пра гэта?

Б ы л і ц к і. Ольга, я цябе люблю! Ты разумееш?

О л ь г а. Я разумею... Але я — не пра тое...

Б ы л і ц к і, Ты пытаеш, што я рашыў?.. Але рашэнне маё пачынаецца і канчаецца гэтым — я люблю. Я не магу без цябе дня быць!..

О л ь г а. Але ж вы...

Б ы л і ц к і. Не кажы. Я ведаю, пра што ты. Оля, уся бяда ў тым, што мы позна сустрэліся! Калі б мы спаткаліся ў свой час, усё было б добра. Але мы спаткаліся позна... Так, я не вольны кахаць!.. А я (упарта) люблю! Люблю!.. Ну, што ты параіш?

Паўза.

Не ведаеш? І я не ведаю!.. Ёсць нямала мудрацоў, для якіх гэта проста. Не павінен любіць — не любі! А я не такі! Я ўсё-ткі люблю!.. Што мне рабіць?

О л ь г а. Усё ж мне здаецца, што ў нашых адносінах штосьці няправільна...

Б ы л і ц к і. Не любіш ты мяне, Оля!

О л ь г а. Калі мы дружылі з Паўлікам, было так добра, хораша. Я думала, каханне — гэта штосьці такое светлае, радаснае, як летняя раніца. А яно — як сённяшні вечар!.. Мне трывожна, боязна!..'

Б ы л і ц к і. Ты маладая. Табе жыццё здаецца простым, ясным, а тут — такія вузлы, паспрабуй разбярыся.

О л ь г а. У мяне нейкае адчуванне вінаватасці. Нібы я бяру тое, на што не маю права.

Б ы л і ц к і. Ты не вінавата ні ў чым.

О л ь г а. Не супакойвайце мяне. Я вінавата. А вы — яшчэ больш! Калі я застаюся адна і думаю пра вас і сябе, мне часта хочацца аднаго: кончыць бы гэта! Але ў мяне, мусіць, мала волі. Я сустракаюся з вамі. Я нават чакаю. Чакаю, еду, а потым шкадую!.. Я і не ведала,

што такая слабавольная. Але (рашуча) гэтаму павінен быць канец! Кончыць — дык кончыць адразу!

Б ы л і ц к і. Ты хочаш, каб я... больш не прыходзіў?

О л ь г а. Так. Так лепш. Сумленна. Трэба быць справядлівым і сумленным.

Паўза.

Б ы л і ц к і. Ну, што ж... Бывай!

Цяжка ідзе да дзвярэй, спыняецца, думае, вяртаецца.

Б ы л і ц к і. А калі я... калі я развяжуся, ты пойдзеш са. мной?

О л ь г а. Не ведаю... Што вы за чалавек?!

Б ы л і ц к і. Я хачу ведаць! Скажы!

О л ь г а. Не пытайцеся! Не ведаю! Ідзіце!..

Б ы л і ц к і. Што ж! Я пайшоў!

Выходзіць усхваляваны, неспакойны. Ольга стаіць узрушаная, разгубленая. У першы момант нібы не заўважае, што яго няма. Да яе падыходзіць бацька.

Д у д к о. Оля...

О л ь г а. Што? (З крыўдай.) Ён пайшоў!

Д у д к о. Я ведаю.

О л ь г а. Ён не прыйдзе!

Д у д к о. І дзякуй богу! Хай глядзіць свайго дому!

О л ь г а. А як жа я ?!. (Раптам збіраецца бегчы.)

Д у д к о. Куды ты?

О л ь г а. Я яшчэ даганю! Ён недалёка...

Д у д к о. Пачакай! Супакойся... Паўлік прыйшоў. Ён недзе тут. (Гукае.) Паўлік!.. Не дачакаўся зноў!.. Ты цяпер шчаслівая! Дзякуй богу, што так скончылася!

О л ь г а. Скончылася?!.

У голасе яе столькі гора, што бацька сумеўся. Стаіць — не ведае, што сказаць, што рабіць.

Заслона

Карціна трэцяя

Кватэра Быліцкіх. У пакоі нібы і чыста, і прыбрана, але адчуваецца, што сюды ўжо ўпоўз прыхаваны неспакой. На сцяне партрэт Быліцкіх, павялічаны здымак першых год сумеснага жыцця. Паблізу партрэт сына. У пакоі Люба, Ганна Іванаўна. Ганна Іванаўна чытае газету.

Л ю б а. Цямнее ўжо. Мо святло ўключыць? Ганна Іванаўна (кладучы газету). Што робіцца! Тут цішыня, мір, а ў Афрыцы вайна! Людзей забіваюць. Пішуць, сто дваццаць забітых...

Уваходзіць, кульгаючы, Валодзя.

Л ю б а. Што з табой?

В а л о д з я. Нагу выцяў.

Л ю б а. А, нічога. Маленькая драпінка... Сядай! (Дастае бінт.) Мама, дзе гэта пляшачка з ёдам?

Г а н н а І в а н а ў н а падае.

Ну вось, адзін момант — і ўсё будзе добра!

Л ю б а перавязвае сыну раненую нагу. Валодзя крывіцца ад болю, здаецца, вось-вось заплача, але стрымліваецца.

Г а н н а І в а н а ў н а. Упаў?

В а л о д з я. Ну, упаў.

Г а н н а І в а н а ў н а. Спатыкнуўся?

В а л о д з я. Ну, спатыкнуўся. Сказаў жа.

Г а н н а І в а н а ў н а. А ты не «нукай». Не ведаеш, як з бабуляй трэба гаварыць?

В а л о д з я. А як з табой яшчэ гаварыць?

Л ю б а. Бабуля праўду кажа.

Г а н н а І в а н а ў н а. Разбэсціўся!.. Дык чаго ж ты спатыкнуўся? Ішоў?

В а л о д з я (няёмка). Ішоў.

Г а н н а І в а н а ў н а. Проста так ішоў і спатыкнуўся?

Л ю б а. Валодзя, ты... не маніш?

В а л о д з я. Ну, бег.

Л ю б а. Чаго бег, куды?

В а л о д з я. Мы ў футбол гулялі...

Л ю б а. Тры гадзіны?

В а л о д з я. Не. Я нядоўга. Мы з Алікам «спадарожнік» рабілі.

Г а н н а І в а н а ў н а. Зноў «спадарожнік»! І ўчора «спадарожнік», і пазаўчора!

В а л о д з я. А ты думаеш, яго так проста!.. Уга, сапраўдны дык можа год рабілі!..

Г а н н а І в а н а ў н а. То — сапраўдны... І тыдзень назад — «спадарожнік»!

В а л о д з я. У тую суботу мы ракету рабілі!

Г а н н а І в а н а ў н а. Ну вось, ракету. А ўрокі — маці за цябе няхай робіць?

В а л о д з я вінавата маўчыць.

Г а н н а І в а н а ў н а. Разбэсціўся зусім.

Л ю б а. Я што табе казала?

Валодзя. Каб я... раней за ўсё рабіў урокі.

Г а н н а І в а н а ў н а. Урокі! Справу! Шкадуеце, дрыжыце над ім. І ў кіно яго, і ў тэатр, і ў парк. Ды я яго, такога неслуха, месяц нікуды не пускала б. Каб ведаў!

В а л о д з я, Ну і не пускайце!

Г а н н а І в а н а ў н а. Вось! Чула! Тры месяцы нікуды!

В а л о д з я. Ну і няхай!

Г а н н а І в а н а ў н а. Трэба сказаць Сяргею! Няхай парадуецца!

Л ю б а. Давядзецца сказаць!

В а л о д з я раптам кідаецца да маці. Туліцца.

В а л о д з я. Не трэба! Мама, не трэба! Я не хачу!

Г а н н а І в а н а ў н а. А слухацца маці будзеш?

В а л о д з я. Буду.

Г а н н а І в а н а ў н а. І мяне.

В а л о д з я (неахвотна). І цябе. (Маці.) Не скажаш?

Л ю б а. Не. Не скажам. А то бацьку будзе вельмі непрыемна, калі ён даведаецца, праўда?

В а л о д з я. Праўда. Мама, ты ў мяне такая добрая.

Л ю б а. І тата добры.

В а л о д з я. Тата — лепшы за ўсіх! За ўсіх на свеце!

Л ю б а. А цяпер ты пойдзеш спаць, так?

В а л о д з я. Пайду.

Л ю б а. Ну, ідзі!

В а л о д з я. Спакойнай ночы, мама! (Стрымана.) І табе, бабуля. А таты ўсё няма.

Л ю б а. Ён хутка будзе.

В а л о д з я выходзіць.

Г а н н а І в а н а ў н а. Чаму гэта ён так доўга? Зноў нарада, мусіць.

Л ю б а. Можа.

Г а н н а І в а н а ў н а. А што ён табе казаў, калі званіў?

Л ю б а. Сказаў толькі, што затрымаецца. Ён не любіць, каб распытвалі.

Г а н н а І в а н а ў н а. Не падабаецца мне такое жыццё! Ён там, на працы, і ўдзень, і ўвечары, ты — тут. Усё асобна. І гэта называецца — сямейнае жыццё!

Л ю б а. Што ж, так многія жывуць.

Г а н н а І в а н а ў н а. Здзіўляюся, за што толькі так любіць яго Валодзька. Хоць гэта ты ўсё робіш, усё гудзеш яму: твой тата такі ды такі, і разумны, і добры, лепшы за ўсіх!

Л ю б а. А ці ж мне яму казаць, што горшы?

Г а н н а І в а н а ў н а. Гэта я так, да слова... Заўважаю я — дзіўная ты нейкая бываеш. І Сяргей таксама. А чаму, і не ведаю. Здарылася што-небудзь?

Л ю б а. Нічога. (Каб схаваць неспакой.) Душна штосьці!

Г а н н а І в а н а ў н а. Душна? Толькі што прайшоў дождж.

Л ю б а адчыняе акно. Мімаволі з заклапочанасцю выглядвае на вуліцу.

Л ю б а. Прайшоў. А ўсё-ткі неяк душна.

Г а н н а І в а н а ў н а. Гэта здаецца. Зноў усё трэба падаграваць яму.

Л ю б а. Я пайду.

Г а н н а І в а н а ў н а. Пачакай. Прыйдзе, тады і падагрэеш.

Л ю б а. Ён будзе галодны.

Г а н н а І в а н а ў н а. Патрывае.

Л ю б а. Дзіўная вы, мама.

Г а н н а І в а н а ў н а. Чаму?

Л ю б а. Ён ваш сын, а вы, здаецца, не яго, а мяне больш шкадуеце.

Г а н н а І в а н а ў н а (строга). Не выдумляй. Ты таксама не чужая. Таксама мая дачка.

Л ю б а. Не было ў мяне маці змалку, дык вось вы — як маці.

Г а н н а І в а н а ў н а. Што гэта на цябе найшло, такая кволасць? Неспакойная ты нешта, як бы душа баліць, ці што?.. Аб чым ты думаеш?

Л ю б а. Так. Успомнілася адно... Тады было якраз, як сёння. Дождж такі. Грымела...

Г а н н а І в а н а ў н а. Калі гэта?

Л ю б а. Як Сяргей прыбег, калі мы паланіліся.

Г а н н а І в а н а ў н а. Раскажы.

Л ю б а. Не хацела я ісці тады замуж. Думала, несур'ёзна ў яго, так, захапленне на тыдзень. Ён, праўда, падабаўся мне, але я ўсё ж не кахала яго. Ён стаў хадзіць за мной, як цень. Раўнаваў усіх да мяне — страх! Ледзь не штодня: «Пойдзеш за мяне? Усё роўна будзеш маёй!» Такі настойлівы! Ведаеце, за гэтую ўпартасць я, можа, і палюбіла яго!

Г а н н а І в а н а ў н а. Ён, калі што западзе ў душу, не адыдзе, пакуль не даможацца.

Л ю б а зноў выглядае ў акно.

На другім, цёмным плане паяўляецца малюнак: убягаюць, трымаючыся за рукі, Люба і Сяргей. Ён цягне яе хутчэй за сабой, але яна спыняецца зморана: «Чакай! Дай перадыхнуць!» У гэты момант лінуў дождж — Люба засмяялася, стулілася. Сяргей аддана зняў

пінжак з сябе, хоча накінуць ёй на плечы. Яна не згаджаецца, але ён, поўны ласкі да каханай, намагаецца, каб яна накрылася. Нарэшце накрываюцца адным пінжаком. Сяргей цалуе Любу і цягне яе подбегам далей. Пінжак падае. Яны падхопліваюць і са смехам, шчаслівыя, бягуць. Пад канец гэтага малюнка чуваць задуменны голас Любы.

Л ю б а. Калі мы ішлі ў загс, ліў дождж, Сяргей трымаў мяне за руку і спяшаўся.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ён казаў, што баяўся, каб ты не перадумала.

Л ю б а. Мне даводзілася амаль бегчы.

На другім плане зноў узнікае малюнак — тыя ж маладыя, вясёлыя Люба і Сяргей. Ён спыняецца: «Ну вось, ты — мая! Жонка! Мая! Мая! Я хачу крычаць ад шчасця! Мая!.. Скажы: ты — мая?! Скажы!» — «Твая». Сяргей абдымае яе.

Л ю б а. Калі мы ішлі назад — мужам і жонкаю,— дажджу ўжо не было... Недзе наводдалек грымела. Вось як сёння. Толькі тады ззяла сонца, а цяпер прыцемак. А так усё, як тады.

Г а н н а І в а н а ў н а. Гэта ж, пэўна, было таксама ў маі?

Л ю б а. Семнаццатага мая. Якраз пачыналі каштаны цвісці, што на Ленінскай. Цераз восем дзён будзе чатырнаццаць гадоў.

Г а н н а І в а н а ў н а. Трэба будзе добры вечар зрабіць. Гасцей паклікаць.

Л ю б а. Лепш адным, без гасцей.

Г а н н а І в а н а ў н а. З гасцямі абавязкова. У вас жа вяселля не было, вось і няхай — нібы вяселле.

Л ю б а. Пазнавата крыху — вяселле.

Г а н н а І в а н а ў н а. Чаму гэта позна? Трэба ж калі-небудзь. А Можна і не казаць, што вяселле. Радасці ў вас мала было. Вучоба, малое. Пераезды з месца на месца. Вось і трэба, каб цяпер пабольш яе было!..

Л ю б а. Сяргей, здаецца! (Падыходзіць да акна, углядваецца.) Сяргей... Трэба вячэру разагрэць... (Хоча ісці на кухню.)

Г а н н а І в а н а ў н а. Я пайду. А ты пасядзі. І так, мусіць, нахадзілася.

Г а н н а І в а н а ў н а выходзіць. Люба збірае на стол. Звініць званок, і яна ідзе адчыніць. Уваходзіць Б ы л і ц к і, пануры, стомлены.

Б ы л і ц к і. Дзе маці?

Л ю б а. На кухні.

Азірнуўся, сеў на крэсла. Люба заўважае, што ён дзіўна ўзрушаны, затоены, з неспакоем сочыць за ім.

Л ю б а. Ты прамок. Распраніся.

Б ы л і ц к і. Не цукар, не растану. Валодзька спіць?

Л ю б а. Спіць.

Б ы л і ц к і. Здаровы?

Л ю б а. Трохі нагу параніў.

Б ы л і ц к і. Не моцна?

Л ю б а. Не.

Паўза. Быліцкі ўстае, ходзіць.

Б ы л і ц к і. Я павінен з табой пагаварыць. Сур'ёзна.

Л ю б а (насцярожана). Гавары.

Б ы л і ц к і. Люба, я быў не на нарадзе.

Л ю б а. Дзе ж ты быў?

Б ы л і ц к і. Я быў у дачкі Дудко. У Ольгі... Адным словам, я яе люблю.

Л ю б а стаіць уражаная. Паўза. Уваходзіць Ганна Іванаўн а, нясе талерку.

Г а н н а І в а н а ў н а. Вось — трэці раз падагравалі!..

Б ы л і ц к і. Мама, я потым павячэраю...

Г а н н а І в а н а ў н а. Калі — потым? Ты што гэта, нібы ў гасцях?

Б ы л і ц к і. Мама, нам з Любай пагаварыць трэба.

Г а н н а І в а н а ў н а. Гаварыце.

Б ы л і ц к і. Нам адным трэба.

Г а н н а І в а н а ў н а. Што гэта за сакрэт такі? (З падазронасцю пaглядае на яго, потым на Любу. Незадаволена.) Ну, добра, гаварыце.

Выходзіць.

Б ы л і ц к і. Я цяпер хадзіў па гораду. Я думаў пра гэта. Яна мяне амаль прагнала. Але я не магу жыць без яе. Я спачатку супакойваў сябе, што гэта толькі звычайная прыхільнасць, захапленне хараством, розумам, маладосцю. А цяпер пераканаўся, што значна большае... Я думаў, што яно мінецца, пройдзе, таму і не гаварыў табе нічога. Але яно не прайшло... Я не магу саўладаць з ім...

Л ю б а слухае яго, нібы аглушаная. Яна, уражаная, разгубленая, не ведае, што гаварыць, як паводзіць сябе.

Б ы л і ц к і. Я разумею, што табе гэта прынясе вялікі, цяжкі боль, і я адчуваю сябе злачынцам. Але я хачу, каб ты зразумела...

Л ю б а (стрымана). Я... я цябе наўрад... ці зразумею...

Б ы л і ц к і. Табе цяжка, але ты зразумееш. Ёсць такія рэчы, з якімі нам вельмі цяжка справіцца. Немагчыма. Ты зразумей. Ты такая высакародная...

Л ю б а. Дзякую... Ты... сёння не будзеш... дома?

Б ы л і ц к і. Так. Я думаю, лепш ва ўпраўленні перабыць.

Паўза.

Л ю б а (раптам, непахісна). Але Валодзі я не аддам!

Б ы л і ц к і. Што ж, няхай будзе з табой. Я разумею, ты на яго маеш больш права... Ну, вось і ўсё. Цяпер мне трэба пагаварыць з мамай. Я яе, вядома, вазьму з сабой...

Л ю б а. Мне трэба... выйсці?

Б ы л і ц к і. Так будзе лепш. Мама!

Л ю б а выходзіць у пакой, дзе спіць Валодзя. Уваходзіць Ганна Іванаўна.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ну, што?

Б ы л і ц к і. Мне трэба з табой пагаварыць.

Г а н н а І в а н а ў н а. У цябе нейкая непрыемнасць?..

Б ы л і ц к і. Можа быць. Мама, я з сённяшняга дня павінен змяніць сваё жыццё.

Г а н н а І в а н а ў н а. Як змяніць?

Б ы л і ц к і. Я... разыходжуся з Любай.

Г а н н а І в а н а ў н а. Як гэта разыходзішся?

Б ы л і ц к і. Зусім. Буду разводзіцца.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ты... ты гэта праўду?!.

Б ы л і ц к і. Праўду.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ты не звар'яцеў? Адкуль такое ў цябе?

Б ы л і ц к і. Я, мама, сур'ёзна абдумаў. Гэта канчаткова.

Г а н н а І в а н а ў н а. А як жа Валодзька?

Б ы л і ц к і (уздыхнуўшы.) З ёй.

Г а н н а І в а н а ў н а. А як жа Люба?

Паўза.

Як ёй?!.

Б ы: л і ц к і. Я люблю другую.

Г а н н а І в а н а ў н а. Другую! А Любе як?

Б ы л і ц к і. Мама, зразумейце...

Г а н н а І в а н а ў н а. Чым яна горшай стала? Ты калісьці казаў, што яна для цябе — усё, што без яе і жыцця няма. А цяпер без другой жыць не можаш?

Б ы л і ц к і. Мама, не гаварыце так.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ты выдумаў гэта. Ідзі зараз да Любы і папрасі прабачэння!

Б ы л і ц к і. Мама, я не магу.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ідзі!

Б ы л і ц к і. Мама, вы, здаецца, нічога не зразумелі!..

Г а н н а І в а н а ў н а. Я ўсё разумею. Ідзі! Яна даруе, хоць бы дзеля Валодзькі.

Б ы л і ц к і. Я не магу.

Г а н н а І в а н а ў н а. Падумай пра Валодзьку!.. (З надзеяй.) Успомні, як твой бацька недасыпаў, недаядаў, каб адзець цябе, каб аддаць табе свой кавалачак хлеба! Як ён стараўся ўсіх вас вывесці ў людзі! І вывеў! Семярых! А ты аднаго кідаеш!

Б ы л і ц к і. Мама, нарэшце, калі на тое пайшло, я не забуду пра іх. Я не ашуканец які-небудзь.

Г а н н а І в а н а ў н а. Грошай дасі? (Сяргей прамаўчаў.) Але каго ты купіш Валодзьку свайму за бацьку? І як ты заплаціш ёй за тое, што яна рабіла, кормячы цябе і мыючы твае сарочкі, дагаджаючы табе? Што ты за яе патрачаную на цябе маладосць, за хараство, за пакалечанае цяпер жыццё дасі?

Б ы л і ц к і. Мама, я вінаваты. Але, зразумейце ж, я не магу інакш.

Г а н н а І в а н а ў н а. Не можаш. Каб ты не аднаго сябе, а і другіх помніў, ты мог бы. Але ты заўсёды толькі пра сябе думаеш. «Я, для мяне!» (Горача.) Як толькі такога галоўным інжынерам трымаюць.

Б ы л і ц к і. Галоўным інжынерам мяне назначылі па іншых меркаваннях. (Стрымліваючыся.) Мама, я ўжо вырас. Мяне позна давучваць... Прыйдзе час, вы супакоіцеся, падумаеце і зразумееце мяне. Цяпер давайце лепш пагаворым пра справы.

Г а н н а І в а н а ў н а. Якія справы?

Б ы л і ц к і. Перш за ўсё, пра вас, пра ваша жыццё далей. Я хачу, каб вы не турбаваліся аб сабе. Усё будзе добра. На гэтым тыдні я ўсё ўладжу. Сёння прыйдзецца пераначаваць у Забелаў. Я зараз дамоўлюся.

Г а н н а І в а н а ў н а. А ты мяне запытаў, як я хачу?

Б ы л і ц к і. Пра што вы?

Г а н н а І в а н а ў н а. Ну, пра што? А ці згодна я? Ці пайду я туды? А можа я не пайду да цябе?

Б ы л і ц к і. Мама, вы жартуеце! Ганна Іванаўна. Што ж тут дзіўнага! Ты ж у мяне цяпер не адзін. Ты мне сын. А ў мяне ж ёсць яшчэ і ўнук. Ён тут.

Б ы л і ц к і. Вам будзе цяжка з Любай. Вы будзеце напамінаць ёй...

Г а н н а І в а н а ў н а. Большай бяды, як ты, я ёй не зраблю... Значыцца, ты ўсё-ткі ідзеш?

Б ы л і ц к і. Я ўжо сказаў. Вось толькі б Валодзьку пабачыць.

Г а н н а І в а н а ў н а. Калі так, няма чаго глядзець на яго! Хоць, чаго ж, паглядзі. (Няласкава.) Бацька! (Падыходзіць да дзвярэй, ціха кліча Любу.)

Л ю б а ўваходзіць.

Хоча пабачыць Валодзьку.

Л ю б а. Навошта? Ён толькі што задрамаў.

Б ы л і ц к і. Я ўсё-ткі пайду, развітаюся.

Л ю б а. Ты не пойдзеш. Я не хачу!

Б ы л і ц к і. Не пусціш? Я ж усё-ткі бацька.

Л ю б а (раптам гнеўна). Ідзі адсюль!

Б ы л і ц к і. Выганяеш?

У паўрасчыненых дзвярах паяўляецца сонны Валодзя, няўцямна пазірае на ўсіх. Яго не заўважаюць у першы момант.

Г а н н а І в а н а ў н а. Цішэй, Валодзьку разбудзіце...

Л ю б а. Ідзі!. Прэч! Б ы л і ц к і. Ну, што ж.

Збіраецца ісці, але да яго кідаецца перапалоханы Валодзька.

В а л о д з я. Тата! (Кідаецца да маці.) Мама! (Глядзіць на яе, на бацьку, стараецца ўцяміць, што здарылася. Дрыжыць ад спалоху.)

Л ю б а (супакойваючы). Ну, што ты? Чаго ты, сынок?

В а л о д з я. Тата, куды ты? (Кідаецца зноў да бацькі.) Не трэба!

Л ю б а. Сынок, хадзі сюды!.. Ён... ён... яму трэба ісці...

В а л о д з я. Куды?

Л ю б а. У... ва ўпраўленне... дзяжурыць...

В а л о д з я. Не, ён не дзяжурыць... Тата, ты праўда не туды?

Б ы л і ц к і. Валодзя, я... я прыйду...

В а л о д з я. Ты не прыйдзеш! Я ведаю, куды ты! (З адчаем, з дзіцячай шчырасцю.) Ты — да чужой цёці! Я яе не люблю!

Г а н н а І в а н а ў н а (каб супакоіць). Якой цёці? Што ты вярзеш?!

В а л о д з я. Той, якая ўчора ехала з татам на машыне! Я бачыў!

Л ю б а (Быліцкаму, нецярпліва). Ідзі! Ну, чаго стаў?

Быліцкі, узрушаны, хоча ісці.

В а л о д з я. Мама, не праганяй яго! Чуеш?

Г а н н а І в а н а ў н а (сыну). Ідзі!

В а л о д з я. Бабуля! (Са страхам.) Тата! Не ідзі!

Вырваўшыся з рук Ганны Іванаўны, кідаецца да бацькі, хапаецца за яго рукі. Ганна Іванаўна адрывае Валодзю, бацька ёй памагае. Г а н н а І в а н а ў н а сілком вядзе ўнука ў суседні пакой.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ну, не плач! Ёсць чаго плакаць! І не рвіся! Чуеш, я каму кажу! І каб спаў зараз жа!..

Сяргей моўчкі выходзіць. Люба зняможана прыпадае да сцяны, нерухома, прыгнечана глядзіць услед яму.

Л ю б а (горка ўспомніўшы). Праз восем дзён...

Убягае Валодзя.

В а л о д з я. Дзе тата?! Ён пайшоў! Ты прагнала яго? Мама! Пакліч яго! Пакліч, мама!

Л ю б а раптам рыдае.

Заслона

ПРАЛОГ ДРУГІ

Трохі смялей, чым у першы раз, на сцэну выходзіць аўтар. Памрэж спрабуе на паўдарозе пераняць яго.

П а м р э ж. Зноў вы сюды выходзіце!

А ў т а р. Я недагаварыў. Вы перабілі мяне... І наогул я чалавек нецярплівы — хацеў бы пачуць, што думае глядач...

П а м р э ж. Кончыцца спектакль, тады і даведаецеся!

А ў т а р. Акрамя таго, тут сядзіць крытык!

К р ы т ы к. Я выкажу сваю думку заўтра ў газеце.

А ў т а р. Усё-такі мне хацелася б... Па гарачых слядах...

П а м р э ж . Ох, гэтыя жывыя аўтары! (Гледачам.) Скажыце, супакойце. Толькі карацей!

Д а в е р л і в ы г л я д а ч. Нічога, глядзець можна. А ў некаторых мясцінах,— напрыклад, дзе Былінкі гаворыць жонцы пра развод,— дык жаль бярэ. Шкада вельмі яе.

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. А мне, скажу прама, хоць таварышу аўтару гэта і не спадабаецца,— нецікава. Пасля першай дзеі ўжо ведаеш, што будзе далей!

А ў т а р (уражаны). Ужо?!

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. Гэта няцяжка. Сын, якога кінуў бацька, пакутуе. Так?

А ў т а р (няёмка). Вы ўгадалі. З гэтага пачынаецца наступная карціна... Але ж ён не можа не пакутаваць!..

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч (перабіваючы). Былінкі пажыве з гэтай актрысай — яна акажацца бяздушнаю сябелюбкай... Людаедкай Элачкай. Быліцкі зразумее, што страціў. Закаецца. Так?

А ў т а р хоча адказаць, але памрэж не дае.

П а м р э ж. Забараняю! Не смейце расказваць! Гледачу не будзе чаго глядзець!

К р ы т ы к (кідаючы пісаць нешта ў кніжачку). Я, на жаль, таксама вымушан далучыцца да неспакою, які выказаў тут глядач. Мяне не пакідае адчуванне, мякка кажучы, традыцыйнасці таго, што вы пішаце, паважаны аўтар...

А ў т а р. Традыцыйнасці — у чым?

К р ы т ы к. Калі гаварыць аб трактоўцы вобразаў, у прыватнасці — я бяру толькі адзін прыклад! — хоць бы тое, як вы прасталінейна гатовы асудзіць Быліцкага!

А ў т а р. Я пакуль не судзіў. Я ўправіўся толькі расказаць аб учынку...

К р ы т ы к. Дарагі, я не даверлівы юнак! Я — стрэляны верабей! Яшчэ ў першай карціне я адчуў, да чаго вы гнеце!.. Вы, паважаны, цягнеце к таму, ад чаго наша драматургія, на шчасце, адмовілася!

А ў т а р. Назад цягну? У чым?

К р ы т ы к. Па штампах мінулых гадоў,— даўно адкінутых штампах,— чалавек, які пакідаў сям'ю, быў злачынец. Падобна вашаму Быліцкаму! Хоць і дрэнная, а толькі была б сям' я! Ілюзія сям'і!

А ў т а р. Я за добрую сям'ю! І супраць ілюзіі, супраць ханжаства!

К р ы т ы к. Як і вашы наіўныя папярэднікі, вы зусім забываеце, што ёсць пачуцці, вялікія пачуцці — дружба, любоў, якія савецкаму чалавеку ўласцівы не менш...

А ў т а р. Больш, як каму іншаму! Але ці не здараецца так, што імі іншы раз, як бы сказаць, злоўжываюць? Хіба ўжо знікла зусім распуста ў сямейным жыцці і каханні?

К р ы т ы к. Не блытайце! Ленін казаў аб анархічнай, дробна-буржуазнай распусце! Сацыяльная аснова пачуццяў чалавека стала іншаю! Нельга не лічыцца з гэтымі зменамі! Наогул, нельга падганяць тысячы самых розных выпадкаў пад адну рысу! Дыялектыкам быць трэба!

А ў т а р. Згодзен. Нельга спрошчваць! Трэба разбіраць кожны выпадак асобна! Таму і абыдзем пакуль учынак Быліцкага. Тут яшчэ трэба багата чаго высветліць. Але ці ж не павінна жыць яшчэ — як закон паводзін нашага чалавека — ленінскае патрабаванне — самавалоданне і самадысцыпліна ў асабістым жыцці, у адносінах між мужчынам і жанчынай? Максімальная адказнасць пры стварэнні новай сям'і?

К р ы т ы к. Ленін не адмаўляў ніколі і значэння кахання! (Схамянуўся.) Аднак думкі мае можаце прачытаць заўтра ў газеце. (Нешта зноў з суровым выглядам ніша ў кніжачку.)

А ў т а р хоча яшчэ штосьці сказаць, але памрэж бярэ яго пад руку.

П а м р э ж. Пра спектакль падумайце! Рытм парушылі! (Паказвае ў залу.) Бачыце унь — гледачы перагаворваюцца! Зацягнулі!

Вядзе аўтара са сцэны.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Карціна чацвёртая

Дворык перад домам Дудко. Абстаноўка тая ж, што і ў другой карціне. На двор, дзікавата азіраючыся, нясмела ўваходзіць хлапчук, Валодзя Б ы л і ц к і. Стоячы за кустом, ён углядаецца ў дом, але ісці далей не наважваецца. За ім нячутна паяўляецца Павел з букетам кветак. Убачыўшы хлапчука, ён, зацікаўлены, спыняецца.

П а в е л. Эй, чалавек!

В а л о д з я спалохана адскоквае.

Ды не бойся ты! Хіба я такі страшны?

В а л о д з я маўчыць.

Што ты тут выведаў?

В а л о д з я, як і раней, не гаворыць.

Ды ты, чалавек, ці не нямы?

В а л о д з я (хмурна). Не.

П а в е л. А, значыцца, проста гаварыць не хочаш? Ну што ж, тады развітацца трэба.

Ён ідзе к дому.

В а л о д з я. Дзядзечка!

П а в е л. Што?

В а л о д з я. Скажыце, Быліцкі тут жыве?

П а в е л. Тут жыве Дудко. Хоць, пачакай, тут прыбіўся адзін... (Уважліва зірнуўшы.) А ты хто?

В а л о д з я. Ніхто.

Пануры, тоячыся, адыходзіць. Насцярожана азірнуўшыся, знікае. Павел узыходзіць на тэрасу.

П а в е л. Ёсць хто тут жывы?

Паяўляецца Дудко.

Д у д к о. А, добры вечар, Павел!

П а в е л. Добры вечар. Андрэй Данілавіч!.. Ольгі, вядома, няма?

Д у д к о. Хутка павінна быць. Толькі што званіла з тэатра. Пачакай.

П а в е л (пасля паўзы). А можа, мне лепш пайсці?

Д у д к о. Чаму?

П а в е л. Ведаеце ж. Можа, мне не варта было б наогул паяўляцца ў вас?

Д у д к о. Сядай.

П а в е л сядае на лавачку.

П а в е л. Захацелася павіншаваць...

Д у д к о, уздыхнуўшы, выходзіць. Амаль адразу ж паяўляецца Ольга, вясёлая, радасная.

О л ь г а. Татачка!

П а в е л, збянтэжаны, устае. Ольга заўважае яго, ніякавее.

П а в е л. Я... павіншаваць прыйшоў... з прэм'ерай!

Аддае ёй кветкі.

О л ь г а. Пакуль быў прагляд. Мастацкі савет прымаў... Прэм'ера — заўтра... Гладзіолусы... Не забыў...

П а в е л. Я цябе яшчэ не віншаваў з замужжам...

О л ь г а. Дзякую...

Па тым, як яны трымаюцца, як гавораць, адчуваецца, што вельмі сумная, даўкая гэта сустрэча былых закаханых. Уваходзіць Дудко. Ольга кідаецца да яго.

О л ь г а. Татачка, можаш павіншаваць мяне! Прагляд прайшоў з поспехам! Абмеркаванне было! Сказалі: «Вялікая ўдача! Радасны дэбют!» Сама Арэшына выступала: «Поўнае пераўвасабленне ў вобраз! Жыве на сцэне!»

Д у д к о. Віншую...

О л ь г а. Дзякую, татачка.

Д у д к о. Можа б ты пачаставала госця?

О л ь г а (Паўлу). Праўда! Павячэраем разам! (Бацьку.) Сяргея няма?

Д у д к о. Няма.

П а в е л. Дзякую. Я ўжо вячэраў... Я пайду!

О л ь г а. Шкада. (З прытоенай палёгкай.) Але ты не забывай, прыходзь...

П а в е л. Работы падбавілася... Цэлымі суткамі ў лабараторыі.

О л ь г а. Мы ўсё ж будзем сябрамі?

П а в е л. Пабачым... Бывайце здаровы!

Выходзіць.

Д у д к о. Такога хлопца пакрыўдзіла!

Ольга. Тата! Я прашу раз і назаўсёды: не папракаць!

Д у д к о. Хіба ж я са зла табе?

Ольга. Усё роўна! (Заклапочана.) Што гэта Сяргея так доўга няма?

Д у д к о. Прыйдзе. Пераадзенься ды сядай, павячэрай. Згаладалася, мабыць, з гэтым праглядам?

О л ь г а. Дзень у яго сёння цяжкі...

Уваходзіць Б ы л і ц к і.

О л ь г а. Лёгкі на паміне! (Цалуе яго.) А я толькі што думала пра цябе! Ну, што?

Б ы л і ц к і. Горача было. Лепш сказаць — душна. Але нішто — абышлося, можна сказаць... А ты чым пахвалішся?

О л ь г а. Можаш павіншаваць!

Б ы л і ц к і. Віншую.

Цалуе. Дудко выходзіць. Быліцкі заўважыў кветкі.

Кветкі ўжо?

О л ь г а. Гэта Паўлік прынёс.

Б ы л і ц к і. А!.. Ну-ну, не кажы нічога: ён, вядома, толькі з таварыскіх пачуццяў! Я, дарэчы, сустрэў яго на вуліцы. Толькі што. Ён знарок перайшоў на другі бок.

О л ь г а. Можа ён проста не заўважыў?

Б ы л і ц к і. Заўважыў. Калі меркаваць па тым, што ён адвярнуўся... Нібы я вінаваты, што палюбіў цябе. Без яго дазволу...

О л ь г а. Што ж там было на сходзе?

Б ы л і ц к і. Усяго было. Найбольш, бадай, пра абавязак перад сям'ёй напаміналі. Адна даўно пераспелая дама выказалася так, што любоў мая — толькі «інтрыжка», «флірт». А Жаўнер, які нядаўна паўмесяца насіў на твары сляды пазногцікаў сваёй мілай супружніцы, паспрабаваў нават прышпіліць бытавую...

О л ь г а. Што — бытавую?

Б ы л і ц к і. Бытавую распусту.

О л ь г а. Чым жа ўсё скончылася?

Б ы л і ц к і. Вымову далі. Думаў, што горш будзе. З галоўнага інжынера, відаць, усё ж палячу.

О л ь г а. Бедны! Колькі табе пакутаваць даводзіцца праз мяне!

О л ь г а абдымае яго, цалуе. З-за кустоў паяўляецца Валодзя. Збянтэжаны, спыняецца ўпоцемку.

Б ы л і ц к і. Нічога. Самае страшнае перабыў ужо... Пайду памыюся!

Выходзіць. Ольга заўважае Валодзю, які памкнуўся ўслед за бацькам.

О л ь г а. Ой! Хлопчык, чаго ты тут?

В а л о д з я маўчыць.

Хто ты?

В а л о д з я не адказвае. Уваходзіць Дудко.

Д у д к о. З кім гэта ты?

О л ь г а. Ён — інкогніта. Тоіць сваё імя.

Д у д к о. Гэта не ты снаваў тут перад вечарам? (Падыходзіць да Валодзі, прыглядаецца.) Э, ды я ж цябе недзе бачыў... Пачакай!

Ён, нарэшце, прыгадвае. Глядзіць пануры.

На вечары, на наваселлі!..

О л ь г а. Валодзя?!

В а л о д з я апускае галаву.

Мы так мелькам бачыліся тады, што я і не пазнала!

Д у д к о. Незнаёмых многа было...

О л ь г а (Валодзю). Што ж ты не напомніў сам? Дзівачак!

Яна хоча абняць Валодзю, ало той не даецца.

Ну, не хочаш — не трэба. Не буду няволіць... Хадзем да нас!

В а л о д з я. Не пайду.

Д у д к о. На лавачку сядзь. Бацька зараз прыйдзе.

Вядзе Валодзю да лаўкі, садзіць. Ольга ідзе ўслед.

О л ь г а. Ты чаму такі нязетлівы? (Лагодна, жартуючы, каб супакоіць яго.) Хіба ж я такая страшная?

В а л о д з я маўчыць.

Паганая хіба?

В а л о д з я (раптам, рашуча). Паганая!

О л ь г а збянтэжылася.

Д у д к о. Э, а ты грубіян, здаецца?

О л ь г а. Чаму паганая?

В а л о д з я маўчыць. Уваходзіць Б ы л і ц к і. Валодзя кідаецца да яго.

В а л о д з я. Татачка!

Туліцца да бацькі. Былінкі абдымае яго, песціць.

Б ы л і ц к і. Сынок!.. Не забыў бацькі! Прыйшоў!.. Вось малайчына! Ну, як ты там, а? Не крыўдзяць цябе... хлапчукі?

В а л о д з я. Не. Я іх не баюся!..

Б ы л і ц к і. Не баішся? Малайчына! Гэта па-мойму!.. Гэта мне падабаецца!.. Значыць, жывеш непагана? Нармальна?

В а л о д з я. Нармальна. Толькі што сумна... Адна бабка дома. А мамкі няма ніколі...

Б ы л і ц к і. Няма? Дзе ж яна?

В а л о д з я. Яна на работу ходзіць. На камбінат.

Б ы л і ц к і. Працуе, значыць?.. Ну, а пасля работы? Дома

В а л о д з я. Яна і вучыцца паступіла. Дык... Дык дома і не відаць ніколі. Толькі спаць прыходзіць... Тата, хадзем!

Б ы л і ц к і. Пачакай! Ведаеш што — давай спачатку павячэраем, а? Ольга, павячэраць ёсць?

О л ь г а. Даўно.

Б ы л і ц к і. Ну вось! Дагаварыліся?

В а л о д з я. Не. Хадзем!

Б ы л і ц к і. Нашто нам ісці? Давай лепш павячэраем, а? Ольга, мы хочам павячэраць, разам! Бацька і сын!

В а л о д з я. Я не хачу. Хадзем дамоў!

Б ы л і ц к і. Дык ці ж мы не... дома? Ведаеш што — тут жа і твой дом. Мой дом, ён жа і табе дом!.. Хіба табе тут пагана?

В а л о д з я. Хадзем!

Б ы л і ц к і. Няўжо табе не падабаецца тут? У бацькавым доме? Глядзі, як тут добра...

В а л о д з я. Мама будзе так рада.

Быліцкі маўчыць. Твар яго становіцца сур'ёзны.

Б ы л і ц к і. Не магу я, Валодзя. У мяне цяпер, ведаеш, няма там дома. Мая дамоўка тут.

В а л о д з я. Яна не прагоніць. Яна ўжо шкадуе, што прагнала тады. А калі ты баішся, я скажу! Я заступлюся за цябе! Ты не бойся!..

Б ы л і ц к і не адказвае. Збянтэжана азіраецца ў бок Ольгі.

В а л о д з я. Ты не хочаш?!

Б ы л і ц к і. Я не магу пайсці, разумееш? Я ж сказаў.

В а л о д з я. Ты не хочаш! Не хочаш!

Ён гаворыць з адчаем.

Б ы л і ц к і. У мяне дом тут, ты разумееш?

В а л о д з я не разумее. Яго дзіцячыя грудзі душыць адно: «Не хоча! Не хоча!» А Валодзя верыў так у яго!

В а л о д з я (бязлітасна). Ты... ты — паганы! Быліцкі хоча штосьці сказаць, але Валодзя не дае яму. Паганы! Паганы!

В а л о д з я хоча ўцячы, але Быліцкі спрабуе ўтрымаць яго. В ал о д з я вырываецца і кідаецца з двара.

Заслона

Карціна пятая

Абедзенны перапынак на тэкстыльным камбінаце. Дзяўчат ы выходзяць з цэха, спяшаюцца ў сталоўку. Рая перапыняе іх.

Р а я. Вера, Ала! Дзяўчаты! Пастойце!

В е р а. Чаго гэта?

Р а я. Трэба. На пяць хвілінак!

Д з я ў ч а т ы. Ведаем мы гэтыя пяць хвілінак! Есці — страх хочацца! Потым гэтыя пяць хвілінак. Пасля яды. От мода — нарады ў абед!.. Нібы часу другога няма! Не ўправімся! Галоднымі вяртацца прыйдзецца!

Р а я. Управімся з абедам. Справа неадкладная! (Косціку.) Пакліч тэхнолага.

К о с ц і к. Магу паклікаць, але не загадвай так! Я ўсё-такі майстар!

Р а я. Прашу, калі ласка, таварыш майстар!.. Скажыце таварышу Галіну, што мы чакаем!

К о с ц і к. Так бы адразу!

Выходзіць. Дзяўчаты збіраюцца, прыхарошваюцца, гамоняць. Адна, другая разгарнулі бутэрброды, дзеляцца, ядуць.

А л а. Я ўчора ў тэатры была! На прэм'еры!

В е р а. З кім?

А л а. Хіба не ўсё роўна?

В е р а. Нам не ўсё роўна. Дык з кім жа?

А л а. Са знаёмым адным. Прэм'ера была! Адна з дзяўчат. Хаваешся ты нешта, Алачка! Зусім ад рук адбілася!

А л а. Нічога не адбілася! Маладая актрыса іграла! Першы раз учора выйшла! Як яна іграла! Усё забываеш! Нібы не ў тэатры, а так — сапраўды! Я аж плакала!..

В е р а. Ты плакала, а Жэнька, што з аўтамабільнага, слёзы выціраў?

А л а. Пaглядзелі б вы яе! Пасля спектакля яе столькі разоў выклікалі! І красуня ж сама! Ведаеце, яе прозвішча — Быліцкая! (Любе.) Яна не сваячка вам?

Л ю б а (з іроніяй). Сваячка! А л а. Сястра, можа?

Л ю б а. Сястра.

А л а. Родная?

Л ю б а. Дваюрадная.

А л а. Усё роўна. От радасць, мабыць, такую сястру мець! Аж зайздрасць бярэ!

Л ю б а маўчыць. Уваходзяць Косцік і Галін.

Р а я (Косціку). Ну, кажы. (Мякчэй.) Гавары, Косцік!

К о с ц і к. От так! Не павышаючы голасу! (Дзяўчатам.) Навіны ёсць. АТК зноў знайшло многа дэфектаў у прадукцыі.

А д н а з д з я ў ч а т. Якіх?

К о с ц і к. Усякіх. Поўны букет! Патаўшчэнне ніткі. Палосы з патоўшчаных нітак. Каляровыя ніткі, плямы. І таму падобнае. Усялякай усячыны!

В е р а. А ў чыіх кавалках — праверылі?

К о с ц і к. Няхай таварыш тэхнолаг скажа!

Г а л і н. Дэфекты знойдзены ў кавалку нумар 38701, у кавалку 38720, у кавалку 38729.

А л а. А чые гэта?

Г а л і н. На жаль... (Глядзіць са спачуваннем на Любу.)

Р а я. Усе — Былінкай!

Д з я ў ч а т ы. Зноў!.. Чорт яго ведае, цягнешся, стараешся, а тут!.. От табе і абавязацельствы! А яна — толькі маўчыць! А што яна скажа? Яна, можа, і не чуе!

К о с ц і к. У кавалку 720 — чатырнаццаць тэкстыльных дэфектаў! (Галіну.) Правільна, таварыш тэхнолаг?

Г а л і н моўчкі ківае галавой.

Р а я. Першае месца — плакала!

К о с ц і к. Яно ўсё роўна плакала б! Кудзелька вам і так ручкай памахала б! Абышла б вас!..

Р а я. Гэта яшчэ паглядзелі б!

К о с ц і к. Мне і так відна! Арганізацыя, дысцыплінка там — вам такой не пабачыць!

Р а я. Ты то, можа, і не пабачыш, а нам і глядзець няма чаго! (Галіну, горача.) Гэта ваша віна!

Г а л і н. Трэба спакойна разабрацца!..

К о с ц і к, У любым становішчы, я лічу, кіпець ні да чаго!

Р а я (Галіну). Вы прыслалі нам Быліцкую! Распісвалі — старанная, працавітая. Культурная два курсы інстытута кончыла! Толькі акружыце ўвагай!..

Г а л і н. Я і цяпер мог бы паўтарыць усё. Я думаю, я ўпэўнен, гэта — часовыя непрыемнасці!..

Р а я. Дакуль жа яны будуць? Калі ж ім канец, нарэшце?

Д з я ў ч а т ы. Не першы ж раз!.. Нам гэтыя часовыя бокам вылазяць!.. Каб не ўмела ж!..

Г а л і н. Як ні непрыемна, мне здаецца, трэба абмеркаваць гэтае здарэнне з найбольшай увагай да чалавека. Разабрацца трэба не толькі ў форме, а і ў чалавечай сутнасці, як гэта магло здарыцца? Не знарок жа Быліцкая зрабіла гэта?..

Р а я. Знарок не знарок, ад гэтага мала ўцехі! Не разумею — ходзіць цэлы дзень, як бы кару адбывае! Ідзе каля машыны, робіць нібы, а ў самой — за вярсту відаць — зялёная нуда! Толькі і думае, здаецца, калі ўсё гэта скончыцца!

А л а. А па-мойму, яна стараецца! Ды толькі не выходзіць у яе нешта!

В е р а. Не прывыклая! Вочак стамляць шкада! Ножкі баляць!

Р а я. Я так думаю: не даспадобы, дык ідзі туды, дзе табе лепш! Не падабаецца — ніхто не трымае! Калі ласка!

К о с ц і к. Вось здарава! Ідзі, куды хочаш! На табе, божа, што мне не гожа! А я важдацца не хачу!

Р а я. А ты от вазьмі шэфства, памажы сам!

Г а л і н. Таварышы, мне здаецца, мы лішне гарачымся. Я разумею, быць спакойным зусім нельга, але давайце падумаем не толькі пра само здарэнне, а і пра яго прычыны! Падумаем пра чалавека, пра яго жыццё! Якое можа быць вельмі складаным! У якое часам можа ўварвацца бура, якая ўсё пераверне, пераломіць...

Л ю б а. Ніякіх асаблівых прычын тут няма. Усё вельмі проста. Няўважлівасць вінавата. Адвыкла працаваць. Вось і ўся жыццёвая складанасць прычын, Антон Ціханавіч! (Дзяўчатам.) А што да таго, каб пашукаць іншую работу,— воля ваша! Магу і пашукаць!

В е р а. Лёгка ўсё! Магу тут, магу там!

К о с ц і к. У вас таксама лёгка! Трэба яшчэ паглядзець — можа, прычына не ў адной Былінкай...

Р а я. А ў чым?

К о с ц і к. Разабрацца трэба. Можа быць, і кіраўніцтва брыгадай вінавата ў чым-небудзь...

В е р а. Што ты ўсё чапляеш яе, Райку! Вінавата яна хіба, што другі ёй больш падабаецца! І дзіва — ён такія лісты шле з карабля, а ты толькі і ведаеш, што грызеш ды грызеш.

К о с ц і к. Я асабіста, праўду кажу! І матросік тут ні пры чым!

В е р а. Відаць, што ні пры чым!

Р а я. Вера, не выдумляй глупства! Дык што ж з Быліцкай будзем рабіць? Пачакаем яшчэ, паглядзім, як яна далей будзе? Ці папросім, каб замянілі?..

Г а л і н. Я супраць таго, каб пераводзіць! І ў дырэкцыі, і начальніку цэха гэта скажу! Быліцкая зможа працаваць! Працаваць добра! Трэба падтрымаць яе!

К о с ц і к (Раі). Аднак ты — не Гаганава!

Р а я. Я сама сабою. Якая ёсць.

К о с ц і к. То-та і відаць.

А л а. Я думаю таксама: няхай яна застанецца! Добрая яна! Мала што пакуль трохі не ладзіцца!

Між дзяўчат гоман. Спрэчка, розныя думкі — адны згодны з Алай, другія — супраць Любы.

Р а я. Ну, а ты як, Быліцкая? Што ты скажаш?

Л ю б а. Што тут казаць? Сказана ўжо! Воля ваша — як хочаце, так рабіце! Упрошваць не буду, не люблю!..

Р а я. Пакрыўдзілася ўжо! Праўду трэба цярпець!..

Л ю б а. Праўда ўсякай бывае. Іншая — горай крыўды! Няпраўда гэта, што я кару нібы адбываю! Ніхто мяне сюды не гнаў, сама напрасілася! Не на кару, на работу! І ніякай зялёнай нуды няма. Чаго папракаць!

К о с ц і к. Правільна!

А л а. Мала што пакуль трохі не ладзіцца!

Другія дзяўчаты маўчаць, але, відаць, гарачыя словы Любы ўзрушылі, большасць спачуваюць ёй. Рая яшчэ трымае строгасць.

Р а я. Дык ты можаш абяцаць, што не падвядзеш зноў?

Л ю б а. Хачу!..

В е р а. Ой, познімся! Паўгадзіны засталося! Без абеду будзем!

Р а я. Паверым яшчэ раз!

Д з я ў ч а т ы выбягаюць. Услед за Раяй ідзе хмурны К о сц і к. Рая знарок не глядзіць на яго. Застаюцца Галін і Люба.

Г а л і н. Што ж ты не сказала праўды пра сябе? Ці хоць бы мне дазволіла?

Л ю б а. А навошта гэта? Якая ім справа да таго, што ў мяне было дасюль?

Г а л і н. Ты не давяраеш ім...

Л ю б а. Урэшце, яны справядліва казалі. Для іх праца — радасць. Для мяне толькі праца. Цяжкая. Лек толькі.

Г а л і н. Я хацеў бы, каб лек гэты памог табе... Можна, я зайду да цябе?

Л ю б а. Заходзь.

Заслона

Карціна шостая

У кватэры Быліцкіх. Той жа пакой, што і ў першай карціне. Толькі цяпер тут не святкуюць, не чуваць музыкі, у ім пуста і ціха. Дзверы расчынены. З лесвічнай пляцоўкі даносяцца галасы:

Г о л а с В а л о д з і. Не думай плакацца! Скажаш — не пападайся на дарозе!

Г о л а с д з я ў ч ы н к і. Баюся я цябе! Скажу! Усё скажу! На савет атрада выклічам!

Г о л а с В а л о д з і. Выклікайце! Напалохала!

В а л о д з я вяртаецца ў пакой. Збірае са стала раскладзеныя кніжкі, злосна кідае на канапу.

Звініць званок. Уваходзіць А л і к.

А л і к. Чаго гэта Сінічкіна наведвалася?

В а л о д з я. Падцягваць. А я яе вытурыў!

А л і к. А калі яна скажа ў школе? Дадуць табе на арэхі!

В а л о д з я. Не баюся я іх! (Рашуча.) Кіну я школу!

А л і к. Эге, кінеш! А як маці — рушніком?..

В а л о д з я. Уцяку я адсюль!

А л і к. Куды?

В а л о д з я (асцярожна). Далёка.

А л і к. Не бойся, не скажу! Паклясціся магу!.. Хочаш?

В а л о д з я. Даведаешся потым.

А л і к. А што ты там рабіць будзеш?

В а л о д з я. Электрастанцыю будаваць. Разам з усімі.

А л і к. Вось здорава!.. Не возьмуць цябе! Малы, скажуць.

В а л о д з я. Возьмуць! Я скажу, што мне ўжо шаснаццаць. Гуз у дзевятым «А» меншы за мяне, а яму шаснаццаць...

А л і к. Цябе бадай-што і возьмуць — ты настойлівы страшна. Калі чаго захочаш, то даб'ешся... А кім ты рабіць будзеш, а?

В а л о д з я. На экскаватар хачу.

А л і к. Ого, экскаваторшчык!.. (Пасля паўзы.) Валодзя, а табе нічога не... шкада?

В а л о д з я. А чаго мне шкадаваць? Хіба я дзяўчынка якая!

А л і к. Ад такой бабулі, як у цябе, я сам даўно ўцёк бы. І то ты доўга цярпеў яе!.. Валодзя, а мяне могуць узяць на экскаватар?

В а л о д з я. Наўрад. Хліпкі ты.

А л і к. Я хліпкі?! Сказаў! Ты, брат, мяне не ведаеш! Гэта так толькі здаецца! Я страх які здаровы і цярплівы (Адважна.) Валодзя, ведаеш, што я надумаў: я еду з табою!

В а л о д з я. А не збаішся?

А л і к. Я збаюся?! Сказаў!

В а л о д з я. Ну, тады прымаю! (Узрадавана, шчыра.) Я ўжо харчы на дарогу назапасіў! (Дастае з патайнога сховішча мяшок, развязвае.) Вось тут — сала, пасоленае, каб не папсавалася. А там — абаранкі, на ўсю дарогу хопіць. Яны цвёрдыя, як камень, але калі іх размачыць у вадзе, дык за ўсякі хлеб смачней! Глядзі, які я нож дастаў!

А л і к. Ух, гэта нож! Перад такім нажом усе мядзведзі паразбягаюцца са страху! Толькі махні ім!

В а л о д з я. У такую дарогу без нажа і сунуцца няма чаго!

Звініць званок.

Баба вярнулася!

Спяшаючыся, хавае мяшок. Глядзі, каб — магіла!

А л і к (кленучыся). Магіла!

Валодзя ідзе адчыніць дзверы. Уваходзяць Люба і Рая.

Л ю б а. Дома!.. Добры дзень, Алік! А л і к. Добры дзень!..

Л ю б а (Раі). Гэта сын. Валодзя. (Валодзю.) А дзе бабуля?

В а л о д з я. У магазін пайшла. Хутка, сказала, вернецца.

Л ю б а. Паабедаў ужо?

В а л о д з я. Паабедаў... Мама, я пайду пагуляю.

Л ю б а. Урокі падрыхтаваў?

В а л о д з я. Падрыхтаваў.

В а л о д з я, прыкметна спяшаючыся, апранаецца. Але ў гэты час уваходзіць Ганна Іванаўна.

Г а н н а І в а н а ў н а. Куды? Ужо пазаймаўся?

Л ю б а. Няхай пагуляе.

Г а н н а І в а н а ў н а. Цэлымі днямі байбакоў б'е. (Валодзю.) А дзяўчына гэтая, Сінічкіна, дзе?..

В а л о д з я (няёмка). Пайшла...

Насцярожана знікае, баючыся, каб не затрымалі. Следам за ім выходзіць А л і к.

Л ю б а. Мама, пазнаёмцеся. Гэта — Рая, брыгадзір мой.

Р а я. Рая.

Г а н н а І в а н а ў н а. Чаму так позна? Змена ж гадзіны тры як прайшла.

Л ю б а. На заводзе затрымаліся.

Р а я. Сход у брыгадзе быў. У спаборніцтва ўступілі, за званне брыгады камуністычнай працы.

Г а н н а І в а н а ў н а. Думаеце, дадуць вам яго, званне гэтае?

Л ю б а. Даб'емся. Брыгада ў нас баявая, дружная.

Р а я. Заданне за месяц перавыканалі. Брак, праўда, трохі падвёў. (Схамянулася.) Усе вучацца — хто ў інстытуце, хто ў школе...

Г а н н а І в а н а ў н а. А як там пра сям'ю, пра любоў — запісана што-небудзь?

Л ю б а. Сказалі!

Г а н н а І в а н а ў н а. Смешна? А трэба б! Вось пра заданне дык ёсць, а пра сям'ю нічога! А камунізм, мусіць, не па адных працэнтах мераць будуць. Камунізм — гэта ж не толькі як людзі да працы адносяцца, але — і як адзін да аднаго...

Р а я. У нас будзе дыспут: «Жыць і працаваць па-камуністычнаму». Самы раз вам выступіць.

Г а н н а І в а н а ў н а. І прыйду, і выступлю, калі трэба будзе. (Любе.) Абедаць будзеш?

Л ю б а. Не. Паабедала там.

Г а н н а І в а н а ў н а. Настаўніца Валодзева была. Вельмі хацела пагаварыць з табою. Учора прыходзіла, сёння... Скора павінна быць зноў.

Л ю б а. Што ёй трэба ад мяне?

Г а н н а І в а н а ў н а. Ведама што. Валодзя зусім не вучыцца, б'ецца з хлапчукамі... Ты пачакай яе.

Л ю б а. Дома буду...

Г а н н а І в а н а ў н а выходзіць.

Р а я. Зусім адцуралася роднага кутка.

Л ю б а (нядобра). Хочаш ведаць чаму? Нялюбы ён мне, куток гэты.

Р а я. А чаму — нялюбы?

Л ю б а. Такая ўжо ўрадзілася. Не ўмею цаніць добрае.

Р а я. Хлусіш ты!.. Я ўсё ведаю.

Л ю б а. Ведаеш? Чаго ж ты прыкідвалася?

Р а я. Чакала, што ты сама адкрыешся. А ты... Злапамятная ты. Моцна помніш крыўду. Не любіш праўды — непрыемнай!.. Ці, можа, гэта з гонару?

Л ю б а. Хто табе сказаў?

Р а я. Гэта ўсё роўна.

Л ю б а. Ты, значыць, не займацца прыйшла? Уведаць, як жыве член брыгады? Па брыгадзірскаму абавязку?

Р а я. Можа, і з чалавечай цікаўнасці. Жаночай... (Знарок, каб змяніць гаворку.) Кватэра такая, у самым цэнтры...

Л ю б а. Мне здаецца, быццам яна і не мая. І ўсё, што тут, у гэтых пакоях, нібы не маё. Здаецца, нібы я на вакзале. Перасяджу, перачакаю — і ўсё знікне, назаўсёды!..

Р а я. Люблю шчырасць! (Адчыняе акно, за якім ярка гарыць рабіна.) Рабіна!

Л ю б а. Стаіць, шуміць на ветры — адна-адзінокая... Лісце ўжо курчыцца, гіне, а яна гарыць, нібы радуецца.

Р а я. Не гнецца ў бядзе!

Л ю б а (глядзіць на гадзіннік). Яшчэ паўтары гадзіны. Можаш пачытаць. Вось падручнік. (Дае кнігу.) Ідзі сюды. (Адчыняе пакой) А я тым часам займуся сваімі справамі.

Р а я. Дык ты што ж, не будзеш тлумачыць? Я ў фізіцы, як у цёмным лесе. Правалюся! Не бачыць мне атэстата, праўду кажу! А. да Косціка пытацца не хачу ісці. Сама разумееш. Памажы!

Л ю б а. Прыйду, вось толькі зраблю тое-сёе...

Р а я выходзіць. Люба заклапочана падыходзіць да стала. Бярэ лісток з Валодзевага сшытка. Пачынае пісаць. Але пісаць цяжка, рука нямее ў адчаі.

З другога, цёмнага плана, асветлены, ва ўспаміне, паяўляецца Валодзя, ціха кажа: «Мама, значыцца, мы будзем вельмі шчаслівыя!.. За наша шчасце столькі п'юць! Столькі падарункаў прынеслі!»

Ён знікае са светлага круга, паяўляецца Б ыл і ц к і. Гаворыць: «Яна не зусім на мой густ. Кнігаўка. Птушанё». Люба: «Не хлусі, яна не можа не падабацца. Такая красуня — страшна стаяць побач!.. Я, мабыць, вельмі пастарэла? Брыдкая стала?» Б ы л і ц к і: «Глупства! Для мяне ты — такая, як і была! Маладая і прыгожая назаўсёды! Для мяне, ва ўсякім разе!» (Абдымае яе.) Люба: «Трэба Валодзьку паглядзець! Пусці!» Быліцкі: «Прэч сумненні! У новым доме! Глядзі, як добра тут! Вуліца якая! І рабіна пад акном!..» Быліцкі знікае.

Паяўляецца Ганна Іванаўна. Гаворыць: «У вас вяселля не было. Вось і няхай — нібы вяселле». Люба: «Пазнавата крыху». Ганна Іванаўна: «Чаму позна? Трэба ж калі-небудзь... Радасці было ў вас мала. Вучоба, малое, клопаты. Вось і трэба, каб цяпер яе больш было!»

На другім плане высвечваецца барак. Цесна, сумна. Люба— маладзейшая — мые бялізну. Выцірае твар, душна, змарылася. Падыходзіць да малога, паправіла коўдрачку, вярнулася зноў да бялізны.

Уваходзіць Сяргей. Сяргей: «Душна! Фортку адчыніла б!» Люба: «Валодзька каб не прастудзіўся!» Сяргей: «Сушыць зноў у пакоі! Да лепшага надвор'я пачакала б!» Люба: «Няма калі чакаць! Вунь колькі сабралася!» Сяргей: «Дай есці!» Люба моўчкі падае на стол, вяртаецца да бялізны, але рабіць не можа. Сядае каля Валодзькі, задуменная, сумная.

Сяргей: «Ты чаго такая?» Яна маўчыць. Сяргей, незадаволены: «І так на душы слота, штодня за цэх даюць у грыву, а тут яшчэ і дома!..» Люба : «А мне лёгка?» Сяргей: «Лёгка не лёгка, стрымлівайся, не наганяй нуду на душу!» Люба: «А пра маю душу ты падумаў калі-небудзь?» Сяргей: «Цішэй ты! (Паказвае на сцяну.) Плётак яшчэ не хапала!» Люба: «Няхай! Толькі страху — што пачуюць!.. Не магу я! Не буду! У інстытут вярнуся! Не хачу ўсё забываць!» Сяргей: «А сына на каго кінеш?» Люба: «Ні на каго! Буду сама глядзець! Удваіх з табою!» Сяргей (нервова): «У мяне лішне часу! Толькі гэтага і не хапала!» Л юб а: «Знойдзеш! Удзень занясу ў яслі. А ўвечары ўдваіх, па чарзе!.. Маці выпішы сюды!» Сяргей: «Куды? Помніш, што гаворыш?!» Люба: «Усё роўна! Не магу я больш! Не магу я ў цеснаце, у адзіноце гэтай! Не магу!» Сяргей: «Цішэй! Стрымлівай сябе!» Перамагае сябе, супакойвае Любу: «Быў у галоўнага інжынера. Уключылі ў спіс на кватэру ў новым

доме. Нядоўга ўжо ў цеснаце марнець...» Люба (спакайней): «Вучыцца я хачу!» Сяргей: «Будзеш вучыцца! Атрымаем кватэру, падрасце трохі малы — будзеш вучыцца!..»

Малюнак знікае. Другі план — цёмны. Добра відаць толькі Люба. Яна сядзіць за сталом, над недапісанай паперкай, задуменная, ва ўладзе сумных успамінаў.

На другім плане зноў паяўляецца малюнак-успамін: Сяргей — маладзейшы — за сталом. Яна — таксама маладзейшая каля яго, гладзіць яму галаву. Люба: «Сяргей, я павінна сказаць табе навіну... Я — цяжарная...» Сяргей: «Зноў?!» Люба: «Зноў...» Маўчанне. Сяргей: «Што ты думаеш рабіць?» Люба: «Нічога». Сяргей: «Як гэта?.. Ты ж хацела вучыцца!» Люба: «Не доля, відаць. Я больш не магу рабіць! Мне тых абортаў даволі!» Сяргей: «Цішэй ты!» Люба: «Гэта — такая пакута!» Сяргей: «Уяўляю!» Люба: Нічога ты не ўяўляеш! Паспрабаваў бы ты хоць раз!» Сяргей: «Ахвотна, каб можна было!.. Але ж Лукшыха ўжо дзевяць перажыла, і нічога!» Люба: «То Лукшыха. А я не магу! (Як бы вінавата, шчыра вельмі.) І шкада мне! Жывое ж губіць! Кроў наша!» Сяргей: «Гэта — яшчэ не жывое!» Люба: «Жывое! І акрамя таго (зноў вельмі шчыра, вінавата) хачу я яго! Валодзька падрос ужо. Маленькага хочацца!» Сяргей: «Але ж падумай — як мы будзем у такой цеснаце!» Люба: «Ты ж казаў — абяцалі ў новым доме!» Сяргей: «Абяцалі ўжо аднойчы. Ды замест дома — новы завод і новы барак!.. Перапакутуй яшчэ раз! Апошні!..»

Малюнак знікае

Л ю б а адганяе ўспаміны, дапісвае паперку.

Л ю б а (кліча). Мама!

Уваходзіць Ганна Іванаўна.

Ведаеце, ад мяне ўжо колькі дзён не адступае, думка... Можа і праўда, так будзе лепш?.. (Паказвае паперку.) Трэба наклеіць на плоце.

Г а н н а І в а н а ў н а. Што гэта?

Л ю б а (чытаючы). «Мяняю кватэру з трох пакояў у цэнтры горада. На такую ж ці меншую ў іншым раёне. Даведацца можна па адрасу...» Што яшчэ трэба напісаць?

Г а н н а І в а н а ў н а. Дарэмна ты гэта. Другой такой не знойдзеш. Бо хто ад дабра дабро шукаць будзе...

Л ю б а. Здаецца, яшчэ штосьці ў гэтых аб'явах пішуць?

Г а н н а І в а н а ў н а. Пра выгоды пішуць. Ванна, водаправод. І што дом новы можна...

Л ю б а. Ага. (Піша.) «У новым доме... Ёсць водаправод і ванна». (Аддае абвестку.) Наклейце... Чакайце, адной абвесткі мала. Трэба

яшчэ. Хоць адну... (Піша, аддае Ганне Іванаўне.) Наклейце, каб было відна.

Г а н н а І в а н а ў н а. Ужо ж, не малая.

Выходзіць.

Л ю б а (падыходзячы да рабіны, што за акном, задуменна глядзіць). Адна-адзінокая... Як я!.. У дзверы стукаюць, але яна не адгукваецца. Стук паўтараецца. Заходзьце.

Уваходзіць Зіна. За ёй Галін.

З і н а. Любачка, добры дзень!.. (Цалуецца з ёю.) Што з табою?

Л ю б а. Так. Дробязь!.. (Збянтэжана папраўляе валасы, выцірае вочы.)

З і н а. Здарылася што-небудзь? Непрыемнасць якая?

Л ю б а. Не. Нічога.

З і н а. Вымову ўклеілі, начальства? Не?.. (Здагадалася.) А!.. Гіра яго думаеш?!

Л ю б а маўчыць.

Вось дзівачка! Ды я на тваім бы месцы... І што ты ў ім знайшла!.. Я вось шчыра кажу, здзіўлялася заўсёды, як ты яго трываеш! Такога баярына! Ён жа як у пячоры цябе...

Г а л і н. Зіна!

З і н а. Не абараняй! Праўду кажу! (Любе.) Як у пячоры цябе трымаў! Без святла, без радасці! І ты яшчэ плачаш пасля ўсяго! Ды я... І што ты знаходзіш у гэтым сямейным жыцці!

Г а л і н (нявесела). Зіна, ты падышла да небяспечнай мяжы!

З і н а. Падышла і перайду! Што, праўда, салодкага ў нашай долі? Кухня! Пялёнкі! Брудная бялізна ў начоўках! Нуда адна! Ах, Любачка! Дзівачка! Не лівай мне, Антон!.. Усё скажу! Як бы я, здаецца, паляцела куды-небудзь, далей ад усяго!

Г а л і н (ён увесь час задуменны, паглыблены ў сябе. Гаворыць як бы няўцям). Гэта значыць, ад дзяцей, ад мяне...

З і н а. Больш — ад цябе! (Любе.) Надакучыў ён мне! Паехаў бы куды-небудзь! Дык не, ніякіх камандзіровак! А можа мне куды-небудзь махнуць? А, Люба?.. О, ведаеш, ідэя! Давай — на курорт! Сочы, Мацэста! Яшчэ не позна! Там яшчэ сонца! Мора! Кіпарысы! Новыя знаёмыя! А?

Л ю б а (абы адказаць). Трэба падумаць.

З і н а. Падумай! Падумай, Любачка! (Абдымаючы яе.) Зайздрошчу я табе! Вызвалілася, вольная! Ніхто не трымае, ніхто не камандуе! Усе мужчыны — твае!

Г а л і н. Такія рэчы гаворыць пры мне...

З і н а. Другія кажуць за вочы, а я — рэжу проста! (Схамянулася.) Ой, мне ў атэлье пара! (Любе.) Паліто шыю! Самая модная мода! А каб табе не нудна было, пакідаю яго. Ён у мяне ўмее суцяшаць. (Галіну.) Застанься тут! Я і без цябе абыдуся! Бач, узрадаваўся!

Г а л і н. Гаворыш ты лішне.

З і н а. Ведаю, што кажу. Я не раўнівая, можаш трохі пазаляцацца. (Перабіваючы Любу, якая хоча папракнуць.) Толькі не заходзьце далёка!

Выходзіць.

Г а л і н. Нагаварыла.

Л ю б а. Супакоіць мяне хацела... Зайздрошчу ёй! Вось чалавек: яна, мабыць, і не ведае, што такое скруха.

Г а л і н. Прытвараецца. Любіць ролю аптыміста... Ведаеш, а мы выпадкова тут спаткаліся з ёй. Я падышоў да твайго дома і раптам убачыў: яна таксама к табе ідзе...

Л ю б а. Зойдзе — і вакол як бы святлее!

Г а л і н. Не трэба бедаваць! Выкінь скруху к чорту, азірніся вакол. У свеце многа яснага.

Г а л і н бярэ яе руку, пяшчотна гладзіць.

Л ю б а (задуменна). Так, яснага многа. Праца, заняткі ў інстытуце... Але хіба гэта ўсё? Хіба аднаго гэтага даволі для шчасця? Пачакай, не гавары мне, прашу, таго, што я і сама ведаю... Мяне неяк мала што цікавіць. Вось я хаджу ў інстытут, аддаю вечары вучобе, да якой так калісьці рвалася... Праз тры гады стану, нарэшце, інжынерам,— а мяне гэта чамусьці мала хвалюе. Я раптам перастала адчуваць радасць, я жыву... не, не жыву, а хаджу, як у сне.

Г а л і н. Скінь гэты сон з сябе!

Л ю б а. Я як бы страціла апору ў жыцці...

Г а л і н. А ты не паддавайся! Трымайся!.. Хочаш, я табе... памагу!

Г а л і н, узрушаны, раптам парывіста абдымае яе. Цалуе.

Л ю б а. Нашто ты?

Г а л і н. Я люблю цябе. Ты ж ведаеш.

Л ю б а. Пусці!

Г а л і н. Пачакай. Дай сказаць.

Л ю б а. Не гавары нічога.

Г а л і н. Я павінен. Я рашыў усё.

Л ю б а. Не трэба! Як ты не разумееш?!

Г а л і н. Я дзевяць год таіў у сабе гэта.

Уваходзіць Ганна Іванаўна. Убачыўшы Любу ў абдымках Галіна, анямелая ад здзіўлення, знікае за дзвярыма.

Л ю б а. Усё роўна! Як ты можаш!.. А Зіна, Зіна!..

Г а л і н. Я дзевяць год трываў яе..

Л ю б а. Яна цябе любіць... Я ведаю... Гэтыя яе жарты — глупства...

Г а л і н. Але я — не люблю!..

У дзверы стукаюць.

Л ю б а. Пусці ж!

Г а л і н пускае яе. У дзвярах зноў паяўляецца Ганна Іванаўна. Яна нядобра адводзіць вочы ўбок.

Г а н н а І в а н а ў н а. Настаўніца прыйшла!

Заслона

ПРАЛОГ ТРЭЦІ

Зноў выходзіць на сцэну аўтар.

П а м р э ж. Толькі — карацей!

Д а в е р л і в ы г л я д а ч (аўтару). Як ён пакалечыў ёй жыццё, Любе!

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. Яна таксама — пава. Раскісла!

Д а в е р л і в ы г л я д а ч. Раскіснеш, калі такая бяда! Жыць разам чатырнаццаць гадоў, прамучыцца столькі, спадзявацца, што от шчасце будзе,— і раптам такі канец!

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. І ён, і яна — аднаго поля ягадкі! Таксама — забыла ўсё, нават дзіця! На мазоль ёй, бач, наступілі!

Д а в е р л і в ы г л я д а ч. Не мазоль. Любоў чалавеку, жыццё пакалечылі.

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. Усё роўна! Годнасць страціла — брыдка глядзець! А аўтар ёй спачувае!

Д а в е р л і в ы г л я д а ч. Што яна забыла дзіця, я не апраўдваю яе. А ўсё-такі мне шкада, няшчасная яна! А тут яшчэ гэты новы залётнік, Галін, каб бяды якой не натварыў!

Н е д а в е р л і в ы г л я д а ч. Рая не дапусціць, перасцеражэ! Гэта загадзя відаць!

П а м р э ж. Забараняю! Нядобра выведваць, малады чалавек!

К р ы т ы к. Акрамя адчування традыцыйнасці, аб якім я гаварыў вышэй — перад пачаткам другой дзеі, мяне не пакідае адчуванне дробязнасці таго, пра што вы ўзяліся расказваць. Яшчэ адна меладрама аб разбітай сям'і, няшчасным дзіцяці! У соты раз!

А ў т а р. Мяне больш цікавіць не факт сам па сабе, а яго прычыны, сэнс яго!

К р ы т ы к. Прычыны яго такія ж старыя, як і сам ён, факт ваш! І такія ж дробныя!

А ў т а р. Я бачу ў гэтай, як вы кажаце, дробязнай гісторыі сімптомы агіднай хваробы, якая псуе чалавечае жыццё, на вялікіх будоўлях і ў маленькіх кватэрах. Павага да свайго пачуцця і няўвага да чужога, не толькі пачуцця, да чужога лёсу, чужога жыцця! Хіба ж можна назіраць спакойна, калі зло аднаго чалавека адбіваецца адразу на многіх людзях, калечыць жыццё многіх! Няўжо адварочвацца трэба толькі таму. што хвароба — традыцыйная, што яе ведаюць вякамі, што яна — закарэлы эгаізм! Хваробы ж трэба лячыць, і новыя і старыя!

К р ы т ы к. Што б вы ні казалі, спрабуючы апраўдаць сябе, свой твор, гэта не вызваляе вас ад абавязку сказаць гледачу важнае і новае слова.

А ў т а р. Я лічу, што эгаізм не выглядаў ніколі такім агідным, такім злавесным, як цяпер — калі камунізм становіцца не заўтрашнім, а сённяшнім днём! Калі тысячы, сотні тысяч вашых і маіх сучаснікаў гатовы ўвайсці ўжо ў гэты цудоўны, вялікі дом! Я хачу, каб яны ўвайшлі ў новы дом прыгожымі, здаровымі, без брудных слядоў!

К р ы т ы к. Я таксама за тое, каб у новым доме было чыста. Але я непахісна ўпэўнены: мастацтва трэба судзіць па законах мастацтва...

П а м р э ж. Зноў вы дыскусію распальваеце! Гэта ж спектакль, а не сход у Саюзе пісьменнікаў! З-за вашай спрэчкі мы прапусцілі пачатак наступнай дзеі! У фае клуба камбіната дзяўчаты з Раінай брыгады мяркуюць пра жыццё гераіні!

Дае знак адкрыць заслону.

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

Карціна сёмая

На сцэне — фае клуба тэкстыльнага камбіната. Перад пачаткам заняткаў у вячэрнім універсітэце культуры.

Р а я. Нелады ў яе. Сын — гарэза, вучыцца не хоча. І наогул зусім ад рук адбіўся. І свякруха, якая засталася з ёю, штосьці коса глядзіць... Нездаволена, нечым старая... Нелады, адным словам...

В е р а. А ў партарганізацыі ведаюць пра Быліцкага?

Р а я. Строгую вымову далі.

В е р а. Я такіх, як яе муж, на гарматны стрэл да партыі не падпускала б!

К о с ц і к. А што, калі ён камуніст, то яму і развесціся не можна? Ну, а калі памылка выйшла? Калі яна аказалася, ну, скажам... жырафа?

Р а я. Трэба бачыць, што выбіраеш!

К о с ц і к. Разбярэш! Усе, пакуль у дзеўках,— чыста балярыны! Лебядзінае возера! Прыбярэцца, падмажацца. Нейлон, перлон, прычоска «хлопчык без мамы»! Не жанчына, а эфір! А пажывеш — жырафа!

Р а я. А чаго ж вы лезеце да гэтых жырафаў?

К о с ц і к. Я асабіста не лезу! Я асабіста жырафаў не люблю і не спачуваю ім! І не раю другім заступацца! І наогул, я лічу, нельга так: сягоння гаварыць адно, а праз дзень другое!

Р а я. А хто гэта гаварыў?

К о с ц і к. Гаварыў нехта. То крычала — гнаць з брыгады за брак, то — яна зусім невінавата! Пастаяннай трэба быць!

Р а я. Пастаянныя заўсёды толькі дурні!

К о с ц і к. Я не звяртаю ўвагі на твае словы! Але я лічу, што лаянка брыгадзіру наўрад ці да твару!

А л а (каб патушыць спрэчку). А помніце — летам прыязджаў тэатр з Масквы, паказвалі п'есу. Цікавая такая, чуллівая. Ну, тая, дзе хлопец палюбіў студэнтку. Палюбіў, а потым пабаяўся, што з інстытута выключаць і камандзіроўкі не дадуць, і кінуў студэнтку. А яна з адчаю — пад поезд! Помніце? Косцік, помніш?

К о с ц і к. Помню. Там жонка яго — заспіртаваны чарвяк у акулярах! Зануда!

А л а. Зусім не зануда! Няшчасная яна! Мне яе было так шкада! Я потым цэлы дзень хадзіла, як атручаная! І студэнтку, бедную, таксама шкада!

Р а я. Мужчыны ўсё! Эгаісты!

К о с ц і к. А што мужчынам рабіць, калі жонка, як толькі замуж, дык хоць бы пацікавілася, што там у мужа на працы? Унь хоць бы ў таго Бахірава? Не жонка, а ступа! А тут побач Цінка, наватар сама, усё разумее! Канечне, пацягне!

В е р а. Пацягне! А толькі — да наватара каб памаладзей ды прыгажэй! Да Цінкі ці да Іскры! Не можа ж зразумець наватара якая-небудзь старая ды рабая!

Р а я. Гэта ўсё роўна як прэмія наватару!

А л а. А тую п'есу хвалілі вельмі ў газеце за смеласць! Лаялі хлопца, што не пайшоў на ўсё дзеля кахання!

В е р а. А калі ён за дзесяць гадоў упадабае яшчэ дзесяць такіх?! Усіх будзе любіць па-сапраўднаму? Бываюць жа такія!

К о с ц і к. Дык што ж яму, усё жыццё мучыцца з адной, не любячы?

Р а я. А дзяцей даглядаць каму вы кідаць будзеце?

К о с ц і к. Нікому. Самі можам, калі на тое пайшло!.. А толькі любоў забараніць нельга!

А л а (зноў, каб патушыць спрэчку). Я, калі бачыла яе, актрысу тую, век бы не падумала, што яна можа такое зрабіць!

У пакой уваходзіць Павел, але, бачачы, што людзі захоплены размовай, не перабівае, моўчкі слухае.

Як яна іграе! Я аж заплакала, калі яна перад расстрэлам, перад эсэсаўскімі аўтаматамі крыкнула: «Страляйце! Я ўсё роўна не памру! Нас не заб'еце!..» Трэба ўзяць білеты і пайсці паглядзець усёй брыгадай!

Р а я. Яшчэ чаго не хапала! Ісці глядзець нейкую фіфу, якая чужых мужоў адбівае!

П а в е л. Даруйце, але яна не такая, як вы сказалі... не фіфа! Яна актрыса, сапраўдная актрыса! І чалавек сапраўдны!..

В е р а. Чаго ж яна чужога дзядзьку спакусіла? Не магла знайсці маладзейшага? Таварыша кінула, пэўна! Быў жа, мабыць, таварыш, ды, можа, і не адзін? Прыгожая ж, кажуць!

П а в е л. Быў таварыш...

В е р а. Ну, от!

П а в е л. А толькі — любячы пайшла яна за гэтага, за Быліцкага. Любіць яго. Не разумею, за што, а толькі любіць.

К о с ц і к. Адкуль вам гэта вядома?

П а в е л (няёмка). Жыву недалёка. Бачыў яшчэ, як яна ў школу хадзіла... Я больш з бацькам яе знаёмы. Майстар стары. Чалавек рабочы...

В е р а, Значыць, не ў бацьку пайшла. Напісаць бы ў тэатр, каб выклікалі на сход ды прапясочылі добра. Ведала б!

К о с ц і к (упарта). Усё-такі і жанатых забараніць любіць нельга! Я так асабіста лічу: і пры камунізме жанатыя будуць любіць другіх жанчын, і разводы будуць! Як вы думаеце, Павел Андрэевіч?

П а в е л. А як вы лічыце?

К о с ц і к. Я асабіста лічу — чалавек ёсць чалавек. Нам камунізм — як дзень у добрую пагоду. А пагода ж на зямлі усякая бывае. Будзе і там дождж, і слота, і гразь. Жырафы будуць, «хлопчыкі без мамы», ну

можа якія-небудзь камуністычныя. Прыгожыя і гарбатыя будуць. Значыць, адных будуць болей любіць, а другіх абдзеляць.

В е р а. Здаецца, Косцік праўду кажа. Гарбатую з красуняй і камунізм не зраўняе.

А л а. Не можа быць, каб не змянілася нічога! Людзі прыгажэй будуць, прыгажэй стане і любоў! Усё будзе харашэй!

К о с ц і к, Прырода ёсць прырода! Яе не пераскочыш!

Р а я (Паўлу, рэзка). А вы што думаеце? Вы толькі слухаеце!

П а в е л. Я адкажу не сваімі словамі, але лепш сказаць не магу. У адносінах між мужчынамі і жанчынамі, казаў Ленін, дзейнічае не толькі тое, што дадзена прыродай, але і тое, што дадзена культурай.

А л а. Не можа ж быць, што ўсё застанецца такім, як цяпер.

Р а я (Косціку). А ты — прырода!

П а в е л (зірнуўшы на гадзіннік). Пара заняцца мірным атамам! Прашу на лекцыю!

Р а я. Адну хвіліну! Таварыш майстар уцягнуў нас у дыскусію аб разводах...

К о с ц і к. Я асабіста — не аб разводах. А аб тым, якая будзе любоў! Аб камуністычнай маралі!..

Р а я. А пра галоўнае мы і не пагаварылі толкам. Я была ў Любы, у Быліцкай,— памагаць яна ўзялася мне. Па фізіцы. Бо некаторыя другія кансультанты нос пачалі задзіраць вельмі!

К о с ц і к. Ніхто не задзірае! Слова табе не скажы!..

А л а. А дзе ж яна сама, Люба?

Р а я. У школе. На бацькоўскі сход выклікалі. Дык от — перажывае яна. Я такога мужа, як яе, каб ён і захацеў вярнуцца цяпер, на парог не пусціла б. А яна перажывае!

К о с ц і к. Не ўсе такія, як ты!

А л а. Перажывае, бо любіць!

В е р а. Пагаварыць трэба яшчэ з мужам. Каб вярнуўся.

Р а я. Не вернецца, відаць.

В е р а. А не вернецца — у райком напісаць! Каб выгналі з партыі! Людзі жыццё аддавалі за шчасце дзяцей! За чужых, за ўсіх! А ён для свайго жыць не хоча!

Р а я. Я хацела пагаварыць з ёй, але яна, Люба, ведаеце, інтэлігентная. Тоіць усё. З гонарам. Ледзь толькі што — крыўда!

К о с ц і к. Ты каго хочаш пакрыўдзіш!

Р а я. Дык я думаю — можа мне самой лепш не ўмешвацца?

А л а. Але ж памагчы неяк трэба!

Р а я. Тут трэба іншы чалавек — каб мякчэйшы. Ласкавейшы.

В е р а. Люба, здаецца, любіць Алу...

Р а я. Дык от можа Ала і пайшла б да яе. Паглядзела, што там з сынам, са свякрухаю. Мо памагчы што можна.

В е р а. І наогул — каб не сумавала, не пераплывала.

А л а. Добра. Я і сама пра гэта думала.

Р а я. А па фізіцы я займацца буду! У фізіцы яна разбіраецца! Не менш за некаторых!

Усе ідуць у залу.

Заслона

Карціна восьмая

Той самы пакой, што і ў шостай карціне. За акном хутка цямнее, здаецца, збіраецца на дождж. У пакоі Валодзя і Ала. Валодзя паводзіць сябе вельмі неспакойна, раз-пораз нецярпліва паглядвае на Алу, якая невядома чаго тырчыць тут, замінае.

А л а. Ты чаму не займаешся? Валодзя. Я потым... Ала. Калі — потым? Ноч за акном. Валодзя. Ноч. Яшчэ светла. Ала. Круцішся ты нешта. Выдумаў што-небудзь?

В а л о д з я. Нічога я не выдумаў.

У акно стукаюць. Валодзя хоча выйсці, але Ала затрымлівае яго, выходзіць сама. Вяртаецца з Алікам. У Аліка за плячыма дарожны мяшок.

А л а. Ты што гэта, нібы ў дарогу сабраўся?

А л і к. Гэта я... развітацца прыйшоў. Мы... мы на сяло едзем...

А ла. Праўда?

А л і к (зірнуўшы на Валодзю). Праўда... Маме трэба, дык і я... папрасіўся...

В а л о д з я. Я правяду яго.

А л а. Ну, правядзі, калі ўжо такое. Ды каб вярнуўся хутчэй, урокі падрыхтаваў!

Алік і Валодзя выходзяць у калідор.

А л і к. Ух, ледзь не папаўся! Валодзя. І папаўся б! З мяшком проста ў хату лезе! Канспіратар, называецца!

А л і к. Я зусім не збіраўся заходзіць! Я думаў, ты выйдзеш.

В а л о д з я. Думаў. Індык думаў! Трэба ведаеш як асцерагацца! А л і к. Ведаю...

В а л о д з я хутка апранаецца, зашпільваецца. Азіраецца — што б узяць з сабою.

А л і к. Ты яшчэ не сабраўся? Ты... перадумаў?.. Дзе твой мяшок?

В а л о д з я. Буду я тут хаваць! Каб баба выкапала! Я, брат, у такое месца запраторыў, што сам чорт не знойдзе!

Дастае з шафы цёплыя рукавіцы, хавае ў кішэні. А л і к. А на вуліцы дождж збіраецца, хмары!

В а л о д з я. Ну і добра! Калі цёмна, нам лепш!

За дзвярыма галасы.

В а л о д з я (занепакоена). Маці прыйшла!.. Сюды!

Цягне Аліна ў шафу. Тут яны стаяць, закрыўшыся. Уваходзяць Люба і Галін. Спыняюцца.

Л ю б а. Дзякую табе, Антон (падае руку, хоча развітацца).

Г а л і н. Яшчэ амаль паўтары гадзіны.

Л ю б а. Сорак пяць хвілін на дарогу.

Г а л і н. Я цябе на машыне падвязу.

Л ю б а, Тралейбусам даеду.

Г а л і н. Як табе лепш.

Л ю б а. Нас бачылі разам дзяўчаты. Дапытваліся. -

Г а л і н. Няхай гавораць. Цябе гэта вельмі хвалюе?

Л ю б а. Непрыемна.

Пачуўшы іх галасы, Ала выходзіць з суседняга пакоя ў пакой Ганны Іванаўны.

Г а л і н. Ты лішне чулая... Ты не хочаш, каб я зайшоў?

Л ю б а. Да мяне абяцала зайсці Ала. Ды і Ганна Іванаўна дома, няйнакш.

Г а л і н. Я на некалькі хвілін.

Ідуць у пакой. Ледзь яны выходзяць з калідора, Валодзя і А л і к выбаўляюцца з шафы, уцякаюць з кватэры.

Мне так падабаецца бачыць цябе здаволенай. І вось на табе. Толькі вярнулася — як хмара.

Л ю б а. Дзень быў цудоўны! Я забыла, калі яшчэ быў у мяне такі другі! Лес — як у пажары! Нібы знарок!

Г а л і н. Ну вось! А ты нешта выдумляеш! (Заклапочана.) Чаму ты такая хмурная? Што ў цябе?

Л ю б а. Думаю пра нас. Пра шчасце. Я цяпер баюся пабачыцца з Зінаю.

Г а л і н становіцца таксама заклапочаны.

Г а л і н. Яна пра ўсё здагадваецца.

Л ю б а. Божа, што яна пра мяне думае!

Г а л і н (рашуча). Люба, я казаў — давай кончым гэтае хаванне! Раскажам праўду. І пачнём адкрытае, яснае жыццё!

Л ю б а. Яснае? А яно можа быць? А Зіна, а дзеці? Як яны будуць без цябе? Як ты без іх?

Г а л і н абдымае яе.

Г а л і н. Я думаў аб усім. Зіна, што ж, бедаваць будзе, потым неяк суцешыцца, а дзяцей... дзяцей я не кіну! Хіба ж ты адмовішся ад маіх дзяцей? Возьмеш жа, праўда?

Л ю б а. Калі толькі яна аддасць іх. Але ж яна можа і не аддаць...

Г а л і н. Калі яна не аддасць абодвух, другому я памагаць буду! Не пакіну так!..

Л ю б а. Баюся я, Антон. Мне і хочацца гэтага, і боязна. Нібы не тое гэта шчасце, не сапраўднае...

Г а л і н. У нас цяпер такая хвіліна, калі патрэбна мужнасць! Перамагчы сумненні, пераступіць мяжу! Там далей будзе ўсё добра.

Л ю б а. Добра? Ты думаеш? Ты ўпэўнен?

Г а л і н. Калі ты толькі любіш мяне. І любіць будзеш.

Л ю б а. Я не буду шчаслівая без цябе!

Г а л і н. Тады кажы: «Згодна».

Л ю б а. Што ж, можа і праўда — усё старое спаліць! І жыць, жыць!

У дзверы стукаюць. Уваходзіць Ганна Іванаўна, непрыязная, стараецца не глядзець на іх.

Г а н н а І в а н а ў н а. Хустку вазьму... (Узяўшы хустку.) Тут прыходзілі, пра кватэру пыталіся... Мяняць...

Л ю б а. Гаварылі што?

Г а н н а І в а н а ў н а. Я сказала, каб заўтра прыйшлі... Увечары...

Л ю б а. Ага, добра.

Г а н н а І в а н а ў н а (успомніўшы, ужо каля дзвярэй, Галіну). А ваш хлопец казаў Але, што вы на сяло сабраліся ехаць.

Г а л і н. На сяло?.. Выдумаў.

Г а н н а І в а н а ў н а. З мяшком быў. За плячыма...

Г а л і н. Нашто яму мяшок?

Г а н н а І в а н а ў н а. А гэта вам лепш бы ведаць!

Выходзіць.

Г а л і н. Нейкія дзіцячыя штучкі... (У бок Ганны Іванаўны.) Не любіць яна, калі я прыходжу. Нібы раўнуе.

Л ю б а. Яна такая з усімі, не думай, што аднаму табе гэты гонар... Ідзі паглядзі, што з Алікам.

Г а л і н. Трэба даведацца. Заадно машыну ў гараж пастаўлю. Я зайду правесці цябе.

Л ю б а. Дзякую.

Г а л і н выходзіць.
Л ю б а пачынае збірацца на працу.
Паяўляецца Ганна Іванаўна, у паліто, у хустцы.

Г а н н а І в а н а ў н а. Вось табе грошы. Васемнаццаць рублёў і дваццаць тры капейкі...

Л ю б а. Што гэта за грошы?

Г а н н а І в а н а ў н а. Ад магазінаў засталося... Вось табе хамут і дуга, я табе не слуга... Іду я...

Л ю б а. Куды?.. Што вы надумалі?!

Г а н н а І в а н а ў н а. Куды-небудзь. Дзе-небудзь прытулюся...

Л ю б а. Чаму? Чым я вас пакрыўдзіла?

Г а н н а І в а н а ў н а. А тым. Быццам не ведаеш. Ці мо думаеш, што я сляпая, неразумная?..

Л ю б а. Але ж... але ж, мама, я перад вамі, здаецца, ні ў чым не вінаватая!.. За што ж вы пакрыўдзіліся?

Г а н н а І в а н а ў н а. За тое, што не магу я глядзець, не пазычыла вачэй, каб бачыць такое бясчынства!

Л ю б а. Гэта вы пра Антона?.. Што ж мне — і любіць не вольна нікога? Што ж мне — сохнуць век?!

Г а н н а І в а н а ў н а. Сохнуць не сохнуць, а трэба сумленне мець! Камуністычная брыгада!

Выходзіць. Паяўляецца Ала.

А л а. А дзе Ганна Іванаўна? Куды гэта яна?..

Л ю б а. Пакінула, не хоча жыць са мной.

А л а. Я даганю. Вярну яе.

Л ю б а. Не трэба. Яна не вернецца.

А л а. Я ўгавару.

Л ю б а. Калі яна рашыла што-небудзь, ніхто не ўгаворыць... От мяне яшчэ адзін чалавек кінуў. Няўжо я, праўда, такая гадкая?

А л а. Трэба было б пагаварыць з ёю.

Л ю б а. Ала, пераходзь да мяне. Пераходзь, будзем разам бедаваць і спадзявацца. Ці ж табе горш будзе, як у інтэрнаце?

А л а. Чаму яна пайшла?

Л ю б а. Кажа, што не можа жыць з такой несумленнай, як я.

А л а. (Успомніўшы.) Са школы зноў прыходзілі. На Валодзю скардзіліся: управы, кажуць, няма!..

Звініць званок. Ала выходзіць, вяртаецца з Зінай. Люба непакоіцца.

З і н а. Алік недзе прапаў. Кажуць, з рукзаком бачылі... Ён не ў вас?

Л ю б а. Няма...

З і н а. І не было?

А л а. Быў. З мяшком, праўда. Казаў, што ў сяло з бацькамі едзе.

З і н а. Якое сяло?! Ён даўно пайшоў?

А л а. Нядаўна. (Трывожна.) І Валодзя пайшоў з ім...

Занепакоеная, выходзіць. Люба і Зіна адны. Насцярожаная, нядобрая цішыня.

З і н а. За горад ездзілі? Што ж маўчыш?

Л ю б а. Ездзілі...

З і н а. Нацешыліся?

Л ю б а. А табе нашто гэта?

З і н а. Люблю ўсё ведаць! Я цікаўная! (На Любу.) Усё-ткі чырванець яшчэ не зусім развучылася!..

Л ю б а. Што табе трэба?

З і н а. Пагаварыць хочацца! Трэба ж калі-небудзь пагаварыць ад душы! Ад сэрца! Мы ж, мусіць, помніш,— сяброўкі! Сяброваўкі верныя!

Л ю б а. Ты мяне сяброўствам не ўпікай. Сяброўства тут невінавата.

З і н а. Можа, і сама невінавата?

Л ю б а. Можа і невінавата. (Усё больш запальваючыся.) У чым мне вінавацішца? У тым, што ў свеце ёсць чалавек, які хоча мне шчасця? Чаму я павінна быць няшчаснай, калі шчасце — вось яно, само ідзе насустрач?!

З і н а (пасля паўзы). Само ідзе!.. Бач ты— само!

У пакой уваходзіць Галін. Яго прыход не толькі не спыняе спрэчкі, а яшчэ больш узрушае Зіну.

Л ю б а. А што ж, няпраўда?

З і н а. Ты пытаешся?!. Абышла яго, прыбрала да сябе, асірацiла дзяцей, ды яшчэ...

Г а л і н. Зіна!

З і н а. Яшчэ яснай зоркай прыкідваецца!.. «Няшчасная!.. Само ідзе!..»

Г а л і н падыходзіць да іх. Ён гнеўны, рашучы.

Г а л і н (Зіне). Хто мяне... прыбраў да сябе?!

З і н а. Ты не ведаеш?

Г а л і н. Я не ведаю! Я лічыў, што сам заўсёды адказваю за свае ўчынкі!

З і н а. Твае ўчынкі! Прападаеш невядома дзе! Дома нікога не заўважаеш!.. Робіш, сам не ведаеш што!

Г а л і н. Што б я ні рабіў, яна ні пры чым! Ведай гэта!

Гнеўны выраз на твары Галіна змяніўся: з'явіўся роздум.

Так, вядома, жыць далей нельга. (Пасля паўзы.) Трэба кончыць з гэтым фальшам!

З і н а (трывожна). Як... кончыць?

Г а л і н. Будзем жыць асобна.

Паўза. Зіна момант стаіць анямелая.

З і н а (нібы ачнуўшыся, злосна зірнуўшы на Любу). З ёю?

Г а л і н. Калі яна згодзіцца, з ёю!

Убягае Ала, вельмі занепакоеная.

А л а (Любе). У калідоры зімовая Валодзева шапка, здаецца, вісела?

Л ю б а. Шапка? Вісела.

А л а. І валёнкі ён прымяраў!.. Іх няма!

Л ю б а (зразумеўшы, але яшчэ не верачы). Валёнкі? Нашто яны яму?..

А л а. Ён... Здаецца, яны ўцяклі! З і н а. І Алік з ім? (Галіну.) Дагуляўся!

Усе ўсхваляваны.

Л ю б а. Уцёк... (Зірнула на гадзіннік.) На работу трэба! Што рабіць? Ала?

А л а. Ідзі шукаць. Мы заменім цябе. Я скажу дзяўчатам.

Г а л і н. Яны даўно тут былі? Гадзіну, дзве?

А л а. Нядаўна. Яшчэ, можа, і не паехалі.

З і н а. Яны на вакзале!

Непрыхільна азірнуўшыся, выбягае.

Л ю б а. Трэба на аўтобусную станцыю! Яны ж у сяло збіраліся!

Г а л і н. Бяжым!

Выбягаюць. За імі — Ала, на працу.

Заслона

Карціна дзевятая

Дворык перад домам Дудко. Абстаноўка тая ж, што і ў другой і чацвёртай карцінах. Стары Дудко гаспадарыць — зграбае лісце, падмятае. Уваходзіць Павел.

П а в е л. Добры дзень, Андрэй Данілавіч!

Д у д к о. А! Добры дзень! Вярнуўся! Даўно?

П а в е л. Не... Нядаўна.

Д у д к о. Ну, што там? Якія навіны прывёз? Дагаварыліся?

П а в е л. Ведаеце, мусіць, з газет. Дамовіліся.

Д у д к о. Значыць, вайны не будзе?

П а в е л. Мы абмяркоўвалі праблемы атамнай энергіі для мірных патрэб. Большасць вучоных — супраць вайны... Ольгі няма?

Д у д к о. Дома. Вучыць ролю. Зараз паклічу. Ольга!

О л ь г а выходзіць са сшыткам у руцэ.

О л ь г а. А!.. Прыехаў!.. Я ўжо сумаваць пачала! Ну, раскажы!.. Не, дай пагляджу. А ты памужнеў нібы...

П а в е л. Стаміўся. Працы было многа.

Д у д к о з граблямі і мятлой ідзе ў глыбіню саду.

О л ь г а. Я пакуль нічога не пытаюся, бо хачу ведаць як найбольш. Ты прыйдзеш увечары?

П а в е л. Сёння?

О л ь г а. Сёння ж. Заўтра ў мяне выязны спектакль...

П а в е л. Добра... Я табе драбязу нейкую прывёз. Купіў там.

Падае ёй прыгожы шалік.

О л ь г а. А. Цудоўны які! Ён жа, мабыць, дарагі?

П а в е л. Не. Каб не студзіла горла.

О л ь г а. Ну, дзякую!.. Не забыў там... А я вось зубру... Ведаеш што... ты не вельмі спяшаешся?

П а в е л. Не.

О л ь г а. Тады давай разам... Вось адсюль. Сачы за маімі словамі... І чытай за Паўліна Іпалітавіча. Ну, пачалі.

Чуваць гудок аўтамашыны.

Што гэта?

П а в е л. Гэта мне, Я на таксі. Пачакай хвіліну. (Выбягае, хутка вяртаецца.)

О л ь г а. Ну, пачалі! (Да Паўла.) «Не мучце мяне, Паўлін Іпалітыч, скажыце мне, чым я перад вамі вінавата? Чаму вы так змяніліся?»

П а в е л. Трэба — «з чаго». «З чаго вы так змяніліся?»

О л ь г а. «З чаго вы так змяніліся?»

П а в е л (чытаючы). «Не, я нічога, я такі ж! А ты хіба заўважаеш, што я змяніўся да цябе? А мне здаецца, што я нічога не змяніўся. Грышка!.. Грышка выходзіць на сярэдзіну пакоя».

О л ь г а. Ну і чытаеш ты! (Смяецца.) Пародыя!.. «Я, Паўлін Іпалітыч, з жыццём расстаюся, а вы жартуеце. Як вам не грэх! Я дамоў збіраюся, можа ўжо мы больш не пабачымся. Вы мяне кахалі раней,— хоць па даўняй памяці скажыце, з чаго я вам абрыдла? Нагаварылі вам што-небудзь, ці іншая ёсць, лепшая за мяне?»

П а в е л. Сардэчна! За сэрца бярэ! (Схамянуўшыся.) «Мілавідаў. Падымаючы з падлогі палачку. Вось бачыш! Ломіць палачку і кідае ў розныя бакі. Вось было разам, цяпер паасобку! Паспрабуй скласці — не складзеш! Так і каханне. І гаварыць няма чаго!..» Вось нягоднік! Сапраўды — паўлін!.. Ольга, а Паўлін — гэта не тое ж, што і Павел? Толькі па-купецку?

О л ь г а. Мабыць, адно. (Смяецца.)

П а в е л. Тады я не чытаю далей! Мяне гэтае супадзенне абражае!

О л ь г а (дурэючы). Паўлік, ну, Паўлік! Я прашу!.. Ну?.. Не будзь такі злосны... Мне адной зубрыць сумна!

На тэрасу выходзіць Б ы л і. ц к і. Яго не заўважаюць.

Паўлік, ну я прашу!

П а в е л. І не прасі!

О л ь г а. Я вельмі прашу.

П а в е л. Усё роўна.

О л ь г а. Бессардэчны. Які бессардэчны! Ну, Паўлік!

Туліцца да яго. Раптам цалуе. Абое момант няёмка маўчаць.

П а в е л. Добра. Толькі для цябе! Як выключэнне!..

О л ь г а. Цішэй чытай, каб не перашкодзіць Сяргею працаваць.

Б ы л і ц к і. Я ўжо не працую!

Падыходзіць да іх, сядае на лавачку.

Оля, прастудзішся!

О л ь г а. Я ў шарсцяным світэры.

Б ы л і ц к і. Надзень паліто.

О л ь г а выходзіць.

Б ыл і ц к і. Ну, як рэпетыцыя? Ладзіцца?

П а в е л. Здаецца...

Паўза. Быліцкі становіцца халодны.

Б ы л і ц к і. Вы любіце простую, мужчынскую гаворку?

П а в е л. Я не зусім вас разумею... Вы мне што-небудзь хочаце сказаць у гэтым плане?

Б ы л і ц к і. Так... Мне, калі гаварыць шчыра, пачынаюць непадабацца вашы, як мне здаецца, частыя наведванні.

П а в е л. Я хаджу на запрашэнні Ольгі...

Б ы л і ц к і. Я думаў, што вам не ўсё роўна, як мне гэта падабаецца...

Чуваць гудок аўтамабіля. Дудко, які зграбае лісце наводдаль, ідзе на гудок, да вуліцы, знікае.

П а в е л. Што ж, калі мы пачалі гэтую мужчынскую гаворку,— мне таксама не ўсё ў вашых паводзінах падабаецца.

Б ы л і ц к і. Я, прызнаюся, не думаў пра гэта!

П а в е л. Як і я пра тое, ці падабаюся вам...

Б ы л і ц к і. Але паколькі тут мой дом і Ольга — мая жонка, я лічу, перавага павінна быць у мяне!..

П а в е л. Гэта не ваш дом.

Б ы л і ц к і. Не мой? А я наіўна лічыў...

П а в е л. Вы проста падсяліліся ў ім!

Б ы л і ц к і. Не будзем весці гэтую фармальную дыскусію. Я не збіраюся ні апраўдвацца, ні вінаваціцца перад вамі. Мяне сюды, як вы кажаце, падсяліла каханне. Вы, спадзяюся, не будзеце спрачацца, што кожны чалавек мае права на сваё шчасце?

П а в е л. Кожны. Але адзін бярэ яго сціпла, колькі належыць, а другі не саромеецца пачэрпнуць вядром, пабольш, не трывожачыся прыхапіць і чужога. Што яму з таго, што нехта застанецца без сваёй долі шчасця?..

Б ы л і ц к і. А вы — філосаф!

П а в е л. Смейцеся. Вы заслужылі гэта: за вас плачуць іншыя!..

Б ы л і ц к і. Вы, спадзяюся,— не пра сябе?

П а в е л. Не пра сябе. І нават не пра вашу былую жонку. Яна таксама, нарэшце, знойдзе сваю долю...

Быліцкі, узлаваны, устае.

Б ы л і ц к і. Пяройдзем да справы. Я сказаў, што мне не вельмі прыемна часта бачыць вас поруч з маёй жонкай. І я прасіў бы вас зрабіць вывады для сябе.

П а в е л. Дзякую за мужчынскую шчырасць.

Б ы л і ц к і. Калі ласка.

Уваходзіць Ольга, цёпла апранутая.

О л ь г а. Ну вось, можаш не хвалявацца!

Заўважае, што абодва нечым нездаволены, непрыхільныя адзін да аднаго.

Што тут здарылася?

Б ы л і ц к і. Нічога вартага ўвагі.

О л ь г а. А што ж усё-ткі?

П а в е л. Пагаварылі шчыра. Твайму мужу не вельмі падабаюцца некаторыя мае звычкі. І ён ветліва папрасіў, каб я крыху перайначыўся... (Устае.)

О л ь г а. Якія звычкі? Я нешта не разумею! Сяргей, што ты сказаў?

П а в е л. Даруйце, трэба ісці... Бывайце здаровы!

О л ь г а (затрымліваючы). Нельга ж так ісці! Не крыўдуй, калі Сяргей сказаў што-небудзь лішняе. Ён, мусіць, пагарачыўся... Падайце адзін аднаму рукі і прымірыцеся! Ну! Сяргей! Паўлік!

Б ы л і ц к і. Калі ласка...

Падаюць рукі, адыходзяцца.

О л ь г а. Ну, вось! І будзьце сябрамі! (Паўлу.) Вось цяпер і я магу сказаць: бывай здаровы! І не забывай сцежкі да нас!

Дае яму руку, развітваецца. Павел выходзіць. Вяртаецца з вуліцы Дудко.

Д у д к о (Ользе). Ты яго лішне затрымала. Ён, аказваецца, яшчэ дома не быў! З вакзала на таксі — сюды...

Чуваць шум машыны, што ад'язджае. Дудко ідзе ў дом. Ольга і Быліцкі адны.

О л ь г а. Што ты яму сказаў?

Б ы л і ц к і. Глупства. Гаварыць не варта...

О л ь г а. Не, ты скажы!

Б ы л і ц к і. Ольга, ты мне даруй і зразумей... Я, можа, здамся табе дзіўным... Але мне не заўсёды прыемна бачыць вас разам.

О л ь г а. Ты прыраўнаваў! Ты хочаш, каб я забыла ўсіх маіх былых сяброў!

Б ы л і ц к і. Усіх не ўсіх, а некаторых хацеў бы, каб забыла.

О л ь г а. Але мне з імі добра. Мне іх не хапае... Б ы л і ц к і. Гэта мяне і трывожыць. Табе мала маіх сяброў. З маімі сябрамі табе нудна.

О л ь г а. Яны ўсе такія сталыя, сур'ёзныя... І глядзяць на ўсё інакш, і смяюцца інакш...

Б ы л і ц к і. Я разумею... Старыя! А я, я — не стары?

О л ь г а. Ты — іншы... Ты — мой добры друг... Але няўжо ты не разумееш — мне цесна ў пакоі, у сям'і адной. Мне патрэбен прастор! Вялікі прастор! Рэпетыцыі, спектаклі, гледачы!.. Сотні, тысячы ўважлівых, шчырых твараў! Вялікае жыццё! Мне цесна тут, цесна!..

Б ы л і ц к і. Оля! Я хачу, каб ты была мая! Уся мая! І толькі мая!

О л ь г а. А хіба гэта перашкаджае мне быць тваёй?

Быліцкі абдымае яе.

Б ы л і ц к і. Я часам лаўлю сябе на думцы, што большая частка тваёй душы не са мной, а з тэатрам, са спектаклямі, з тваімі прыяцелямі. А я хачу, каб яна ўся была са мной, не хачу дзяліць ні з кім!

О л ь г а (адыходзячы) А ты... а твая душа ўся са мной?

Б ы л і ц к і. Ты пытаешся?!

О л ь г а. Цябе здзіўляе гэта?

Б ы л і ц к і. Ты сумняваешся?

О л ь г а. Я разумею, ты павінен клапаціцца пра свайго сына... Але хіба ты не думаеш пра іх больш, як пра... нас?

Б ы л і ц к і, Оля, што ты выдумала!

О л ь г а. Ты лічыш гэта выдумкай?

Б ы л і ц к і. Гэта няпраўда.

О л ь г а. Праўда!

Б ы л і ц к і, Оля! (Туліць да сябе.) Табе шкодна хвалявацца! Падумай пра яго!.. Праз якіх-небудзь чатыры месяцы мы пачуем яго! Хто ён — мужчына ці жанчына? Хто ты думаеш?

Уваходзіць Ала.

А л а. Добры вечар.

Б ы л і ц к і. Добры вечар!

А л а. Вы — Быліцкі?

Б ы л і ц к і. Я...

Быліцкі адпускае жонку. Па твары дзяўчыны здагадваецца, што здарылася нейкае няшчасце.

Б ы л і ц к і. Што здарылася?

А л а. Паганае здарылася.

Б ы л і ц к і. Што?

А л а. Валодзя... Сын ваш прапаў!

Быліц к і. Як?! Калі?!

А л а. Ён яшчэ недзе недалёка. Ідзіце шукаць яго!

Б ы л і ц к і. Я зараз!

А л а выбягае. Быліцкі трывожна збіраецца.

Заслона

Карціна дзесятая

Ужо добра знаёмы нам пакой у кватэры Быліцкіх. Ён амаль увесь тоне ў трывожным прыцемку: гарыць адна начная лямпачка, прыкрытая так, каб святло не падала ў вочы Валодзі. Валодзя ляжыць на высокіх падушках. Ён дыхае цяжка, са стогнам, ледзь не задыхаецца. Трызніць. У трызненні неспакойна кідаецца і аб'язджае з падушак. Люба бярэ яго пад плечы, хоча пакласці зручней.

Л ю б а (Ганне Іванаўне). Падніміце падушку! Вышэй пакладзем!..

Г а н н а І в а н а ў н а папраўляе падушку, памагае Любе.

Г а н н а І в а н а ў н а. Гарыць агнём!

Валодзя (трызнячы). Глядзі, каб — нікому! Як зямля! Гамалунгма!

Г а н н а І в а н а ў н а. Усё гэтае страшнае слова!

В а л о д з я (спалохана кідаючыся). Анаконда! Стой! Бі! Бі! Эх, гы-ых!

Л ю б а. Сыночак мой! Родненькі! Супакойся!

В а л о д з я. Адтуль!.. Р-раз! Раз! Іых!

Л ю б а. Сынуля мой, нічога тут няма! Дома ты! Дома! Чуеш! Дома!

В а л о д з я. Р-раз, раз! (Стогне, без сілы падае.) Як зямля! Гамалунгма! Ляцім!

Знясілены, ціхне. Люба папраўляе на яго лбе кампрэс. Бярэ Валодзю за руку, мерае пульс.

Г а н н а І в а н а ў н а (пра пульс). Пабольшала?

Л ю б а з адчаем апускае руку: не пытайце. Глядзіць на гадзіннік.

Л ю б а. Пеніцылін трэба ўводзіць. Адыходзіць ад століка, бярэ шпрыц, набірае ў яго.

Г а н н а І в а н а ў н а. Колькі можна калоць дзіця!.. Колеш, колеш, а карысці ніякай!..

Л ю б а робіць Валодзю ўкол. Адыходзіць да століка, кладзе шпрыц. Раптам з адчаем, з жахам закрывае далонямі вочы, зняможана асядае на крэсла.

Г а н н а І в а н а ў н а. Чаго ты?!. Што з табою?!

Л ю б а. Мне страшна!.. Я не магу болей!.. Я баюся!..

Г а н н а І в а н а ў н а. Раней трэба было баяцца! (Схамянулася.) Не жахайся, няма чаго! Гэтым гору не паможаш!.. (Пра Валодзю.) Выжыве! Запаленне лёгкіх — падумаеш, хвароба! Не хварэлі ў мяне? Вытрывалі ўсе! І ён вытрывае!.. Кампрэс, мабыць, перамяніць трэба?

Л ю б а. Што? А-а, кампрэс...

Падыходзіць да Валодзі.

Перамяніце...

Г а н н а І в а н а ў н а. Я зараз. Вады халаднейшай трэба.

Хоча ўзяць міску з вадой, але якраз звініць званок, і яна выходзіць, каб адчыніць.

В а л о д з я (трызнячы). Стой! Стой! Гамалунгма!..

Л ю б а. Сыночак мой! Супакойся, дзіцятка маё!.. Я тут, з табой!., мы дома!..

Уваходзіць Галін. Моўчкі, без слоў, вітаючыся, ківае ёй.

Г а л і н. Я, напэўна, не ў час... (У бок Валодзі.) Як ён?

Г а н н а І в а н а ў н а непрыязна абыходзіць яго, выносіць таз з вадой. Люба не адказвае — відаць, што яна не рада яго прыходу. Галін са спачуваннем, з болем глядзіць на Валодзю.

Г а л і н. Я зайшоў, каб даведацца — можа памагчы трэба?

Л ю б а. Не. Нічога не трэба.

Паўза. Насцярожанае маўчанне.

Г а л і н. Цяпер, можа быць, не час гаварыць пра нашы адносіны. Але я адчуваю, што нас нібы штосьці раздзяліла. Мы — як чужыя... І я — нібы вінаваты, нібы злачынец...

Л ю б а. Я нікога ні ў чым не вінавачу. Калі хто і вінаваты, дык толькі я. Адна я!

Г а л і н. Ніхто не мог прадбачыць, што ўсё так здарыцца з ім. Усё гэта не залежала ад нашай волі. І не трэба караць сябе!

Л ю б а не адказвае. Галін адчувае, што яна толькі чакае, калі ён пойдзе.

В а л о д з я. Гусі, гусі! Га-га-га!..

Г а л і н. Даруй, што я загаварыў пра гэта. (Збіраючыся ісці.) Я толькі хацеў сказаць: калі трэба будзе дапамога, пакліч. У любы час!

Л ю б а маўчыць, нібы не чуе ці не разумее яго. Галін выходзіць. Паяўляецца Ганна Іванаўна, нясе ваду для кампрэса.

Г а н н а І в а н а ў н а. Вось вада. Ці не завельмі халодная?

Ставіць міску. Люба робіць кампрэс.

(Пра Галіна.) Хутка нешта пайшоў ён, гэты твой... Пасварыліся?

Л ю б а. Не трэба... Не гаварыце!.. (З адчаем пазіраючы на Валодзю.) Сыночак мой, раднюсенькі! Яшчэ крыху, яшчэ патрывай! Гэта крызіс! А тады... тады стане лягчэй! Яшчэ крыху, яшчэ крыху! Як доўга цягнецца крызіс у яго!

Г а н н а І в а н а ў н а. Галаве яго лягчэй стала ад кампрэса...

Л ю б а. Толькі б ты вытрываў! (Схіліўшыся над ім.) Надзея мая адзіная! Сынуля мой любы, адзін ты ў мяне, адзін любы, у цэлым свеце!

Звініць званок. Ганна Іванаўна выходзіць.

В а л о д з я. Гамалунгма! Я зараз табе! Я зараз!..

Л ю б а. Супакойся, сыночак! Вось так, так... Я тут, твая мама. З табою!.. Патрывай яшчэ крыху! Ужо не многа!.. А тады... тады — добра будзе!

Уваходзіць Б ы лі ц к і, за ім Ганна Іванаўна. Быліцкі трывожна глядзіць на сына. Люба адварочваецца ад Быліцкага.

Б ы л і ц к і. Якая тэмпература?

Г а н н а І в а н а ў н а. Сорак адзін і дзве дзесятых.

Б ы л і ц к і. Прафесар быў?

Л ю б а. Не было.

Г а н н а І в а н а ў н а. Схадзіў бы ды пазваніў яму. Мо ён забыўся.

Б ы л і ц к і. Я паеду да яго.

Л ю б а. Па яго паехалі ўжо.

Б ы л і ц к і. Ён можа ім адмовіць! Я хутка вярнуся!

Выходзіць. Паяўляецца Рая. За ёй — Косцік.

Р а я. Прыехаў. Распранаецца! (Косціку.) Яму трэба памыць рукі! (Мякчэй.) Памыць рукі...

К о с ц і к выходзіць.

Л ю б а (на Валодзю). Толькі б вытрымала сэрца!.. Як ён цяжка дыхае!..

Р а я. Вытрымае! Ён вытрымае!

Л ю б а (з адчаем, з надзеяй). Сыночак! Сонейка маё адзінае. Не карай мяне!.. Даруй мне!

Сцэна паволі цямнее.

Заслона

Карціна адзінаццатая

Той жа самы пакой, што і ў папярэдняй карціне, тая ж абстаноўка. Павінна быць толькі адзнака, якая б гаварыла, што паміж карцінамі прайшоў немалы час. Магчыма, гэта паказвае каляндар на сцяне. Пакой святлее, пакуль увесь не напаўняецца ясным святлом. У пакоі так сонечна, нібы ў яго шыбы глядзіцца не восень, а веснавы дзень. У гэтым святле гронкі рабіны за акном гараць радасна, асабліва прыгожа. Валодзя спіць. Задрамала і Люба. Уваходзіць А л а. Убачыўшы, што Люба дрэмле, хоча вярнуцца, але Люба прачынаецца.

Л ю б а. Ой, і не заўважыла, як задрамала...

А л а. І падрамала б. Дай, я за цябе пасяджу. А ты ідзі, паспі!

Л ю б а. Ужо выспалася.

А л а. Няма чаго табе сядзець тут цэлымі суткамі. Амаль паправіўся ж...

Л ю б а. Выдужаў! Дзякуй яму!.. Што там у нас? Як дзяўчаты нашы?

А л а. Што? Штапель новы пусцілі. Прыгожы! А дзяўчаты хацелі ў госці завітаць сёння. Ледзь адгаварыла. «Хворы яшчэ»,— сказала.

Л ю б а. Няхай бы прыйшлі.

А л а. Прыйдуць яшчэ. Шуму ад іх многа! (Паказвае на пакунак, які трымае ў руцэ.) Куды пакласці?

Л ю б а. Што гэта?

А л а. Гэта ад нашых. Касцюм.

Кладзе пакунак на крэсла каля ложка.

А л а. Ці падыдзе яму? Трыццаць восьмы, чацвёрты рост.

Л ю б а. Якраз на яго.

А л а. Рая з Верай паўгорада абышлі, пакуль выбралі.

В а л о д з я варухнуўся.

Л ю б а. Цішэй!.. (Бачыць, што ён прачнуўся.) Спі, спі, сыночак!

В а л о д з я. Не хочацца ўжо...

А л а. Мабыць, разбудзілі мы?

В а л о д з я. Не. Я сам прачнуўся.

А л а. У грудзях не баліць?

В а л о д з я. Не. (Маці.) Глядзі, як я магу!

Набірае паветра поўныя грудзі, глыбока дыхае.

А л а. Вось малайчына!

Уваходзіць Ганна Іванаўна.

Л ю б а. Паправіўся зусім!.. Мама, трэба, мусіць, сняданак прынесці!

В а л о д з я. Толькі без маннай кашы!

Г а н н а І в а н а ў н а (тоячы лагоднасць, строга). А ты не камандуй! Што можна, тое дадзім!

Выходзіць.

В а л о д з я. Мама, а пра які вы падарунак гаварылі?

А л а. Чуў! А мы ж па сакрэту гаварылі!

В а л о д з я. Каму вы яго?.. (Бярэ пакунак.) Гэта ён?

Л ю б а. Гэта. А падарыць яго хочуць аднаму маладому чалавеку, які сёння лічыцца імяніннікам.

В а л о д з я. Мне?!

Разгортвае пакунак.

Л ю б а. Гэта ад Алы, ад Раі, ад маіх сябровак.

В а л о д з я. Мама, я хачу ўстаць! Надзець!

Л ю б а. Потым. Паляжы яшчэ трохі! Адпачні, пакуль бабуля снеданне прынясе.

В а л о д з я. Не, я цяпер! Я ўжо адпачыў! Я ўжо дужы!

Звініць званок. Люба ідзе адчыніць. Зусім дужы!

В а л о д з я ўстае. Бярэ пакунак, хаваецца ў другім пакоі. У пакой вяртаецца Люба, уваходзіць Б ы л і ц к і.

Б ы л і ц к і. Дзе Валодзя?

Л ю б а. Выйшаў... А нашто ён табе?

Б ы л і ц к і. Я прыйшоў павіншаваць яго. Падарунак прынёс.

Л ю б а. Пакладзі яго тут. Я перадам.

Б ы л і ц к і. Я хачу бачыць яго.

Л ю б а (упарта). Я перадам яму.

А л а далікатна выходзіць.

Б ы л і ц к і. Нельга з-за рэўнасці помсціць. Гэта дробязна.

Л ю б а. Ну, калі ты такі высакародны, дык слухай. Ён толькі што паправіўся, шчаслівы. Забыўся на ўсё. Ты хочаш напомніць, захмарыць яго радасць?

Б ы л і ц к і. Я не думаю, што сустрэча са мной так захмарыць яго.

Звініць званок.

Л ю б а. Ты, здаецца, нічога не хочаш разумець.

Б ы л і ц к і. Я хачу абняць яго. Я яго бацька.

Л ю б а. Няма ў яго бацькі.

Уваходзіць Галін. Спыняецца каля дзвярэй.

Г а л і н. А... Я, здаецца, зноў не ў час...

Л ю б а. Не, якраз добра. Праходзь, калі ласка.

Б ы л і ц к і (стрымана). Цяпер я пачынаю разумець. Я, напэўна, лішні.

Л ю б а. Лішні.

Б ы л і ц к і (з гонарам). Што ж, не буду замінаць.

Кладзе пакунак, выходзіць.

Л ю б а. Сядай. У цябе такі заклапочаны твар. Здарылася што?

Г а л і н. Люба, нам трэба пагаварыць сур'ёзна. Спакойна і сур'ёзна... Ты ўвесь гэты час жыла трывогай, табе было не да нечых пачуццяў. Але мне хацелася б, нарэшце, усё высветліць...

Паўза. Люба задумалася, маўчыць.

У мяне ўсё пераблыталася. Мне здавалася, што шчасце наша так блізка.

Л ю б а. І мне здавалася.

Г а л і н. Ты з таго вечара, калі Валодзя захварэў, раптам адвярнулася ад мяне. Мы сталі нібы чужымі.

Л ю б а. Ты не памыліўся...

Г а л і н. Чаму гэта здарылася? Што змянілася?

Л ю б а. Я змянілася. Я раптам заўважыла тое, чаго раней не бачыла. Я... як табе сказаць... убачыла, што маё шчасце пры мне. Зусім не там, дзе я думала... І я ледзь не страціла яго!..

Г а л і н. Ты... расчаравалася ва мне?

Л ю б а. Не. Я табе так удзячна. Ты і сам не ведаеш, як многа ты даў мне і як мне тады было б ця без цябе. Я не забуду гэтага.

Г а л і н. Ты гаворыш, як гавораць пра мінулае. Што ж нам перашкаджае быць разам цяпер?

Л ю б а. Ты ведаеш.

Г а л і н. Валодзя? Ён не заўсёды ж будзе такім непрыхільным да мяне. Я ўпэўнен.

Л ю б а. Можа быць. Але ты не гаворыш пра галоўнае. А твая сям'я? Дзеці твае? Зіна?

Г а л і н. Я ўжо сказаў, што дзяцей не пакрыўджу.

Л ю б а. Ах, Антон, ім патрэбен не толькі хлеб і вопратка. Хто ім замяніць бацьку?.. І Зіна? Яна ж так любіць цябе!

Г а л і н. Але я не люблю яе!

Ціха ўваходзіць Валодзя, у новым касцюме, шчаслівы. Яго не заўважаюць. Ён спыняецца.

Л ю б а (узрушана). Мабыць, гэтыя словы казаў і ён, пра мяне! (Стрымліваючыся.) Зіна цябе так любіць, як ніхто ўжо не будзе любіць! Вярніся! Яна табе даруе!

Г а л і н. Я не вярнуся! (Амаль злосна.) Няўжо ж я не маю права любіць?!

Л ю б а. А ты не думаў, хто нам даў права рабіць іншых няшчаснымі?! Хто нам даў права для свайго шчасця нявечыць жыццё другіх!

В а л о д з я ціха выходзіць.

Антон, у цябе такія цудоўныя дзеці! А ты хочаш паказаць сябе няшчасным!

Г а л і н. Гэта ўсё? Апошняе слова?

Л ю б а. Усё. І дай я цябе пацалую! (Цалуе Галіна.) Ідзі!

Г а л і н выходзіць. Люба стаіць усхваляваная, задуменная. Паяўляецца Валодзя, ён ужо не такі бесклапотны, як хвіліну назад.

В а л о д з я. Мама, глядзі. Якраз па мне.

Л ю б а. Ну, вось і добра! (Абдымае яго.) У цябе штосьці непрыемнае?

В а л о д з я. Не, у мяне нічога.

Л ю б а. Чаму ж ты такі невясёлы?

В а л о д з я. Дык от ты нешчаслівая...

Л ю б а. Што ты сказаў?! Адкуль ты ўзяў, што... я нешчаслівая?

В а л о д з я. Адзінокая ты. Няма ў цябе нікога такога... хто любіць...

Л ю б а. Чаму нікога? А Ала, а Рая? А баба Ганна? А ты? Хіба ты не любіш?

В а л о д з я. Люблю! Я так люблю!

Л ю б а. Ну, дык каго ж мне яшчэ трэба?

Стаяць, абняўшыся.

Заслона

1957. 1960 гг.